

Azərbaycan Respublikasının
Mədəniyyət Nazirliyi

Azərbaycanda mədəniyyət siyasəti

Azərbaycan Respublikası Prezidentinin
İşlər İdarəsi
PREZİDENT KİTABXANASI

Bakı – 2003

4431

71 (5Aze) + 85 (5Aze) + 66.4 (e)

A 95

Azərbaycan ekspertlərinin məruzəsi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Naziri professor **Polad Bülbüloğlunun** rəhbərliyi altında Mədəniyyət Nazirinin müavini, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü professor **Sevda Məmmədaliyeva** və Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin müdiri, sənətsünaslıq namizədi **Nigar Axundova** tərəfindən hazırlanmışdır.

Avropa ekspertlərindən ibarət müstəqil qrup tərəfindən məruzənin hazırlanmasında **Terri Sandel** – prezident, Viziting Artsin direktoru (Böyük Britaniya), **Mariya Berza** – məruzəçi, Mədəni layihələr və mədəniyyət siyasəti mərkəzinin prezidenti (Rumıniya), **Yaak Aalik** – „Uqala“ teatrının direktoru (Estoniya) və **Hyübert Teler** – „Teler“ mədəniyyət sferasında məsləhət xidmətinin rəhbəri (İsveçrə) iştirak etmişlər.

Üzqabığının dizaynı: Orxan Hüseynov

Azərbaycanda mədəniyyət siyasəti, Bakı, „Nağıl Evi“, 2004, 232 səh.

Kitabın əsasını Avropa Şurasının STEYC layihəsi çərçivəsində hazırlanmış və 10 oktyabr 2002-ci ildə Strasburq şəhərində Avropa Şurasının Mədəniyyət üzrə Rəhbər Komitəsinin iclasında təqdim olunmuş Azərbaycanın Mədəniyyət siyasəti üzrə Milli Məruzə təşkil edir. Kitab iki hissədən ibarətdir: birinci hissədə Azərbaycan mütəxəssislərinin, ikinci hissədə isə Avropa ekspertlərindən ibarət müstəqil qrupun mövqeyi öz əksini tapıb. Mədəniyyət sferasında maliyyələşdirmə, qanunvericilik təminatı, mədəni irsin mühafizəsi, yaradıcılığın dəstəklənməsi, mədəniyyət sənayələrinin inkişafı və s. ilə bağlı problemlərin geniş spektrini əhatə edən kitab həm dövlət idarəçiliyi və mədəniyyət siyasəti sahəsindəki mütəxəssislər, həm də çox geniş profilli tədqiqatçılar üçün maraqlıdır.

ISBN 9952-21-017-5

© Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi, 2004.
© „Nağıl evi“, 2004.

I Bölmə: Azərbaycan ekspertlərinin məruzəsi

Mədəniyyət Naziri professor
Polad Bülbüloğlunun rəhbərliyi altında

Mədəniyyət Nazirinin müavini, Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü professor
Sevda Məmmədaliyeva

Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin müdiri,
sənətsünaslıq namizədi
Nigar Axundova tərəfindən hazırlanmışdır

Ekspertlər:

Axundova Nigar, Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin rəisi, sənətsünaslıq namizədi („Mədəniyyət siyasəti“)

Axundzadə Leyla, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının İncəsənətin tarixi və nəzəriyyəsi kafedrasının müdiri, sənətsünaslıq namizədi („Təsviri incəsənət“)

Bayramov Rizvan, Mədəniyyət Nazirliyi Abidələrin qorunması, bərpası və istifadəsi baş idarəsinin rəisi, memarlıq namizədi („Mədəni və təbii irs“)

Bayramova Alla, Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinin direktoru („Muzeylər“)

Dadaşzadə Kamilə, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin Xalq musiqisi kafedrasının müdiri, sənətsünaslıq namizədi („Ənənəvi incəsənət“)

Dadaşzadə Zümrüd, Bakı Musiqi Akademiyasının Musiqinin tarixi kafedrasının dosenti, sənətsünaslıq namizədi („Musiqi“)

Ələkbərova Nigar, Prezident yanında Dövlət İdarəçilik Akademiyasının Politologiya və siyasi idarəçilik kafedrasının professoru, fəlsəfə elmləri doktoru („Qanunvericilik təminatı“)

Əlioğlu Çingiz, Mədəniyyət Nazirliyi Nəşriyyat şöbəsinin rəisi („Kitab nəşri“)

Əliyev Namiq, Mədəniyyət Nazirliyi Mədəni-maarif baş idarəsinin aparıcı mütəxəssisi („Kitabxanalar“)

Hüseynov Yaşar, Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin rəis müavini („Mədəniyyət siyasətinin formalaşmasının obyektiv şərtləri“)

Xələfova Səadət, Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin baş mütəxəssisi („Beynəlxalq münasibətlər“)

İbrahimova Dilərə, Mədəniyyət Nazirliyi İqtisadiyyat baş idarəsinin rəisi („Mədəniyyətin maliyyələşdirilməsi“)

İmanov Kamran, Müəllif Hüquqları Agentliyinin sədri, professor („Müəlliflik hüququ“)

Kazımova Lalə, Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və incəsənət institutunun baş eimi işçisi, sənətşünaslıq namizədi („Musiqi“)

Kərimova Lalə, Mədəniyyət Nazirliyi Kadrlar və mütəxəssislərin hazırlanması şöbəsinin rəis müavini („Mədəniyyət sahəsində təhsil, treninqlər və tədqiqatlar“)

Qoşqarlı Qoşqar, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Arxeologiya və etnoqrafiya institutunun Arxeoloji xidmət şöbəsinin müdiri, tarix elmləri namizədi („Mədəniyyət siyasətinin formalaşmasının obyektiv şərtləri“)

Lalayev Əliqismət, Mədəniyyət Nazirliyi İncəsənət baş idarəsinin rəisi („Teatr“)

Mədətov İmran, Mədəniyyət Nazirliyi İqtisadiyyat baş idarəsinin rəis müavini („Mədəniyyətin maliyyələşdirilməsi“)

Məmmədov Təriyel, „Musiqi dünyası“ jurnalının baş redaktoru, sənətşünaslıq doktoru, professor („Multimediya və şəbəkə layihələri“)

Məmmədova Fəridə, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Tarix institutunun Tarix coğrafiyası şöbəsinin müdiri, Akademiyanın müxbir üzvü, tarix elmləri doktoru, professor („Mədəniyyət siyasətinin formalaşmasının obyektiv şərtləri“)

Məmmədəliyeva Sevdə, Mədəniyyət Nazirinin müavini, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, fəlsəfə elmləri doktoru, professor („Mədəniyyət sahəsində təhsil, treninqlər və tədqiqatlar“)

Məmmədəliyeva Turan, musiqişünas („Musiqi“)

Müslümov Zaur, Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin baş mütəxəssisi („Multimediya və şəbəkə layihələri“)

Süleymanov Fuad, Avrasiya Fondu proqramı üzrə məsul şəxs („Televiziya, radio, mətbuat“)

Şeyxov Yusif, Mədəniyyət Nazirliyi Kino işləri baş idarəsinin rəis müavini („Kino“)

Tahirov Kərim, M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasının direktor müavini („Kitabxanalar“)

Vahabova Dilərə, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyasının İncəsənətin tarixi və nəzəriyyəsi kafedrasının baş müəllimi, sənətşünaslıq namizədi („Təsviri incəsənət“)

Vəliyev Tehran, Mədəniyyət Nazirliyi Nəşriyyat şöbəsinin rəis müavini („Kitab nəşri“)

Birinci hissə: Mədəniyyət siyasətinin təminatı

Fəsil 1. Mədəniyyət siyasətinin formalaşmasının obyektiv şərtləri

Məlum olduğu kimi, dövlətin mədəniyyət siyasəti, müəyyən obyektiv amillərin mövcudluğu halında təşəkkül tapır; bu amillər bilavasitə ona təsir göstərməklə qalmayıb, həm də bir növü onun təcəssümünün zaman-məkan kontinuumunu təşkil edir. Buna görə də hər hansı bir konkret ölkənin mədəniyyət siyasəti haqqında təsəvvür əldə etmək üçün ilk növbədə onun tarixi, təbii-coğrafi şəraiti ilə, eləcə də həmin ölkədə ictimai və fərdi həyat sahələrində ümumi vəziyyətlə tanış olmaq lazımdır. Bu səbəbdən Azərbaycan Respublikasının, təbii ehtiyatlardan tutmuş sosial və beynəlxalq xarakteristikalara qədər, onun mədəniyyət siyasətinin obyektiv şərtlərinin məcmusunu təşkil edən cəhətlər haqqında qısa informasiya təqdim edilir.

Təbii-coğrafi şərtlər

Xəzər dənizinin qərb sahilində yerləşən Azərbaycan Respublikası Cənubi Qafqazda ən böyük dövlətdir və təsadüfi deyil ki, onu şərq və qərbi, şimal və cənubu birləşdirən ölkə adlandırırlar. Bu, ölkənin yerləşdiyi vəziyyətlə şərtlənmişdir. Belə ki, Azərbaycanın coğrafi xəritəsinə nəzər salınsa, strateji dörd yol ayrıcını emalə gətirən yolları dərhal görmək olar. Ölkə ərazisinin, demək olar ki, yarıya dağlarla əhatə olunmuşdur: şimal-şərqdə Böyük Qafqaz sıra dağları, cənubda və cənub-qərbdə Kiçik Qafqaz sıra dağları, Talış dağları. Bu

dağ silsilələrinin arasında, ölkənin mərkəzi hissəsində isə orta hündürlüyü 200 metr olan Kür-Araz ovalığı və digər ovalıqlar yerləşir. Şərqdə Azərbaycan Xəzər dənizinin sularına qovuşur və burada sahilboyu ərazilərdə də ovalıq sahələr mövcuddur. Beləliklə, bu ərazidə iki strateji quru yolunun olduğu üzə çıxır. Onlardan biri Xəzər sahilı boyu Qafqaz regionundan keçərək „iki torpağı“ – şimalda cənubu birləşdirir, ikincisi isə Kür-Araz ovalığından (sonra isə Gürcüstandan) keçərək „iki dənizi“ (Xəzər və Qara dəniz hövzələrini) – şərqlə-qərbi bir-birinə bağlayır. Qafqazda və Qafqazdan keçən ən əlverişli yolların ayrıncında yerləşməsi Azərbaycanın regionun ən nüfuzlu dövlətlərindən birinə çevrilməsi üçün şərait yaradır.

Azərbaycan Respublikası şimalda Rusiya Federasiyası (sərhədlərin uzunluğu 390 km), şimal-qərbdə Gürcüstan Respublikası (480 km), cənub-qərbdə isə Ermənistan Respublikası (1007 km) ilə həmsərhəddir. Azərbaycan Respublikasının cənub-qərb sərhədlərinin bir hissəsi Türkiyə ərazisi boyunca keçir (13 km), cənubda isə o, Araz çayı və quru ərazilər boyu İranla həmsərhəddir (756 km). Şərqdə ölkənin sahillərini Xəzər dənizinin suları yuyur (713 km).

Azərbaycan Respublikasının ərazisi 86,6 min km²-dir. Onun 11%-ni meşələr, 1,6%-ni su hövzələri, 50%-ni əkin torpaqları (onların 27%-i otlaqların payına düşür), 36,9%-ni isə digər torpaqlar təşkil edir. Relyefin hündürlüyü mənfii 28 m-dən (Xəzər sahilləri) 4466 m.-dəkdir (Bazar düzü dağı).

Azərbaycanda yerin tərkibi faydalı qazıntılarla zəngindir. Bu torpaq ta qədimdən öz yanar qazıntıları – hər şeydən əvvəl nefti və qazı ilə məşhurdur. Məhz bu səbəbdən „Azərbaycan“ sözünün tərcümələrindən biri „Odlar yurdu“ mənasını daşıyır. Neft və qaz yataqları Abşeron yarımadasında, Kür-Araz ovalığında, Ceyrançöldə, Qobustanda, Azərbaycanın şimal-şərq dağ ətəklərində, həmçinin Xəzər dənizi akvatoriyasında aşkar edilmişdir. Zəngin neft və qaz ehtiyatlarından başqa Azərbaycanda demir filizi, əlvan metallar və digər faydalı qazıntılar da mövcuddur.

Azərbaycan ərazisinin coğrafi vəziyyəti, relyefin atmosfer prosesləri ilə qarşılıqlı təsiri bir neçə iqlim növünün yaranmasına səbəb olmuşdur: ölkə Abşeron yarımadası yaxınlığındakı quru iqlimdən cənubdakı subtropik iqlimə qədər sıralanan 9 təbii iqlim zonasında yerləşir. İyulda orta temperatur Azərbaycanın yüksək dağ rayonlarında +5°C-dən ovalıq ərazilərdə 25°C-yə dəyişir. 1999-cu ilin iqlim məlumatlarına

görə respublikada illik orta temperatur +12,3°C təşkil edir (yanvar ayında +1,1°C, iyulda +23,9°C). İllik orta yağış həcmi 478 mm-dir. Günəşli günlər sayca böyük əksəriyyət təşkil etdiyinə görə Azərbaycanı çox vaxt günəşli respublika adlandırırlar.

Su zənginliklərinə gəldikdə isə, hər şeydən əvvəl onu qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dünyanın ən böyük gölünün – Xəzər dənizinin sahilində yerləşir. Bundan əlavə, Azərbaycanda irili-xırdalı 250-yə qədər göl vardır.

Azərbaycan ərazisindən keçən ən iri çaylar Kür (uzunluğu 1515 km) və onun qolu olan Araz (1072 km) çaylarıdır. Ölkədə həmçinin, əsasən Kür çayının qolları olan və Xəzər dənizi hövzəsinə tökülən çoxlu xırda dağ çayları vardır.

Azərbaycanın rəngarəng florasında 4300-dən çox bitki növü mövcuddur. Dağ yamaqları enliyarpaq meşələrlə örtülmüşdür. Ölkənin düzənlik hissəsi üçün isə çöl və yarımçöl bitki örtüyü xarakterikdir. Azərbaycan faunası 12 mindən çox müxtəlif heyvan növündən ibarətdir.

Tarix

„Tarixi Azərbaycan“ anlayışı müasir Azərbaycan Respublikasının həudurlarını qat-qat aşan bir ərazini əhatə edir. XIX əsrin əvvəllərində baş verən hadisələrdən, Rusiya-İran müharibəsi nəticəsində tarixi Azərbaycan Rusiya və İran arasında bölündükdən sonra Cənubi və Şimali Azərbaycan terminoloji anlayışları meydana gəldi. Bu günün tarixi realiyası isə belədir ki, müasir Azərbaycan Respublikası yalnız Şimali Azərbaycanın böyük hissəsini əhatə edir.

Tarixi Azərbaycan ərazisinin maddi və mənəvi mədəniyyət abidələri ilə zənginliyi göstərir ki, alt paleolit dövründən başlayaraq bu zona insan tərəfindən intensiv şəkildə mənimsənilmişdir. Məlum olduğu kimi, Cənubi Qafqaz antropogenez zonalardan biridir və Azərbaycan ərazisində daş dövrünün nadir abidələri aşkar edilmişdir. Bütün dünyada məşhur olan Azıx mağarası (alt paleolit), Tağlar və Qazakadakı mağara düşərgələri (mustye və üst paleolit), mezolit dövrünə aid 10 mindən çox müxtəlif qayaüstü rəsmlərin qeydə alındığı unikal Qobustan abidəsi, habelə Abşeronda, Kəlbəcərdə və Naxçıvanın Ordubad rayonunda Gəmiqaya adlanan yerdə üzə çıxarılan qayaüstü rəsmlər bu qebildendir.

Cənubi və Şimali Azərbaycan ərazisində neolit, eneolit və erkən tunc dövrlərinə aid çoxlu qədim əkinçilik məskənləri vardır. Onlar bizim dövrümüze bir neçə metrden ibarət olan güclü mədəniyyət qatlarına malik iri kül təpələr şəklində gəlib çatmışdır. Onların bir neçəsi (Urmiya gölü yaxınlığında Yanıqtəpə, Naxçıvanda Kültepe, Xaçmazda Serkərtəpə və b.) tədqiq edilmiş və bu ərazilərdə erkən əkinçilik mədəniyyətinin yüksək inkişaf səviyyəsinə malik olduğunu göstərmişdir.

Maddi mədəniyyət abidələri, tarixi Azərbaycan ərazisinin cənub vilayətləri haqqında yazılı mənbələrin verdiyi məlumatlar, e.ə. IV minilliyin sonu – III minilliyin əvvəllərində Azərbaycanın cənubunda sinfi cəmiyyət elementlərinin meydana gəldiyini sübut edir. Burada yaranan ilk dövlətçilik formalanna Lüllübülərin və kutilərin e.ə. III minilliyin ikinci yarısında meydana gələn və e.ə. III minilliyin sonlarında xırda əyalətlərə parçalanan dövlət qurumları aiddir.

E.ə. I minilliyin əvvəllərində Urmiya gölü (Azərbaycanın cənubu) ətrafında yüksək iqtisadi və mədəni səviyyəyə malik Manna çarlığı (e.ə. IX-VII əsrlər) meydana gəlmişdir.

Midiya (e.ə. VII əsrin 70-ci illəri – e.ə. 550-ci il) və Əhəməni imperiyaları dövründə Cənubi və Şimali Azərbaycan ərazisindəki tayfaların birləşməsi baş verdi və bu da müstəqil sabit dövlət qurumlarının meydana gəlməsi üçün ilkin şərait yaratdı.

Antik dövrdə Azərbaycan ərazisində müstəqil dövlətin meydana gəlməsində ölkənin cənubundakı Atropaten (e.ə. IV əsrin 20-ci illəri – b.e.-nin I əsri) və şimalındakı Qafqaz Albaniyası (e.ə. IV əsr – b.e.-nin I əsri) dövlətləri böyük rol oynadı. Onlar öz müstəqilliklərini bir-birini əvəz edən xarici qəsbkarların daimi təcavüzlərindən qoruyub saxladılar. Bu dövlətlərin iqtisadi səviyyəsi oturaq əkinçilik-maldarlıq təsərrüfatına, sənətkarlığa və ticarətə əsaslanırdı. Burada çox sayda abad şəhərlər və nəhəng irriqasiya qurğuları mövcud idi. Əhalinin əsas dini olan və məlum olduğu kimi dünya mədəniyyətinin inkişafına böyük təsir göstərən zərdüştiyün başlıca məbədlərindən biri Atropatenanın paytaxtı Qazaka şəhərində yerləşirdi.

Xristianlığın ilk çağlarında Albaniyada bütperəstlik inanclarını əvəz edən xristian dininin əhəmiyyəti çox böyük olmuşdur və o, uzun bir tarixi dövr ərzində Azərbaycanın şimal hissəsində hakim din olaraq qalmışdır. Bizim günlərimizə qədər gəlib çatmış bir çox xristian mədəniyyəti abidələri, o cümlədən Şəki rayonunun Kiş kəndində

yerləşən və „Qafqazdakı bütün kilsələrin anası“ hesab olunan xristian kilsəsi bu dövrün bariz nümunələridir. Öz müstəqil mövcudluğunu, demək olar ki, 15 əsr sürdürmüş olan alban xristian katolikostluğu 1836-cı ildə Rusiya hökumətinin qərarı ilə ləğv edilmişdir.

V əsrin əvvəllərində alban əlifbasının tərtib edilməsi ölkədə maarifin inkişafına xeyli dərəcədə təkan vermişdir. Alimlərin güman etdiyinə görə alban dilində çox sayda orijinal və tərcümə ədəbiyyatı mövcud olmuşdur. Atropatenanın paytaxtı Qazaka şəhərində, ayrı-ayrı dövrlərdə Albaniyanın paytaxtı olmuş Qəbələ və Bərdə şəhərlərində, onun digər iri qədim şəhərlərində (Mingəçevir, Şamaxı və b.) və bir çox yaşayış məskənlərində aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələri Atropaten və Qafqaz Albaniyasının zəngin maddi və mənəvi mədəniyyətə malik olduğunu təsdiq edir.

III əsrin 20-ci illərində Cənubi Azərbaycan Sasani dövləti tərəfindən zəbt edilmişdir. Albaniya isə müəyyən vaxtlarda sasanilərin hakimiyyəti altına düşsə də, hələ xeyli müddət müstəqil olaraq qalmışdır.

VII əsrin birinci yarısından etibarən Ərəb Xilafəti Azərbaycanın taleyində mühüm rol oynamağa başladı. Sasani ordularının darmadağın edilməsi nəticəsində Cənubi Azərbaycan VII əsrin 30-cu illərinin sonlarından, Azərbaycanın şimalı – Albaniya isə 705-ci ildən ayrıca əmirlik kimi Xilafətin tərkibinə daxil edildi. Dərbənd Azərbaycanın şimal sərhəddi, Həmədan isə cənub sərhəddi hesab olundu. Ölkədə islam dini fəal surətdə yayılmağa başladı və o, VIII əsrin əvvəllərində Azərbaycanda hakim dinə çevrildi. Bütün ölkənin bir dövlətin tərkibində olması bu diyarın ayrı-ayrı vilayətləri arasında iqtisadi və mədəni yaxınlaşmasının inkişafına təkan verdi. Adı çəkilən iqtisadi və mədəni yüksəliş dövründə Azərbaycan dünyaya parlaq alim, şair və memar pleyadasını bəxş etdi. Nəhəng bir regionun və onun yüksək mədəniyyətinin tərkib hissəsinə çevrilən Azərbaycan, sonralar „müsəlman intibahı“ adını alan prosesdə fəal iştirak edirdi.

VIII əsrin ortalarından etibarən Azərbaycanda Xilafət əleyhinə vaxtaşırı çıxışlar müşahidə edilməyə başladı. Onların ən böyüyü, Xilafəti xeyli dərəcədə zəiflədən Xürrəmilər hərəkatı idi. 816-cı ildən Babəkin başçılıq etdiyi bu hərəkat 837-ci ildə amansızcasına yatırıldı.

Zəncandan tutmuş Dərbəndə qədər bütün Azərbaycan torpaqlarını birləşdirən Sacilər dövləti (879-941) dövlətdaxili mədəni-iqtisadi əlaqələr şəbəkəsini xeyli genişləndirdi.

Sacilərin Salarilər tərəfindən darmadağın edilməsindən sonra Azərbaycan ərazisində vaxtaşın olaraq, Salarilər dövləti (941-981), 988-ci ildə Araz çayından cənubdakı Azərbaycan torpaqlarını birləşdirən Rəvvadilər dövləti (X əsrin birinci yarısı – 1116) və paytaxtı Gəncə olan Şəddadilər dövləti (971-1088) kimi müstəqil dövlətlər yarandı.

Azərbaycan mədəniyyəti və incəsənətinin inkişafına böyük təsir göstərmiş Şirvanşahlar dövləti (IX əsr – 1538-ci il) Azərbaycan tarixində xüsusi yer tutur.

IX əsrin ortalarından etibarən Səlcuqlar Azərbaycanın, eləcə də bütün Yaxın və Orta Şərqi ölkələrinin taleyinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişlər.

Böyük Səlcuq imperiyasının süqutundan sonra ölkə ərazisində yaranan dövlətlərdən biri Azərbaycan Atabəylər (Eldənizlər) dövləti oldu; bu dövlət Azərbaycan ərazisinin xeyli hissəsini özündə birləşdirmiş və Azərbaycan mədəni-siyasi mentalitetini möhkəmləndirmiş və inkişaf etdirmişdir.

Azərbaycanda mədəni həyatın yüksəlişi ilə xarakterizə edilən XII əsr Azərbaycan intibahı dövrü hesab edilir. İri şəhərlərdə elmi mərkəzlər yaradılmışdı. Şirvanşahlının və Eldənizlərin saraylarında o dövrün ən yaxşı alimləri toplaşmışdı. Bu dövr filosof Behmənyarın, görkəmli mütəfəkkir və sufi Şəhabəddin Sührəverdinin, ensiklopedik biliyə malik alim Xətib Təbrizinin və Xaqani, Şirvani, Beyləqani, Məhsəti Gəncəvi kimi parlaq şairlər pleyadasının dövrü idi. Onların arasında öz dərin fəlsəfəsi və humanizmi ilə dahi şair Nizami Gəncəvi xüsusilə seçilirdi. Məhz bu dövrdə, Azərbaycan memarlığının ecazkar „Qız qalası“, on beş aşınmlı Xudafərin körpüsü, Naxçıvandakı məqbərələr, Qarabağlardakı saray kompleksi və s. kimi bir çox şah əsərləri yaradılmışdır.

XIII əsrdə monqolların Azərbaycana hücumları ölkədəki iqtisadi və mədəni yüksəlişə son qoydu və onun sonrakı taleyi üçün ağır nəticələr doğurdu. Şəhərlər dağıdıldı, yüz minlərlə insan öldürüldü. Sonralar ölkə Cəlaləddinin, Toxtamışın, Teymurləngin ordularının müdaxiləsinə məruz qaldı. XIV-XV əsrlərin qovşağında dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri İmadəddin Nəsimi yaşayıb yaratmışdır.

¹ Bəzi məlumatlara görə „Qız qalası“ e.ə. VII-VI əsrlərdə tikilmişdir.

XV əsrdə hakimiyyətdə bir-birini əvəz edən Qaraqoyunlu (1410-1468) və Ağqoyunlu (1468-1501) sülalələri vahid dövlətin tərkibinə təkcə Cənubi Azərbaycan torpaqlarını deyil, həm də Orta Şərqi bir sıra ölkələrini daxil etdilər. Bu dövr, Azərbaycan mədəniyyəti, elmi və incəsənətinin sonrakı inkişaf dövrü idi. Monqol basqınlarının dağıdıcı nəticələrinə baxmayaraq, Azərbaycan mədəniyyəti inkişafını davam etdirirdi. XIV-XV əsrlərdə şəhərlər bərpa olundu və yenidən sənətkarlıq, ticarət və təhsil mərkəzlərinə çevrildi. XIII əsrdə Cənubi Azərbaycanın Marağa şəhərində bütün Şərqi ən məşhur rəsədxanalardan biri tikildi. Bu rəsədxananın əsasını görkəmli riyaziyyatçı, astronom, filosof və dövlət xadimi Nəsrəddin Tusi qoymuşdu. Təbrizdə, Ərdəbildə, Urmiyada və Marağada unikal məscidlər, mədrəsələr və ictimai binalar tikildi, onların bir qismi günümüzdə qədərlə gəlib çatmışdır. Şimali Azərbaycan ərazisində də – Şamaxıda, Bakıda, Gəncədə və digər şəhərlərdə onlarla məscid, karvansaray, saray kompleksi ucaldıldı. Bakıdakı Şirvanşahlar sarayı, Abşerondakı qalalar, Bərdədəki məqbərə kimi bu tikililərin bəzisi orta əsr Azərbaycan memarlığının parlaq nümunələri hesab olunur.

XV əsrin sonlarında bütün Azərbaycanın birləşdirilməsi uğrunda hərəkət daha da genişləndi və XVI əsr ərzində də Azərbaycan dövləti kimi inkişaf edən Səfəvi imperiyasının (1501-1736) yaradılması ilə başa çatdı. Səfəvi dövlətində bütün siyasi hakimiyyət azərbaycanlı feodal əyanlarına mənsub idi. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövlətin qurucusu Şah İsmayıl Xətai dünya tarixinə təkcə görkəmli dövlət xadimi kimi deyil, həm də gözəl Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri kimi daxil olmuşdur. Bu dövr Azərbaycan mədəniyyəti və elminin inkişafında ən mühüm mərhələlərdən biridir.

XVI əsr orta əsr mədəniyyətinin daha bir sürətli inkişaf dövrüdür. Dahi filosof və şair Məhəmməd Füzuli məhz bu dövrdə yaşayıb yaratmışdır. Gözəl miniatur rəssamı görkəmli mütəfəkkir Sadıq bəy Əfşar unikal „Qanuni əs-savar“ (Keşf qanunları) adlı elmi əsərində öz dövrünün estetik görüşlərini qələmə almışdır. XVI əsrdə Təbrizdə miniatur rəssamlar məktəbi özünün çiçəklənmə dövrünü yaşayırdı. Sultən Məhəmməd və Mirzə Əli onun ən görkəmli nümayəndələrindən idilər.

XVIII əsrin əvvəllərində Səfəvilər dövləti sosial-siyasi böhran keçirməyə başladı. Azərbaycan çoxsaylı müstəqil və yarımmüstəqil xanlıqlara bölündü.

XIX əsrin əvvəllərindən etibarən Rusiyanın Cənubi Qafqazda möhkəmlənməsi prosesi başladı və 1804-cü ildə Rusiya ilə İran arasında Azərbaycan uğrunda müharibənin başlanması ilə nəticələndi. Həmin müharibə 1913-cü ildə tarixi Azərbaycan torpaqlarının döyüşən tərəflər arasında Gülüstan müqaviləsi əsasında bölünməsi ilə başa çatdı. 1826-cı ildə İran yenidən hərbi əməliyyatlara başladı. Nəticədə 1828-ci ildə Türkmənçay müqaviləsi bağlandı və bu müqavilə Azərbaycan xalqının parçalanmasının ikinci mərhələsi oldu. Həmin müqaviləyə görə Azərbaycan Araz çayı boyu Rusiya ilə İran arasında bölüşdürüldü.

XIX əsrin ikinci yarısından etibarən Şimali Azərbaycanın inkişafında yeni mərhələ başlayır. Ölkə kapitalist inkişafı məcrasına cəlb edilir. Dünya neftinin 50, Rusiya neftinin isə 30%-ə qədərini hasil edildiyi Bakı bir növ Qafqazın „sənaye vahəsi“nə çevrilir. Azərbaycan Rusiya və dünya bazarlarına cəlb olunur. İqtisadiyyatın yüksəlişi mədəni inkişafa da güclü təkan verir. Bu dövrdə milli teatr, mətbuat meydana gəlir, milli ziyalılar təbəqəsi güclənir. Bir çox azərbaycanlılar Avropa ölkələrində ali təhsil almağa başlayır. Poeziya, dramaturgiya, memarlıq gur inkişaf edir. Bakı Avropa tipli şəhərə çevrilir və bütün Cənubi Qafqazın tək cə işgüzar deyil, həmçinin mədəni həyatının mərkəzinə çevrilir.

XX əsrin əvvəllərində Rusiya imperiyasında baş verən və çar monarxiyasının süqutuna gətirib çıxaran hadisələr, onların ardınca isə 1917-ci il inqilabı və Azərbaycan ziyalılarının rəhbərliyi altında milli-azadlıq hərəkatının güclənməsi Azərbaycan Demokratik Respublikasının meydana gəlməsi üçün şərait yaratdı və o, 1918-ci il mayın 28-də müstəqil dövlət elan edildi. Müstəqil Azərbaycan Demokratik Respublikasının qısa və dramatiklə dolu yaşam dövrü Azərbaycan xalqının tarixində ən parlaq səhifələrdən biridir. Bu, Avropa tipli dünyəvi bir parlament respublikası nümunəsi idi. Ancaq, 1920-ci il aprelın 28-də bolşeviklərin 11-ci Qırmızı ordusunun müdaxiləsi və ölkədə sovet hakimiyyətinin qurulması nəticəsində onun, demək olar ki, iki illik mövcudluğuna son qoyuldu. Tezliklə Azərbaycanın bir hissəsi bolşeviklər tərəfindən yaradılan SSRİ adlı dövlətin tərkib hissəsinə çevrildi.

Yeni dövlət yeni ideologiyaya əsaslanır və yeni mədəniyyət yaradılmasını tələb edirdi. Rəsmi siyasət özünün bütün açıq və gizli vasitələrindən istifadə edərək, milli mentaliteti təcridən „sovetləşdirməyə“ can atır, milli xüsusiyyətləri məhərdlə malalayır, milli ilə „ümumsovet“ arasında balans müəyyən etmək hüququnu özündə saxlayırdı. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti illərində əlifba iki

dəfə – 1929-cu ildə ərəb qrafikasından latın qrafikasına, 1939-cu ildə isə latın qrafikasından kirilə dəyişdirilib. Bu cür qeyri-sabitlik öz mədəni irsini öyrənmə bilməkdə yeni nəsillər üçün böyük çətinliklər yaradırdı.

Bununla yanaşı həmin dövrün müsbət cəhətlərini də inkar etmək olmaz. Ölkədə kütləvi savadlanma, əhalinin bütün təbəqələrinin mədəniyyət və incəsənətdən faydalana bilməsi uğrunda mübarizəyə başlanmışdı. Məşhur „incəsənət kütllərə“ ifadəsi tək cə şüar deyil, həm də fəaliyyət proqramı idi. Mədəniyyət planlı şəkildə dövlət tərəfindən maliyyələşdirilirdi. Təbii ki, sovet respublikalarının incəsənəti ideoloji cəhətdən unifikasiya edilməli idi.

1988-ci ildən başlayaraq Azərbaycan Ermənistanla silahlı münaqişəyə cəlb edildi. Hərbi əməliyyatlar nəticəsində Dağlıq Qarabağ və ona bitişik olan Kəlbəcər, Ağdam, Laçın, Cəbrayıl, Qubadlı, Zəngilan və Füzuli rayonları – Azərbaycan torpaqlarının 20 faizi işğal edildi. İşğal olunmuş ərazilərdən qovulan qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayı isə bir milyon nəfərə çatdı. AŞ PA-nın Qaçqınların işi, miqrasiya və demografiya üzrə Komitəsinin Cənubi Qafqazda qaçqın və köçkün şəxslər mövzusunda təşkil etdiyi Beynəlxalq Konfransda da qeyd edildiyi kimi ölkənin hər səkkiz sakinindən biri qaçqın və ya məcburi köçkündür. Bu göstəriciyə görə Azərbaycanın dünyada analoqu yoxdur. Silahlı münaqişə nəticəsində 20 min nəfər ölmüş, 8,5 min nəfər şikəst olmuş, 100 mindən çox adam yaralanmış, 900-ə yaxın yaşayış məntəqəsi dağıdılmışdır.

İşğal olunmuş ərazilərdə yaşayış evləri, sənaye və kənd təsərrüfatı obyektləri ilə yanaşı çox sayda mədəniyyət müəssisələri qalmışdır: 927 kitabxana, 808 mədəniyyət sarayı, klub və mədəniyyət evi, 85 musiqi və rəssamlıq məktəbi, 4 rəsm qalereyası, 762 memarlıq və arxeologiya abidəsi. Onların arasında 11 və 15 aşınmış Xudafərin körpüləri (VII-XII əsrlər), Kəlbəcər rayonundakı Qanzasar və Xudavənd məbədləri (hər ikisi XIII əsr), Ağdam rayonunun Dorbatlı kəndindəki məqbərə (1314-cü il) kimi ümumdünya əhəmiyyətli 5 memarlıq və 7 arxeologiya abidəsi, habelə Azərbaycanın musiqi beşiyi olan qədim Şuşa şəhər qoruğu vardır.

1990-cı il yanvarın 20-nə keçən gecə Sovet İttifaqının hərbi hissələri qabaqcadan fəvqəladə vəziyyət elan edilmədən Azərbaycan paytaxtına və onun bir sıra rayonlarına yeridildi. Bunun nəticəsi olaraq çox sayda dinc əhali qınıldı. Ümumiyyətlə, aralarında qadın, uşaq və qocaların da olduğu 140 nəfər öldürüldü, 611 nəfər yaralandı.

Lakin, bütün cəza tədbirlərinə baxmayaraq, Sovet İttifaqının dağılması qaçılmaz oldu. Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi müvafiq Konstitusiyaya aktı qəbul edilməklə 1991-ci il oktyabrın 18-də bərpa edildi. İlk illər çoxsaylı daxili və xarici problemlərin mənəfəsinə düşən respublika çətin və mürəkkəb dövlət quruculuğu dövründən keçməli idi. Xalqın tələbi ilə 1993-cü il iyunun 15-də təkrar ölkə rəhbərliyinə qayıdan Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əlirza oğlu Əliyevin dövlət quruculuğu sahəsindəki zəngin təcrübəsi və fəvqəladə şəxsi keyfiyyətləri sayəsində qısa bir müddət ərzində ölkədə daxili siyasi sabitlik bərpa edildi və onun gələcək inkişafının strategiyası və əsas parametrləri müəyyənləşdirildi. Həmin andan etibarən Azərbaycanın dövlət həyatının bütün sahələrinin, o cümlədən onun mədəniyyət siyasətinin inkişafının yeni mərhələsi başlandı.

Əhali

XX əsr ərzində Azərbaycanda əhali artımı və urbanizasiya sahəsində böyük proseslər baş vermişdir. Əhalinin sayı azı dörd dəfə – 1897-ci ildə 1 806 700 nəfərdən 2000-ci ildə 8 016 200 nəfərədək artmışdır.

1869-cu ildən 1914-cü ilədək əhalinin sayı 17 dəfə artmışdır. Amma bu artım daha çox neft sənayesinin inkişafı və onunla əlaqədar nəqliyyat yollarının infrastruktur keyfiyyətinin yüksəlməsi ilə bağlı olmuşdur. İqtisadi artım regiona kənarından işçi qüvvəsi axınının başlıca səbəbinə çevrilmişdir.

XX əsrdə Azərbaycan əhali artımı ilə yanaşı bir neçə demografik böhran da keçirmişdir.

Məsələn, 1914-cü ildən 1920-ci ilədək olan dövr ərzində ölkənin demografik tablosu Birinci Dünya Müharibəsi, Rus inqilabı və etnik təmizləmələr zamanı faciəvi şəkildə dəyişmişdir. Nəticədə əhalinin sayı 17% azalmışdır.

Müharibədən sonrakı qısamüddətli iqtisadi yüksəliş və demografik bərpa dövründən sonra ölkə ümumsovet sənayeləşmə və kollektivləşmə siyasəti məcrasında, onun bütün müsbət və mənfi cəhətləri ilə birlikdə yaşadığı bir vaxtda Respublika II Dünya Müharibəsi zamanı ikinci demografik böhranı keçirdi.

Bundan sonrakı dövr əhalinin yüksək artımı ilə xarakterizə olunur.

Və nəhayət, Azərbaycan 1988-ci ildən etibarən öz demografik inkişafının son mərhələsinə qədəm qoymuşdur. İqtisadi tənəzzül və Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin ağır nəticələri, ölüm hallarının artması şəraitində doğum hallarının azalmasına və əhalinin güclü şəkildə daxili və xarici miqrasiyasına səbəb olmuşdur. 1980-ci illərin sonlarından etibarən urbanizasiyaya əvvəlki meyl də dəyişmişdir. Şəhər əhalisinin payı 1989-cu ildəki 54,2%-dən 2000-ci ildə 51%-ə düşmüşdür. Siyasi sabitlik, rejimin 1994-cü ildə atəşkəse nail olması və gözənilən iqtisadi artım kimi müsbət amillər sayəsində ən son illərdə ölkənin demografik profili yaxşılaşmışdır. 1994-2000-ci illər ərzində insan ömrünün uzunluğu artmış, ümumi ölüm və uşaq ölümü əmsalları aşağı düşmüşdür.

Əhali	2000-ci ilin əvvəli üçün (min nəfər)
Əhalinin sayı:	
Ümumi	8016,2
Şəhər	4085,5
Kənd	3930,7
Əhalinin ümumi sayına görə faizlə:	
Şəhər	51,0
Kənd	49,0
Əhalinin ümumi sayına görə:	
Kişilər	3913,8
Qadınlar	4102,4
Əhalinin ümumi sayına görə faizlə:	
Kişilər	48,8
Qadınlar	51,2

Azərbaycan doğum əmsalının yüksək olması ilə seçilir. Məsələn, 1995-ci ildə respublikada 142,3 min uşaq doğulmuşdur. Ancaq son beş il ərzində doğum faizinin azalması tendensiyası müşahidə olunur. Doğulan hər 1000 uşağdan 34,8-i ölü.

Azərbaycan gözəl uzunömürlülük ənənələrinə malikdir (qadınların orta yaş həddi 70,8 il, kişilərininki isə 67,0 ildir). Hər 100 000 vətəndaşa yaşı yüz və yüzdən çox olan 80 nəfər düşür. Uzunömürlülük rekordu Şirəli Müslümovaya aiddir (161 yaş). Azərbaycan eyni zamanda gənclik ölkəsidir. Yaşı 14-dən az vətəndaşlar ölkənin ümumi əhalisinin üçdə birini, yaşı 14-dən 64-ə qədər olanlar isə 62,7%-ni təşkil edir.

Yaş	2000-ci il
0-14	31,8%
15-64	62,7%
65-	5,5%

Azərbaycanlılar əhalinin ümumi sayının 90%-ni təşkil edirlər və Cənubi-Avropa irqinin Xəzər tipinə mənsubdurlar. Azərbaycanlıların danışdığı dil türk dillərinin cənub-qərb qrupuna aiddir. Azərbaycan çoxmillətli ölkədir. Nisbətən çoxsaylı milli qrup ruslar tərəfindən formalaşdırılmışdır. Onlar burada XIX yüzilliyin əvvəllərindən məskunlaşmışlar. Azərbaycanda yaşayan digər millətlər arasında ləzgilər, avarlar, saxurlar, udinlər, talışlar, kürdlər, tatlar, ermənilər, tatarlar, gürcülər, yəhudilər və s. xeyli sayda təmsil olunurlar.

Azərbaycan Respublikasının rəsmi dili Azərbaycan dilidir.

Əhalinin böyük hissəsinin mənsub olduğu din İslamdır. Ölkədə müsəlman məscidləri ilə yanaşı 5 pravoslav kilsəsi, 4 erməni-qriqoryan kilsəsi, 3 yəhudi sinaqoqu, 13 molokan, gürcü, protestant və digər məbədlər vardır.

2001-ci il üçün Azərbaycan Respublikasında savadlılıq səviyyəsi 90,8% təşkil edir. O cümlədən, ali təhsillilər 10,8%, natamam ali təhsillilər 0,9%, orta ixtisas təhsili olanlar 12,2 %, ümumi orta təhsili olanlar 51,1%, natamam orta təhsili olanlar 15,8%-dir.

Aşağıdakı cədvəl işləyən əhalinin iqtisadi sahələr üzrə təsnifatını göstərir:

Sahələr	1998-ci il	Yekuna görə faizlə
İqtisadiyyatda çalışanların ümumi sayı	3701,5	100
Senayədə	251,1	6,8
Kənd və meşə təsərrüfatında	1139,6	30,8
Tikintidə	154,3	4,2
Nəqliyyatda və rabitedə	166,2	4,5
Ticarət və ictimai iaşədə, maddi-texniki təminatda və satışda, tədarükdə	701,7	18,9
Mənzil-istismar təsərrüfatında, əhaliyə xidmətdə	158,4	4,3
Səhiyyə, bədən tərbiyəsi və sosial təminatda	183,0	4,9
Təhsil, mədəniyyət və incəsənətdə	376,9	10,2
Elm və elmi xidmətdə	31,2	0,8
Kredit, maliyyə və sığortada	10,5	0,3
İdarəetmə orqanları aparatında	65,3	1,8
Digər sahələrdə	463,3	12,5

Əhalinin iqtisadiyyatın bölmələri üzrə təsnifatına gəldikdə isə qeyri-dövlət bölməsində çalışanların sayca artması və buna müvafiq olaraq da dövlət bölməsində işləyənlərin sayca azalması tendensiyası açıq-aşkar görünür.

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
İqtisadiyyatda çalışanların ümumi sayı	100%	100%	100%	100%	100%	100%
O cümlədən:						
Dövlət bölməsi	56,1	51,0	46,5	46,2	36,2	33,5
Qeyri-dövlət bölməsi	43,9	49,0	53,5	53,8	63,8	66,5

Qeyri-dövlət sahəsində (66,5%) işləyənlərin 38,5%-i özəl sektorda, 10%-i birgə müəssisələrdə, 0,8%-i xarici sərmayə qoyuluşlu təşkilatlarda çalışır, 1%-ni din xadimləri, 16,2%-ni isə sərbəst işlə məşğul olanlar təşkil edir.

Siyasi struktur

Azərbaycan demokratik, hüquqi, dünyəvi respublikadır. Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il noyabrın 12-də ümumxalq referendumunda qəbul edilən hazırkı Konstitusiyası qanunverici, icraedici və məhkəmə hakimiyyətlərinin bölünməsinə, prezident, parlament və bələdiyyə seçkilərinin keçirilməsini nəzərdə tutur.

Azərbaycan Respublikasının siyasi modeli „prezident respublikası“na uyğundur. Siyasi qərarlar qüvvədə olan qanunvericilik çərçivəsində Azərbaycan Respublikasının prezidenti səviyyəsində qəbul edilir, sonra isə Nazirlər Kabineti və nazirliklər vasitəsilə həyata keçirilir. Milli Məclis majoritar sistemlə 5 il müddətinə seçilən 125 millət vəkili ilə ibarətdir. Məhkəmə səlahiyyətləri Konstitusiyaya, ali və iqtisadi məhkəmələrə, habelə aşağı səviyyəli ümumi və ixtisaslaşmış məhkəmə instansiyalarına verilmişdir.

2002-ci il avqustun 24-də keçirilən ümumxalq referendumuna əsasən ölkənin bundan sonra da demokratik yolla irəliləməsi üçün konstitusiyaya əlavələr və düzəlişlər edilmişdir.

Azərbaycanda vətəndaş cəmiyyəti quruculuğu prosesi öz inkişafının birinci mərhələsini yaşayır. Ədliyyə Nazirliyində 1500-ə yaxın qeyri-hökumət təşkilatı qeydiyyatdan keçmişdir, çox sayda QHT qeydiyyatsız fəaliyyət göstərir. Lakin, onlardan yalnız çox az bir qismi həqiqətən fəal hesab olunur. QHT-lərin əksəriyyəti lazımi maliyyə mənbələri, təşkilati vərdiş, tədqiqat potensialı və iştirakçıların sayı baxımından ciddi korluq çəkir.

İqtisadiyyat

Azərbaycan Respublikasının iqtisadi rəngarəngliyi zəngin faydalı qazıntı yataqlarından istifadəyə əsaslanır. Əhalinin təbil artımı sayəsində Azərbaycan xeyli miqdarda işçi qüvvəsi ehtiyatlarına malikdir. Geniş nəqliyyat şəbəkəsi Azərbaycanın digər ölkələrlə iqtisadi münasibətlərinin inkişafına rəvac verir. Beynəlxalq əmək bölgüsündə Azərbaycan sənayenin neftçixarma və neft emalı, kimya, elektromexanika, neft mühəndisliyi və maşınqayırma, qara və əlvan metallurgiya, tikinti materialları istehsalı, yüngül və yeyinti sahələri ilə təmsil olunur.

Sənaye potensialının 50%-ə qədəri neftçixarma sənayesi və ona yaxın sahələrdə cəmləşmişdir. Hal-hazırda zəngin neft yataqları respublikamızın əsas strateji ehtiyatlarından biridir. Alimlərin proqnozlarına görə Azərbaycanda yerin təkində bir milyard tondan çox neft və 800 milyon kub metrədən çox qaz ehtiyatı mövcuddur.

Respublikanın kənd təsərrüfatı tərəvəz və meyvə, buğda, pambıq, tütün, subtropik bitkilər yetişdirilməsi, ipək və heyvandarlıq məhsulları istehsalı sahəsində ixtisaslaşmışdır. Təkcə 2001-ci ildə kənd təsərrüfatı sahəsində ümumi artım 11%-ə çatmışdır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının idxal payı cəmi 16% olmuşdur. Halbuki, məsələn 1995-ci ildə bu göstərici 42%-ə bərabər idi. Bu uğurlar bir çox səbəbdən torpağın özəlləşdirilməsi və kənd təsərrüfatı sahələrində buna uyğun islahatların həyata keçirilməsi ilə bağlı olmuşdur.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra respublika öz iqtisadi strategiyasının əsas istiqaməti kimi bazar iqtisadiyyatını seçmişdir. Bu strategiyanın özəyini sərbəst sahibkarlıq fəaliyyəti təşkil edir. Ölkədə ikimərhələli özəlləşdirmə proqramı həyata keçirilir.

Azərbaycan iqtisadiyyatında bazar münasibətlərinin təşəkkül tapması prosesində sosial sahədə dəyişikliklər edilməsi və sosial təminatlar sahəsində tamamilə yeni dövlət strategiyasının formalaşdırılması tələbatını doğurdu. Qısa müddət ərzində əhalinin geniş kütləsi üçün nəzərdə tutulan sosial təminatlarla bağlı ondan çox qanun qəbul edildi.

Azərbaycan beynəlxalq arenada

Azərbaycan Respublikası 30-dan artıq beynəlxalq və regional təşkilatın üzvüdür: ATƏT (yanvar,1992), BMT (mart, 1992),

YUNESKO (iyun, 1992), İƏT (İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı, 1992), Avropa Bərpa və İnkişaf Bankı (1992), Dünya Bankı (1992), İslam Konfransı Təşkilatı (1992), Qara Dəniz İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatı (1992), TÜRKSOY (iyul, 1993), MDB (sentyabr, 1993), YUNISEF (1993), Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı (oktyabr, 1992), İNTERPOL (1993), Beynəlxalq Olimpiya Komitəsi (1993), Beynəlxalq Qırmızı Xaç və Qırmızı Aypara Federasiyası (1993), GÖUAM (1997), Avropa Şurası (yanvar, 2001) və s.

Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikası 1996-cı ildə Avropa Birliyi ilə tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq sahəsində müqavilə imzalamışdır və 1994-cü ildən etibarən NATO-nun „sülh naminə tərəfdaşlıq“ proqramında iştirak edir.

Azərbaycanın xarici siyasəti milli dövlət müstəqilliyinin və onun ərazi bütövlüyünün qorunmasına və gücləndirilməsinə, bərabər hüquqlu və qarşılıqlı faydalı münasibətlərin inkişafına, dünyanın bütün ölkələri ilə dostluq əlaqələrinin qurulmasına yönəldilmişdir.

Azərbaycanın coğrafi vəziyyəti, sosial-siyasi səyləri, tarixi-mədəni ənənələrindən doğan transregional xüsusiyyətləri müstəqil Azərbaycan Respublikasının gələcəkdə daha da inkişaf edəcəyinə və möhkəmlənəcəyinə hər cür əsas verir. Bu da, heç şübhəsiz, onun daxili və xarici mədəniyyət siyasətinin inkişafına böyük təkan verəcəkdir.

Fəsil 2. Mədəniyyət siyasəti

„Məxməri“ inqilab

Müasir Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti, hər şeydən əvvəl, öz tarixinin son on ilini Müstəqillik bayrağı altında yaşayan bir ölkənin siyasətidir. Siyasi rejimin dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat və sosial sahələrdə köklü dəyişikliklərə səbəb olan transformasiyası mədəni prosesin məzmununa və dinamikasına bilavasitə təsir göstərmişdir. Eyni zamanda, həyat gerçəkliyinin spesifik inikas forması olan və düşüncənin, psixologiyanın, sosial şüurun dərin qatlarına nüfuz edən mədəniyyətdə baş verən dəyişikliklər digər sahələrdəki kimi heç də sürətli və aşkar şəkildə olmamışdır. Son illərdə ölkənin mədəni həyatında baş verən proseslər üçün „sovet“ keçmişindən „postsovet“

indisine nisbətən hamar keçid xarakterikdir. Şerti olaraq bu prosesi mədəniyyətdə „məxmən“ inqilab adlandırmaq olar, çünki baş verənlərin tempi, metodları və xarakteri „dəyişiklik naminə dəyişikliyə“ deyil, yeni reallığın təcridən mənimsənilməsinə yönəlmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, siyasi, iqtisadi, hüquq-mühafizə və təhsil sahələrindən fərqli olaraq mədəniyyət rəsmən islahatlar sahəsi elan edilməmişdi və bunun da nəticəsi olaraq dövlət tərəfindən verilən əlavə güzəştlərdən və beynəlxalq təşkilatların maliyyə yardımından məhrum qalmışdı. Ancaq burada həm aşağı, həm də yuxarı səviyyədə dəyişiklər deklarativ bəyanatlar olmadan baş vermişdir.

Bes bu dəyişiklərin məğzi nədən ibarətdir? Onların həyata keçirilməsi mexanizmləri hansılardır? Bu dəyişikliklərin gerçəkləşməsinə cəmiyyətin hansı təbəqələri cəlb olunmuşdur? Azərbaycanın müasir mərhələdə mədəniyyət siyasətini araşdırmaq istəyən hər kəs istər-istəməz bütün bu, eləcə də digər suallara cavab tapmaq məcburiyyətindədir.

Çox güman ki, əvvəlki illərin süst düşüncəsindən təcridən azad olan cəmiyyətin öz şüurunda baş verən dəyişiklikləri son on ilin ən başlıca nailiyyəti adlandırmaq olar. Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasəti yuxarıların təşəbbüsü ilə deyil, real həyatda baş verən proseslərin inkişafı kimi formalaşmışdır. Müasir dövrün çox sürətlə dəyişən sosial mədəni konteksti, qloballaşma proseslərinin güclənməsi, mədəniyyət sahəsində prioritetlərin yenidən bölüşdürülməsi, kütləvi mədəniyyətin və mədəniyyət industriyasının ümumi mədəni həyat panoramına mütəxəssis, bədii irsin qorunub saxlanması və yeni nəsillərə ötürülməsi sahəsində kommunikativ partlayış və nəhayət mədəniyyətin labüd inkişaf amili olduğunun aydın dərk edilməsi, mədəniyyətin, eləcə də mədəniyyət siyasətinin prinsipal şəkildə yeni dərk üçün zəmin yaratdı. Bununla yanaşı, nəzərə almaq lazımdır ki, real mədəniyyət siyasəti özünə ağı kağız üzərində hansısa ideal bir layihə yarada bilməz. Bu layihədə keçid dövrünün bütün çətinlikləri və ziddiyyətləri, əvvəlki və indiki zamanın bütün reallıqları nəzərə alınmalıdır.

Mədəniyyəti idarə etmək mümkündürmü?

Mədəniyyətlə dövlətin birgə mövcud olduğu uzun əsrlər boyu bu sual nəinki öz aktuallığını itirməmiş, inkişaf etməkdə olan vətəndaş cəmiyyəti şəraitində həm də yeni mənə kəsb etmişdir. Bu gün mədəniyyətin komanda-inzibatçılıq metodundan imtina edilməklə idarə

olunması, bu sahənin hüquqi və maliyyə təminatının həyata keçirilməsi, onun strateji inkişaf xəttinin işlənilib hazırlanması ilə bağlıdır. Azərbaycanda bu funksiyalar çox səviyyəli sistem vasitəsilə həyata keçirilir. Həmin sistemə aşağıdakılar daxildir:

Milli Məclisin – Azərbaycan parlamentinin Mədəniyyət məsələləri üzrə daimi komissiyası və sosial qanunvericilik şöbəsi – mədəniyyətin qanunvericilik əsaslarını təmin edir;

Prezident Aparatının Humanitar siyasəti şöbəsi – mədəni quruculuğun strategiya və taktikasını işləyib hazırlayır;

Nazirlər Kabinetinin Elm, mədəniyyət, xalq təhsili və sosial problemlər şöbəsi – dövlətin sosial proqramlarının həyata keçirilməsini əlaqələndirir və təmin edir;

Mədəniyyət Nazirliyi – mədəniyyət sahəsi üçün dövlət büdcəsini tərtib edir, yuxarıda sadalanan bütün funksiyaları özündə cəmləşdirən birləşdirici mərkəz rolunu oynayır, dövlətin mədəniyyət siyasətinə bilavasitə rəhbərlik edir və bu siyasətin konkret realizasiyasını və əlaqələndirilməsini həyata keçirir. Nazirliyə respublikanın Mədəniyyət Naziri başçılıq edir. Rəhbər tərkibə həmçinin, hər birinin öz nüfuz dairəsi olan üç nazir müavini daxildir.

Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi olan **Naxçıvan Muxtar Respublikasının** öz Ali Məclisi, Nazirlər Kabineti və Mədəniyyət Nazirliyi vardır. Naxçıvan Muxtar Respublikasının Konstitusiyası və qanunları Azərbaycan Respublikasının qanunlarına zidd ola bilməz. Bu da o deməkdir ki, Naxçıvan Muxtar Respublikası yüksək muxtariyyət statusuna malik olmaqla yanaşı, Azərbaycan Respublikası ilə eyni mədəniyyət siyasəti məcrasına daxildir.

Respublikada ən iri şəhərlərdə – Bakı, Gəncə, Sumqayıt və Xankəndində yerləşən **4 Mədəniyyət İdarəsi** mövcuddur.

Respublikanın 7 şəhərində və 61 rayonunda **mədəniyyət şöbəsi** vardır.

Bütün parametrlərinə görə belə bir struktur mədəniyyət siyasətinin daha çox **dördüncü modelinə** (Fransada və keçmiş Sovet İttifaqında yayılmışdır) yaxındır. O, güclü adminstrasiya, dövlət tərəfindən güclü maliyyələşmə, mədəni həyat üzrə bütün tərəfdaşların, xüsusilə də

regional və yerli cəmiyyətlərin müxtəlif peşə təşkilatlarının fəaliyyətinin stimullaşdırılması və əlaqələndirilməsini tələb edir. Heç şübhəsiz ki, bu model bir çox cəhətdən sovet keçmişindən miras qalmışdır. Bu da qanunauyğun haldır, çünki mədəniyyət siyasətini yaradan insanlar bir çox cəhətdən öz ölkələrinin tarixi ənənələrinin, onun dövlət quruluşunun, cari siyasi və iqtisadi situasiyalann, milli mentalitetin, mədəniyyət və incəsənət elitasının öz daxilindəki qüvvələr nisbətinin „əsirdirlər“. Eyni zamanda mədəniyyət siyasəti cavan elmdir. O sürətlə güc toplayır, getdikcə daha çox dövləti öz aktiv fəaliyyət dairəsinə cəlb edir, həmin dövlətlər arasında informasiya və intellektual mübadiləni stimullaşdırır. Nəticədə, bütün bunlar müxtəlif ölkələri mövqə yaxınlaşmasına sövq edir və onların müsbət təcrübələrinin dünya arenasına yayılmasına rəvac verir. Bu prosesin aktivləşməsində YUNESKO, son illər isə Avropa Şurası kimi beynəlxalq təşkilatlar əhəmiyyətli rol oynayır.

Azərbaycanda mədəniyyət məsələləri bilavasitə aşağıdakı orqanların ixtiyarındadır: Mədəniyyət Nazirliyi, İdman, Gənclər və Turizm Nazirliyi, Dövlət Teleradio Şirkəti, Dövlət Arxivi. Bu cür müxtəlif idarələrə bölünmə, yaxşı inkişaf etmiş üfqi əlaqələr sistemində malik, uzlaşdırılmış mədəniyyət siyasətinin işlənilməsi və hazırlanmasının zəruriliyi kimi köklü bir problem doğurur. Son illərin əlamətdar tendensiya-larından biri əvvəllər müstəqil fəaliyyət göstərən Abidələrin Mühafizəsi, Bərpası və İstifadəsi üzrə dövlət Komitəsinin və „Azərkinovideo“ İstehsalat Birliyinin Mədəniyyət Nazirliyi strukturuna daxil edilməsi olmuşdur. Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin yenidən strukturlaşması nəticəsində, onun funksiyalarının bir qismi Mədəniyyət Nazirliyinə keçmişdir. Heç şübhəsiz ki, həmin addımlar müsbət qiymət-ləndirilməlidir, çünki onlar dövlətin vahid mədəniyyət siyasətinin planlaşdırılması və realizasiyasını asanlaşdırır, onun üçün ümumi fəaliyyət sahəsi yaradır.

Beləliklə, bu gün mədəniyyət siyasətinin inkişafını iki əsas tendensiya – **mərkəzəqaçma və mərkəzdənqaçma** tendensiyləri müəyyən edir. Bir tərəfdən, mədəniyyət müəssisələrinin idarə olunması funksiyaları tədricən şəhər, kənd səviyyəsində yerli icra orqanlarına verilir, digər tərəfdən isə abidələrin mühafizəsi, kitab nəşri, kinematoqrafiya kimi mühüm istiqamətlər bir idarənin – Mədəniyyət Nazirliyinin çətri altında birləşdirilir.

Üç „D“ konsepsiyası: desentralizasiya, demonopolizasiya və demokratikləşmə

Mədəniyyətin idarə olunması sahəsində desentralizasiya, demonopolizasiya və demokratikləşmə proseslərini sürətləndirməyi nəzərdə tutan Avropa mənşəli „Üç „D“ konsepsiyası“nın mütərəqqi ruhuna haqq qazandırmaqla yanaşı, qeyd edək ki, bu gün Azərbaycanda həmin prinsiplərin həyata keçirilməsi böyük ehtiyatlıq tələb edir. Problem ondadır ki, böyük şəhərlərdə demokratik dəyişikliklər açıq-aşkar hiss edilərsə də, kənd yerləri və regionlarında həmin proseslər kifayət qədər intensiv getmir, mədəniyyətə ayrılan büdcə vəsaitləri isə heç də həmişə məqsədyönlü istifadə olunmur. Belə bir vəziyyətdə keçid dövrü üçün əlverişli idarəetmə modelləri axtarıb tapmaq lazımdır ki, ümumdövlət səviyyəsində güclü inzibətçilik hər bir konkret hala çevik yanaşsa, büdcə planlaşdırması isə məqsədli və fərdi layihələrə uyğunlaşdırıla bilsin.

Desentralizasiya prosesi formal olaraq mədəniyyət fəaliyyəti praktikasında hər gün baş verir. Belə ki, mərkəzi və yerli hakimiyyət orqanları arasındakı büdcə maliyyələşməsi orta hesabla 20 – 80% nisbətində müəyyən edilir. Lakin bu 80%-in real bölüşdürülməsi, onlardan istifadənin adekvatlığı, nəhayət, onların realizasiyasına nəzarət heç də yaxşı halda deyildir.

Təəssüflər olsun ki, hər şeydən əvvəl məhz yerli mədəniyyət obyektlərinin vəziyyəti qənaətbəxş deyil. Vəsaitlərin dağınıqlığı və mədəniyyət proseslərinə sərəhsiz rəhbərlik bunda heç də az rol oynamır.

Mədəniyyət fəaliyyətinin **demonopolizasiyası prosesi** eyni vaxtda iki istiqamətdə – yuxarıdan və aşağıdan inkişaf edir. Belə ki, məsələn, 4 oktyabr 1997-ci il tarixli prezident fərmalarına uyğun olaraq ölkədə lisenziyalasdırma sistemi tətbiq olunmağa başladı ki, bu da müstəqil şəkildə, dövlətdən asılı olmadan konsert-əyləncə tədbirlərini keçirmək hüququ verdi; qeyri-rentabelli mədəniyyət obyektləri özəlləşdirildi. 2002-ci ildən isə konsert-əyləncə proqramlarının təşkili üçün tələb edilən lisenziya sistemi də ləğv olundu.

Digər tərəfdən, mədəniyyət sənəti sahəsində – kitab nəşri, mətbuat, audiovizual və fonogram məhsulları, əyləncə sənəti və yeni texnologiyalar bazarı sürətlə inkişaf edir. Praktik olaraq, bu gün bu bazar milli mədəniyyət siyasətinə inteqrasiya olunmayan, dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməyən və nizamlanmayan müstəqil biznes

sahəsidir (kinomatoqrafiya istisna edilməklə). Hal-hazırda Mədəniyyət Nazirliyi Açıq Cəmiyyət İnstitutu ilə birlikdə „Azərbaycanda mədəniyyət institutları: müasir vəziyyət və inkişaf perspektivləri“ layihəsini həyata keçirir. Layihədə ilk dəfə olaraq həmin bazanın sərhədlərinin müəyyən edilməsinə, müəllif hüquqlarına riayət olunması probleminin öyrənilməsinə, bu sahədə sosioloji tədqiqatlar aparılmasına cəhd edilir. Artıq layihənin həyata keçirilməsinin ilkin mərhələsində aydın olmuşdur ki, bir çox rəqəmlər üzə çıxarılmır və xüsusi sahibkarlar tərəfindən səylə gizlədir. Lakin çox da dərin araşdırmalar aparmadan belə audio, video və kompüter məhsulları bazarında müəlliflik hüquq və vergi qanunvericiliyinə riayət edilməsilə bağlı ciddi problemlər olduğu aydın şəkildə üzə çıxır. Mədəniyyət industriyalının və onların istehsal etdiyi kütləvi mədəniyyətin rolunu qiymətləndirməmək dövlət siyasəti üçün başlanılmaz səhv olardı. Leqal biznes üçün şərait yaradılması, vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi, konsultativ və texniki yardım – məhz bu vasitələr dövlətə bu qeyri-qanuni doğulmuş „enfant terrible“ ilə ümumi dil tapmaqda və onu legitimləşdirməkdə kömək edə bilər.

Xidmət təklif edən sahələrdə – rəsm qalereyalarının, suvenir mağazalarının, dizayn bürolarının və s. açılmasında özəl sektorun inkişafı getdikcə güclənir. Bundan əlavə, hətta mədəni irsin mühafizəsi kimi ənənəvi dövlət sahəsi də özəl muzeylərin timsalında özünə „rəqiblər“ qazanmağa başlamışdır.

Mədəni həyatın **demokratikləşməsi** vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına səbəb olur, özəl təşəbbüslərin üzə çıxması və fərdi layihələrin həyata keçirilməsi üçün geniş imkanlar açır. Yeni qanunvericiliyin açdığı imkanlar mədəniyyət və onunla kəsişən sahələrdə çalışan xeyli sayda qeyri-hökumət təşkilatının yaranmasına gətirib çıxardı. Ədliyyə Nazirliyində rəsmən qeydə alınmış belə təşkilatların sayı 80-ə çatır. Onların əhatə etdikləri istiqamət spektri olduqca genişdir. Lakin bu heç də o demək deyil ki, bu təşkilatların 80-i də aktiv və məhsuldar fəaliyyət göstərir. Onlardan bəziləri, „qrant çaxnaşması“ ilə doğulanlar, nə qədər sürətlə peyda olsalar da, əsl fəaliyyətə başlamamış yox olurlar. Eyni zamanda, son illərdə stabilliyə nail olan, ölkədə geniş populyarlıq qazanan, bir çox beynəlxalq təşkilatlarla əlaqə yaradan qeyri-hökumət təşkilatları da mövcuddur. Onların arasında Soros Fondunun Açıq Cəmiyyət İnstitutu və AYSAR xüsusilə seçilir, bu təşkilatların fəaliyyəti üçüncü sektorun dəstəklənməsinə və inkişaf etdirilməsinə yönəlmişdir. Təəssüflər olsun ki, büdcədən maliyyələşdirmə imkanlarının məhdudluğuna görə hazırkı mərhələdə QHT sistemini dövlət səviyyəsində himayə etmək mümkün deyildir. Lakin Mədəniyyət Nazirliyi belə əlaqələrin genişləndirilməsini

və bu təşkilatların birgə layihələrə cəlb edilməsini özünün prioritet vəzifələrindən hesab edir.

Azərbaycan mədəniyyətinin rəngarəngliyi

Müasir Azərbaycanın digər, heç də az mühüm olmayan bir gerçəkliyi də əhalisinin çoxmillətli və yankonfessional olmasıdır. Təkcə Bakı şəhərində iyirmidən çox – rus, Ukrayna, kürd, lak, ləzgi, slavyan, tat, tatar, gürcü, inqloy, talış, avar, axıska türkləri, Avropa yəhudiləri, dağ yəhudiləri, gürcü yəhudiləri, alman, yunan və s. xalqların müxtəlif mədəniyyət cəmiyyəti fəaliyyət göstərir.

Bütün ölkə miqyasında belə cəmiyyətlərin sayı xeyli yüksəkdir; praktik olaraq, onlar etnik azlıqların sıx yaşadığı bütün rayonlarda mövcuddur. **Milli siyasətin** əsas müddəalan Azərbaycan Konstitusiyasında təsbit edilmişdir və onlar etnik, irqi, dini mənsubiyyətindən asılı olmayaraq, respublikanın bütün vətəndaşlarının hüquq bərabərliyini təmin edir. Bundan əlavə, bir çox əsrlər boyu Azərbaycan üçün xarakterik olan tarixi, iqtisadi və mədəni xüsusiyyətlər sayəsində ölkə əhalisinin psixoloji statusu dözümlülük, başqa etnosların və milli azlıqların mədəniyyətinə hörmət şəraitində formalaşmışdır. Üç dindən – zərdüştlük, xristianlıq və islam dinlərindən keçdiyi mərhələləri öz şüurunda qoruyub saxlayan Azərbaycan xalqının genetik yaddaşı da, onun həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq arenada tarazlaşdırılmış, üzvi mədəniyyətlərarası ünsiyyət qura bilməsi üçün heç də az əhəmiyyətə malik amil olmamışdır. Hal-hazırda Mədəniyyət Nazirliyi ATƏT-in və Norveç Sefirliyinin dəstəyi ilə „Azərbaycanda mədəniyyət plüralizmi“ layihəsini həyata keçirir; layihədə ölkənin bütün etno-mədəniyyət rəngarəngliyinin əks etdirilməsi planlaşdırılır. Müxtəlif milli azlıqların mədəniyyət cəmiyyətlərini onun realizasiyasına cəlb etməklə, Mədəniyyət Nazirliyi özünün ən mühüm strateji vəzifələrindən birini – mədəniyyətlərarası dialoqu inkişaf etdirmək və dəstəkləmək vəzifəsini həyata keçirir.

Mədəniyyət siyasətinin dövlət prioritetləri

2001-ci ilin sonlarında Mədəniyyət Nazirliyi yaxın 5 il üçün „Azərbaycan mədəniyyətinin dövlət inkişaf proqramı“nı işləyib hazırlamışdır. Proqram Azərbaycanın dövlət mədəniyyət siyasətinin strateji məqsədlərinə nail olunmasına yönəldilmişdir və əsas prioritetlər kimi aşağıdakıları irəli sürür:

- mədəni və tarixi irsin mühafizəsi;
- yaradıcılığın dəstəklənməsi;

- sahənin hüquqi, elmi, informativ inkişafı;
- kadr hazırlığı və gənc istedadların dəstəklənməsi;
- milli kinematoqrafiyanın dirçəlişi və inkişafı;
- mədəniyyət turizmi infrastrukturunun yaradılması və inkişafı;
- kitab nəşrinin inkişafı.

Eyni zamanda, cəmiyyətin məlumatlandırılmasına yönəldilən və bununla da onun həm daha da demokratikləşməsinə, həm də dünya birliyinə inteqrasiya edilməsinə rəvac verən kitabxana və muzey sistemlərinin köklü şəkildə modernləşdirilməsi və yenidən qurulması nəzərdə tutulur.

Proqramda mədəniyyətin idarə olunmasının yeni demokratik formalarının yaradılmasına, dövlətsizləşdirməyə və bəzi mədəniyyət obyektlərinin tədricən özəlləşdirilməsinə xeyli yer ayrılır. Mədəniyyət müəssisələri və təsisatları üçün güzəştli tariflər müəyyən etmək vasitəsi ilə mədəniyyət sahəsinin inkişafını stimullaşdıran, habelə bu sektora kənarından əlavə vəsait ayrılması cəlb edən vergi siyasətinin işlənilib hazırlanması da xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Beynəlxalq əməkdaşlığın dinamik inkişaf etdirilməsi, onun yeni forma və modellərinin axtarılması proqramın həyata keçirilməsində mühüm amil olacaqdır. Həmin kontekstdə YUNESKO və Avropa Şurası kimi beynəlxalq təşkilatlarla çoxcəhətli əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət verilir, çünki bu cür təşkilatlar „saatları düzəltmək“ və dünyadakı mədəni quruculuq proseslərində ölkənin rolu və yeri haqqında aydın təsəvvür əldə etmək üçün yaxşı imkan yaradır. Son illərdə Azərbaycanın xarici mədəniyyət siyasətində nəzərə çarpan əsas tendensiyanı beynəlxalq əlaqələrdən beynəlxalq əməkdaşlığa doğru hərəkət kimi müəyyənləşdirmək olar. Cənubi Qafqaz ölkələrində yeni mədəniyyət siyasətini dəstəkləmək məqsədilə Avropa Şurasının təşəbbüsü ilə həyata keçirilən regional STEYC layihəsi bu cür beynəlxalq əməkdaşlığa misal ola bilər.

Yuxarıda deyilənlərə yekun vuraraq, belə bir faktı təsdiq etmək olar ki, Azərbaycanın müasir məqsədləri keçmiş qoruyub saxlamaq, indini dəstəkləmək və inkişaf etdirmək, gələcəyə inamla baxmaqdır. Cəmiyyətin ardıcıl surətdə demokratikləşməsi, ölkənin dünya birliyinə inteqrasiyası, mədəniyyətin bəşər inkişafının ayrılmaz faktoru kimi dərk olunması və qəbul edilməsinin getdikcə güclənməsi nikbin proqnozlar üçün əsas verir.

Fəsil 3. Qanunvericilik təminatı

Mədəniyyətin qanunvericilik təminatı

Müstəqil Azərbaycan Respublikası ümumbəşəri dəyərləri prioritet qəbul edərək, demokratik, dünyəvi və hüquqi dövlət qurmaq yolunu seçmişdir. Həmin yol həm ölkənin dünya birliyinə sivil inteqrasiyasının, həm də həyat fəaliyyətinin bütün sahələrinin normal işləməsinin başlıca şərti olan qanunun aliliyinin təsdiqi və ona riayət olunması prinsipini nəzərdə tutur. Cəmiyyətimiz bütövlükdə mədəni həyatın və ayrı-ayrılıqda onun hər bir mərhələsinin – mədəni dəyərlərin yaradılması, qorunub saxlanması, yayılması və mənimsənilməsi (qəbul edilməsi) proseslərinin tənzimlənməsində komanda – sərəncamçılıq metodlarının yolverilməzliyi barədə razılığa nail olmuşdur. O, mədəniyyətin müxtəlif növ – maddi, maliyyə, kadr və informasiya resurslarından istifadə etməklə və yalnız diqqətlə düşünülmüş, yaxşı hazırlanmış və müasir tələblərə cavab verən qanunvericilik vasitəsilə idarə olunmasını qəbul etmişdir. Bu səbəbdən, mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsinin ən əsas vasitələrindən biri olan hüquqi cəhətdən mükəmməl qanunların hazırlanması, qəbul edilməsi və tətbiq olunması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanda qanunlar necə yaranır? Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının „Qanunvericilik təşəbbüsü hüququ“ haqqında 96-cı maddəsinə, həmçinin Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin daxili Nizamnaməsinin „Milli Məclisin daimi komissiyalarında qanun və qərar layihələrinin hazırlanması və baxılması Qaydaları“nın 15-ci maddəsinə uyğun olaraq, qanun layihələri və digər məsələləri Milli Məclisin müzakirəsinə çıxarmaq hüququ Milli Məclisin deputatlarına, ölkə Prezidentinə, Ali Məhkəməyə və Naxçıvan Muxtar Respublikasının Ali Məclisinə məxsusdur. Özü də ölkə Prezidentinin, Ali Məhkəmənin və NMR Ali Məclisinin qanunvericilik təşəbbüsü qaydasında Milli Məclisin müzakirəsinə təqdim etdikləri qanun layihələri olduğu kimi müzakirəyə çıxarılır və səsə qoyulur. Belə qanun layihələrinə dəyişikliklər qanunvericilik təşəbbüsü hüququndan istifadə edən orqanın (NMR Ali Məclisi) razılığı ilə edilir. Fiziki və hüquqi şəxslərə, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyinə gəldikdə isə onların hamısının bu və ya digər qanunun hazırlanması və qəbul edilməsinin, yaxud hazırda qüvvədə olan qanunlara əlavələr edilməsinin zərurətini əsaslandırmaq məqsədilə Milli Məclisin müvafiq daimi komissiyasına

(cəmi 11 belə komissiya mövcuddur) müraciət etmək hüququ vardır. Onlar həmçinin qanun layihəsinin ilkin, qaralama variantını təqdim edə bilərlər. Dəlillər inandırıcı olduğu halda müvafiq komissiyanın, mədəniyyətlə bağlı isə mədəniyyət məsələləri üzrə daimi komissiyanın üzvü olan deputatlar öz iclaslarında konkret qanun layihəsinin hazırlanması barədə qərar qəbul edirlər. Sonra komissiya qanun layihəsi üzərində bilavasitə işləmək üçün xüsusi işçi qrupu yaradır və ölkənin həmin sahədə ən yaxşı mütəxəssislərini o qrupa dəvət edir. Əgər qanun bir neçə daimi komissiya tərəfindən hazırlanırsa, o zaman ümumi işçi qrupu da yaradıla bilər. Sonrakı mərhələ digər ölkələrin müvafiq qanunlarını axtarıb tapmaqdan, hazırlanan qanunun ölkə daxilində nizamlamalı olduğu sahədə işlərin vəziyyətini, mövcud problemləri və nöqsanları diqqətlə öyrənməkdən ibarətdir. Hər bir qanun hazırlanarkən, həmçinin hökmən müvafiq beynəlxalq konvensiyalar nəzərə alınır.

Fərəhli haldır ki, Azərbaycan Respublikasının birinci çağırış (1995-2000) Milli Məclisinin mədəniyyət sahəsilə bağlı qanunvericilik fəaliyyəti xeyli intensiv olmuşdur. Bu müddət ərzində mədəniyyət sahəsində 15 əsas qanun qəbul edilmişdir. Müstəqillik elan edildikdən sonra mədəniyyət sahəsində bütövlükdə 19 qanun qəbul olunmuşdur.

№	Qanunun adı	Tarix
1	Latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasının bərpa edilməsi haqqında	25 dekabr 1991-ci il
2	Kütləvi informasiya vasitələri haqqında	21 iyul 1992-ci il
3	Azərbaycan Respublikasının Müəlliflik Hüquqları Agentliyi haqqında	10 sentyabr 1993-cü il
4	«AZƏRKİNOVİDEO» İstehsalat Birliyi haqqında	13 dekabr 1993-cü il
5	Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında	5 iyun 1996-cı il
6	Reklam haqqında	3 oktyabr 1997-ci il
7	Mədəniyyət haqqında	8 fevral 1998-ci il
8	Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması haqqında	10 aprel 1998-ci il
9	Qrantlar haqqında	17 aprel 1998-ci il
10	İnformasiya azadlığı haqqında	19 iyun 1998-ci il
11	Kinematografiya haqqında	3 iyul 1998-ci il
12	Məmarlıq fəaliyyəti haqqında	15 may 1998-ci il
13	Kitabxana işi haqqında	20 dekabr 1998-ci il
14	Turizm haqqında	4 iyun 1999-cu il
15	Şəhərsalmanın əsasları haqqında	11 iyun 1999-cu il
16	Milli Arxiv Fondu haqqında	22 iyun 1999-cu il
17	Kütləvi informasiya vasitələri haqqında	8 fevral 2000-ci il
18	Muzeylər haqqında	24 mart 2000-ci il
19	Nəgriyyət işi haqqında	30 may 2000-ci il

Milli Məclisin, mədəniyyət sahəsinin qanunvericilik özülünü təmin edən Mədəniyyət məsələləri üzrə daimi komissiyası və Sosial qanunvericilik şöbəsi müzakirəyə verilən hər bir qanunu hazırlayarkən, bu qanunların dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin standartları və praktikalarına uyğun olmasına, onlarda Avropa Şurasının mədəniyyət prioritetlərinin, eləcə də Azərbaycanın reallıqları və spesifik xüsüsülükünün hökmən əks etdirilməsinə çalışmışlar. Bundan da əsas məqsəd səmərəli və təsirli, zamanın ruhuna uyğun, mədəniyyət fəaliyyətinin bütün subyektlərinin hüquq və maraqlarını təmin edən, müasir daxili və xarici tələblərə cavab verən qanunlar yaratmaq olmuşdur. Bütün bu qanunların hamısında xüsusi olaraq qeyd edilir ki, əgər mədəniyyət sahəsini tənzimləyən milli normativ hüquqi aktlarla Azərbaycan Respublikasının qoşulduğu beynəlxalq müqavilələr arasında ziddiyyət olarsa, o halda həmin dövlətlərarası müqavilələrin müddəaları tətbiq olunur. Bu vəziyyət məhz beynəlxalq hüquqi normaların bizim dövlət üçün prioritet təşkil etdiyini bir daha təsdiqləyir.

Müzakirəyə hazır olan qanun layihəsi Milli Məclisin katibliyində dil və hüquq ekspertizasından keçir. Azərbaycan Avropa Şurasına daxil olduğundan sonra xüsusi əhəmiyyət kəsb edən qanun layihələri ekspertizadan keçmək üçün həmin təşkilata göndərilir. Bu, xüsusilə də „Televiziya və radio verilişləri haqqında“ qanun layihəsinə aiddir, artıq həmin qanun layihəsinin ilkin variantı Avropa Şurasında müsbət qiymətləndirilmişdir. Hazırlanmış qanun layihəsi daimi komissiyalarda müzakirə edildikdən sonra baxılmaq üçün Milli Məclisin iclasına çıxarılır; bu iclasda millət vəkili ilə yanaşı bu sənədi hazırlayan işçi qrupunun nümayəndələri, habelə həmin sahənin müxtəlif idarə və təşkilatlarından dəvət olunan şəxslər iştirak edirlər. Hər bir qanun layihəsi üç oxunuşdan keçir. Onu daimi komissiyanın üzvü olan məruzəçi təqdim edir. Bu oxunuşların özünəməxsus xüsusiyyətləri var. Birinci oxunuşda həmin qanun layihəsinin ölkə üçün zəruriliyi əsaslandırılır, onun əsas müddəaları müzakirə edilir və ümumi konsepsiya dəyərləndirilir. İkinci oxunuşdan sonra Milli Məclis qanun layihəsinin dərc olunması və onun ümumxalq müzakirəsinə çıxarılması haqqında qərar qəbul edə bilər. İkinci oxunuşda qanun layihəsi maddələr üzrə müzakirə edilir. Birinci və ikinci oxunuşdan sonra qanun layihəsi işlənmək üçün hazırlanmış daimi komissiyaya qaytarılır. Burada layihəyə edilən bütün qeydlər və təkliflər nəzərdən keçirilir və komissiyanın zəruri hesab etdiyi müvafiq dəyişikliklər ona əlavə edilir. Üçüncü oxunuşda qanun layihəsi bütövlükdə səsə qoyulur. Artıq onun mətnində heç bir düzəliş edilə bilməz. Üçüncü oxunuşda qəbul edilən

qanun layihəsi, qəbul edildiyi gündən sonra 14 gün ərzində imzalanmaq üçün Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim edilir və mətbuatda dərc olunduğu gündən qüvvəyə minir.

Cəmiyyətin yetkinliyinin, onun inkişaf səviyyəsinin bir çox hallarda mədəniyyət strukturlarının rəngarəngliyi, yəni onun formal və qeyri-formal sosial strukturlarını təşkil edən mədəniyyət maraqlarının məcmusunun say və keyfiyyəti ilə xarakterizə edildiyi diqqətə alınaraq, hazırlanan və qəbul edilən bütün qanunlar sosial rəğbət qazanan mədəniyyət tələbatları plüralizminin formalaşmasına və təmin edilməsinə yönəldilmişdir.

Qəbul edilən qanunvericilik aktlarına „Mədəniyyət haqqında Qanun“ (1998) kimi bütövlükdə mədəniyyət sahəsini tənzimləyən qanunlar və „Kinematografiya haqqında“, „Şəhərsalma haqqında“, „Muzeylər haqqında“, „Nəşriyyat işi haqqında“ və s. kimi mədəniyyət fəaliyyətinin konkret növlərlə bağlı olan qanunlar daxildir.

Mədəniyyət haqqında qanunda, hər şeydən əvvəl, dövlət siyasətinin prinsipləri, məqsədləri və vəzifələri ifadə olunmuş, həmin sahədə mərkəzi (dövlət) və yerli (bələdiyyələr) icra hakimiyyəti orqanlarının səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir.

Bu qanunla hər bir şəxsin yaradıcılıq hüquqları və azadlıqları, beynəlxalq əlaqələrin və əməkdaşlığın inkişafı, habelə mədəniyyət sahəsində dövlətin antiinhişar siyasəti, milli özünəməxsusluğun, o cümlədən həm Azərbaycan xalqının, həm də tarixən Azərbaycan Respublikasında yaşayan etnik qrupların mədəni irsinin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi, mədəniyyət fəaliyyətilə məşğul olan ictimai birliklərin və təşkilatların yaradılması imkanları təmin olunur. Dövlətin bu sahəyə müdaxiləsi zorakılığın, irqi, milli və dini dözülməzliyin, pornoqrafiya və narkomaniyanın təbliğinin qadağan edilməsilə məhdudlaşır. Bu cür qadağaların real şəkildə fəaliyyət göstərə bilməsi məhkəmə proseduru vasitəsilə təmin edilir. Mədəniyyət fəaliyyətinə digər müdaxilə formalarına qanunla icazə verilmir. Bir sözlə, mədəniyyət fəaliyyəti və onun inkişafı ilə bağlı bir çox məsələlər həmin qanun çərçivəsində ümumi şəkildə həll edilmişdir.

Azərbaycanın mədəniyyət siyasətinin prioritet problemlərindən birinə – mədəni irsin qorunub saxlanılmasına gəldikdə isə, bu məsələ artıq hüquqi planda „Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi

haqqında“, „Milli Arxiv Fondu haqqında“, „Kitabxana işi haqqında“ qanunların qəbul edilməsi sayəsində həll edilib. Tarix və mədəniyyət abidələrini mühafizə etmək həm konstitusiyada, həm də „Mədəniyyət haqqında Qanun“da hər bir vətəndaşın əsas vəzifəsi elan edilsə də, ölkədə bu cür abidələrin aşkar edilməsi, öyrənilməsi, qorunması və istifadəsilə bağlı münasibətləri tənzimləyən xüsusi bir qanuna kəskin ehtiyac duyulurdu. Buna görə də, „Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi haqqında“ qanun, abidələrin mühafizəsinin dövlət və bələdiyyə təminatı ilə bağlı məsələləri, onların istifadəsi, öyrənilməsi, konservasiyası, təmiri, bərpası, yenidən qurulması, regenerasiyası və təhlikəsizliyi qaydalarnı ətraflı şərh edir. Qanunda abidələri qorumaq məqsədilə aparılan abadlıq və möhkəmləndirici tikinti işləri ilə bağlı problemlər hərtərəfli həll edilmişdir. Onda, tarix və mədəniyyət abidələrinə ümumdünya, ölkə və yerli (regional) səviyyədə mədəni dəyər statusu verilməklə onların tam siyahısının tərtib və təsdiq edilməsi, dövlət uçotuna alınması və pasportlaşdırılması, daşınmaz abidələrin xəritəsinin hazırlanması, onlar üzərində mülkiyyət formalarının müəyyən edilməsi nəzərdə tutulmuşdur.

Qanunda abidələrin bədii-estetik simasının dəyişdirilməsinə və onların tamamilə və ya qismən dağılmasına səbəb olan təmir, tikinti, təsərrüfat və digər növ işlərin aparılmasının qadağan edilməsi də müsbət haldir.

Milli Arxiv Fondunun formalaşmasına və fəaliyyətinə qoyulan yeni tələblər, dövlət və qeyri-dövlət arxiv fondunun və onlarda saxlanılan sənədlərin mülkiyyət formalarının və hüquqlarının dəqiq müəyyən edilməsinin vacibliyi, habelə bu qədər böyük mənəvi sərvətin günün tələblərinə müvafiq normativ-hüquqi əsaslarının olmaması bu sahədə xüsusi qanunun hazırlanması və qəbul edilməsi zəruriyyətini doğurmuşdur. „Milli Arxiv Fondu haqqında“ Qanun arxivlərin fəaliyyəti, Milli Arxiv Fondunun formalaşdırılması, mühafizəsi və istifadəsi ilə bağlı bütün münasibətləri tənzimləyir, arxiv işçilərinin sosial müdafiəsini xeyli gücləndirir.

Kitabxana işinin təşkilinin təkmilləşdirilməsi, onun səmərəliliyinin gücləndirilməsi, məhsuldarlığının artırılması, eləcə də kitabxana informasiyası sahəsində oxucuların hüquqlarının təmin edilməsi məqsədilə ölkədə „Kitabxana işi haqqında“ qanun qəbul edilmişdir. Qanun cəmiyyətin intellektual və mənəvi potensialının inkişafına, ən müasir tələblərə cavab verən bilik səviyyəsinin yüksəldilməsinə fəal yardım göstərir, çünki o, kitabxanalarn öz funksiyalarını, o cümlədən

informasiya funksiyalarını həyata keçirmələri üçün, kitabxana işini keyfiyyətə yeniləmək və yaxşılaşdırmaq üçün möhkəm hüquqi əsas yaradır. Qanunda başlıca diqqət həmin sahədəki prinsiplərin qismən dəyişdirilməsinə deyil, yeni iqtisadi və siyasi sistem şəraitində onların köklü surətdə yenidən nəzərdən keçirilməsinə və yenidən formalaşdırılmasına yönəldilmişdir. Bu qanun kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini, kitabxana sisteminin ümumi əsaslarını, kitabxana fondlarının formalaşdırılması və mühafizəsi üçün zəruri olan tələbləri, kitabxanaların maliyyə mənbələrini, onların yaradılması və fəaliyyəti qaydalarını, vətəndaşların kitabxanalardan istifadə zamanı hüquq və vəzifələrini, kitabxana işi sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın prinsiplərini müəyyən edir.

Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi ilə bağlı bütün problemlərin hüquqi cəhətdən tənzimlənməsi beynəlxalq konvensiyalara, o cümlədən „Silahlı münaqişələr zamanı mədəni dəyərlərin qorunması haqqında“ (Haaqa, 1954), „Ümumdünya mədəni irsinin mühafizəsi haqqında“ (Paris, 1970), „Mədəni dəyərlərin qeyri-qanuni aparılmasının, götürülməsinin, onlara mülkiyyət hüququnun başqasına verilməsinin qadağan edilməsinə və qarşısının alınmasına yönəldilən tədbirlər haqqında“ (Paris, 1970), „Oğurlanmış və qeyri-qanuni aparılmış mədəni dəyərlər haqqında“ (1995) konvensiyalara, həmçinin YUNESKO-nun və onun nəzdində fəaliyyət göstərən beynəlxalq təşkilatların (İKOM, İKOMOS və İKKROM) və mədəni dəyərlərin mühafizəsi məsələləri ilə geniş şəkildə məşğul olan digər beynəlxalq qurumların layihə və tövsiyələrinə uyğun olaraq həll edilmişdir.

Ölkənin 1919-cu ildən formalaşmaqda olan muzey fondunun qorunmasını və keyfiyyətə zənginləşməsinə gücləndirmək, muzeylərimizin fəaliyyətini xeyli yaxşılaşdırmaq (bu gün ölkədə 231 muzey var), yenilərini, o cümlədən özəl muzeylər yaratmaq üçün xüsusi qanun qəbul edilmişdir. „Muzeylər haqqında“ qanun dövlətlə muzeylər arasında qarşılıqlı əlaqələri tənzimləyən, onların vəzifə və funksiyalarını, imtiyaz və səlahiyyətlərini müəyyən edən, muzeylərin qaydalarını və hüquqlarını dəqiq ifadə edən, muzey fondunun qorunmasına, saxlanması, inkişaf etdirilməsinə və zənginləşdirilməsinə yardım edən və muzey işçilərinin sosial müdafiəsini gücləndirən təsirli bir sənəddir.

Müstəqilliyin ilk illərində şəhərsalma sahəsində meydana çıxan və şəhər və yaşayış məntəqələrinin bedii-estetik, memarlıq simasını xeyli korlanmasına səbəb olan mənfi tendensiyalar „Memarlıq fəaliyyəti

haqqında“ və „Şəhərsalmanın əsasları haqqında“ qanunların qəbul edilməsini zəruri etdi. Hər iki qanun tikintidəki özbaşınalıq ucbatından ölkədə milli memarlığın və şəhərsalma praktikasının düçar olduğu tənəzzülü dayandırmağa, memarlıqla tikintinin ahəngdar, qarşılıqlı vəhdətini bərpa etməyə, uzun əsrlər boyu formalaşan memarlıq mədəniyyətini, şəhərlərimizin təkrarolunmaz kaloritini qorumağa və onları ləyaqətli səviyyədə gələcək nəsillərə çatdırmağa yönəldilmişdir. Azərbaycan memarlığının spesifik özəlliklərini qorumaq və inkişaf etdirmək naminə xarici vətəndaşlara və hüquqi şəxslərə yalnız Azərbaycan vətəndaşları və ya hüquqi şəxsləri ilə birgə, qanuna müvafiq qaydada memarlıq layihəsi həyata keçirməyə icazə verilir. Təkrarlığın və gözyorucu oxşarlığın qarşısını almaq məqsədilə hər bir memarlıq layihəsindən yalnız bir dəfə istifadə edilməsi nəzərdə tutulur. „Şəhərsalmanın əsasları haqqında“ qanun əhalinin optimal yerləşdirilməsi sisteminin yaradılmasını müəyyən edir, ərazilərdə, şəhərlərdə və digər yaşayış məntəqələrində tikinti və abadlıq üçün normal şəraitin təmin edilməsinə, sosial, nəqliyyat və mühəndis infrastrukturunun inkişafına, təbiətdən səmərəli istifadə olunmasına imkan yaradır, şəhərsalma fəaliyyətinin səlahiyyətlərini dəqiqləşdirir, həmçinin tarix, mədəniyyət abidələrinin qorunması və ətraf mühitin mühafizəsi sahəsində münasibətləri nizamlayır. Hər iki qanun hüquqi planda ölkənin memarlıq simasının proporsional, ardıcıl və ahəngdar inkişafına, habelə mürekkəb şəhər təsərrüfatı proseslərinin düzgün və məqsədyönlü idarə edilməsinə yardım göstərir.

Vahid sistem kimi nəşriyyat-poliqrafiya fəaliyyəti sahəsindəki çatışmazlıqlar və həmin sahənin bütün ən vacib problemlərini tənzimləyən müvafiq qanunun yoxluğu nəzərə alınaraq, „Nəşriyyat işi haqqında“ qanun qəbul edilmişdir. Qanun pozulmuş nəşriyyat-poliqrafiya siklini bərpa etməyə və onun dirçəlişini təmin etməyə yönəldilmişdir.

Qanunda dövlət siyasətinin əsas prinsipləri və nəşriyyat işi sahəsində dövlətin vəzifələri ifadə olunmuş, nəşriyyat-poliqrafiya fəaliyyətinin təşkil olunması və həyata keçirilməsinin optimal üsulları müəyyən edilmiş, həmin sahədə subyektlər arasındakı münasibətləri tənzimləyən prinsiplər dəqiqləşdirilmişdir. Ölkədəki iqtisadi reallıqları nəzərə alan, praktik, tətbiqi xarakter daşıyan belə bir sənədin qəbul edilməsi Azərbaycanda nəşriyyat-poliqrafiya işinin perspektivlərinə böyük ümidlə baxmağa əsas verir.

„Kinematografiya haqqında“ qanunda bu sahəyə dövlət himayəsinin əsas formaları açıqlanır. Qanunda milli film və kinoepopeyalara ilkin materiallarının qorunması kimi problemlər öz həllini tapır, milli filmlərin istehsalı, yayımı və beynəlxalq festivallarda iştirakının dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsinin qayda və şərtləri müəyyən edilir. Hüquqi planda kino yaradıcılığı fəaliyyətini və kinematografiya təşkilatlarının işini tənzimləyən məsələlər həlli edilir.

İşlənmə mərhələsində olan qanun layihələri arasında Milli Məclis tərəfindən 2000-ci ildə birinci oxunuşda qəbul edilən „Azərbaycan dilindən istifadə və onun qorunması haqqında“ son dərəcə vacib olan qanun layihəsini xüsusilə qeyd etmək lazımdır. Həmin qanunun aktuallığı bununla bağlıdır ki, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında (1995) Azərbaycan dilinin dövlət dili elan edilməsinə və buna müvafiq olaraq, həyatımızın bütün sferalarında ondan geniş istifadə olunması üçün hər cür şərait yaradılmasına baxmayaraq, bu sahədə xüsusi qanun qəbul olunmasını zəruri edən bir çox mühüm səbəblər mövcuddur. Xüsusilə də, dünyanın inteqrasiya olunduğu, qloballaşma proseslərinə məruz qaldığı bir dövrdə Azərbaycan dili digər dillərin dağıdıcı təzyiqi ilə üzleşir. „Müasirləşdirmə“ adıyla Azərbaycan dilini sünili şəkildə yad dillərlə qarışdırma, ona xas normaların dəyişməsinə, sintaksis və intonasiyanın təhrifinə gətirib çıxarır. Bu cür „inkışaf yolu“ Azərbaycan dilinin əsrlər boyu təşəkkül tapmış tipologiyasının, onun qrammatik quruluşunun pozulmasına, habelə fonetik normaların xeyli dəyişməsinə, lüğət tərkibinin itkisinə səbəb olur. Bundan əlavə, latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasına keçidə bağlı da xeyli çətinliklər mövcuddur. Bu və bir çox digər qüsurların qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin „Dövlət dilinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi haqqında“ 21 iyun 2001-ci il tarixli fərmanı dərc olunmuş, onun 4 iyul 2001-ci il tarixli digər bir fərmanı ilə dil üzrə dövlət komissiyası yaradılmışdır; bu komissiyanın funksiyasına bundan əvvəl dərc olunmuş fərmanın həyata keçirilməsinə nəzarət etmək daxildir. Bu fərmanlarla bağlı yuxarıda adı çəkilən qanuna müəyyən dəyişikliklər və əlavələr edildikdən sonra, təkcə dövlət dilinin hüquqlarını təsdiq etməklə qalmayıb, eyni zamanda tarixən Azərbaycan Respublikasının ərazisində yaşayan bütün etnik qrupların dillərinin də hüquqlarını müdafiə edən və beləliklə də hüquqi baxımdan ölkədəki mühüm etnodil proseslərini düzgün tənzim edən bu sənəd Azərbaycan dilinin mədəni, sosial və siyasi əhəmiyyətinin yüksəlməsinə praktik yardım göstərəcəkdir.

„KİV haqqında“ qanunun 2000-ci ildə qəbul edilməsinə baxmayaraq, KİV fəaliyyətinin qanunvericilik bazasının durmadan yaxşılaşdırılmasına və ümumavropa məkanına inteqrasiya olunmağa səy göstərilməsi bu qanuna yenidən baxılmasının başlıca səbəblərindəndir. 2001-ci ilin dekabrında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti „KİV-ə dövlət qayğısı sahəsində əlavə tədbirlər haqqında“ fərman imzaladı. Fərmanda qəzet kağızının ixracına qoyulan rüsumların ləğv edilməsi, KİV-in inkışafı üçün uzunmüddətli və güzəştli kreditlər ayrılması məsələləri ilə bağlı imkanların yaxşılaşdırılması, müstəqil televiziya və radio şirkətlərinin veriliş əhatəsinin genişləndirilməsi ilə bağlı tədbirlər görülməsi, xarici televiziya şirkətlərinin Azərbaycan ərazisində verilişlərinin qanunvericiliyə uyğun olaraq tənzimlənməsi, qəzet yayımına və özəl televiziya və radio şirkətlərinin verilişlərinə qoyulan vergi hədlərinin yenidən nəzərdən keçirilməsi, özəl qəzetlərin dövlət nəşriyyatlarında maneəsiz çap olunmasının təmin edilməsi kimi tədbirlər nəzərdə tutulur.

Hazırda Mədəniyyət məsələləri üzrə daimi komissiyada „Teatr və teatr fəaliyyəti haqqında“, „Yaradıcılıq birlikləri və yaradıcı işçilər haqqında“, „Milli qoruqlar və milli parklar haqqında“ qanunlar hazırlanır. Həmçinin „Folklor ifadələrinin qeyri-qanuni istifadədən və onların qorunub saxlanmasına ziyan vuran digər fəaliyyətlərdən qorunması haqqında“ qanun Milli Məclisin müzakirəsinə verilmişdir.

Fəsil 4. Müəlliflik hüququ

Müasir müəlliflik hüququnun rolu haqqında

Hər bir ölkə özünün təkrarolunmaz simasına görə öz xalqına borclu olduğu kimi, müəlliflik hüququ da özünün bu günkü vəziyyətinə görə mövcud əsərlərə borcludur. Volterin kitabları haqqında söylədiyi qiymətli sözlər tamamilə haqlı olaraq bütün əsərlərə şamil edilə bilər: „Onlar bizim ocaqlarımızdakı od kimidirlər: biz onları kimdənsə götürür, ocağımızı qalayır, sonra başqalarına ötürürük. Nəticədə onlar hamının mali olur“.

Millətin ən başlıca sərvəti olan intellekt öz mənbəyi kimi həmişə yaradıcılığa əsaslanmışdır. Yaradıcılıq məhsulları – elmi, bədii və incəsənət əsərləri bütün tarix boyunca bəşər mədəniyyətini hərəkətə gətirən lokomotiv rolunu oynamışdır, onların qorunub saxlanması isə

mədəni təkrar istehsalə səbəb olmuşdur. Yaradıcı şəxslərin hüquqlarını qoruyan və müdafiə edən qanunvericilik aktları da milli irsin, mədəniyyət ənənələrinin və ölkənin özünəməxsusluğunun mühafizə olunmasının zəruri şərti kimi meydana çıxmışdır. Güclü və müstəqil mədəniyyət industriyasının yaradılması belə qanunların mövcudluğundan asılıdır.

XX əsrin sonlarında bilik və mədəniyyətin funksiyalarında baş verən prinsipal dəyişikliklər və rəqəmli XXI əsrin imkanları intellektual fəaliyyət nəticələrindən istifadənin miqyasının kəskin sürətdə genişlənməsinə gətirib çıxardı. İnsan ağılının yaradıcılıq məhsulları iqtisadi dövriyyənin ən mühüm növlərindən birinə çevrildi.

Müasir dünyada heç bir sərhəd yaradıcılıq əsərlərinin yayılması üçün maneə törədə bilmir: bu səbəbdən müəllif hüququ elə bir sahəyə çevrilmişdir ki, onun mərkəzi nöqtəsi dünyanın hər yerindədir, çevrəsi isə ümumiyyətlə yoxdur. Bütün bunlar mədəni nemətlərin beynəlxalq ticarətinin inkişafında son dərəcə vacibdir və belə qarşılıqlı fəaliyyətin təhlükəsizliyini nəzərdə tutur.

Bununla da, cəmiyyətin qorunub saxlanması və inkişafı üçün mədəniyyətin qorunması və stimullaşdırılmasının vacibliyinin dövlət tərəfindən dərk edilməsinin hüquqi ifadəsi olan müasir müəlliflik hüququ intellektual fəaliyyətin tək mədəni-intellektual deyil, həm də iqtisadi nəticələrinin reallığını diqqətə alır. Əgər yaradıcılığın dəstəklənməsi və stimullaşdırılması şəxsiyyət azadlığı və insan hüquqlarından doğursa, onda bu hüquq və azadlıqların, yaradıcılığın obyektiv ifadə olunmuş nəticələrinin mühafizəsi və qorunub saxlanması ilə inteqrasiyası onların iqtisadi dövriyyədə fəal iştirak edən bazar məhsulları olduğunu qəbul etmək deməkdir. Müəlliflik hüququnun ikili təbiəti illər ötdükcə özünü daha aydın büruzə verir, şəxsi və əmlak hüquqlarının sıx surətdə bir-birinə qarşması, bizim fikrimizcə, yaradıcının şəxsiyyətilə sıx bağlı olan müstəqil müəlliflik hüququ institutunun yaranmasına səbəb olmuşdur.

Bununla yanaşı, müəlliflik hüququ haqqında qanunvericiliyin üç əsrlik tarixi, müəlliflə cəmiyyətin maraqları arasında ağıllı balans – sərbəst ideya və biliklərin axınında cəmiyyətin tələbatları ilə öz yaradıcı əməyinin ədalətli şəkildə mükafatlandırılmasını arzulayan müəllif marağı arasında kompromis axtarışından ibarət olmuşdur. Müəlliflik hüququ sahəsində toplanmış beynəlxalq təcrübədən istifadə olunması, milli

ənənə və xüsusiyyətlərin və nəhayət bütün tərəflərin maraqlarının nəzərə alınması mühüm rol oynayır: son nəticədə bu sahədə çıxarılan hər bir qərar kiminsə mənafeyinə toxunur, çünki kiminsə hüququ eyni zamanda kiminsə vəzifəsidir. Bütün bu səbəblər Azərbaycanın müasir müəlliflik hüququnun, yuxarıda sadalanan kompromislərin və mövcud ənənələrin məcmusu kimi formalaşmasına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycanda müəlliflik hüququnun tarixi və ənənələri

Bütövlükdə intellektual mülkiyyətin, ayrıca götürüldükdə isə müəlliflik hüququnun bu günkü vəziyyətini xarakterizə edərkən, Azərbaycan xalqının çoxəsrlik müəlliflik hüququ ənənələrini diqqətə almamaq olmaz. Azərbaycan müəlliflik hüququnun kökləri lap qədim dövrlərə, ibtidai-təbii anonim anlayışının müəlliflik şəxsiyyətilə əvəz edildiyi dövrlərə gedib çıxır. 1300 illiyini bu yaxınlarda qeyd etdiyimiz „Kitabi-Dədə Qorqud“ buna parlaq nümunə ola bilər, hərçənd bəzi məlumatlara görə Qorqudun təsvir etdiyi hadisələr eramızın ilk əsrlərinə aid edilir. Məhz həmin əsrlərdə sadəcə folklor nümunələrini yazıya alan deyil, öz müəlliflərinin adlarını da qoruyub saxlayan əsərlər meydana çıxmağa başlayır. Orta əsr Azərbaycanında azərbaycanlı müəlliflər – aşuqlar, öz müəllifliklərini əbədləşdirməyin orijinal formasını tapdılar və bu, bütün Şərqi yayıldı. Yaradıcının əsl adı və poetik ləqəbi hökmən şerin – nəğmənin son beytinə, „tapşırma“ya salınırdı. Müasir müəlliflik hüququ terminologiyası ilə ifadə etmiş olsaq, bu müəllifin şəxsi hüquqlarının qorunmasının aktiv forması idi. Tapşırmadan mənim səmələr və ya onun dəyişdirilməsi adı mülki hüquqla – adətə təqib edilirdi və plagiatçılıq edən şəxslər ictimai nifrətə məruz qalırdılar. Azərbaycanda müəllifin şəxsi hüquqlarının mühafizə olunması ənənələri və kağız istehsalının gür inkişafı sayəsində Tusi, Təbrizi, Mərzban, Həbibulla Gəncəvi, Marağayi, Naxçıvani, Xaqani, Bəyləqani, Məhsəti Gəncəvi, Nizami və digər Azərbaycan alimləri və şairlərinin əlyazmaları orta əsrlərdən günümüze qədər gəlib çatmışdır.

Bu günkü müəllif hüququ ənənəsində müəllifin əmlak hüququ adlandırılanlar o vaxtlar mesənətçilik xarakteri daşıyırdı. Vergil, Horatsi, Marsial öz himayədarlarının – mesənətlərin maddi köməyi ilə yazıb-yaratdıqları kimi böyük Azərbaycan memarı Əcəmi Naxçıvani də özünün ən gözəl əsərlərini Azərbaycan Atabəylərinin sifarişinə və himayəsilə yaratmışdı. Azərbaycan Şirvanşahları Seyid Yəhya Bakuvü kimi görkəmli alim-filosof, Xaqani və Fələki kimi məşhur şairlərə himayədarlıq edirdilər. Dahi Nizami Gəncəvi özünün „Xosrov və Şirin“

poemasına görə böyük hökmdar Qızıl Arslan tərəfindən xüsusi bəxşişlə mükafatlandırılmışdı.

Məlum olduğu kimi, Qutenberqin çap üsulunu kəşf etməsi müasir müəlliflik hüququnun formalaşmasının başlanğıcı hesab edilir.

Azərbaycanın Ağqoyunlu və Səfəvilər dövlətlərinin Qərbi Avropa ölkələri, xüsusilə də Venetsiya Respublikası ilə xarici əlaqələri sayəsində 1594-cü ildə Romada „Mediçi“ məntəqəsində ilk azərbaycanlı müəllifin kitabı çap üsulu ilə nəşr olundu. Bu kitab böyük Azərbaycan alimi Nəsrəddin Tusinin, XIX əsrin sonlarına qədər Asiya və Şərqi ölkələrində həndəsə və cəbr fənləri üzrə ən yaxşı dərslik hesab edilən və əlyazması halında hələ 1248-ci ildən mövcud olan „Təhriri-Oqıldis“ əsəri idi. Bu əsər sonralar 1598-ci ildə, latın dilinə çevrildikdən sonra isə 1657-ci ildə Londonda təkrar nəşr olundu və lap bizim dövrə qədər Avropa məktəblərində ondan dərslik kimi istifadə edilirdi.

XVII əsrdən, şrift üsulu ilə kitab nəşrinin fəal inkişaf etdiyi Səfəvilər dövründən Azərbaycanda müəlliflik hüququ müasir mənada qəbul edilməyə başlamışdı və onun tənzimlənməsi adı hüquq çərçivəsində həyata keçirilirdi.

Xalqımızın zəngin müəlliflik ənənələri sayəsində müəlliflik hüquqlarının Azərbaycanda təşəkkül tapmasının qısa tarixçəsi belədir. Tamamilə təbiidir ki, Azərbaycanın müasir, bu günkü müəlliflik hüququ latın və anqlo-sakson hüquq ənənələrinin, ÜMT-in (Ümumdünya İntellektual Mülkiyyət Təşkilatı) və inkişaf etmiş ölkələrin ən yaxşı təcrübələri ilə tamamlanmış və zənginləşdirilmişdir.

Fransız yazıçısı Şatobrianın sözləri ilə desək, „hüquq borcu yox, borc hüququ doğurmuşdur“. Cəmiyyətin, dövlətin Azərbaycan alimləri, mədəniyyət xadimləri qarşısında borcu müəlliflik hüququnu kristallaşdıraraq, bu günkü səviyyəyə çatdırmışdır.

Azərbaycan Respublikasının müəlliflik hüququ qanunvericiliyi haqqında

Azərbaycan Respublikasının sivilizasiyalı cəmiyyətlərin ən yüksək ölçülərinə cavab verən „Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar“ haqqında yeni qanunu 1996-cı il oktyabrın 8-də qüvvəyə minmiş və Azərbaycan tarixində müəlliflik hüququ sahəsində ilk qanun kimi,

respublika rəhbərliyi tərəfindən elan edilən hüququ dövlət quruculuğu prinsiplərini təsdiq etmişdir. Bu qanunun ən diqqətəlayiq cəhəti ondadır ki, o, əsər yaradıcıları ilə onun istifadəçiləri arasında qeyri-bərabər münasibətlər prinsipi əsasında yaradılan və daha haqlı olaraq „əsərlərdən istifadə hüququ“ adlandırılan biləcək „Sovet müəlliflik hüququ“nun postulatlarını tamamilə ləğv etmişdir.

L.Fon Xayekin qeyd etdiyi kimi: „Hüquq ədalətsizliyin və pis davranışın qarşısını almaq məqsədini güdür“. Yeni müəlliflik hüququ qanunvericiliyində, əvvəlcə, „müəllifin əmlak hüquqlarının ötürülməzliyi“ və „dərc olunmuş əsərlərdən qonarar ödənilməklə və ödənilməklə sərbəst istifadə olunması ehkamlarına söykənən köhnə „müəllif öz əsərinin sahibi deyil, yalnız onun müəllifidir“ hökmü darıdılaraq edilmişdir. Bu ehkamlardan birincisi müəlliflərin əmlak hüquqlarını „qayçılayırdısa“, ikincisi „qayçılanmış“ hüquqların özünə müdaxiləni sanksiyalaşdırırdı və beləliklə də, hətta müəllifin mənafeyini məhdudlaşdıran əmlak hüquqları belə mülki döviyyəyə buraxıla bilməzdi.

İkincisi, yeni qanunda müəlliflik hüququnun başqa bir – „tərəflərin (müəllif – istifadəçi) iradələri sərbəst deyil, məhduddur“ tezisindən imtina edilmişdir. Həmin müddəaya əsasən dövlət səviyyəsində təsdiq edilən qonarar tarifləri ilə tamamlanan müəllif müqavilələrinin məzmununun son dərəcə ciddi tənzimlənməsi əsər yaradıcılarının müəlliflik hüquqlarını daha da məhdudlaşdırırdı.

Aydındır ki, müəlliflik hüququnun bu cür aynseçkiliyə məruz qaldığı və əlaqəli hüquqların tanınmadığı bir şəraitdə intellektual mülkiyyət bazarı tamamilə dövlətin inhisarında idi, yalnız dövlət strukturları istifadəçi qismində çıxış edə bilirdilər və „rəqabət“, eləcə də „piratlıq“ kimi anlayışlar mövcud deyildi.

Azərbaycanın müstəqillik qazanması və son illərdə baş verən köklü sosial-iqtisadi yeniliklər vəziyyəti dəyişdi.

Azərbaycanın bu günkü müəlliflik hüququ yaradıcılıq azadlığına, müəllif hüquqlarının daha tam olmasına, onun təbiəti və ərazi xarakterinin ikilliyinə əsaslanır. Həmçinin yarandığı andan müəlliflik hüququnun meydana gəlməsi, müəlliflə cəmiyyətin hüquqlarının müvəqqəti məhdudluğu və onların maraqları arasında balans yaradılması respublikanın müəlliflik hüququ qanunvericiliyinin özünü təşkil edir.

„Qabusnamə"dəki müdrik bir şərq kəlamında deyilir: „Ədaləti kənarda axtarmamaq üçün, özün ədalətli ol". Yeni müəlliflik hüququ qanununun qüvvəyə mindiyi andan sonra ötən zaman kəsiyi bu həqiqəti təsdiq edir.

Qanunda qəbul edilən prinsiplər Avropa ölkələrindəki prinsiplərə uyğundur.

Əvvələn, yeni qanun kommərsiya yönümlü anqlo-sakson „kopirayt" hüququ ilə müqayisədə „şəxsi" hüquq kimi müəllif hüququ haqqında „kontinental" təsəvvürə əsaslanır. Bu çox vacibdir və Azərbaycanın bu yaxınlarda Avropa Şurasına üzv olmasını nəzərə almaqla, yeni qanunun Avropa yanaşma üsulu ilə vəhdətdə olduğuna dəlalət edir. Digər vacib olan cəhət yaradıcı şəxslərin mənəvi hüquqlarının qorunmasıdır ki, bu da kontinental mövqeyin əsas məsələsi hesab olunur.

İkincisi, „müəllif" anlayışının özü, müəllif hüquqlarının ən yüksək dərəcədə qorunduğu ölkələrdə mövcud olan təfsirə uyğun şəkildə çox geniş mənada nəzərdən keçirilir. Tərcümələr, toplu əsərlər, tərtib olunmuş əsərlər və s.-nin müəlliflik hüququ qanunla qorunur. Kompüter proqramları və informasiya məlumat bazalarının da müəlliflik hüququ vardır. Audiovizual yaradıcılıqda isə qeyd etmək vacibdir ki, müəlliflik hüququ təkcə rejissorlara, senaristlərə və bəstəkarlara deyil, həm də operatorlara və rəssamlara şamil edilir.

Qanun həmçinin müəllif hüququ ilə əlaqəli hüquqlar – ifaçı artistlərin, fonogram istehsalçıların və veriliş təşkilatlarının (radio və TV) hüquqlarını təsdiq edir. Bu, „yaradıcılıq üzrə tərəfdaşlar"ın hamılıqla müəllif hüququ qanunvericiliyi sisteminə daxil edilməsini təmin edən müsbət hadisədir.

Qanunda, indi müəllifin ölümündən sonra 50 il davam edən vərəsəlik hüququ da təsdiq edilmişdir. Birdefələk deyil, müəlliflər və digər hüquq sahibləri üçün daha faydalı olan proporsional ödəniş metodu nəzərdə tutulmuşdur. Hökumət qərarlarına istinad edilməklə yalnız ödənişin minimal həddi qanunla tənzimlənir və qeyd edilir ki, ödəniş üsulları hüquq sahibləri ilə onların əsərlərinin istifadəçiləri arasında danışıqlar yolu ilə müəyyən edilir. Minimal ödəniş həddinin tənzimlənməsi təkcə hüquq sahiblərinin iqtisadi cəhətdən daha zəif mövqələrinin nəzərə alınması ilə deyil, həmçinin müəlliflik hüququ qanunvericiliyindəki köklü dəyişikliklərlə və iqtisadi cəhətdən güclü müəllif birliklərinin yoxluğu ilə bağlıdır.

Qanunvericiliyin ən vacib cəhəti onda, özəl surətçıxarmaya görə kompensasiya, yeni lentə alınmamış audio və audiovizual kasetlərin və CD-lərin satışından ayırmalar, habelə müvafiq avadanlıqların satışına görə kompensasiya ödənilməsinin nəzərdə tutulmasıdır. Sonuncu müddəə Avropa ölkələrində qəbul olunmuş mexanizmlərə uyğun olmaqla bərabər mədəniyyət sahəsində dövlət təşəbbüsləri ilə yanaşı gəlir götürmək məqsədi güdməyən digər təşəbbüsləri də əks etdirir. Qanun bu hüquq məkanı çərçivəsində müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların istifadəçilərinə geniş imkanlar açır. Bir sözlə, Volterin dediyi kimi: – „istifadə edin, amma sui-istifadə etməyin – müdrikiyin qaydası belədir". Məlumdur ki, istisnasız qayda yoxdur, amma istisnalar qaydaları pozmur. Bu mənada, müəllif hüququna qanunda qoyulan məhdudiyətlər onun müəllif yönümlü olduğunu təsdiq edir.

Cari vəziyyət, perspektivlər və problemlər

Dövlət və müəlliflik hüququ sistemi

Azərbaycan qədim və zəngin mədəniyyət ölkəsidir, görkəmli alimləri, yazıçıları və bəstəkarları ilə bütün dünyada məşhurdur. Mənəvi mədəniyyət ənənələri, yaradıcılıq nailiyyətlərinin himayə olunması və stimullaşdırılması müasir Azərbaycanda qayğı ilə qorunub saxlanmaqda və çoxaldılmaqdadır. Məhz bu səbəbdən gənc Azərbaycan dövləti respublika rəhbərliyinin düşünülüş və uzaqqörən siyasəti sayəsində intellektual mülkiyyətə böyük diqqət yetirir. Azərbaycan Respublikasının yeni Konstitusiyasının bu hüquqların əhəmiyyətini qeyd edən 30-cu maddəsində deyilir ki, „hər kəsin intellektual mülkiyyət hüququ vardır. Müəlliflik hüququ qanunla qorunur".

Məlumdur ki, milli müəlliflik hüququ institutu üç mühüm komponentlə: qanunvericilik və normativ hüquqi baza, bu sahədə dövlət siyasətinin həyata keçirilməsini təmin edən orqan və bu hüquqların pozulması hallarında onların bərpa olunması və müdafiəsi üzrə tədbirlər sistemi ilə müəyyən edilir. Müəlliflik hüququnun və bütövlükdə intellektual mülkiyyətin daim artmaqda olan əhəmiyyət dairəsi, dövlətdaxili və beynəlxalq qanunvericiliklərin fəal inkişafı və nəhayət, texniki tərəqqi problemləri dövlətin, hətmin sahədə ənənəvi qanunvericilik və tənzimləyici funksiyaları həyata keçirməklə yanaşı, həm də əlaqələndirici və nəzarətedici funksiyalara xüsusi diqqət yetirməsini tələb edir.

Əgər siyasət mümkün olanı bacarmaq sənətidirsə, hüquq zəruriyyət elmi kimi çıxış edir. İntellektual mülkiyyət sahəsində dövlət siyasəti bu zaman qoruyub saxlamaq meylli ilə yaxşılaşdırmaq bacarığını özündə birləşdirməli, eyni vaxtda mütəhərrik və stabil olmalıdır. Nəzərə alsaq ki, müəlliflik hüququ sistemini, eləcə də mədəniyyəti birdən-birə yaratmaq olmaz, ona irsən yiyələnmək, onu qoruyub saxlamaq, yeni ənənələr və beynəlxalq təcrübə ilə zənginləşdirmək olar, bu xüsusilə vacibdir.

„Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar haqqında“ qanun bu sahədə dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərini möhkəmləndirir və özündə aşağıdakıları ehtiva edir:

- elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin yaradılması ilə bağlı yaradıcılıq fəaliyyətinin təşviq edilməsi və stimullaşdırılması və millətin mənəvi dəyərlərinin çoxaldılması;
- qabaqcıl beynəlxalq təcrübə əsasında müəllif hüquqlarının müəyyən edilməsi və qorunmasını təmin edən qanunvericilik bazasının yaradılması;
- müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət idarəsinin təşkili;
- beynəlxalq əlaqələri inkişaf etdirməklə, digər ölkələrin ərazisində milli hüquq sahiblərinin müəlliflik hüquqlarının qorunması.

A.Mitskeviçin obrazlı ifadəsi ilə desək; „Ölkənin yaşaya bilməsi üçün onun qanunları yaşamağıdır“. Qanunların tətbiqinə, hüquqların təmin edilməsində onların təsirliliyinə zəmanət verən qüvvə dövlətdir.

Dövlətin qanunvericilik funksiyası elm, ədəbiyyat və incəsənət əsərlərinin (müəlliflik hüquqları), ifaların, fonogramların və verilişlərin (əlaqəli hüquqlar) yaradılması və istifadəsi ilə bağlı münasibətlərin möhkəm hüquqi qabığı kimi çıxış edən normativ-hüquqi bazanın inkişafını təmin edir. Göstərilən norma qruplarının vahid hüquqi institutda birləşdirilməsi əlaqəli hüquqların yaradıcılıq əsərləri müəlliflərinin hüquqlarından asılı olaraq əmələ gəlməsi və həyata keçirilməsi, habelə müvafiq münasibətlərin vahid qanunla tənzimlənməsi ilə izah edilir.

Azərbaycanda təşəkkül tapmış ənənələrə uyğun olaraq, hüquqların qorunması (hüquqların təsdiq edilməsi və ümumi hüquqi rejimin yaradılması) ilə hüquqların müdafiəsi (hüquqların pozulması və yaxud tələb edilməsi hallarında görülən tədbirlər) bir-birindən fərqləndirilir.

Yeni məqalələrin müddəaları da daxil edilməklə müəlliflik hüququ qanunvericiliyi hüquqların, o cümlədən qanun pozucularına qarşı tətbiq edilən mülki, cinayət və inzibati məsuliyyətlərin təmin edilməsi sahəsində geniş kompleks tədbirlər nəzərdə tutur. Bununla da, müdafiə dövlətin müstəsna hüququ kimi onun məcburiyyət aparatının hərəkətə gətirilməsi imkanlarını təmin edir.

Dövlətin digər ənənəvi funksiyası milli müəlliflərin hüquqlarının xaricdə və xarici müəlliflərin hüquqlarının ölkə daxilində milli səviyyədə qorunmasını təmin etməyə şərait yaradan geniş beynəlxalq əməkdaşlıqdır.

Müasir dünyada dövlətin rolu yalnız hüquqların qorunması və müdafiəsi sahəsində daxili qanunvericilik normalarını işləyib hazırlamaqla, habelə intellektual mülkiyyətin beynəlxalq təminatı ilə məhdudlaşa bilməz. Bu ənənəvi funksiyalara artıq bəzi yeni funksiyalar da əlavə olunur...

Bunlardan birincisi, kollektiv əsasda müəlliflik və əlaqəli hüquq sahiblərinin əmlak hüquqlarını idarə edən təşkilatlara münasibətdə əlaqələndiricilik funksiyasıdır. Dövlətin öz əlaqələndirici rolundan imtina etməsi qanun pozuntularının artmasına getirib çıxara bilər, çünki hər bir belə təşkilat bütün hüquq sahiblərini təmsil etməyi və istifadəçilərdən müvafiq haqq tələb etməyi mümkün hesab edir. Bununla bərabər, əlaqələndirici rolun yoxluğu qanunauyğun qaydada kollektiv idarəçiliyi həyata keçirən təşkilatların normal işini çətinləşdirir. Əlaqələndirici rolun yerinə yetirilməsi müəlliflik hüququ qanununda nəzərdə tutulmuşdur və özü də bu rol qonaraq toplanması fəaliyyətinə lisenziyalaşdırma sisteminin tətbiq edildiyi halda daha da gücləndirilə bilər. Bu cür təcrübə inkişaf etmiş ölkələrin əksəriyyətində (Fransa, AFR, İspaniya və s.) mövcuddur. Həmin ölkələrdə əmlak hüquqları üzrə kollektiv idarəçiliyin yaranması və fəaliyyəti qanunvericilik yolu ilə xüsusi səlahiyyətli dövlət orqanından alınan icazədən asılı vəziyyətə salınmışdır.

Dövlətin çox mühüm tənzimləyici funksiyalarından biri qanunda da nəzərdə tutulduğu kimi, ictimaiyyətin (dövlətin) malı olmuş əsərlərdən istifadənin idarə olunması ilə bağlıdır. Bu funksiya dövlət xəzinəsi aləti olub, mədəniyyətin inkişafı xeyrinə haqq (mədəniyyət rentası) tutulmasını nəzərdə tutur və xüsusi səlahiyyətli orqan tərəfindən həyata keçirilir. Bu halda, ictimaiyyətin malı olmuş əsərlərdən istifadə mədəniyyətin büdcədən kənar əlavə maliyyə mənbəyi kimi çıxış edir.

Belə bir sistemin üstünlüyü qorunmayan əsərlərdən istifadənin „faydalı olmaması“ və bu səbəbdən də qorunan əsərlərin stimullaşdırılması, yaradılması və istifadəsi ilə bağlıdır. Bununla bərabər, bu zaman dövlət hakimiyyəti orqanlarının, hüquqi və fiziki şəxslərin müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlara riayət olunmasına marağı, habelə əmlak hüquqlarını kollektiv idarə edən təşkilatları dəstəkləmək istəyi meydana çıxır. Nəhayət, ictimaiyyətin mali olmuş pullu əsərlərdən, buna heç bir aidiyyəti olmayanların istifadə imkanları aradan qalxır.

Dövlətin heç də az əhəmiyyətli olmayan əlaqələndirici və tənzimləyici funksiyalarından biri əsərlərin könüllü qeydə alınması mexanizminin təşkili və onun işləməsi ilə bağlıdır. Qanunla nəzərdə tutulan bu fəaliyyət də xüsusi səlahiyyətli orqan tərəfindən həyata keçirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir əsər yarandığı andan qorunsa da, bir sıra ölkələrin hüquq sistemləri öz hüquqlarının müdafiəsi ilə əlaqədar müəyyən əməli iş görən – öz əsərlərini qeydiyyatdan keçirən şəxslərə əlverişli şərait yaradır. Hüquq sahibi olmaq prezumpsiyasından və sanksiyalaşdırılmamış istifadəyə görə məsuliyyət daşımaları barədə üçüncü şəxslərin xəbərdar edilməsindən tutmuş qeydiyyata alınmamış əsərlə müqayisədə bu hüququn pozulmasına görə qeydiyyatdan keçməyə görə verilən üstünlüklər müəlliflik hüququnun səmərəli müdafiəsi üçün son dərəcə vacib şərtlərdir. Bununla bərabər, qeydiyyata alınmış əsərlərin arxivləşdirilməsi, o cümlədən elektron arxivləşdirilməsi, həm əsərlərin özlərinin, həm də onların hüquqlarının idarə edilməsinə, eləcə də beynəlxalq səviyyədə operativ informasiya mübadiləsinə xidmət edən kataloqların, məlumat bazasının təşkili üçün ilkin şərait yaranır.

Həmçinin hüquqların təmin edilməsi ilə bağlı dövlətin vacib nəzarət funksiyasını da xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların müdafiəsinin əksər hallarda şəxsi hüquq sistemi üzrə, yeni hüquq sahibinin istəyi üzrə qurulmasına baxmayaraq, bir çox hallarda, ictimai-hüquq metodlarını tətbiq etməklə dövlətin bu məsələlərə müdaxilə etməsi hüquqların təmin olunması sistemində mühüm əlavədir. Heç şübhəsiz ki, söhbət şəxsi və ictimai ittihamın bir-birinə ağıllı uyğunlaşdırılmasından gedir, özü də burada piraçılıq təhlükəsinin xüsusilə yüksək olduğu şəraitdə daha sadə yolla və daha tez realizə edildiyinə görə tətbiqinə üstünlük verilən inzibati tədbirləri və sanksiyaları ayrıca qeyd etmək lazımdır. Hüquqlara riayət olunmasının təmin edilməsi müəlliflik hüququ qanunvericiliyinin ən

vacib hissələrindən biri olduğuna görə (istənilən, hətta ən layiqli intellektual mülkiyyət sistemi belə, əgər onda öz hüquqlarının müdafiəsini kifayət qədər təmin etmək imkanı yoxdursa, müəlliflik və ya əlaqəli hüquq sahibləri üçün qeyri-mükəmməl hesab olunur) dövlətin, hüquqların təmini sahəsindəki əlaqələndirici funksiyasına xüsusi tələblər irəli sürülür. Burada piraçılığa qarşı xüsusi mübarizə proqramları, hüquq pozuntularının sistemləşdirilməsi, səlahiyyətli dövlət orqanı bazasında müvafiq nazirlik və idarələrin birgə fəaliyyəti, bazarın, efrin və məhkəmə instansiyalarındakı iddiaların nəticələrinin və s. monitorinqi mühüm rol oynayır.

Dövlətin mühüm qanunverici, əlaqələndirici və tənzimləyici funksiyalarından biri folklorun, xalq yaradıcılığının hüquqi əsaslarla qorunmasıdır. Mədəni irs kimi haqlı olaraq „insan ruhunun arxeologiyası“ adlandırılan folklor təkcə etnosun mədəni özünəməxsusluğunun təsdiqini təmin etmir, həm də ümumbəşəri dəyər, bütün dünyanın mədəni sərvəti kimi çıxış edir. Folklor ifadələri müəlliflik hüququnun obyektləri olmasa da, onların qorunması „ictimaiyyətin (dövlətin) mali olmuş əsərlər“ çərçivəsində təmin edilə bilər. Bununla bərabər, ÜİMT və YUNESKO-nun son illərdəki aktiv fəaliyyəti, belə güman etməyə əsas verir ki, beynəlxalq vasitə və folklorun xüsusi mühafizəsi („sui generis“) ilə bağlı təklif edilən milli qanunvericiliklər yaxın dövrlərdə beynəlxalq və dövlətdaxili qanunvericiliklərin reallığına çevriləcəkdir.

Yuxarıda sadalanan problemlər baxımından dövlət siyasətinin təmin edilməsi, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsi ilə bağlı metodikalarn və real vasitələrin mövcudluğu son dərəcə aktualdır. Dövlət hakimiyyət orqanı olan Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin işləyib hazırladığı və praktikada həyata keçirdiyi „Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar sahəsində dövlət siyasətinin təmin edilməsi proqramı“ məhz bu məqsədlərə xidmət edir.

Hüquqların qorunması sahəsində qanunvericilik və normativ-hüquq bazası

1996-cı ildə „Müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar haqqında“ qanun qəbul etməklə Azərbaycan postsovet məkanında bu sahədə qanunvericilik bazası yaradan ilk ölkələrdən biri olmuşdur. Beynəlxalq ekspertlərin də etiraf etdiklərinə görə bu qanun demokratik,

sivilizasiyalı cəmiyyətlərin meyarlarına uyğundur. „Müəlliflik hüquqları və əlaqəli hüquqlar haqqında“ qanun müəlliflər (hüquq sahibləri), əsərlər və istifadəçilər arasında münasibətləri tənzimləyir, müəlliflik hüququnun milli qanunvericilik bazasını təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevin 1996-cı il tarixli sərəncamına əsasən bu qanunun tətbiqi və müəlliflik hüququ sferasının idarə olunması qaydaları müəyyən edilmiş, müəlliflik hüququ qanunvericiliyinin icrasına dair ən mühüm tədbirlərin həyata keçirilməsi təmin olunmuş və milli dövlət orqanının – Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyinin səlahiyyətləri müəyyən edilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 38 sayılı 2 may 1997-ci il tarixli Qərarına uyğun olaraq və sonrakı hökumət qərarları əsasında müxtəlif əsər növləri üzrə minimal tarif hədləri təmin edilmiş, müəlliflik hüququ müqavilələrinin nümunəvi formaları təsdiq olunmuş, əsərlərin könüllü qeydiyyatdan keçirilməsi və onların qeydiyyatına dair şəhadətnamələrin verilməsi qaydaları və müəlliflik hüququ qanunvericiliyinin tətbiqində mühüm rol oynayan digər məsələlər nizama salınmışdır. Bununla bərabər, Müəllif Hüququ Agentliyi tərəfindən, Ədliyyə Nazirliyi ilə razılaşdırılmaqla, qanunun icrasının təmin olunmasına köməklik göstərən bir sıra normativ-hüquqi aktlar və xidməti təlimatlar təsdiq edilmişdir.

Müəlliflik hüququna dair ayrı-ayrı müddəalar „Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında“, „Mədəniyyət haqqında“, „Kinematografiya haqqında“, „Memarlıq fəaliyyəti haqqında“, „Şəhərsalma haqqında“, „Reklam haqqında“, „Nəşriyyat işi haqqında“ və s. kimi bir sıra mühüm qanunlarda öz əksini tapmışdır. Bütövlükdə, intellektual mülkiyyət haqqında Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi, bütün inkişaf etmiş ölkələrdə olduğu kimi kompleks xarakter daşıyır və dövlət, inzibati, maliyyə, əmək, prosesual və hətta cinayət hüququnun müddəalarını əhatə edir. Bu deyilənlər müəllif hüququnun kompleks, tamamilə müstəqil hüquqi institut olması haqda, onun, tənzim edilən münasibətlərə yalnız müxtəlif hüquq sahələrini təşkil edən normalarla vahətdə səmərəli hüquqi təsir göstərməsi haqda fikir yürütməyə imkan verir. Bu halda əsərlərə və əlaqəli hüquq obyektlərinə aid edilən hüquqların özü ənənəvi olaraq mülki hüquq strukturuna daxil edilir.

Azərbaycan intellektual mülkiyyət sahəsində beynəlxalq əməkdaşlıqda fəal iştirak edir. Azərbaycan Respublikası 1996-cı ildən

ÜİMT-in üzvüdür, 1997-ci ildən Müəlliflik Hüququna dair Ümumdünya Konvensiyasında öz iştirakını davam etdirir. Azərbaycan 1998-ci ildən Ədəbiyyat və İncəsənət Əsərlərinin Qorunmasına dair Bern Konvensiyasının üzvü, 2001-ci ildən Fonoqramlara dair Cenevrə Konvensiyasının iştirakçısıdır. Bunlarla yanaşı, Azərbaycanın Əlaqəli hüquqlar üzrə Roma Konvensiyasında, ÜİMT-in müəlliflik hüququ və fonoqramlar və ifalar üzrə İnternet-müqavilələrində iştirakı barədə təkliflər səlahiyyətli orqanların müzakirəsinə verilmişdir. Respublika MDB çərçivəsində müəlliflik hüququ ilə bağlı sazişlərdə fəal iştirak edir, habelə bezi dövlətlərlə ikitərəfli hökumət müqavilələri bağlamışdır.

Müəlliflik hüququ sferasında fəaliyyət

Dövlət siyasətinin təmin olunması sahəsində müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar institutunun inkişaf konsepsiyası həyata keçirilir, qanunvericiliyə və hüquqların idarə olunmasına dair beynəlxalq təcrübə ümumiləşdirilir. Bu iş beynəlxalq ekspertlərlə sıx əməkdaşlıq şəraitində görülür. Müəlliflərin və istifadəçilərin uçot şəbəkəsi yaradılmışdır, istənilən maddi daşıyıcıya yazılmış əsərlərin qeydiyyatı, dövlət reyestrində qeydə alınmış əsərlərin elektron arxivləşdirilməsi və onların ekspertizasının təşkili təmin edilir. Agentlik müəllif hüquqları sahəsində fəaliyyət göstərən ictimai təşkilatların, habelə kollektiv idarəçiliklə məşğul olan mütəxəssislərin işini əlaqələndirir və onlara metodiki və hüquqi yardım göstərir, keçirdiyi bir sıra seminarlar, təlimatı yığıncaqlar, televiziya və digər kütləvi informasiya vasitələrində etdiyi onlarla çıxış, həmçinin bu sahədə hazırladığı elmi, metodiki və praktiki materiallar da daxil edilməklə hüquq sahiblərinin məlumatlandırılması yönündə iş apır.

Avropa ölkələrinin müəlliflik hüququ qanunvericilikləri ilə milli qanunvericiliyin müqayisəli təhlilinin, habelə ÜİMT-in və TRIPS-in İnternet müqavilələrinin məzmunundan irəli gələn tələblərin həyata keçirilməsi, milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə dair təkliflər hazırlamağa, həmçinin hamılıqla qəbul olunmuş beynəlxalq praktikaya uyğun bir sıra təşkilati tədbirlər həyata keçirməyə imkan verdi. Müəlliflərin əmiak hüquqlarının kollektiv idarə olunması çərçivəsində müəlliflərə və hüquq sahiblərinə düşən qonaraqların toplanması, bölüşdürülməsi və onlara çatdırılması təşkil edilir, nəzərdə tutulmuş istifadəçilərin dairəsi daha çox kommersiya strukturlarının əhatə edilməsi hesabına genişləndirilir.

Uotda olan əsərlərin ümumi sayı 19 mindən çoxdur, yalnız hquqı Őxs olan istifadəçilərin sayı 120-ni kemiŐ, müəlliflərin v əmlak sahiblərinin kollektiv idarə olunması hesabına qonarar alanların sayı isə 2,5 min nəfərdən artıq olmuŐdur.

Təkcə 2001-ci ildə 70 müəllifə məxsus 420-dən çox əsər dövlət qeydiyyatından kemiŐ, 150 müstəsna hüquq sahibi 130 qeydiyyat Őhadtnamsi almıŐ, hüquqların ötürülməsi barədə 80 müəllif müqaviləsi qeydiyyatata alınmıŐ, 20 müəllifə məxsus 500-dən çox musiqi əsəri arxivlŐdirilmıŐdir. Hazırda kompüter arxivlrind v məlumat bazalarında 4200 musiqi əsəri və onların 150 müəllifi haqqında məlumatlar saxlanır. Hüquqların kollektiv idarə olunması sistemi vasitəsilə 550 hüquq sahibinə, əsərlərinin istifadəsinə görə toplanmıŐ 220 mln. manat həcmində müəllif qonoran atdınlmıŐdir. Təkcə 2001-ci il ərzində 200-dən çox müəlliflik v əlaqəli hüquq sahibi və ya onların nümayəndəsi hüquq məsləhəti almıŐdir.

PozulmuŐ hüquqların mdafsi

Hamılıqla qəbul olunan dünya praktikasına v Azerbaycan qanunvericiliyinə uyĒun olaraq, müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqların mdafsi Azerbaycan Respublikasının məhkəmə orqanlarının səlahiyyətlərinə aiddir. Hüquqların mdafsin dair müddəalar müəlliflik hüququ qanununun V bölməsi ilə yanaŐı yeni, 2001-ci il sentyabrın 1-dən qüvvəyə minən mülki, mülki-prosessual, cinayət mcelllrind, habelə inzibati hüquq pozuntuları mcellsində z eksini tapmıŐdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hazırda intellektual mülkiyyət hüquqlarının pozulmasına görə məsuliyyət mülki, cinayət və inzibati xarakterli cəzalar nəzərdə tutur.

Hüquqi ttbiql baĒlı olan həmin funksiyaların təmin edilməsi respublikanın məhkəmə sistemi və hüquq-mühafizə orqanları tərəfindən həyata keçirilir.

Agentlik piratlıĒa qarŐı mübarizəyə dair məqsədli kompleks proqram iŐlyib hazırlamıŐdır. Həmin proqramda məhkəmə və gömrük sistemlərinin mdaf vasitələrinə inkiŐaf etdirməklə brbr, istehsalların məhsullarının texniki mdaf vasitələri sahesində v müəlliflik hüququ xidmətilə səlahiyyətli hüquq-mühafizə orqanları arasında mkdaŐılıĒın möhkəmləndirilməsi üzrə tədbirlər nəzərdə tutulmuŐdur.

Bunlara uyĒun olaraq, Agentlik qanuni yolla buraxılan fonogram v video məhsullarının identifikasiyası sisteminin tətbiq olunması layihəsinə iŐlyib hazırlamıŐdır, müntəzəm olaraq bazarın monitorinqi keçirilir, qanun pozuntuları sistemlŐdirilir və onlar haqqda məlumat bazası hazırlanır, lazımi məlumatlar müvafiq səlahiyyətli orqanlara çatdırılır.

Müəlliflik v əlaqəli hüquqların pozulması ilə baĒlı son vaxtlarda bütün mülki məhkəmə prosesləri Agentliyin iddiasına əsasən qaldırılmıŐdır. Bununla yanaŐı, z hüquqlarını mdaf etmək üçün inzibati qaydadan istifadə edən hüquq sahiblərinin təkcə 2001-ci ildə onlarla müraciəti Müəllif Hüququ Agentliyində tərəflərin qarŐılıqlı razılıĒa gəlməsi əsasında həll edilmiŐdir.

Hüquq pozuntularının qarŐısının alınmasında agentliyin bir fəaliyyəti də ictimai ittihamla baĒlı olmuŐdur. 2001-ci ildə Agentliyin nümayəndələri 3 dəfə birinci instansiya məhkəməsində, 3 dəfə iqtisadi məhkəmədə v 1 dəfə Apellyasiya Məhkəməsində iddia ilə və yaxud ekspert kimi ixiŐ etmiŐlr.

Bazar zerində müntəzəm keçirilən monitorinqlər təxminən 60-75 obyektd 3,5 min addan çox kasseti, 1,2 min addan çox videokasseti v təqribən 650 adda CD-ni, 200-dən çox efir verililiŐini v təxminən 150 adda nŐr məhsulunu əhatə etmiŐdir. MŐahidlr nəticəsində z ixarılan qeyri-qanuni məhsullar beŐ tip üzrə sistemlŐdirilmıŐdir:

- iri partiyalarla hazırlanmıŐ xarici mnŐli piratçılıq məhsulları (təkrar istehsal və yaxud idxal hüquqlarının, habelə, bir qayda olaraq xarici hüquq sahiblərinin yayım hüquqlarının pozulması);
- milli müəlliflərin v ifaılann, bir qayda olaraq, sanksiyalaŐdırılmamıŐ ifa yazılarından, (konsert meydanlarından, radio efirindən v televiziya verililiŐlerinden), kinofilmlrdn və s. ibarət olan yerli piratçılıq məhsulları;
- qanunauyĒun istifadə olunmuŐ əsərlərin piratçılıq „prsng“ləri;
- fonogram istehsalları v ifaılann „qanuni“, amma müəllif hüquqlarının pozulması halında məhsulları;
- kiçik tirajla „ev“ avadanlıĒında hazırlanan lisenziyalaŐdırılmamıŐ „toplular“ və yaxud kompilyasiyalar.

Monitorinqlrin nəticələri, ayrı-ayrı hüquq sahibləri və onların birliklərinin müraciətləri əsasında 2001-ci ildə Agentliyin nümayəndələri polis orqanlarının keçirdiyi 6 reydd ekspert kimi iŐtirak etmiŐ v

müsadirə olunmuş 271 videokasset, 48 kompakt-disk, 90 CD, 166 kitab və jurnal üzərində ekspertiza aparmışlar.

Hüquq mühafizə orqanlarının sorğusuna əsasən DİN-nə 4, Azərbaycan Respublikası Prokurorluğuna 1, Tələbə Qəbulu üzrə Dövlət Komissiyasına 1 ekspert rəyi göndərilmişdir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq və kooperasiya

ÜİMT Azərbaycan Respublikasının dövlət orqanları ilə fəal əməkdaşlıq edir. Məsələn, 1998-ci ildə Müəllif Hüquqları Agentliyi ÜİMT-lə birlikdə Azərbaycanda ÜİMT-in yeni müqavilələri (İnternet müqavilələri) ilə bağlı məsələlər üzrə, habelə TRIPS sazişi üzrə milli seminarlar keçirmişdir. 2000-ci ilin mayında agentliklə ÜİMT Cənubi Qafqazda piraçılığa qarşı mübarizə məsələlərinə həsr olunmuş ilk regional seminar-simpozium keçirmişdir; həmin seminar-simpoziumda Gürcüstanın və Mərkəzi Asiya respublikalarının müəlliflik hüququ təşkilatlarının, həmçinin bu ölkələrin hüquq-mühafizə və gömrük strukturlarının nümayəndələri iştirak etmişlər.

Yeni minilliyin ilk ilində „Gələcəyi bu gün yaradaq“ devizi altında ÜİMT tərəfindən elan edilən 26 aprel – Beynəlxalq İntellektual Mülkiyyət Gününün, habelə üç il dalbadal 23 aprel – Kitab və Müəllif Hüququ Gününün bayram edilməsi ölkədə böyük rezonans doğurmuşdur.

Agentlik Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyi ilə birlikdə intellektual mülkiyyət üzrə tələbələrin respublika müsabiqəsini təşkil etmiş, onun nəticələrinə əsasən 8 ən yaxşı tələbə işi beynəlxalq müsabiqədə iştirak etmək üçün ÜİMT-ə göndərilmişdir.

ÜİMT-lə agentlik arasında əməkdaşlığı möhkəmləndirmək çərçivəsində agentliyin kompüter və təşkilati texnika ilə tam təchiz edilməsi, mütəxəssislərin təcrübə keçməsi və yenidən hazırlanması üzrə geniş tədbirlər planı hazırlanmışdır. Hazırda ÜİMT-in baş direktoru cənab Kamal İdris 2001-2002-ci il üçün bu əməkdaşlıq proqramını təsdiq etmişdir ki, bu da Azərbaycana, onun rəhbərinin müdrik daxili və xarici siyasətinə böyük diqqət təzahürüdür. ÜİMT-in Avropa və Asiyanın ayrı-ayrı ölkələri ilə (keçid iqtisadiyyatını yaşayan ölkələr) əməkdaşlığı nəzərdə tutan 07 Xüsusi Proqramı bütövlükdə bəyənilməyə və dəstəklənməyə layiqdir; həmin proqram çərçivəsində ÜİMT, bu ölkələrdə intellektual mülkiyyət sisteminin təkmilləşdirilməsinə və inkişaf etdirilməsinə köməklik göstərir.

ÜİMT-in Azərbaycan dövlətinin siyasətinə diqqətinin başqa bir təzahürü onun, dünyanın WIPOnet beynəlxalq müştərək kompüter şəbəkəsində iştirak edən ilk beş ölkəsi sırasına Azərbaycanı da daxil etməsi olmuşdur. Bu haqda qərar Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyinin dəstəyi sayəsində qəbul edilmişdir. Həmin şəbəkə intellektual mülkiyyət sahəsində informasiya mübadiləsinin daha da sürətlə həyata keçirilməsi məqsədinə xidmət edəcəkdir. Eyni zamanda, Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi dünyada bu şəbəkəyə qoşulan ilk müəlliflik hüququ idarəsidir, həmçinin ÜİMT-in maliyyə vəsaiti hesabına burada xüsusi informasiya kompleksi qurulur və xüsusi rabitə kanallarının icarəsi təmin edilir.

Azərbaycan Respublikası Avropa Birliyinin „TACIS – İntellektual mülkiyyət“ Proqramı üzrə əməkdaşlıq etdiyi dörd MDB dövlətindən biridir; həmin proqram çərçivəsində Strinq Komitəsinin və Müəlliflik Hüququ üzrə Piraçılıq Əleyhinə Komissiyasının bir neçə iclası keçirilmiş, həmçinin agentlik kompüter texnikası ilə təchiz olunmuş və yerli „Müəllif“ hesablaşma şəbəkəsi yaradılmışdır. „TACIS – İntellektual mülkiyyət“ Proqramı ilə birgə Mədəniyyət, Ədliyyə və İdman, Gənclər və Turizm Nazirliklərinin audiovizual əsərlərin qorunması, müəllif hüquqlarının müdafiəsi məsələlərinə, gənclər və müəllif hüquqları problemlərinə dair üç beynəlxalq və milli seminar-simpozium keçirilmiş, müxtəlif kateqoriyadan olan hüquq sahibləri üçün ondan çox görüş təşkil edilmişdir.

ÜİMT-in və „TACIS – İntellektual mülkiyyət“ Proqramının dəstəyilə agentliyin əməkdaşları ÜİMT Akademiyasının sessiyalarında iştirak etmiş, Avropa ölkələrində təcrübə keçmiş, habelə hakimlərin, polislərin və gömrük işçilərinin yenidən hazırlanması həyata keçirilmişdir.

Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyinin nümayəndəsinin ÜİMT-in 2000-ci ilin dekabrında keçirilən ən yüksək forumunda – Diplomatik Konfransında iştirak etməsi və sədr müavini seçilməsi, habelə Azərbaycanın 2001-2003-cü illər üçün ÜİMT-in əlaqələndirici ölkələr sırasına daxil edilməsi və Azərbaycan Respublikası Müəllif Hüquqları Agentliyi nümayəndəsinin Bern İttifaqının sədr müavini seçilməsi Azərbaycanın nüfuzunun artdığını, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevin daxili və xarici siyasətinin kursunun dəstəkləndiyini sübut edir. Diplomatik Konfransın keçirildiyi günlərdə ÜİMT-in Baş direktoru cənab Kamal İdris Azərbaycan nümayəndəsini qəbul edərkən, gənc Azərbaycan

dövlətinin uğurlarını xüsusilə vurğulamış, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab Heydər Əliyevin görkəmli rolunu qeyd etmişdir.

Perspektivlər və problemlər

Azərbaycanda intellektual mülkiyyət, xüsusilə də müəlliflik hüququnun inkişaf perspektivlərini aşağıdakı istiqamətlər prizmasından nəzərdən keçirmək daha məqsədəuyğundur:

- müasir tendensiyalar və Azərbaycanın yeni beynəlxalq sazişlərdə və dövlətlərarası kooperasiyalarda iştirakının genişləndirilməsi nəzərə alınmaqla milli qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;
- bu sahədə dövlət siyasətinin və müəllif hüquqlarının idarə olunmasını həyata keçirən milli orqanın bundan sonra da modernləşdirilməsi və onun səlahiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- pozulmuş hüquqların təmin edilməsində hüququn tətbiqi praktikasının gücləndirilməsi.

Hər şeydən əvvəl qeyd etmək lazımdır ki, bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da rəqəmli texnologiya və İnternet adı praktikaya çevrilməyə başlamışdır. Bununla əlaqədar olaraq, agentlikdə hüquqların rəqəmli şəbəkələrdə idarə olunması perspektivləri üzrə iş aparılmışdır. Rəqəmli şəbəkələrdə müəlliflərin hüquqlarının qorunması ilə əlaqədar Azərbaycanın müəlliflik hüququ qanunvericiliyinə „fonoqram“, „hamının nəzərinə çatdırmaq hüququ“ və „yayım hüququ“ anlayışları ilə bağlı dəqiqləşdirmələr və agentliyin hazırladığı digər müvafiq təkliflər əlavə edilir. ÜİMT-in yeni beynəlxalq müqavilələrində – „Müəlliflik hüququ haqqında Müqavilə“ və „İfalar və fonoqramlar haqqında Müqavilə“də Azərbaycan Respublikasının iştirakı məsələsinə səlahiyyətli orqanlarda baxılması ilə əlaqədar hazırlıq işləri aparılır.

Mühüm vəzifələrdən biri milli qanunvericiliyin, yerinə yetirilmiş olan müqayisəli təhlil əsasında Avropa direktivlərinə uyğunlaşdırılmasıdır.

Azərbaycanda Əlaqəli hüquqların qorunmasına dair Roma Konvensiyasına üzv olmaq istiqamətində hazırlıq işləri aparılmışdır, çünki milli qanunvericilik bu beynəlxalq sazişin tələblərinə uyğun gəlir. Azərbaycanın Ümumdünya Gömrük təşkilatına üzv olmağa hazırlaşması və TRİPS müqaviləsi tələblərinin yerinə yetirilməsi ilə əlaqədar Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsinə sərhəddə piratçılığa və saxtakarlığa qarşı ehtiyat tədbirlərini sərtləşdirən bəzi dəyişikliklər edilməsi nəzərdə tutulur.

Azərbaycanda müəlliflik hüququ sisteminin inkişaf etdirilməsi planına əhalinin və hüquq sahiblərinin məlumatlandırılması məqsədilə yaxın vaxtlarda „İntellektual mülkiyyət“ jurnalının nəşri, broşürlərin, bukletlərin və xüsusi nəşrlərin hazırlanması daxildir. Bununla əlaqədar, rəqəmli mikrometbee və xüsusi təşkilati texnika əldə edilməsi məsələlərində ÜİMT-in agentliyə göstərdiyi yardım hər cür tarifə və təşəkkürə layiqdir.

ÜİMT-in rəqəmli WIPOnet şəbəkəsinin yaradılması sahəsində gördüyü nəhəng işlər və agentliyin dünyanın ilk beş intellektual mülkiyyət idarəsi sırasında onda iştirakı bu şəbəkəyə xidmət göstərən mütəxəssislərin yenidən hazırlanmasını tələb edir. Bununla əlaqədar ÜİMT-in gələcək üçün planlaşdırılan belə bir işi də rəğbətə qarşılanır.

Hüquqların kollektiv idarə olunması şəbəkələrinin inkişaf etdirilməsi və modernləşdirilməsi də aktual vəzifələrdən biridir.

Hazırda piratçılığa qarşı mübarizə hüququnun tətbiqi praktikası çox mühüm rol oynayır. Vəziyyəti mürəkkəbləşdirən odur ki, yaranmaqda olan industriya (məsələn rəqəmli fonoqram istehsalı və s.) səbəbindən yerli istehsalçılar, praktiki olaraq, texniki müdafiə vasitələrindən məhrumdurlar. Dövlət qanunauyğun qaydada buraxılan intellektual məhsula identifikasiya sistemi tətbiq etməklə, onlara kömək göstərmək istəyir və Müəllif Hüquqları Agentliyi belə bir layihə hazırlamışdır.

ÜİMT-in təcrübə mübadiləsi mövzusunda təşkil etdiyi beynəlxalq seminarların keçirilməsi məsələləri də aktual olaraq qalır. Bununla əlaqədar Azərbaycan öz milli agentliyini Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələri üçün, həm simpoziumlar keçirilməsində, həm də şəbəkə informasiya mübadiləsində baza kimi istifadə olunması təşəbbüsü ilə çıxış edir.

ÜİMT-in YUNESKO ilə birlikdə ənənəvi biliklərin və folklorun qorunması məsələləri sahəsində böyük işlər gördüyü məlumdur. Biz millətə məxsus olan bu intellektual mülkiyyət hüququnun qorunması sahəsində yeni beynəlxalq alətin yaradılmasına yönəldilmiş həmin fəaliyyəti hər vasitə ilə dəstəkləyirik. Bu məsələ bizim üçün son dərəcə aktualdır, çünki Azərbaycanın bir çox nəğmə janrlı əsərləri, folklor və dekorativ xalça sənəti nümunələri, çox təəssüflər olsun ki, bəzi qonşularımız tərəfindən vicdansızcasına mənimsənilərək öz əsl milli mənsubiyətindən məhrum edirlər.

Fəsil 5. Mədəniyyətin maliyyələşməsi

Mədəniyyətin büdcədən maliyyələşməsi

Azərbaycan Respublikasında mədəniyyətin maliyyələşməsi keçid iqtisadiyyatı dövrünü yaşayan bütün ölkələrdə mövcud olan eyni tendensiyalara malikdir. Büdcə maliyyələşməsi ölkədə mədəniyyətin başlıca maliyyələşmə mənbəyidir. Bu vəziyyət respublikada mədəni irsi qoruyub saxlamağa, bazar iqtisadiyyatına keçid kimi çətin bir dövrdə mədəniyyət işçilərini sosial cəhətdən mümkün qədər qorumağa imkan verir. Ölkə büdcəsində mədəniyyətə ayrılan xərclərin payına nəzər salmazdan əvvəl, bu faktı qeyd etmək lazımdır ki, 2001-ci il üçün bütün dövlət büdcəsi təxminən 1 milyard ABŞ dolları həcmində olmuşdur.

Cədvəl №1. 1997-2001-ci illərdə büdcədən mədəniyyətə ayrılan xərclərin strukturu

İllər	1997		1998		1999		2000		2001	
	mın. manat	%	mın. manat	%	mın. manat	%	mın. manat	%	mın. manat	%
Respublika büdcəsi	3194366,0	100	3796647,3	100	3969040,8	100	3930934,5	100	4965000,0	100
Mədəniyyət, incəsənət, külli informasiya vasitələri, o cümlədən:	89002,8	2,78	103114,8	2,71	89755,3	2,26	96810,4	2,53	111098,2	2,42
Mədəniyyət, incəsənət və abidələrin bərpasına	48348,1	1,51	57808,9	1,52	51628,8	1,30	56782,2	1,44	81314,0	1,33

1 Növlü cədvəldən görüldüyü kimi büdcədən mədəniyyətə ayrılan vəsaitlər ümumi büdcə həcminin 2,5%-ə qədərini təşkil edir. Amma bu xərcləri ayrı-ayrı fəaliyyət sahələri üzrə nəzərdən keçirərkən, məlum olur ki, konkret olaraq mədəniyyət, incəsənət və abidələrin bərpasına düşən pay orta hesabla ildə 1,5 faizdir. Beləliklə, biz mədəniyyətin maliyyələşməsində iki münasibətlə üzleşirik: bütövlükdə mədəniyyətə ayrılan xərclər və Mədəniyyət Nazirliyinin ixtiyarında olan xərclər. Aşağıda 2Növlü cədvəldə göstərilənlər bu məsələ ilə daha ətraflı tanış olmaq imkanı verir.

Cədvəl №2. 1997-2001-ci illərdə fəaliyyət sahələri üzrə mədəniyyətə ayrılan xərclərin strukturu

İllər	1997		1998		1999		2000		2001	
	mın. manat	%	mın. manat	%	mın. manat	%	mın. manat	%	mın. manat	%
Mədəniyyət və külli informasiya vasitələriə ayrılan respublika büdcəsi, o cümlədən:	89002,8	100	103114,8	100	89755,3	100	96810,4	100	111098,2	100
Mədəniyyət, incəsənət və abidələrin bərpasına	48348,1	54,3	57808,9	56,0	51628,8	57,5	56782,2	58,9	81314,0	65,2
Radio və televiziya	32828,8	36,9	38032,5	36,9	30223,9	33,7	34798,8	34,9	38738,1	34,3
Matbuat və s.	3675,7	4,1	5123,4	5,0	5902,8	6,6	8048,4	8,0	8045,1	7,2
Kinematografiya	4150,0	4,7	2190,2	2,1	2000,0	2,2	2200,0	2,2	3000,0	2,7

Mədəniyyətə ayrılan büdcə xərcləri payının faiz göstəricilərinin Avropa ölkələrindəki göstəricilərlə müqayisəli təhlili büdcə həcmlərinin hədsiz dərəcədə fərqli olması səbəbindən gerçək vəziyyəti əks etdirmir. Bundan əlavə, Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət 95%-dən çox büdcə hesabına maliyyələşirsə, Avropa ölkələrində bu maliyyələşmənin bir çox başqa, alternativ mənbələri də mövcuddur.

Mədəniyyətin mərkəzi və regional səviyyələrdə büdcədən maliyyələşməsi

3Növlü cədvəldə 1997-2001-ci illərdə mədəniyyətə və incəsənətə mərkəzi və regional səviyyələrdə ayrılan büdcə xərclərinin strukturu verilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, mədəniyyətə ayrılan büdcə xərclərinin son illərdə desentralizasiyası nəticəsində bu vəsaitlərin 75-80%-i respublikanın regionlarında bölüşdürülür. Yerli icra hakimiyyəti orqanları rayon mədəniyyət şöbələri ilə birlikdə respublikanın regionlarında (rayonlarında) mədəniyyətə ayrılan xərclərin strukturunu müəyyən edirlər. Burada onu da qeyd etmək lazımdır ki, rayonlarda subyektiv amil çox güclüdür, çox şey yerli icra hakimiyyəti rəhbərindən asılıdır və keçirilən monitorinqlərin də göstərdiyi kimi mədəniyyətə münasibət rayonlar üzrə xeyli fərqli ola bilər.

Mərkəzləşdirilmiş xərclərin əsas hissəsi paytaxtın – Bakı şəhərinin payına düşür. Bundan əlavə, büdcə vəsaitlərinin daim çatışmazlığı şəraitində, ilk növbədə əsasən Bakıda yerləşən respublika əhəmiyyətli təşkilatlar maliyyələşdirilir.

Cədvəl №3. 1997-2001-ci illərdə mədəniyyətə və incəsənətə mərkəzi və regional səviyyələrdə ayrılan büdcə xərclərinin strukturu:

İllər	1997		1998		1999		2000		2001	
	min. manat	%	min. manat	%	min. manat	%	min. manat	%	min. manat	%
Mədəniyyət, incəsənət və abidələrin bərpasına Cəmi:	48348,1	100	57908,9	100	51628,8	100	58762,2	100	61314,0	100
Mərkəzləşdirilmiş xərclər	8202,9	17,0	11817,8	20,4	11984,8	22,4	12094,5	21,3	15364,1	25,0
Regional xərclər	40145,2	83,0	46091,1	79,6	40044,0	77,6	46667,7	78,7	45949,9	75,0

Cədvəldən də görüldüyü kimi 1999-cu il istisna edilməklə həm bütövlükdə, həm də mərkəzi və regional səviyyələrdə mədəniyyətə ayrılan xərclərin daim artması müşahidə olunur; bu da mədəniyyət haqqında qanuna uyğundur. Mərkəzləşdirilmiş xərclərin yüksək faiz təşkil etməsi onunla izah olunur ki, respublika əhəmiyyətli 4 kitabxana və 15 muzeyin saxlanması, 14 teatrın dotasiyası, mərkəzləşdirilmiş tədbirlərin keçirilməsi, dram, musiqi və təsviri incəsənət əsərlərinin satın alınması, mədəniyyət abidələrinin bərpası və yenilərinin yaradılması, xarici ölkələrdə müxtəlif tədbirlərin keçirilməsi və s. üçün lazım olan xərclər onlara daxildir. Aşağıda 4Nəli cədvəldə son üç il üçün bu xərclərin strukturu ayarı şəkildə nümayiş etdirilmişdir.

Cədvəl №4. Fəaliyyət sahələri üzrə mərkəzləşdirilmiş xərclərin büdcə strukturu (min manatla)

İllər	1999	2000	2001
Mərkəzləşdirilmiş xərclər üzrə dövlət büdcəsi, min manatla cəmi:	13 584 754	14 264 531	16 364 125
o cümlədən:			
Kitabxanalar	819 691	866 901	1 022 028
Muzeylər	1 225 820	1 270 125	1 437 536
Teatr-tamaşa müəssisələri	4 776 000	6 185 000	7 388 000
Mərkəzləşdirilmiş tədbirlər	3 966 954	2 934 000	4 156 500
Bərpa işləri	500 000	500 000	1 000 000
Kino	2 000 000	2 200 000	3 000 000
Digər mədəniyyət müəssisələri	296 289	308 502	360 061

Mədəniyyət Nazirliyinin istifadə etdiyi xərclərin xeyli hissəsi (bax: cədv. №4) teatr-tamaşa müəssisələrinin dotasiyasına yönəldilir. Təxminən 25%-i mədəniyyət layihələrinin geniş spektrindən, bədii, musiqi və dram əsərlərinin satın alınmasından və s. ibarət olan mərkəzləşdirilmiş tədbirlərə sərf olunur.

Əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi regional səviyyəli xərclərin böyük bir qismi Bakının payına düşür. Aşağıdakı cədvəldə Bakı şəhərinin büdcəsində mədəniyyətə ayrılan büdcə xərcləri (min manatla) və onların strukturu verilir.

Cədvəl №5. Bakı şəhərinin büdcəsində mədəniyyətə ayrılan xərclərin strukturu (min manatla)

İllər	1999	2000	2001
Bakı şəhərinin büdcəsi	339 345 450	350 652 716	393 710 453
Mədəniyyətə ayrılan xərclər (min man.) və onların Bakı şəhər büdcəsinə faiz nisbəti, o cümlədən:	13 009 057 3.83%	12 307 632 3.51%	12 935 913 3.29%
Kitabxanalar	262 409	305 969	299 116
Muzeylər	336 211	938 023	430 521
Teatr-əyləncə müəssisələri	871 500	776 100	670 079
Mərkəzləşdirilmiş tədbirlər	655 241	607 938	234 356
Musiqi məktəbləri	10 735 785	9 582 985	11 197 064
Mərkəzi aparat və digər mədəniyyət müəssisələri	147 911	96 617	104 777

Beləliklə, paytaxt büdcəsində mədəniyyətə ayrılan xərclər 3,5% təşkil edir. Xərclərin strukturunda onların böyük bir qismi – 80%-dən çoxu musiqi təhsilinin payına düşür. 6 – 7%-i teatr-əyləncə müəssisələrinə sərf olunur, kitabxana və muzeylərə sərf olunan xərclər isə mədəniyyətə ayrılan xərclərin ümumi məbləğinin 6 – 7%-dən çox olur.

Mədəniyyətin büdcədən maliyyələşməsinin xərc maddələri

Bu mənada ən maraqlısı Azərbaycan Respublikasında büdcə vəsaitlərinin xərclənməsinin özüdür. 1997-ci ilin oktyabrından etibarən büdcə vəsaitlərinin xərclənməsi Maliyyə Nazirliyinin təsdiq etdiyi smetalar əsasında xəzinədarlıq vasitəsilə həyata keçirilir; həmin smetalarda büdcə vəsaitlərinin maddələr üzrə xərclənməsi göstərilir ki, bu da Maliyyə Nazirliyinin rayon xəzinədarlıqlarına pulların xərclənməsini dəqiq uçota almaq və ona nəzarət etmək imkanı verir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin maddələrin və yarımmaddələrin sayı otuzdan çoxdur. Onların sayca bu qədər çoxluğu mühasiblərin işini çətinləşdirir və bir çox etirazlar doğurur. Şerti olaraq, bu xərc maddələrini üç blokda qruplaşdırmaq olar: birinci blok – əmək haqqı, sosial və digər ödənişlər; ikinci blok – binaların və otaqların saxlanması üzrə kommunal, icarə, təmir və s. xərcləri; üçüncü qrupa isə muzey və kitabxana fondlarını zənginləşdirmək üçün yeni incəsənət əsərləri və kitabların satın alınmasına, Azərbaycan mədəniyyətinin xaricdə təbliği

ilə bağlı tədbirlərin keçirilməsinə, kitab nəşrinə, müxtəlif layihələr üçün vəsait ayrılmasına və s. xidmət edən maddələri daxil etmək olar. Aşağıda verilən 6 və 7Nəli cədvəllərdə 2000-ci il üçün mərkəzi və regional səviyyələrdə bu üç qrup üzrə xərclərin faiz nisbəti göstərilir.

Cədvəl №6. 2000-ci il üçün mərkəzi səviyyədə xərclərin növlər üzrə faiz nisbəti

	1-ci blok	2- ci blok	3- ci blok	Cəmi
Kitabxanalar	64,1	28,1	7,8	100
Muzeylər	34,9	56,9	8,2	100
Digər müəssisələr	63,3	26,4	10,3	100

Cədvəl №7. 2000-ci il üçün regional səviyyədə xərclərin növlər üzrə faiz nisbəti

	1- ci blok	2- ci blok	3- ci blok	Cəmi
Kitabxanalar	69,7	17,8	12,5	100
Muzeylər	57,5	30,7	11,8	100
Mədəniyyət evləri və klublar	64,5	25,0	10,5	100
Digər müəssisələr	43,2	41,3	15,5	100

Yuxarıdakı cədvəllər həm mərkəzi, həm də regional səviyyədə xərclərin 80%-nin birinci və ikinci qrup xərclərin payına düşdüyünü əyani şəkildə nümayiş etdirir. Təhlillər göstərir ki, əvvəlki illərdə də vəziyyət eyni cür olub. Bu gün büdcə xərclərinin əsas məqsədi mədəniyyət müəssisələrini qoruyub saxlamaq və onların işçilərinin sosial müdafiəsini təmin etməkdir. Eyni zamanda, üçüncü qrup üzrə xərclər təxminən 10%-ə bərabərdir və hətta bəzən bundan da azdır. Mədəniyyətin əsas funksiyalarına nəzər salarkən, aydın olur ki, faktiki olaraq yaradıcılığa deyil, qoruyub saxlamaq funksiyasına üstünlük verilir. Axı məhz bu xərc bloku mədəni dəyərlərin qorunub saxlanması və zənginləşdirilməsi məqsədlərinə xidmət edir. Mədəniyyətin bu qədər cüzi ölçüdə maliyyələşdirilməsi halında incəsənət əsərlərinin satın alınması, yeni bədii əsərlər üçün sifariş verilməsi, müəlliflərin stimullaşdırılması və kitabxana fondlarının zənginləşdirilməsi üçün minimal vəsait xərclənməsi tendensiyasının davam etdirilməsi qaçılmaz olaraq milli mədəniyyətin ümumi vəziyyətinin pisləşməsinə gətirib çıxaracaqdır.

Bütövlükdə, belə bir fakt təsdiq etmək lazım gəlir ki, keçid dövründə ölkədə mədəniyyətin maliyyələşdirilməsi çoxlu problemlərə malikdir. Onlardan biri əmək haqqının aşağı səviyyədə olması və bununla bağlı

mütəxəssislərin iş yerlərini tərk etmələridir. 2001-ci ildə mədəniyyət sahəsində çalışanların orta əmək haqqı 59.883 manata (təqribən 13 ABŞ dolları), mədəni-maarif müəssisələri işçilərininki – 52.090 manata (təqribən 11 ABŞ dolları), teatr-tamaşa müəssisələri işçilərininki isə 104.776 manata (təqribən 22 ABŞ dolları) bərabər olmuşdur.

Bu sahədə, heç şübhəsiz, ən müsbət amil kimi respublika prezidentinin mədəniyyət işçilərinin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilən ayrı-ayrı fərman və sərəncamlarını qeyd etmək lazımdır:

- „Azərbaycan simfonik orkestrinin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması tədbirləri haqqında“, №701, 02.12.97;
- „Azərbaycan Respublikasının mədəniyyət və incəsənət xadimlərinə fərdi pensiyalar verilməsi haqqında“, №714, 22.12.97;
- „Qırmızı Kitab“a daxil edilən gənc istedadlara prezident təqaüdü verilməsi haqqında“, №662, 13.09.97;
- „Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının balet truppası işçilərinin sosial təminatının yaxşılaşdırılması haqqında“, №281, 06.12.99;
- „Azərbaycan Respublikasının gənc yazıçılara fərdi təqaüdlər verilməsi haqqında“, №277, 06.12.99;
- „Azərbaycan Dövlət Xor Kapellası işçilərinin sosial təminatının yaxşılaşdırılması haqqında“, №432, 02.06.2000;
- „Azərbaycan Dövlət Rəqs Ansambli işçilərinin sosial təminatının yaxşılaşdırılması haqqında“, №819, 15.10.2001;
- „İncəsənət xadimləri üçün Azərbaycan Respublikası Prezidentinin mükafatlarının təsis edilməsi haqqında“, №707, 08.05.2002;
- „Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdlərinin təsis edilməsi haqqında“, 11.06.2002.

Mənəvi planda isə hökumət mükafatları sistemi əhəmiyyətli rol oynayır. Prezidentin 22 may 1998-ci il tarixli „Azərbaycan Respublikasının fəxri adları haqqında“ Fərmanına uyğun olaraq, görkəmli mədəniyyət xadimlərinə fəxri adlar (xalq yazıçısı, xalq şairi, xalq artisti, xalq rəssamı, əməkdar incəsənət xadimi, əməkdar artist, əməkdar rəssam, əməkdar mədəniyyət işçisi) verilir.

Mədəniyyətin maliyyələşdirilməsinin alternativ mənbələri

Mədəniyyətin maliyyələşməsinin alternativ mənbələri, ilk növbədə, büdcə və təsərrüfat təşkilatlarının özlərinin qazandığı büdcədən kənar vəsaitlərdir. Buraya muzeylərin, sərgi salonlarının və kitabxanaların

pullu xidmətləri daxildir. Ancaq bu vəsaitlər o qədər cüzdür ki, mədəniyyətə, incəsənətə və abidələrin bərpasına ayrılan büdcə maliyyəsinin ümumi məbləğinin 1%-dən də azına bərabərdir.

Müvafiq icra orqanları əlavə vəsait cəlb etmək üçün milli mədəniyyət fondları yaradırlar. Yerli özünüidare orqanları, ictimai birliklər, hüquqi və fiziki şəxslər də bu məqsədlə mədəniyyətin maliyyələşdirilməsi üçün müxtəlif fondlar yarada bilərlər.

Maliyyə mənbəyi tapılması probleminin həlli metodlarından biri özəlləşdirmədir, yəni mədəniyyət sahəsinin idarə olunmasının şəxsi əllərə verilməsidir. Mədəniyyət sferasına bütövlükdə nəzər saldıqda aydın olur ki, özəlləşdirmə, əsasən dövrü mətbuat, kitab məhsulu, teləradiyo verilişləri, audiokasset və lazer diski istehsalı, konsertlərin təşkili sahəsində şou biznes və təsərrüfat xarakterli digər mədəniyyət obyektlərini əhatə edib. Bununla belə, özəlləşdirmə kifayət qədər maliyyə qoyuluşu tələb edən kinoistehsalı və kinoprokat sahələrinə demək olar ki, toxunmayıb.

Özəlləşdirmə ilə bağlı qoyulan bir sıra məhdudiyyətləri də qeyd etmək lazımdır. Özəlləşdirmə predmetinə çevrilə bilməyən mədəniyyət obyektlərinin bütöv bir siyahısı mövcuddur. Buraya dövlət muzeyləri, kitabxanalar, qalereyalar, tarixi abidələri, beynəlxalq əhəmiyyətli mədəniyyət obyektləri və s. aiddir.

Mədəniyyət industriyalarının gələcək mümkün inkişaf yollarından biri xarici sərmayənin bu sahəyə cəlb edilməsidir. Belə əməkdaşlığa və mədəniyyət industriyaları sahəsinə sərmayə qoyuluşuna Kinematoqraflar İttifaqı ilə „İTL“ özəl ingilis firmasının müştərek kinoprokatla məşğul olan „Azerbaijan International Cinema Company“ birgə müəssisəsini misal göstərmək olar; həmin birgə müəssisə „Azərbaycan“ kinoteatrını ən yeni tələblərə uyğun bərpa etmiş və avadanlıqlarla təchiz etmişdir.

Respublika əhəmiyyətli obyektlərin gələcək inkişafını təmin etmək məqsədilə əlavə vəsait cəlb edilməsinin daha bir uğurlu nümunəsi kimi Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının iş təcrübəsini göstərmək olar; teatrın öz fəaliyyətini tam gücü ilə davam etdirə bilməsi üçün həmin şura təşkil edilmiş və onun tərkibinə ACIP, AMOKO, ARKO, BP, HSBS Britiş Bank, MOBIL, SHELL, TEKSAKO, Uiklou Grup və başqaları kimi iri beynəlxalq şirkətlərin nümayəndələri daxil olmuşlar.

Həmçinin müxtəlif teatrlarda yeni tamaşaların yaradılmasına sponsor yardımı göstərilir.

Mədəniyyət xadimlərini himayə sistemində qrant nisbətən yeni anlayışdır. 1998-ci ildə Azərbaycan Respublikasında „Grant haqqında“ qanun qəbul edilmişdir; bu qanun qrantların verilməsi, alınması və istifadəsilə bağlı iqtisadi və hüquqi münasibətləri tənzimləyir.

Mədəniyyət xadimlərinə real yardım göstərən fondlar arasında Soros Fondu və Avrasiya Fondunun adlarını çəkmək lazımdır. Onların fəaliyyəti yaxın və uzaq xarici ölkələrlə qarşılıqlı rəssam, musiqiçi, sənətşünas mübadiləsinin dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Bu fondların səfərlər üçün ayırdığı qrantlar sayəsində mədəniyyət xadimlərinin xarici seminarlarda, konfranslarda, festivallarda iştirak, sosial elmlər, o cümlədən kulturologiya və sənətşünaslıq üzrə tədqiqatlar aparmaq imkanları genişlənməmişdir.

Belə ki, məsələn, Avrasiya Fondu M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasında beynəlxalq kompüter sistemi qovşağının və Cənubi Qafqazın informasiya işçiləri və kitabxanaçıları üçün Regional İxtisasartırma Mərkəzinin yaradılmasına qrant ayırmışdır.

2002-ci ildə Yaponiya hökumətinin ayırdığı qrant hesabına Dövlət Simfonik Orkestri üçün 300 000 ABŞ dolları məbləğində yeni musiqi alətləri alınmışdır.

Mədəniyyət sahəsində vergi siyasəti

Mədəniyyət sahəsində vergi siyasəti mədəniyyətə vəsait və investisiya cəlb edilməsində əsas mexanizmlərdən biridir. 2001-ci il yanvarın 1-dən Azərbaycan Respublikasının yeni Vergi Məcəlləsi qüvvəyə minmişdir. Bu qanunun ən müəyyəqci cəhəti sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi tətbiq olunmasıdır. Yeni vergi məəcəlləsinin 219.2 bəndində deyilir: „Sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi ödəyən müəssisələr ƏDV, gəlir vergisi, torpaq vergisi, əmlak vergisi ödəyicisi deyillər“. Əvvəlki üç ay ərzində 100,0 mln manatdan (təxminən 21 min ABŞ dolları) az dövriyyəyə malik olan müəssisələr sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi ödəyirlər. Sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi norması dövriyyə məbləğinin 2%-ni təşkil edir.

İqtisadiyyatda keçid dövrünü yaşayan bütün ölkələrdə olduğu kimi

Azərbaycanın da vergi qanunvericiliyi özünün təşəkkül mərhələsindədir. Bu sahədə axtarışlar heç də həmişə və dərhal müsbət nəticə vermir. Belə ki, 2002-ci il yanvarın 1-dən qüvvəyə minən Vergi Məcəlləsinə indiyədək 100-dən çox dəyişiklik və əlavələr edilib; onlardan biri sadələşdirilmiş sistem üzrə vergiylə bağlıdır. Sadələşdirilmiş sistem üzrə vergi ödənilməsi üçün əvvəlki üç aylıq dövrəyə həddi 30.0 mln. manata (təxminən 6300 ABŞ dolları) endirilib. Bu dəyişikliklərin qəbul edilməsi onunla nəticələndi ki, ƏDV və gəlir vergisi ödəyən mədəniyyət təşkilatlarının sayı kəskin surətdə artdı və bu da onların vəziyyətini xeyli pisləşdirdi.

Lakin, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin „Azərbaycan Respublikasında sahibkarlığın inkişafına dövlət himayəsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında“ 10 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanına uyğun olaraq 2003-cü il yanvarın 1-dən aşağıdakılar nəzərdə tutulur:

- vergi növləri üzrə hədlərin azaldılması;
- vergilərin sahələr və regionlar üzrə dərəcələrə ayrılması;
- sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi;
- sosial sığorta haqlarının azaldılması.

Bütün bu tədbirlər mədəniyyət sahəsində vergi sisteminin gələcəkdə daha da inkişaf etdiriləcəyinə əsas verir.

Mədəniyyətin maliyyələşməsinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Mədəniyyətin maliyyələşməsi üzrə son beş ilin məlumatlarını təhlil edərək, aşağıdakı əsas nəticələri çıxarmaq olar:

1. Respublika büdcəsində bütövlükdə mədəniyyətin maliyyələşmə payı, o cümlədən mədəniyyətə, incəsənətə və abidələrin bərpasına ayrılan xərclər son dərəcə azdır (burada dövlət büdcəsinin özünün həcmi də nəzərə almaq lazımdır);
2. İncəsənət nümunələrinin satın alınmasına və kitabxana fondlarının zənginləşdirilməsinə buraxılan vəsaitlər minimal həcmdədir;
3. Mərkəzi səviyyədə pullu xidmətlər son dərəcə azdır, regionlarda isə, demək olar ki, tamamilə yoxdur (burada büdcədənkenar vəsaitlər nəzərdə tutulur).
4. Mərkəzi səviyyədə mədəniyyət müəssisələri tərəfindən investisiyaların cəlb olunması və qrant alınması kifayət qədər deyil və son

dərəcə nadir xarakter daşıyır, regional səviyyədə isə bunlar ümumiyyətlə yoxdur;

5. Mədəniyyət sahəsində vergi siyasəti kifayət qədər çevik deyil.

Mədəniyyətin maliyyələşməsi məsələsinin əsas perspektivləri və həlli yolları, fikrimizcə, aşağıda təklif edilən bütöv tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsindən asılıdır:

- dövlət büdcəsində bütövlükdə mədəniyyətə ayrılan xərclərin həcmi daim artırmaq və bu payı 5-6%-ə çatdırmaq;
- abidələrin bərpasına ayrılan xərcləri artırmaq;
- mədəniyyət layihələrinə ayrılan xərcləri artırmaq;
- incəsənət əsərlərinin satın alınmasına və kitabxana fondlarının zənginləşməsinə yönəldilən xərc maddələrini smetaya daxil etmək (onlar bütün xərclərin ən azı 25%-ni təşkil etməlidirlər).
- dövlət büdcəsindən maliyyələşməni saxlamaqla, eyni zamanda ilk növbədə 3-cü qrup xərclərinin dəstəklənməsinə yönəldilən büdcədənkenar daxil vəsaitlərin daxil olmasını artırmaq;
- həm mərkəzi, həm də regional səviyyədə mədəniyyət müəssisələrinin investisiyalar cəlb etməsinə və qrantlar almasına nail olmaq.

Bütün bunların həyata keçirilməsi üçün vergi məcəlləsində bir sıra güzəştlər tətbiq edilməli və ilk növbədə, əvvəllər olduğu kimi, mədəniyyət sahəsi ƏDV-dən azad olmalıdır.

Fəsil 6. Mədəniyyət sahəsində təhsil, treninqlər və tədqiqatlar

Mədəniyyət və incəsənət sahəsində təhsilin Azərbaycanda çoxəsrlik tarixi var. Orta əsr mənbələri Azərbaycan xalqının yüksək mədəniyyətindən, ölkədə elm və təhsilin yüksək səviyyədə olmasından xəbər verir. O dövrdə Azərbaycanda poeziya və musiqi, memarlıq və rəssamlıq, müxtəlif dekorativ-tətbiqi sənət növləri və xalçaçılıq çox yüksək səviyyədə inkişaf etmişdi. Azərbaycanın görkəmli alim mütəfəkkirləri S.Urməvi (XIII əsr), Ə.Maraği (XV əsr) və başqalarının elmi əsərlərində musiqinin elmi-nəzəri problemləri işlənilib hazırlanmışdır. Azərbaycanın bir çox iri şəhərlərində mövcud olan musiqi və rəssamlıq məktəbləri ölkə hüdudlarından çox-çox uzaqlarda tanınmışdı. XIV əsrdə Təbriz (Cənubi Azərbaycan) şəhərinin ətrafında

tədris və elm müəssisələrindən ibarət bütöv bir şəhərcik yaradılmışdı. Altmış minlik kitab fonduna malik kitabxananın nəzdində, öz miniatürleri, kitab illüstrasiyaları ilə məşhur olan rəssamların çalışdığı emalatxanalar mövcud idi. Bakı, Şamaxı, Şuşa və Naxçıvanın empirik təlim metodu ənənələrinə əsaslanan musiqi məktəbləri sayəsində peşəkar şifahi incəsənət – muğam, aşıq yaradıcılığı ənənələri nəsil-dən-nəsilə ötürülürdü.

XIX əsrin ortalarında Azərbaycanda incəsənət və mədəniyyət sahəsində Avropanın peşəkar təhsilinə maraq oyanı. Əhalinin geniş təbəqələri üçün əlçatmaz olan musiqi və rəssamlıq təhsili XIX əsrdə evlərdə verilən xüsusi dərslər və orta təhsil müəssisələrindəki məşğələlərlə məhdudlaşdırsa, XX yüzilliyin əvvəlində Avropa musiqi və rəssamlıq məktəblərinin hamılıqla qəbul olunmuş ənənələri əsasında peşəkar milli kadrlar hazırlanması günün vacib vəzifələrindən birinə çevrilmişdi.

Bakıda ilk özəl musiqi məktəbi 1896-cı ildə açıldı. 1901-ci ildə Rusiya İmperator Musiqi Cəmiyyətinin Bakı şöbəsi təşkil olundu və onun nəzdində musiqi kursları fəaliyyət göstərməyə başladı. XX əsrin əvvəllərində Bakıda çox sayda özəl musiqi məktəbi, habelə musiqi studiyası fəaliyyət göstərirdi.

1921-ci ildə Bakıda təsis olunan Azərbaycan Dövlət Konservatoriyası mədəni-maarifçilik mərkəzinə çevrildi və respublikanın musiqi həyatında bir çox təşəbbüslərin təşkilatçısı oldu. (Konservatoriyanın əsasını peşəkar Azərbaycan musiqisinin klassiki Ü.Hacıbəyov qoymuşdur).

Sonralar musiqi texnikumuna çevrilən „Türk musiqisi məktəbi“nin yaradılması milli kadrların hazırlanması istiqamətində atılan ən vacib addım oldu. 1926-cı ildə texnikum Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasına birləşdirildi.

İyirminci illərdə Bakıda və həmçinin respublikanın digər şəhər və rayon mərkəzlərində musiqi məktəbləri, texnikumlar yaradıldı.

Milli rəssamlıq kadrlarının hazırlanması zərurəti ilə bağlı 1915-ci ildə Bakıda ilk özəl rəssamlıq studiyası təşkil edildi, lakin o öz fəaliyyətini yalnız iki il sürdürə bildi.

1920-ci ildə rəssamlıq studiyası yenidən açıldı və tezliklə onun əsasında Ali Rəssamlıq Emalatxanası təşkil olundu. Bu emalatxana sonradan Ali Rəssamlıq Məktəbi adlandırıldı, artıq burada rəssamlıq və heykəltəraşlıq şöbələri ilə yanaşı bədii tikmə üzrə mütəxəssislər hazırlayan tətbiqi incəsənət şöbəsi də fəaliyyət göstərirdi. Ali Rəssamlıq Məktəbi 1927-ci ildə texnikuma, 1940-cı ildə isə Rəssamlıq Məktəbinə çevrildi.

İlk balet studiyası 1922-ci ildə yaradılıb. 1923-cü ildə Bakıda ritm və plastika studiyası açılıb, 1929-cu ildə balet studiyası opera teatrı nəzdində dövlət balet studiyası kimi yenidən təşkil olunub və sonralar onun bazası əsasında xoreoqrafiya məktəbi yaradılıb.

Respublika teatrlarını aktyor və rejissor kadrları ilə təmin etmək məqsədilə 1923-cü ildə Bakıda teatr məktəbi açıldı, bu məktəbin nəzdində həm də opera sinfi fəaliyyət göstərirdi. Sonralar məktəb teatr texnikumu kimi yenidən təşkil edildi, 1945-ci ildə isə həmin texnikumun bazası əsasında Azərbaycan Teatr İnstitutu təsis edildi.

1928-ci ildən etibarən respublikada musiqi və rəssamlıq təhsili sahəsində üçpilləli sistem tətbiq olunmağa başladı və həmin sistem bu günədək saxlanılır.

I pillə – ibtidai təhsil

Hazırda respublikada ibtidai musiqi, rəssamlıq və xoreoqrafiya təhsili verən 274 uşaq musiqi, rəssamlıq, incəsənət məktəbi vardır. Bu məktəblərdə təhsil müddəti 4 ildən 7 ilə qədərdir (rəssamlıq – 4 il, xoreoqrafiya – 5 il, musiqi – 7 il). Onların arasında musiqi məktəbləri çoxluq təşkil edir, respublikada 227 musiqi məktəbi var. Bu məktəblərdə uşaqlar klassik (fortepiano, skripka, violonçel, fleyta, klarnet, qaboy, truba, tuba, valturna, faqot, zərb alətləri) və xalq (tar, kamança, nağara, qarmon, balaban və s.) çalğı alətlərində çalmağı, həmçinin klassik və xalq neğmələri ifaçılığını öyrənirlər.

İncəsənət məktəblərində (respublikada onların sayı 44-ə çatır) musiqi şöbəsi ilə yanaşı, rəssamlıq və xoreoqrafiya şöbələri də vardır.

Musiqi, rəssamlıq və incəsənət məktəbləri 99,4% büdcədən maliyyələşir, valideynlərin ödədiyi haqq 0,6%-dən artıq olmur. Valideynlər hər şagird üçün ayda 385 manat, təxminən 0,08 ABŞ

dolları ödəyirlər. Beləliklə, uşaq musiqi, rəssamlıq və incəsənət məktəblərində bir uşağın illik təhsili ailəyə 1 ABŞ dollarından az məbləğə başa gəlir.

II pillə – orta peşə təhsili

Respublikada mədəniyyət və incəsənət sahəsi üzrə mütəxəssislər hazırlayan 16 orta ixtisas məktəbi var (11 musiqi tədris müəssisəsi, 3 mədəni-maarif texnikumu, incəsənət kolleci və xoreoqrafiya məktəbi).

Musiqi texnikumları (Azərbaycan Dövlət Musiqi Kolleci də daxil olmaqla, respublikada 8 belə məktəb var) klassik və xalq çalğı aletlərində ifaçılar, musiqi və incəsənət məktəbləri üçün müəllimlər hazırlayır.

Rəssamlıq Akademiyasının nəzdində fəaliyyət göstərən İncəsənət Kollecinə gələcəyin rəngkarları, qrafikaçıları, heykəltəraşları və müxtəlif profilli (xalçaçılıq, moda, teatr dekorasiyası və dekorativ tətbiqi sənət üzrə) rəssamları təhsil alırlar.

Mədəni-maarif texnikumlarında kulturologiya və bədii yaradıcılıq, muzey işi və abidələrin mühafizəsi, dekorativ-tətbiqi sənət və kitabxana işi ixtisasları üzrə təlim keçilir. Bu texnikumlarda həmçinin, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri, musiqi məktəbləri üçün tərbiyəçilər və müəllimlər hazırlayan musiqi şöbələri vardır.

Orta ixtisas tədris müəssisələri üçün üç illik (orta təhsil əsasında) və dörd illik (əsas təhsil bazasında) təlim kursları müəyyən edilmişdir.

Respublikanın bəzi orta ixtisas təhsili məktəbləri peşə təlimi siklinin fasiləsizliyi ilə fərqlənir, belə məktəblərdə ibtidai və orta ixtisas təhsili bir yerdə təlim edilir. Bu cür məktəblərə Bülbül adına Orta İxtisas Musiqi Məktəbi, Bakı Musiqi Akademiyası nəzdindəki Orta İxtisas Musiqi Məktəb-Studiyası, Milli Təhlükəsizlik Nazirliyinin Orta İxtisas Musiqi Məktəbi və respublikada yeganə balet və xalq rəqsləri artistləri hazırlayan Bakı Xoreoqrafiya Məktəbi aiddir.

İbtidai və orta təhsili bir yerdə təlim edən tədris müəssisələrində təhsil müddəti 11 -12 ildir.

Respublikanın orta ixtisas təhsili müəssisələrində təhsil pulsuzdur və yaxşı qiymətlə oxuyan tələbələrə təqaüd verilir.

III pillə – ali peşə təhsili

Azərbaycanda mədəniyyət və incəsənət sahəsində bağlı ali təhsili Bakı Musiqi Akademiyası, Azərbaycan Milli Konservatoriyası, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti, Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası verir. Həmçinin ölkənin bəzi universitetlərində mədəniyyət müəssisələrində işləmək üçün kadrlar hazırlayan fakültələr mövcuddur.

Bakı Musiqi Akademiyasında bəstəkarlar, musiqişünaslar, xor dirijorları, klassik və xalq çalğı aletləri ifaçıları və vokalistlər ali təhsil alırlar. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, Bakı Musiqi Akademiyasının məzunları beynəlxalq arenada həm pedaqoq, həm də ifaçı kimi yüksək qiymətləndirilir.

Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti teatr, kino, televiziya, estrada sahəsində mütəxəssislər (rejissorlar, aktyorlar, senaristlər, operatorlar, teatrşünaslar, kinoşünaslar), xoreoqrafiya, muzey işi və abidələrin mühafizəsi, kulturologiya, təsviri və dekorativ-tətbiqi sənət mütəxəssisləri, xalçaçılıq, sənaye qrafikası, reklam üzrə rəssamlar, modelyerlər, dizaynerlər və s. hazırlayır.

Rəssamlıq Akademiyasında rəngkarlıq, qrafika, heykəltəraşlıq, memarlıq, dekorativ tətbiqi sənət, teatr dekorasiyası, təsviri sənət tarixi və nəzəriyyəsi üzrə mütəxəssislər, interyer, xalçaçılıq, reklam, dizayn, moda üzrə rəssamlar ali təhsil alırlar.

Azərbaycan Memarlıq və Tikinti Universiteti gələcəyin memarlarını yetişdirir.

Bakı Dövlət Universiteti ölkədə „Kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya“ ixtisası üzrə mütəxəssis yetişdirən yeganə ali təhsil müəssisəsidir.

Ölkənin bəzi universitetlərində (Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetində, Naxçıvan Pedaqoji Universitetində, Gəncə Dövlət Universitetində, Lənkəran Dövlət Universitetində) ümumtəhsil məktəbləri üçün nəğmə və rəsm müəllimləri hazırlayan incəsənət şöbələri vardır. Naxçıvan Pedaqoji Universitetində həmçinin musiqişünaslar, fortepiano və xalq çalğı aletləri ifaçıları hazırlanır. Kommersiya tipli təhsil müəssisələri olan Qərb Universitetində (dizayn və dekorativ-tətbiqi sənət) və „Xəzər“ Universitetində (dizayn) da incəsənət şöbələri mövcuddur.

Ali təhsil müəssisələrində təhsil pullu və pulsuzdur. Təlim prosesində yaxşı nəticələr göstərən tələbələrə təqaüd verilir.

Təhsilin dərəcəindən asılı olaraq ali tədris müəssisələrində təlim 4-6 il sürür. 4 il təhsil alan tələbələrə bakalavr dərəcəsi verilir. Yaxşı qiymətləri olan və magistr dərəcəsi almaq istəyənlər magistraturaya daxil olur və burada da 2 il oxuyurlar. Elmi dərəcə almaq istəyənlər öz təhsillərini üç il ərzində aspiranturada davam etdirə bilərlər.

Uzun illər təşəkkül tapmış təhsil strukturu – çoxpilləli təlim sistemi, milli təhsilin keyfiyyətli əsaslar üzərində qurulmuş olması mədəniyyət və incəsənət sahələri üçün yüksək səviyyəli peşəkar kadrlar hazırlamaq imkanı verir.

Lakin bu sahədə müəyyən problemlər də mövcuddur. Belə ki, ölkədəki iqtisadi durum təhsil sahəsinə də öz təsirini göstərmişdir: ən yaxşı ali məktəb müəllimləri, ən yaxşı mütəxəssislər əmək haqqının aşağı olması səbəbindən ya respublikanın hüdudlarından kənarında işləmək, ya da pedaqoji fəaliyyətdən əl çəkib, daha yüksək əmək haqqı ödənilən digər işlərdə çalışmaq məcburiyyətindədirlər. Bu isə, əlbəttə ki, mədəniyyət və incəsənət sahəsində də kadr hazırlığı səviyyəsinə öz təsirini göstərir.

Azərbaycanın regionlarında mütəxəssis hazırlığı səviyyəsinin kifayət qədər peşəkar olmadığını da qeyd etmək lazımdır. Tədris planlarının, proqram və pedaqoji metodlarının mərkəzləşdirilmiş qaydada təsdiq olunmasına baxmayaraq, respublikanın rayonlarında yerləşən tədris müəssisələrində mədəniyyət və incəsənət sahəsində təlimin səviyyəsi Bakı məktəblərində olduğundan nəzərə çarpacaq dərəcədə geri qalır. Bu vəziyyət paytaxtdan uzaqda yerləşən regionların sosial-iqtisadi durumu ilə izah olunur.

Mədəniyyət və incəsənət sahəsində mütəxəssis hazırlayan tədris müəssisələrinin müxtəlif təbəçilikdə olmasını da mövcud problemlərin sırasına daxil etmək olar. Mədəniyyət sahəsi üçün kadr hazırlayan bütün tədris müəssisələrinin Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində olduğu keçmiş sovet respublikalarından fərqli olaraq, Azərbaycanda mədəniyyət və incəsənət sahəsində yalnız ibtidai təhsil verən tədris müəssisələri Mədəniyyət Nazirliyi sisteminin tərkibindədir. Belə ki, uşaq musiqi, rəssamlıq, incəsənət məktəbləri və ölkədə yeganə olan

xoreoqrafiya məktəbi Mədəniyyət Nazirliyinin, orta ixtisas və ali məktəblər – texnikumlar, kolleclər, akademiya və universitetlər isə Təhsil Nazirliyinin tabeliyindədir.

Mədəniyyət və incəsənət sahəsində təhsil sisteminin bütün həlqələri üzərində vahid rəhbərliyin olmaması, tədris müəssisələrinin işini əlaqələndirməyə, habelə son nəticədə Mədəniyyət Nazirliyi sisteminə işləmək üçün mütəxəssis hazırlayan orta ixtisas və ali təhsil müəssisələrinin tədris-metodika fəaliyyətinə bu nazirliyin nəzarət etməsinə imkan vermir. Respublikanın mədəniyyət sahəsində mövcud olan problemlərə, sözün geniş mənasında incəsənət təhsilinin spesifik xüsusiyyətlərinə dərinlən bələd olmadan, müasir kadr hazırlığı tələblərinə tam cavab verə biləcək tədris prosesini təşkil etmək mümkün deyildir.

1966-cı ildən mədəniyyət işçilərinin respublika hazırlıq və ixtisasartırma kurslu fəaliyyət göstərir; bu kursda Mədəniyyət Nazirliyi sisteminə çalışan işçilər bütün kateqoriyalar üzrə (rayon, şəhər mədəniyyət şöbələrinin müdirləri, teatrların, konsert müəssisələrinin, mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinin, muzeylərin, uşaq musiqi, rəssamlıq, incəsənət məktəblərinin, klubların, mədəniyyət evlərinin, şəkil qalereyalarının və s. rəhbərləri və digər əməkdaşları) öz ixtisaslarını artırır. İldən-ilə kurs dinləyicilərinin kontingenti və kateqoriyalar artır.

Cədvəl №1. Mədəniyyət işçilərinin respublika hazırlıq və ixtisasartırma kursunun kontingenti

İllər	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Nəfər	501	663	681	696	673	689

Milli sənətsünaslıq sahəsində elmi-tədqiqat mərkəzi Azərbaycan Milli Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutudur. Bu institutun vəzifələrindən biri qədim dövrlərdən bu günə kimi Azərbaycan incəsənətinin tarixi və nəzəriyyəsini öyrənməkdir. Bu vəzifə prinsip etibarilə 1980-ci illərin ortalarında yerinə yetirilib. Həmin dövrdə üç cildlik „Azərbaycan incəsənəti tarixi“ çapa hazırlanıb. Bir çox alimin çoxillik kollektiv əməyinin bəhrəsi olan bu əsər Azərbaycanda memarlığın, şəhərsalmanın, təsviri, dekorativ-tətbiqi və musiqi sənətinin, eləcə də musiqi folklorunun inkişaf tarixini vahid dövlətlərə bölmə əsasında birləşdirib.

Milli mədəniyyət və incəsənətin bundan sonrakı tədqiqi, fikrimizcə, iki istiqamətdə aparılmalıdır. Birincisi, bədii yaradıcılığın bütün növ və janrları əhatə edilməklə Azərbaycanın ümumi incəsənət tarixi yaradılmalıdır. İkincisi, Azərbaycan incəsənətinin etnokultur identifikasiyasına, onun mənşəyi probleminin həllinə, inkişaf stadiallığına, global sivilizasiya proseslərində onun rolu və yerinin müəyyən edilməsinə yönəldilən kulturoloji tədqiqatların spektrini genişləndirmək və dərinləşdirmək lazımdır. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin memarlıq və incəsənət tədqiqatları sahəsində əlaqələndirici mərkəz funksiyasını həvalə etdiyi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutu bu gün məhz belə bir problematika işləyib hazırlayır. İnstitutun uzun illər ərzində formalaşmış güclü kadr potensialına malik olması bu fundamental tədqiqatların öhdəsindən gəlməyə kömək edəcəkdir.

Mədəniyyət və incəsənət sahəsində fundamental tədqiqatlar, tədris-metodik xarakterli araşdırmalar həmçinin ali təhsil ocaqlarında – Bakı Musiqi Akademiyasında, Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində, Ressamlıq Akademiyasında, Memarlıq və Tikinti Universitetində aparılır.

Təhsil və elm sahəsində Azərbaycanın mədəniyyət siyasətinin məqsədləri aşağıdakılardır:

- mövcud təhsil müəssisələri şəbəkəsinin, bütün çoxpilləli peşə təhsili sisteminin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi;
- istedadlı uşaqların üzə çıxarılması və himayə edilməsi üçün „Azərbaycan Uşaqları“ dövlət proqramının yaradılması: müsabiqələr, festivallar, sergilər keçirilməsi, beynəlxalq festivallarda iştirak üçün qrant ayrılması, xüsusi istedadla malik uşaqlar üçün təqaüd ayrılması;
- mədəniyyət və incəsənət sahəsində gənc istedadların xaricdə təhsilinə vəsait ayrılması;
- müxtəlif kateqoriyalı mədəniyyət işçiləri üçün hazırlıq və ixtisasartırma sisteminin təkmilləşdirilməsi;
- müxtəlif mədəniyyət və incəsənət sahələrində çalışan gənc alimləri dəstəkləmək üçün proqram yaradılması;
- elmi tədqiqatların stimullaşdırılması: qrantlar, mükafatlar ayrılması, konfranslar, seminarlar keçirilməsi, əsərlərin nəşr edilməsi.

Fəsil 7. Beynəlxalq münasibətlər

„Soyuq müharibə“nin başa çatması və dünya sosializm sisteminin dağılması, keçmiş sovet respublikalarının müstəqil dövlətlər kimi beynəlxalq arenaya çıxması və öz xarici siyasət prioritetlərini özləri təyin etməsi – bütün bunlar mədəniyyət sahəsində beynəlxalq münasibətlərin yeni formada qurulmasına birbaşa təsir göstərdi.

Sovet dövründə bütün beynəlxalq mədəni əlaqələrin Moskva tərəfindən müəyyən edilməsinə və tənzimlənməsinə baxmayaraq, özünəməxsusluğu ilə seçilən Azərbaycan incəsənəti beynəlxalq arenaya çıxıb bilmiş və bu çıxış öz təcəssümünü Hollandiya, İtaliya, Portuqaliya kimi ölkələrdə Azərbaycan Mədəniyyət Gününlərinin keçirilməsində, Azərbaycan Dövlət Opera və Balet Teatrının Fransa və digər ölkələrdə qastrollarında tapmışdır.

Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra beynəlxalq mədəni əlaqələr yeni xarici siyasətin başlıca alətlərindən birinə çevrildi. Bu siyasətin əsas məqsədləri xarici ölkələrlə qarşılıqlı anlaşma və qarşılıqlı inam münasibətlərini möhkəmləndirməkdən, onlarla bərabərhüquqlu və qarşılıqlı faydalı olan tərəfdaşlığı inkişaf etdirməkdən, ölkəmizin dünyada obyektiv şəkildə tanınmasını təmin etməkdən ibarət olmuşdur. Gənc müstəqil dövlətin imicinin formalaşmasında milli mədəniyyət öz təsirliliyi və inandırıcılığı ilə, siyasətdə və iqtisadiyyatda qazanılan nailiyyətlərdən heç də az rol oynamamışdır. Bir çox mədəniyyət sahələrində baş verən demokratikləşmə və desentralizasiya prosesləri beynəlxalq münasibətlərdə də öz əksini tapmışdır. Bir çox xarici ölkələrlə regional və şəhərlər səviyyəsində əlaqələr nəzərə çarpacaq dərəcədə güclənmişdir; ayrı-ayrı kollektivlər və artistlər bu sahədə tam müstəqillik əldə etmişlər. Artıq beynəlxalq əlaqələrin daha da güclənməsini məhdudlaşdıran yeganə amil maliyyə məsələsi olmuşdur. Lakin, sürətlə liberallaşma beynəlxalq mədəni əlaqələr sahəsinə təkə müsbət deyil, həm də mənfi təsir göstərmişdir. Təəssüflər olsun ki, ayrı-ayrı kollektivlər və artistlər tərəfindən xaricə aparılan mədəniyyət məhsulu heç də həmişə özünün ən yaxşı nümunələri ilə təmsil olunmur. Bu sözləri eyni zamanda qarşılıqlı olaraq xaricdən gətirilən mədəni ixrac məhsulları haqqında da söyləmək olar.

Beynəlxalq əlaqələrdən beynəlxalq əməkdaşlığa

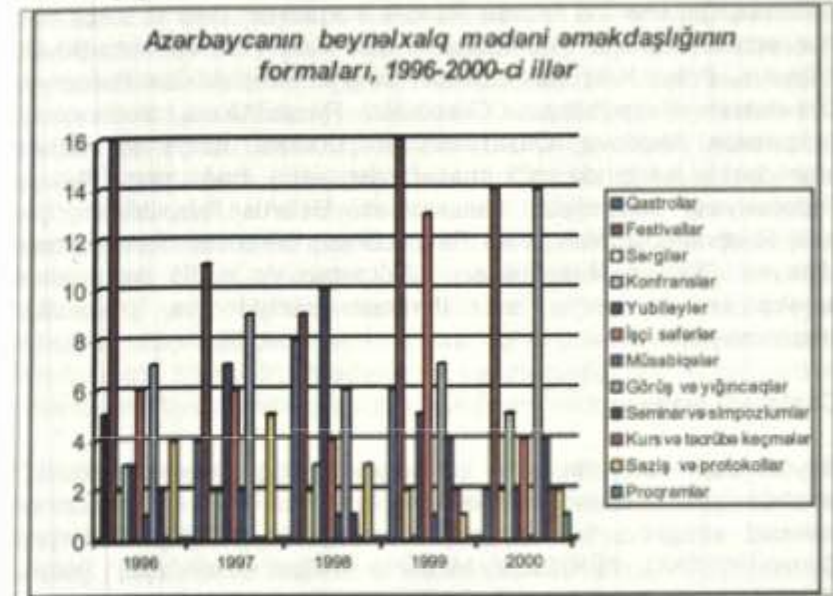
Mədəniyyət Nazirliyinin son 5 il üçün statistik məlumatları bu sahədə baş verən keyfiyyət dəyişikliklərinin xarakterik dinamikasını nümayiş etdirir. Mədəni əlaqələr tədricən inkişaf edərək, tək-tək mədəni tədbirlər və qastrollarla yanaşı uzunmüddətli birgə layihələrə geniş yer ayıran mədəni əməkdaşlığa keçir.

Yuxarıda deyilənlər nəzərə alınmaqla, 1-ci cədvəldə və 1-ci və 2-ci diaqramlarda da göstəriləyi kimi, Azərbaycanın 1996-2000-ci illər ərzində xarici ölkələrlə beynəlxalq mədəni əməkdaşlığının ən geniş formaları bunlar olmuşdur: festivallarda iştirak – 66 (26,09%), beynəlxalq görüş və yığıncaqlarda iştirak – 43 (17,00%), işçi səfərlər – 33 (13,04%), yubileylərdə iştirak – 27 (10,67%), qastrollar – 25 (9,89%). Onu da qeyd etmək lazımdır ki, göstərilən rəqəmlər Mədəniyyət Nazirliyinin məlumatlarına əsaslanır və tamamilə mümkündür ki, tam mənzərəni əks etdirmir. Bununla belə, fikrimizcə, ümumi tendensiya kifayət qədər doğru müəyyən edilmişdir.

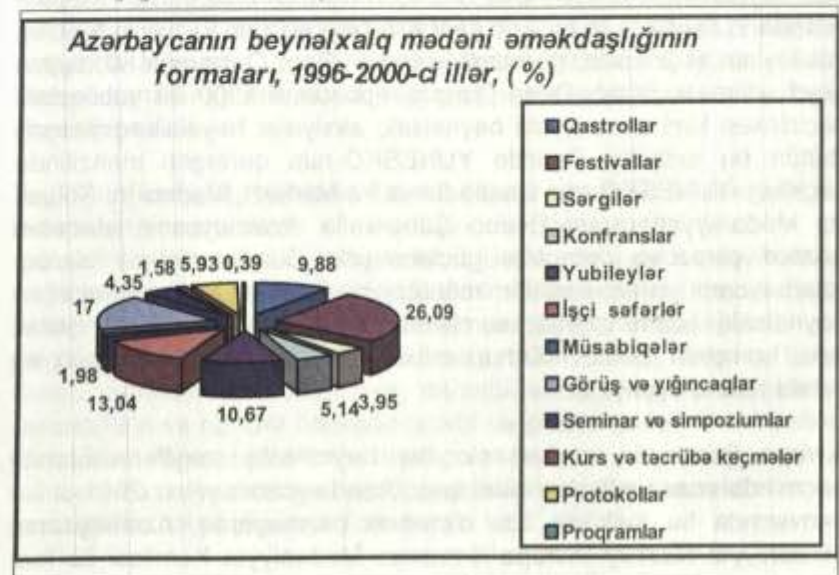
Cədvəl 1. Azərbaycanın 1996-2000-ci illər ərzində beynəlxalq mədəni əməkdaşlığının illər üzrə bölünmüş formaları.

Tədbirlərin adları	1996	1997	1998	1999	2000	Cəmi	%
1 Qastrollar	5	4	8	6	2	25	9,88
2 Festivalarda iştirak	16	11	9	16	14	66	26,09
3 Beynəlxalq sergilərdə iştirak	2	2	2	2	2	10	3,95
4 Beynəlxalq konfranslarda iştirak	3	2	3	–	5	13	5,14
5 Yubileylərdə iştirak	3	2	3	–	5	13	5,14
6 İşçi səfərlər	3	7	10	5	2	27	10,67
7 Müsabiqələrdə iştirak	6	6	4	13	4	33	13,04
8 Beynəlxalq görüş və yığıncaqlarda iştirak	1	2	1	1	–	5	1,98
9 Beynəlxalq seminar və simpoziumlarda iştirak	7	9	6	7	14	43	17,00
10 Kurslar və təcrübə keçmə	2	–	1	4	4	11	4,35
11 Mədəni əməkdaşlıq haqqında nazirliklərarası sənədli və protokollar	–	–	–	2	2	4	1,58
12 Beynəlxalq proqramlarda iştirak	4	5	3	1	2	15	5,93
Cəmi:	–	–	–	–	1	1	0,39

Diaqram 1. 1996-2000-ci illərdə Azərbaycanın beynəlxalq mədəni əməkdaşlığının formaları.

Diaqram 2. 1996-2000-ci illərdə Azərbaycanın beynəlxalq mədəni əməkdaşlığının formaları (tədbirlərin ümumi sayına görə faizlə).

İkitərəfli əlaqələr

Əməkdaşlığın ənənəvi forması ikitərəfli əlaqələrdir. Belə ki, təkcə son illər ərzində Rusiya Federasiyası, Çin Xalq Respublikası, Böyük Britaniya, Polşa Xalq Respublikası, Türkiyə Respublikası, Rumıniya, Özbəkistan Respublikası, Gürcüstan Respublikası, Yunanıstan, Bolqarıstan, Moldova, Qazaxıstan Respublikası, İtaliya ilə mədəni əməkdaşlıq haqqında hökumətlərarası saziş bağlanmış, Rusiya Federasiyası, Başqırdıstan Respublikası, Belarus Respublikası, Çin Xalq Respublikası, İran İslam Respublikası, Gürcüstan Respublikası, Ukrayna, Türkiyə Respublikası, Qırğızıstan və s. ilə isə mədəni əməkdaşlıq haqqında nazirliklərarası sazişlər və protokollar imzalanmışdır.

Çoxtərəfli əlaqələr

Beynəlxalq fəaliyyətin yeni və ən məhsuldar forması çoxtərəfli əməkdaşlıqdır. Müstəqil dövlət kimi çox qısa bir müddət ərzində mövcud olmasına baxmayaraq, Azərbaycan YUNESKO, Avropa Şurası, İSESKO, TÜRKSOY, MDB-nin Mədəni Əməkdaşlıq Şurası, GÖUAM və s. kimi beynəlxalq təşkilatlarla mədəniyyət sahəsində əlaqələr qura bilmişdir.

Azərbaycan 1992-ci ildə YUNESKO-nun üzvü olmuşdur. Ötən müddət ərzində YUNESKO ilə birlikdə dahi Azərbaycan şairi Füzulinin 500 illik yubileyinin keçirilməsi, görkəmli bəstəkar Qara Qarayevin 80 illiyinin qeyd edilməsi, „Kitabi-Dədə Qorqud“ eposunun 1300 illik yubileyinin keçirilməsi kimi əhəmiyyətli beynəlxalq aksiyalar həyata keçirilmişdir (bütün bu tədbirlər Parisdə YUNESKO-nun qərargah mənzilində keçirilib). YUNESKO-nun Ümumdünya İrs Mərkəzi, Mədəni İrs Şöbəsi və Mədəniyyətlərarası Dialoq Şöbəsi ilə Azərbaycanın əlaqələri nəzərə cəpəcaq dərəcədə güclənmişdir. Bunun nəticəsi olaraq, azərbaycanlı mütəxəssislər müntəzəm surətdə xaricdə keçirilən beynəlxalq konfranslarda, seminarlarda və simpoziumlarda iştirak edir, həmçinin YUNESKO-nun müxtəlif miqyaslı tədbirləri üçün ev sahibi rolunu oynayırlar.

Avropa Şurası ilə mədəni əlaqələr beynəlxalq əlaqələrin ümumi həcmində əsas yerlərdən birini tutur. Azərbaycanın yalnız 2001-ci ilin yanvarında bu təşkilata üzv olmasına baxmayaraq, Azərbaycanın Mədəniyyət Nazirliyi Avropa Şurasının Mədəniyyət Komitəsi ilə fəal

əməkdaşlığa hələ 1999-cu ildən, ölkə mədəniyyət sahəsində Avropa Konvensiyasını imzaladıqdan (1997-ci il) dərhal sonra başlamışdır. 2000-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi „Avropada mədəniyyət siyasəti: əsas fakt və tendensiyaların kompendiumu“ layihəsində iştirak etmişdir, 2001-ci ildən isə ölkəmiz Avropa Şurasının Mədəniyyət Siyasəti Departamenti tərəfindən irəli sürülən regional „STEYC“ layihəsinin iştirakçısıdır. Üç ilə hesablanan bu layihənin əsas məqsədi Cənubi Qafqaz ölkələrində yeni mədəniyyət siyasətini dəstəkləməkdir. Layihənin ən mühüm mərhələlərindən biri yerli ekspertlərin öz avropalı həmkarları ilə birlikdə Azərbaycan Respublikasının „Mədəniyyət siyasəti haqqında Milli Məruzəsini“ yazıb hazırlamalarıdır. Layihə çərçivəsində mədəniyyət məsələləri üzrə milli debatlar, kadr hazırlığı və s. nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan, həmçinin „Mədəniyyət və münasibətlərin qabaqcadan önənilməsi“ layihəsində iştiraka böyük önəm verir.

TÜRKSOY təşkilatı daxili və xarici siyasət kursundan, dövlət quruluşlarının siyasi oriyentasiyasından asılı olmayaraq, türkdilli dövlətlərin mədəniyyət sahəsində regional əməkdaşlığını həyata keçirir. Türk Mədəniyyəti və İncəsənətinin Birgə İnkişafı üzrə Beynəlxalq Təşkilat (TÜRKSOY) Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan Respublikası, Qırğızıstan Respublikası və Özbəkistan Respublikası mədəniyyət nazirlərinin 1992-ci ildə İstanbul və Bakı şəhərlərində keçirilən görüşləri zamanı əldə edilən razılıqlar əsasında yaradılmışdır. „TÜRKSOY-un yaradılması və onun fəaliyyət prinsipləri haqqında Müqavilə“ bu ölkələr tərəfindən 1993-cü il iyulun 12-də Qazaxıstan Respublikasının keçmiş paytaxtı Almaatı şəhərində imzalanmışdır.

Təşkilatın fəaliyyət dairəsinə türkdilli ölkələr arasında mədəniyyət və incəsənət sahəsində əlaqələrin inkişaf etdirilməsi və möhkəmləndirilməsi, bu məqsədlə müxtəlif proqram və layihələrin birgə həyata keçirilməsi; türkdilli ölkələrin ümumi mənəvi dəyərlərinin, tarixi irsinin, mədəniyyət və incəsənət əsərlərinin, ənənəvi idman və xalq oyunları növlərinin inkişafı və təbliği; teatr, musiqi, opera və balet sənəti sahəsində festival və müsabiqələrin təşkili; sərgilərin, vernisajların və türkdilli ölkələrin təsviri və plastik sənətinin inkişafına yönəldilən digər tədbirlərin təşkili; mədəniyyət, incəsənət, təhsil sahələrində beynəlxalq və milli təşkilatlarla, ictimai strukturlar və hərəkatlarla qarşılıqlı əlaqə yaradılması və s. daxildir.

TÜRKSOY çərçivəsində türkdilli dövlətlərin mədəniyyətinin inkişafı üçün xeyli dərəcədə faydalı olan çoxlu tədbirlər keçirilmişdir.

1996-cı il iyulun 8-də İstanbul (Türkiyə) şəhərində „TÜRKSOY ilə YUNESKO arasında qarşılıqlı əməkdaşlıq haqqında Müqavilə“ imzalanmışdır; həmin müqavilə bu təşkilatların mədəniyyət, incəsənət, təhsil və elm sahələrində türkdilli ölkələrin və xalqların tarixi və mədəni irsinin qorunub saxlanması və zənginləşdirilməsinə, onların intellektual mənəvi sərvətlərinin çoxaldılmasına, insan hüquqları və azadlıqlarının müdafiəsinə yönəldilən fəaliyyətini əlaqələndirməyi nəzərdə tutur.

2002-ci ilin iyulunda GÖUAM-a üzv olan ölkələrin mədəniyyət nazirləri bu ölkələrin mədəni əməkdaşlığı haqda müqavilə imzalayıblar.

Mədəniyyət sahəsində beynəlxalq normativ fəaliyyət

Azərbaycan beynəlxalq münasibətlər sahəsində normativ fəaliyyətin işlənilib hazırlanmasına və gücləndirilməsinə xüsusi diqqət yetirir. Belə ki, son 10 il ərzində Azərbaycan ölkələr arasında tam miqyaslı və təhlükəsiz mədəni mübadilə üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən və yerinə yetirilməsi yalnız müasir beynəlxalq hüquq normalarına riayət edilməklə mümkün olan bir sıra beynəlxalq konvensiyalara qoşulmuşdur. Həmin konvensiyalar Cədvəl 2-də verilmişdir.

Cədvəl 2. Azərbaycanın qoşulduğu mədəniyyətə dair konvensiyalar

Konvensiyanın adı	Qəbul olunduğu il	Azərbaycanın ona qoşulduğu tarix
İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar haqqında Beynəlxalq Pakt	19 dekabr 1966-cı il	21 iyul 1992-ci il
Silahlı münaqişələr zamanı Ümumdünya mədəni irsinin qorunması haqqında YUNESKO Konvensiyası və Protokolu	14 may 1954-cü il	21 aprel 1993-cü il
Ümumdünya mədəni və təbii irsinin qorunması haqqında YUNESKO Konvensiyası	16 noyabr 1972-ci il	6 dekabr 1993-cü il
Mədəniyyət haqqında Avropa Konvensiyası	19 dekabr 1954-cü il	1997-ci il
Arxeoloji irsin qorunması haqqında Avropa Konvensiyası	16 yanvar 1992-ci il	20 oktyabr 1999-cu il
Mədəni dəyərlərin qeyri-qanuni gətirilməsi, apanılması və mülkiyyət hüququnun dayandırılmasının qadağan edilməsinə və qabaqcadan önənilməsinə yönəldilən tədbirlər haqqında Konvensiya	1970-ci il	30 sentyabr 1997-ci il
Birgə Kino İstehsalı haqqında Avropa Konvensiyası	2 oktyabr 1992-ci il	28 oktyabr 1999-cu il

Diaspora ilə iş

Xarici mədəniyyət siyasətinin yeni və ən əhəmiyyətli prioritetlərindən biri xaricdə yaşayan həmvətənlərin mədəniyyət mərkəzləri və cəmiyyətləri ilə əlaqə saxlamaqdır. Son məlumatlara görə dünyanın çox ölkələrində – Rusiyada, Ukraynada, Birləşmiş Ştatlarda, Türkiyədə, Böyük Britaniyada, İsveçdə, Kanadada, Hollandiyada, İspaniyada, Fransada, Danimarkada, Belçikada, Norveçdə, Almaniyada, Avstraliyada, Estoniyada, Latviyada, Litvada, Qazaxıstanda, Türkmənistanda, Gürcüstanda, Qırğızıstanda, Özbəkistanda, Moldovada və Belorusda təxminən 100 belə təşkilat fəaliyyət göstərir. Onların bir çoxunun təmsilçiləri 2001-ci ilin noyabrında Bakıda keçirilən Ümumdünya Azərbaycanlılarının Birinci Qurultayında iştirak etmişlər.

2002-ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərmanı ilə xaricdə yaşayan azərbaycanlılarla iş üzrə Dövlət Komitəsi yaradılmışdır.

Perspektivlər

Bu gün mədəniyyət siyasət və iqtisadiyyatla birlikdə Azərbaycanın xarici siyasət fəaliyyəti mexanizmini müəyyən edən klassik amillər triadasını təşkil edir. Xarici siyasətdə mədəniyyətin xüsusi çəkisinin durmadan artması xarici mədəniyyət siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin, forma və istiqamətlərinin, prioritet və mexanizmlərinin öz əksini tapa biləcəyi kompleks konsepsiya yaratmağı tələb edir.

Fəsil 8. Əhalinin mədəni həyatda iştirakı

Giriş

Mədəni həyatda iştirak barədə məlumatlar ölkədə əhalinin yaşayış səviyyəsini, siyasi və iqtisadi vəziyyəti əks etdirən ən vacib göstəricilərdən biridir. Bu məlumatlar mədəniyyətin inkişafının strateji planlaşdırılmasında və büdcənin tərtib edilməsində əhəmiyyətli rol oynayır. Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, statistik məlumatlar müntəzəm olaraq toplansa da, mədəniyyət sahəsində sosioloji tədqiqatlar apanılması praktikasısı hələ kifayət dərəcədə işlənilib hazırlanmamışdır. Bu faktı nəzərə alan Mədəniyyət Nazirliyi xüsusi olaraq Milli Məruzə üçün SIAR sosial və marketinq tədqiqatları mərkəzinə „Mədəniyyətdə iştirak“ mövzusunda araşdırma sifariş

vermişdir. Həmin icmal əsasən mədəniyyət industriyaları – televiziya, kinematografiya, radio, kompüter texnologiyası, qəzet və kitab buraxılışı sahələrindəki mövcud vəziyyəti əks etdirir.

Fəsilə Mədəniyyət Nazirliyinin Elmi-Metodik Mərkəzi tərəfindən təqdim edilən informasiyalar nazirliyin mədəniyyət müəssisələrinin məlumatları əsasında hazırlanmışdır.

Biz burada həmçinin, Mərkəzi Statistika İdarəsinin əsas mədəniyyət mərkəzlərinə gələnlərin sayının dinamikasını əks etdirən məlumatlarını da daxil etmişik.

Mədəniyyətin sənaye industriyaları

(Informasiya SİAR tərəfindən təqdim olunmuşdur)

Televiziya

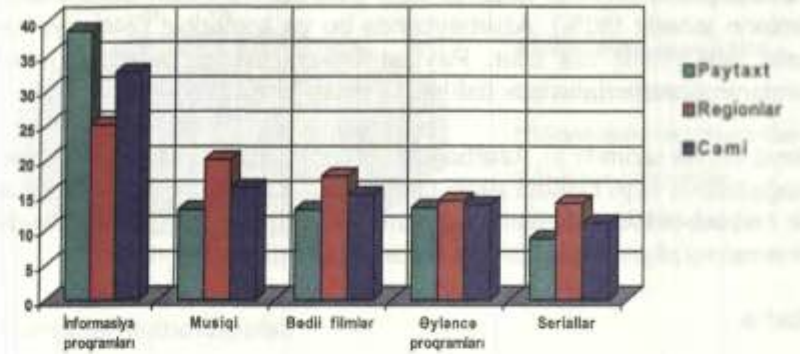
Televiziya gündəlik həyata o qədər dərindən nüfuz etmişdir ki, müasir cəmiyyətin mövcudluğunu onsuz təsəvvür etmək mümkün deyil. Bunu bir sıra amillərlə izah etmək olar: televiziya zəruri informasiya mənbəyidir, ictimai rəyin formalaşmasına təsir vasitəsidir, nəhəng kommərşiya bazarıdır və nəhayət, daha ucuz, belkə də ən ucuz yolla əldə edilən mədəni istirahətdir.

Beləliklə, gözlənilməli kimi, respondentlərin, demək olar ki, hamısı (97%) televiziya baxdıqlarını bildirmişlər. Bundan əlavə televiziya baxma tezliyi, təqribən həftədə 7 gündür.

Qeyd etmək lazımdır ki, televiziya münasibətdə əhəmiyyətli dəyişikliklər SSRİ dağıdıqdan, müstəqil Azərbaycanın televiziya bazarında özəl telekanallar meydana gəldikdən sonra baş vermişdir.

Hazırda 18 telekanal öz verilişlərini ölkə ərazisinə yayımlayır. Bu kanallardan əlavə tamaşaçılar öz istəklərinə əsasən kabel və ya sputnik televiziyasına qoşula bilərlər.

Aşağıda verilən qrafik respondentlər tərəfindən qeyd edilən beş ən populyar televiziya janrına dair məlumatları əks etdirir.

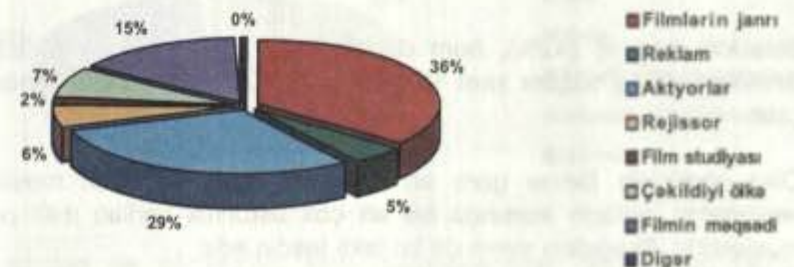
Yuxarıda təsvir edilən qrafikdən görüldüyü kimi informasiya ölkədə ən populyar proqramdır (33%). Proqramların ən populyar janrlarına münasibətdə demografik xüsusiyyətlərə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, informasiya proqramlarına kişilər (39%), qadınlardan (27%) çox baxır. Hər iki demografik qrupun üstünlük verdiyi informasiya proqramı növü siyasi xəbərlər (36%) olmuşdur.

Kinematograf

Son illər ərzində ölkədə baş verən sosial-siyasi dəyişikliklər ictimai həyatın bütün sahələrində olduğu kimi kinematografiyaya da öz təsirini göstərmişdir.

Fərəhli haldır ki, kinematografiya Azərbaycanda hələ də öz əhəmiyyətini qoruyub saxlayır. Əhalinin təxminən yarısı (46%) müntəzəm olaraq müxtəlif videofilmlərə baxır.

Aşağıdakı sxem hansı müxtəlif amillərin filmlərin seçilməsində tamaşaçılara nə qədər təsir göstərdiyini vizual şəkildə təsəvvür etmək imkanı verir.

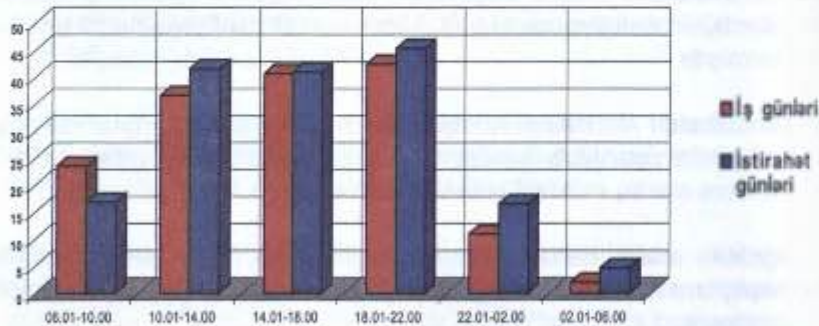
Tamaşaçıların filmlərin seçilməsində üstünlük verdikləri başlıca amil filmlərin janrıdır (36%). Azərbaycanda bu ya komediya (24%), ya da tarixi janr (18%) ola bilər. Paytaxt ümumi mənzərədən bir qədər fərqlənir: burada daha çox üstünlük verilən janr melodramdır (17%).

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda filmlərin yayımı ilə məşğul olan mağazaların xeyli hissəsi xarici filmlər təklif etsələr də, əhəlinin böyük bir hissəsi (44%) milli filmlərə baxmağa üstünlük verir, bu da ölkədə kinematografiyanın gələcəyinə nikbin baxmağa imkan verir.

Radio

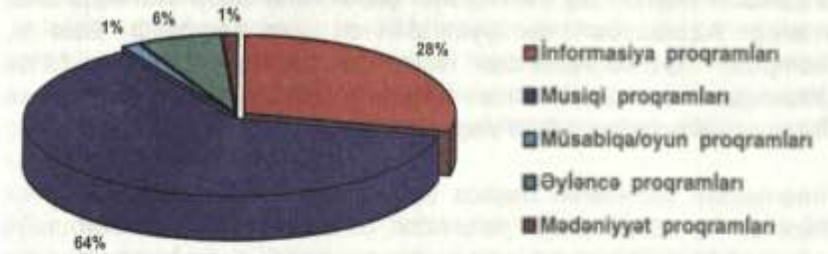
Sorğunun məlumatlarına uyğun olaraq meydana çıxan mənzərə bu gün Azərbaycanda radionun sürətlə inkişaf etdiyini göstərir. Ölkə əhalisinin 43%-i müntəzəm olaraq radioya qulaq asır. Ölkədə radionun populyarlığını belə bir fakt da sübut edir ki, Azərbaycan əhalisi həftədə orta hesabla altı gün öz radiosundan istifadə edir.

Aşağıdakı qrafik radio dinləmə səviyyəsinin ən yüksək həddə çatdığı gündəlik vaxt intervalını əks etdirir.

Beləliklə, həm iş (42%), həm də istirahət (45%) günlərində radio dinləmə reytingi axşam saat 18:01-dən 22:00-dək ən yüksək həddə çatır.

Ölkə əhalisinin fikrinə görə ən cəlbedici radio verilişləri musiqili verilişlərdir, onların arasında isə ən çox üstünlük verilən milli pop musiqisidir. Aşağıdakı sxem də bu faktı təsdiq edir.

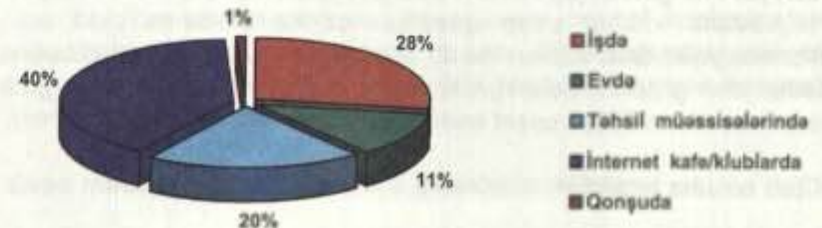

Kompüter texnologiyası

Kompüter texnologiyası ilə bağlı məsələdən danışarkən, qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan insanının həyatına kompüter 90-cı illərin ortalarından başlayaraq daxil olub və cəmiyyəti bir neçə il ərzində biznesin və gündəlik həyatın ayrılmaz elementinə çevrilib. Gənclərin kompüter texnologiyasına və İnternetə böyük maraq göstərməsi onları müasir həyatın zəruri tərkib hissəsinə çevirib.

Belə ki, sorğunun nəticələrinə görə hazırda ölkə əhalisinin 13%-i müntəzəm olaraq kompüter texnologiyasından istifadə edir. Bundan əlavə, gözlənilmədiyi kimi, paytaxtda (16%) kompüterdən istifadə səviyyəsi regionlardakından (9%) yüksək olmuşdur. Daha fəal istifadəçilərin gənclər olduğunu da qeyd etmək lazımdır.

Ümumi vəziyyətə yaxından bələd olmaq və Azərbaycan sakinlərinin, bir qayda olaraq, kompüterdən harada istifadə etdiklərini anlamaq üçün respondentlərin aşağıdakı sxemdə öz əksini tapan cavablarına diqqət yetirmək lazımdır:

Sxemden də görüldüyü kimi, respondentlərin əksəriyyəti (40%) kompüterdən İnternet kafe və klublarda istifadə edirlər.

İnsanların beynəlxalq informasiya şəbəkəsinə daim artmaqda olan marağı Azərbaycan cəmiyyətindən də yan keçməyib. Belə ki, kompüter texnologiyasından istifadə edən respondentlərin 59%-i İnternetdən müntəzəm olaraq istifadə etdiklərini bildirmişlər. Başlıca İnternet istifadəçiləri 15-39 yaşlı insanlardır.

İnternetdən istifadənin başlıca səbəbinə gəldikdə isə, qeyd etmək lazımdır ki, istifadəçilərin yarısından çoxu üçün İnternet informasiya mənbəyidir (56%), digər istifadəçilər isə ondan çatla kommunikasiya vasitəsi (21%) və elektron poçt alınması və göndərilməsi vasitəsi (29%) kimi yararlanırlar.

İnformasiya texnologiyasının gur inkişafı kompüterə gələcəkdə Azərbaycan cəmiyyətinin əhəmiyyətli bir tərkib hissəsi kimi baxmaq imkanı verir.

Qəzet bazarı

Müasir Azərbaycanda qəzetlər öz populyarlığına görə televiziya dan dərhal sonra gələn ikinci KİV vasitəsidir. Sorğu zamanı alınan nəticələr göstərir ki, əhəlinin yarısından çoxu (52%) müntəzəm olaraq qəzet oxuyur. Bu məsələdə paytaxt sakinləri (69%) kənd əhalisini (32%) xeyli qabaqlayır.

Qəzet oxucularının yarısından çoxu (53%) qəzet bazarında əldə edilə bilən müxtəlif adda qəzetlərin çoxluğundan müəyyən dərəcədə məmnun qaldıqlarını bildirmişlər.

Azərbaycan oxucularının əldə edə bildikləri müxtəlif qəzetlər tamamilə müxtəlif maraqları, məqsədləri, ideya və mövqeləri əks etdirir. Belə bir vəziyyət ona gətirib çıxarır ki, müxtəlif iqtisadi, sosial-ictimai və siyasi məqsədlərə xidmət edən qəzetlər tez-tez bir-birinə zidd olan informasiyalar dərc edirlər; bu da oxucuların qəzetlərə olan etibarına dərhal təsir göstərir. Belə ki, ictimai rəy sorğusunun nəticələrinə görə respondentlərin 60%-i qəzet məlumatlarını etibarlı saymır.

Kitab oxuma tezliyi

Kitab oxuma, heç şübhəsiz ki, qəzet və jurnal oxumaqdan fərqlidir və öz spesifik xüsusiyyətlərinə malikdir.

Sovet dövründə mütaliə intellektual yaradıcılıq formalarından və „əyləncə bazarı“nın yoxluğu şəraitində bütün yaşlardan olan insanların ən sevimi məşğuliyyətlərindən biri idi. Necə dəyərlər, „qalın jurnallar“ oxumağı da, faktiki olaraq, kitab mütaliəsinə bərabər tutmaq olardı, çünki həmin jurnallarda müntəzəm surətdə ən maraqlı milli və xarici ədəbiyyat nümunələri çap olunurdu.

90-cı illər müxtəlif sosial irəliləyişlərlə əlamətdar oldu və onlar da öz növbəsində oxucu mühitində nəzərə çarpacaq dəyişikliklər doğurdu. Kitab mütaliəsi öz yerini, hazırda gündəlik hadisələrin əsas arenasına çevrilən dövrü mətbuat mütaliəsinə təslim etdi.

Klassik ədəbiyyata, ciddi müasir nəsr əsərlərinə indi yalnız intellektual elita, yaşlı və orta nəsil müəyyən maraq göstərir. Kitab bazarı sürətlə „yumşaq üzülkü“ ədəbiyyat – detektivlər, melodramlar, trillerlər tərəfindən zəbt olunur.

Azərbaycan oxucuları üçün ən populyar janr belletristikadır (58%). Real tarixi hadisələri təsvir edən ədəbiyyat nümunələri və elmi-kütləvi ədəbiyyat da onların diqqətini çəkir.

Respondentlərin böyük bir hissəsi (40%) kitab seçimində onlar üçün başlıca amilin mütaliənin məqsədi olduğunu qeyd etmişlər.

Sorğuya cəlb edilən oxucuların əksəriyyəti evlərində öz kitabxanaları olduğunu bildirmişlər (68%). Belə adamların sayı paytaxtda, rayonlarda olduğundan xeyli çoxdur (müvafiq olaraq 77% və 55%). Ev kitabxanalarında olan kitabların sayı orta hesabla 260-a bərabərdir.

İctimai rəyin öyrənilməsi göstərdi ki, hazırda ictimai kitabxanalara, əsasən, təhsil alan gənclər müraciət edir. Qeyd etmək lazımdır ki, həm Bakıda, həm də rayonlarda yaşayan və ictimai kitabxanaların xidmətindən istifadə edən oxucular həmin kitabxanalardan əldə edə bildikləri kitabların çeşid müxtəlifliyindən müəyyən dərəcədə məmnundurlar (55%).

Əsas mədəniyyət mərkəzlərinə gələnlərin miqdarı

(2000-ci ilin məlumatları Mədəniyyət Nazirliyinin Elmi-Metodiki Mərkəzi tərəfindən təqdim edilib)

Teatrlar

Hazırda Azərbaycanda 27 teatr vardır, onlardan 4-ü işğal edilmiş ərazilərdən köçürülmüşdür. Ağdam, Şuşa, Füzuli teatrları Bakıda və Sumqayıtda öz fəaliyyətlərini davam etdirir, Xankəndi teatrı isə praktiki olaraq öz varlığına son qoymuşdur.

Göstərilən il ərzində bütün teatrlarda cəmi 4258 (o cümlədən kənd əhalisi üçün 477) tamaşa oynanılmış və bu tamaşalara 925 400 tamaşaçı baxmışdır. İl ərzində 102 yeni tamaşa qoyulmuş, 7 tamaşanın nümayişi bərpa edilmişdir.

Muzeylər

Hal-hazırda Azərbaycanda mövcud olan 146 muzeydən 138-i Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyindədir. Göstərilən dövrdə fərdi ziyarətçilərin sayı 597 676, ekskursiya qrupları tərkibində gələnlərin sayı isə 644 697 nəfər olmuşdur. Cəmi 29 903 ekskursiya, 1285 sərgi təşkil olunmuş, 3140 mühazirə oxunmuşdur.

Kitabxanalar

Mədəniyyət Nazirliyi sistemində daxil olan 4 313 kitabxanaya oxucuların 2 804 070 dəfə gəlişi qeydə alınmışdır. Onlardan 1065-i yaşı 15-dən az olan uşaqların payına düşür.

Klub müəssisələri

Ölkədə müxtəlif tipli cəmi 3275 klub müəssisəsi mövcuddur. Bu müəssisələrdə 8236 kollektiv və qrup müxtəlif fəaliyyət növlərini həyata keçirir. Həmin klubların 107 517 iştirakçısı vardır.

Cədvəl 1. Muzey, teatr və kitabxanalara gələnlərin sayı (1990-1999-cu illər)

(Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən)

	1990	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Muzeylərin sayı	124	126	136	136	145	145	150	152	153
Muzeyə gələnlərin sayı	1154	2027	2290	1995	1543	1635	1902	1377	1235
Teatrların sayı (repertar)	20	22	24	26	26	26	26	26	26
Tamaşaçıların sayı	1 276	1372	1587	1459	1201	744	801	642	655
Kitabxanaların sayı	4 605	4 900	4 890	4 872	4 794	4 664	4 608	4 522	4 382
Kitabxanalara gələnlərin sayı (nəfər)	4 145	3 246	3 141	3 107	3 031	2 962	2 967	2 861	2 699

İkinci hissə: İrs

Fəsil 9. Mədəni və təbli irs

Azərbaycanda mədəni irsin qorunma tarixi 1921-ci ildə Azərbaycan İnqilab Komitəsinin Şuşa və Şəki şəhərlərindəki Xan saraylarının bərpa edilməsi haqqında qəbul etdiyi qərarla başlayır. Xalq Komissarlığı Şurasının 1924-cü il 4 mart tarixli qərarı ilə isə Azərbaycanın milli mədəniyyət abidələri dövlət sərəvəti elan edildi və bu da onların uçota alınması və qorunmasını təmin etdi.

Eyni zamanda onu da qeyd etmək lazımdır ki, Sovet hakimiyyətinin ilk 20-25 ili ərzində dini memarlıq abidələrinə son dərəcə təhqiramiz münasibət bəslənmişdir. Bir çox məscid və məqbərələr anbarlara, zirzəmilərə və s. çevrilmişdir. Bakı şəhərindəki müsəlman dini-xatirə kompleksi olan Bibi Heybət məscidi (VII-XIX əsrlər), məşhur Aleksandr Nevski Kilsəsi (XIX əsr), Roma Katolik Kilsəsi (1900-cü il) 30-cu illərdə partladılmış, dağıdılmış və yerlə yeksan edilmişdir.

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində möhkəmləndirici bərpa işləri, zəif maddi bazası olan və öz işində hər şeydən çox əməkdaşlarının entuziazmına əsaslanan Abidələrin Mühafizəsi üzrə Azərbaycan Mərkəzi İdarəsi tərəfindən aparılırdı. Mədəni irsin qorunub saxlanması haqqında vahid sovet qanunları Azərbaycan ərazisində də qüvvədə idi. Bu qanunlarla bərabər yerli qərarlar da qəbul olunurdu.

Azərbaycan SSR Nazirlər Soveti 1948-ci il oktyabrın 14-də „Mədəniyyət abidələrinin mühafizəsini yaxşılaşdırmaq tədbirləri haqqında“ qərar qəbul etdi. Bu qərarla tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi ilə bağlı konkret tədbirlər nəzərdə tutulurdu.

1952-ci ildə Azərbaycan SSR Ali Soveti Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Xüsusi Elmi-Bərpa Emalatxanası təşkil edildi və o, ilk anılarından etibarən ən vacib abidələrin bərpası ilə məşğul olmağa başladı. Həmin illərdə bərpa edilən abidələr bu gün öz unikalığı ilə dünya əhəmiyyətli abidələrə aid edilir. Adı çəkilən emalatxananın kollektivi gənc memarlardan təşkil olunmuşdu və onların bərpa işləri aparmaq təcrübələri yox idi, buna görə də onlar iş prosesində o illər mövcud olan tikinti texnologiyasından və materiallarından istifadə etmək məcburiyyətində idilər.

80-ci illərin əvvəllərində „Bərpaçı“ bərpa işləri idarəsi yaradıldı, onun məqsədi Bakı və onun ətrafındakı memarlıq abidələrini tədqiq və bərpa etmək idi. Bu təşkilatın fəaliyyətə başlaması İçərişəhər və Abşeron abidələrinin bərpası işində yüksək fəallıqla xarakterizə edilir.

1992-ci ilə qədər tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması ilə Mədəniyyət Nazirliyi nəzdində Abidələrin Mühafizəsi İdarəsi məşğul olurdu. 1992-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti nəzdində 2000-ci ilədək fəaliyyət göstərmiş olan Tarix və Mədəniyyət Abidələrinin Mühafizəsi və Bərpası üzrə Dövlət Komitəsi yaradıldı. Respublika ərazisində yerləşən abidələrin mühafizəsi, bərpası və istifadəsi ilə bağlı bütün funksiyalar bu komitəyə həvalə olundu. Hadisələrin sonrakı inkişafı göstərdi ki, bu qərar son dərəcə yanlış olmuşdur. Abidələrin qorunması sahəsində kifayət qədər idarəçilik təcrübəsi olmayan bu yeni yaradılmış struktur, praktiki olaraq, əvvəlki işləri yox dərəcəsinə gətirib çıxardı. Komitə ləğv edildikdən sonra onun funksiyaları yenidən Mədəniyyət Nazirliyinə qaytarıldı və burada tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi, bərpası və istifadəsi üzrə Baş İdarə təşkil olundu.

Yerlərdə abidələrin vəziyyətinə nəzarət respublikanın bütün şəhər və rayonlarının icra hakimiyyətlərinin mədəniyyət şöbələri tərəfindən həyata keçirilir. Sovet dövründə həmçinin Tarix və Mədəniyyət Abidələrini Könüllü Mühafizə Cəmiyyəti yaradılmışdı, amma onun işi mühafizədən daha çox təbliğat və təşviqatla məhdudlaşdı. Maliyyə vəsaitinin yoxluğu səbəbindən həmin cəmiyyətin fəaliyyəti son illər xeyli zəifləmişdir.

Abidələrin mühafizəsinin bu günü

Dövlət mühafizəsinə götürülən „Abidələrin siyahısı“ Nazirlər Kabineti tərəfindən 1968, 1981 və 1988-ci illərdə təsdiq olunmuşdur. Nazirlər

Kabinetinin sonuncu dəfə təsdiq etdiyi siyahı hüquqi cəhətdən ona bərabər tutulan əvvəlki siyahılar əsasında tərtib edilmişdir. Siyahıdan yalnız inqilabi və kommunist ideologiyası, həmçinin onların liderlərinin adları ilə bağlı bina və tikililərin adları çıxarılmışdır. Memarlıq, arxeologiya, monumental və bağ-park sənəti abidələrinin daxil edildiyi son siyahının məqsədlərindən biri abidələrin əhəmiyyətli dərəcəsi üzrə qruplara bölməkdir: ümumdünya, dövlət və yerli əhəmiyyətli abidələr. Mövcud qanunvericiliyə əsasən ümumdünya və dövlət əhəmiyyətli daşınmaz abidələr özəlləşdirilə bilməz. Yerli əhəmiyyətli yaşayış binaları və onlardakı mənzillər isə özəlləşdirilə bilər. Belə hallarda bu evlərin və yaxud mənzillərin sahibləri ilə abidənin ikinci simasının istənilən cür təhrifini qadağan edən mühafizə müqaviləsi bağlanır. Aşağıda son dəfə təsdiq edilmiş siyahıya uyğun olaraq dövlət mühafizəsinə götürülən tarix və mədəniyyət abidələrinin təsnifat cədvəli verilir.

Abidələrin növləri	Əhəmiyyətli dərəcəsi			Cəmi
	ümumdünya	dövlət	yerli	
Memarlıq abidələri	21	359	3480	3860
Arxeologiya abidələri	44	1616	384	2044
Monumental və bağ-park sənəti abidələri	–	59	137	196
Dekorativ-tətbiqi sənət abidələri (tərxid daş heykəllər)	–	–	208	208
YEKUN:				6308

Sonuncu siyahının əhəmiyyətini və onun tərtibi üzərində çalışan alim və mütəxəssislərin gərgin əməyini azaltmadan, qeyd etmək lazımdır ki, bu siyahının dəqiqləşdirilməsi üçün geniş miqyaslı tədqiqat işləri aparmaq lazımdır.

Bəzi abidələr qoruyucularında mühafizə edilir. Hazırda Azərbaycanda 15 tarixi-memarlıq, tarixi-arxeoloji, tarixi-mədəni və tarixi-etnoqrafik qoruyucu vardır. Bir sıra arxeologiya, şəhərsalma və memarlıq abidələrinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onları mühafizə və təbliğ etmək məqsədilə Mədəniyyət Nazirliyi 2002-ci il ərzində 4 yeni qoruyucu təşkil etmişdir:

- bir vaxtlar İpək Yolunun üstündə yerləşmiş və tamamilə dağılmış orta əsr şəhəri Şabran ərazisində tarixi-arxeoloji qoruyucu;
- Qax rayonunun İlisu kəndi (XVI-XVII əsrlər) əsasında tarixi-mədəni qoruyucu;

- Naxçıvanın Ordubad rayonunda qədim qayaüstü rəsmlərlə zəngin olan Gəmiqaya tarixi-bədii qoruğu;
- Naxçıvanın Şərur rayonunda Arpa çayı vadisində arxeoloji abidələrlə zəngin olan ərazi.

Bütün qoruqlar ikili təbəçiliyə malikdirlər, yəni Mədəniyyət Nazirliyinə və yerli icra hakimiyyətinə təbedirlər. Qoruqların bu cür ikili təbəçiliyi onların idarə olunmasında böyük çətinliklər yaradır. Hazırda qüvvədə olan qanunvericiliyə görə qoruqlar Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən yaradılır. Lakin təcrübə göstərir ki, ikili təbəçilik yerli icra hakimiyyəti tərəfindən maliyyələşdirilən qoruqların elmi və metodik idarəsini çətinləşdirir. Yerli icra hakimiyyətləri öz fəaliyyətlərini heç də həmişə Mədəniyyət Nazirliyi ilə razılaşdırmırlar və bu da öz növbəsində abidələrin mühafizəsi işinə mənfi təsir göstərir.

Qanunda nəzərdə tutulmasına baxmayaraq, abidələrin mühafizə zonasının olmaması onların qorunmasında böyük problemlər doğurur. Abidələrin mühafizə zonasının müəyyən edilməsi ilə Mədəniyyət Nazirliyi məşğul olur, amma yerli spesifik xüsusiyyətlər səbəbindən bu, çox mürəkkəb məsələdir. Mədəniyyət Nazirliyi ölkənin bütün ərazisindəki abidələrin mühafizəsi üçün kifayət qədər səlahiyyətə və geniş mühafizə strukturuna malik deyil. Faktiki olaraq, bu funksiyaların yerinə yetirilməsi ilə yerli icra hakimiyyəti nəzdindəki mədəniyyət şöbələrinin sayca o qədər də çox olmayan əməkdaşları məşğul olur.

Memarlıq abidələrindən istifadə problemi də həll olunmamış qalır. Bu gün bəzi memarlıq abidələrindən öz ilkin funksional təyinatlarına uyğun olaraq deyil, ancaq mənfəət götürmək üçün – restoran, kafe və s. kimi istifadə edilir. Bu cür istifadə zəruri kommunikasiya, bəzən isə yenidən planlaşdırma işləri tələb edir ki, bu da gec-tez abidələrin məhvəinə səbəb olur.

Qanunvericilik. Pasportlaşdırma

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasına görə tarix və mədəniyyət abidələrini mühafizə etmək hər bir vətəndaşın borcudur. Tarix və mədəniyyət abidələri Azərbaycan Respublikasının „Mədəniyyət haqqında“ (6 fevral 1998-ci il), „Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi haqqında“ (10 aprel 1998-ci il) qanunlarına, habelə „Ümumdünya mədəni və təbii irsinin qorunması haqqında Konvensiya“ (Paris, 1972-ci il), „Arxeoloji irsin qorunması haqqında Avropa

Konvensiyası“ (La-Valetta, 1992-ci il) kimi beynəlxalq sənədlərə uyğun olaraq mühafizə, bərpa və istifadə edilir.

Tarix və mədəniyyət abidələrinin pasportlaşdırılması keçmiş SSRİ-nin Ümumittifaq Mədəniyyət İnstitutu tərəfindən hazırlanmış vahid prinsip əsasında aparılıb. 1969-cu ildən tətbiq edilən bu sistem mövcud olan və yeni üzə çıxarılan hər bir abidənin hökmen öz pasportu və qeydiyyat vərəqəsi olmasını tələb edirdi və onlarda abidə haqqında ətraflı zəruri informasiyalar toplanırdı. Sovet dövründə bu sisteme 1500 abidə daxil edilmiş və pasport „almışdı“. Hazırda elektron pasportlaşdırma və kataloqlaşdırmanın yeni milli standartları işlənilib hazırlanır.

Təhsil. Elm

Abidələrin mühafizəsi sahəsində mütəxəssislərin təhsili və hazırlanması ilə Memarlıq və Tikinti Universiteti və Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti məşğul olur; burada müvafiq olaraq bərpaçı memarlar və abidələrin mühafizəsi mütəxəssisləri hazırlanır.

Milli Elmlər Akademiyası sistemində Memarlıq və İncəsənət İnstitutu, Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu fəaliyyət göstərir; bu institutlarda mədəni irsin öyrənilməsi, aşkar edilməsi və tarixinə dair elmi tədqiqatlar aparılır. Milli Elmlər Akademiyasının nəzdində Tarix və Mədəniyyət Abidələri üzrə Elmi-Metodik Şura fəaliyyət göstərir.

Beynəlxalq əməkdaşlıq

Azərbaycan YUNESKO-nun nəzdindəki Ümumdünya İrs Mərkəzi ilə sıx əməkdaşlıq edir; 2000-ci ildə Bakı şəhərinin tarixi mərkəzi „İçərişəhər“, Şirvanşahlar Sarayı və Qız qalası ilə birlikdə Ümumdünya İrsi Siyahısına daxil edilmişdir. Gələcəkdə həmin siyahıya daxil edilmək üçün digər abidələrin (atəşpərəstlik məbədi „Atəşgah“, „Qobustan“ mədəni-tarixi qoruğu və Naxçıvandakı Möminə xatun, Gülüstan, Qarabağlar və ibn Hüseyn türbələri) sənədləri və yeni „tentativ vərəq“ (ilk siyahı) Ümumdünya İrs Mərkəzinə təqdim edilmişdir. Mədəni irsin qorunub saxlanılması sahəsində bir çox ölkələrin iş təcrübəsi öyrənilir. Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq əlaqələri qurulmuşdur. Tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və bərpası sahəsində çalışan Azərbaycan mütəxəssisləri ardıcıl olaraq, YUNESKO, İKOMOS, İKKROM və digər beynəlxalq təşkilatların keçirdiyi konfrans və sessiyalarda iştirak edirlər.

Bərpa və konservasiya işləri əsasən dövlət büdcəsindən, yerli büdcədən ayrılan vəsait, habelə özəl şəxslərin, xarici və beynəlxalq təşkilatların dotasiyaları hesabına aparılır. Məsələn, Bakıdakı kiçik alman „Kirxa“sinin („Kapelhaus“) bərpası tamamilə Almaniya hökuməti tərəfindən maliyyələşdirilmişdir. Norveçin qeyri-hökumət təşkilatlarının ayırdığı maliyyə vəsaiti hesabına hazırda Şəki rayonunun Kiş kəndindəki V-VI əsrlərə aid alban xristian kilsəsində bərpa işləri aparılır.

1999-cu ildə Azərbaycan Hökuməti ilə Dünya Bankı arasında 7,5 milyon ABŞ dolları məbləğində uzunmüddətli kredit müqaviləsi imzalanmışdır: bu müqavilə çərçivəsində Şirvanşahlar Sarayı kompleksi ərazisindəki iqamətgahın ikinci mərtəbəsinin bərpası və Divanxananın konservasiyası, Qarabağlar kəndindəki XIV əsrə aid məqbərə və iki minarənin konservasiyası, Naxçıvanda XI əsrə aid Möminə Xatun məqbərəsinin konservasiyası və XVIII əsrə aid Şəki Xan Sarayının bərpası nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə Mədəniyyət Nazirliyi nəzdində „Mədəni İrsin Dəstəklənməsi Layihəsi“nin realizasiyası ilə məşğul olan xüsusi qrup yaradılmış və bu qrup tərəfindən həmin işləri yerinə yetirəcək firmaların müəyyən edilməsi üçün tenderlər keçirilmişdir. Hazırda yuxarıda adı sadalanan bütün obyektlərdə bərpa işləri aparılır və müqavilə şərtlərinə əsasən xarici mütəxəssislər yerli bərpaçılara mütərəqqi konservasiya metodlarını öyrədirlər.

Layihədə həmçinin, adı çəkilən abidələrin inkişaf planlarının işlənilib hazırlanması nəzərdə tutulmuşdur; bundan məqsəd mədəni turizmi inkişaf etdirmək yolu ilə yerli əhaliyə gəlir gətirən infrastruktur təşkil etməkdir. Fransız mütəxəssislərinin hazırladıkları bu planlar üç mərhələli uzunmüddətli proqramdan ibarətdir.

Gələcək işlər

Abidələrin mühafizəsi işini təkmilləşdirmək məqsədilə yaxın perspektivdə aşağıdakı vəzifələri həyata keçirmək lazımdır:

- mövcud siyahılar üzrə abidələrin tədqiq edilməsi və beynəlxalq standartlarla cavab verən yeni mükəmməl siyahının hazırlanması;
- tarix və mədəniyyət abidələrinin pasportlaşdırılması işinin başa çatdırılması;
- abidələrin elmi yolla işlənilib hazırlanmış mühafizə şəbəkəsinin yaradılması;
- abidələrin istifadəsi proqramının yaradılması və bu proqramın onların mövcudluğu və mühafizəsi tələblərinə cavab verməsi;

- məqsədyönlü konservasiya və bərpa planının işlənilib hazırlanması;
- mədəni irsin mühafizəsi və bərpası sahəsində təhsil sisteminin yaxşılaşdırılması;
- milli bərpa işləri istehsalı bazasının yaxşılaşdırılması və yaradılması;
- mədəni irsin mühafizəsi və bərpası sahəsində mövcud qanunvericiliyin təhvil edilməsi;
- obyektlərin inkişaf planının realizasiyası;
- gənc mütəxəssislərin Avropanın ali təhsil müəssisələrinə oxumağa göndərilməsi.

Fəsil 10. Muzeylər

Tarixi arayış

Azərbaycanda muzey yaradılmasına ilk dəfə XIX əsrin sonlarında Nəhrəm kəndində məktəb muzeyi təşkil edildiyi dövrdə cəhd göstərilib.

XX əsrin əvvəlində Bakıda Xalq Məktəbləri Müdiriyyəti nəzdində Pedaqoji muzey fəaliyyət göstərirdi. Elə həmin illərdə Ümumrusiya Texnika Cəmiyyətinin Bakı filialı nəzdində qapalı muzey yaradıldı. Burada müxtəlif mövzular („Nəft“, „Şamaxı zəlzəlesi“ və s.) üzrə eksponatlar nümayiş etdirilirdi.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının mövcudluğu dövründə (1918-1920) Bakıda Müstəqillik Muzeyi yaradılmışdı. Muzey 1919-cu il dekabrın 7-də açılmışdı və öz fəaliyyətini Azərbaycan parlamentinin binasında həyata keçirirdi.

1921-ci ilin mayında Azərbaycan Dövlət Muzeyi yaradıldı; muzeyin ilk müasirləri arxeologiya, tarix, etnoqrafiya, təbiət şöbələri ilə tanış olurdular. Sonralar muzeydə incəsənət şöbəsi də açıldı.

20-ci illərdə respublikanın bir çox şəhərlərində – Gəncədə, Naxçıvanda, Şəkiddə, Lənkəranda tarix-diyarşünaslıq muzeyləri yaradılmağa başladı.

Azərbaycan Dövlət Muzeyinin müvafiq şöbələri əsasında Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyi (1934-cü il), Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi (1936-cı il) yaradıldı, Azərbaycan Dövlət Muzeyinin özü isə Azərbaycan Tarix Muzeyi adı altında yenidən təşkil olundu (1936-cı il).

1939-cu ildə dəhi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvinin anadan olmasının 800 illik yubileyi münasibətilə Bakıda Nizami adına muzey yaradılması haqqında hökumət qərarı qəbul edildi. Beləliklə, 1945-ci ildə Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyi açıldı.

1940-cı ildən Bakıda Bakı Xalq Təhsili Muzeyi fəaliyyət göstərir. 1967-ci ildə hökumət qərarı ilə respublikada Dövlət Musiqi Mədəniyyəti Muzeyi (Bakı ş.), Azərbaycan Xalçası və Xalq Təbiiqi Sənəti Dövlət Muzeyi (Bakı ş.), Diyarşünaslıq Muzeyi (Zaqatala ş.), Diyarşünaslıq Muzeyi və unikal Çörək Muzeyi (Ağdam ş.) və digər muzeylər yaradıldı.

70-ci illər Azərbaycan muzey şəbəkəsinin daha sürətli inkişafı ilə əlamətdar oldu ki, bu da Azərbaycana rəhbərlik edən Heydər Əliyevin fəaliyyəti və şəxsi təşəbbüslərlə bağlı idi. Bu dövrdə və sonrakı onilliklərdə Azərbaycanın görkəmli incəsənət və ədəbiyyat xadimlərinə həsr olunan yeni-yeni xatirə muzeyləri açılmaqda davam edirdi. Belə ki, 1975-ci ildə Səməd Vurğun və Üzeyir Hacıbəyovun, 1982-ci ildə Bülbül, Cəfər Cabbarlı və Nəriman Nərimanovun xatirə muzeyləri açılmışdır. Azərbaycan muzeylərinə metodiki kömək göstərmək məqsədilə muzey işi üzrə Respublika Elmi-Metodik Kabineti təşkil olunmuşdur (1980-cı il); həmin kabinetin əməkdaşları həm paytaxt muzeylərinə, həm də Azərbaycanın rayonlarına səfərlər etməklə əyalət muzeylərinə metodiki məsləhətlər verirlər. 1980-ci ildə hökumət qərarına uyğun olaraq, demək olar ki, respublikanın bütün iri rayonlarında (Ağcabədi, Göyçay, Zərdab, Şəmkir, Ucar və s.) tarix-diyarşünaslıq muzeyləri, habelə Zəngilanda Daş Heykəllər Muzeyi, Lerikdə Uzunömürlülər Muzeyi və s. yaradıldı.

1972-ci ildə Bakıda Azərbaycan Xalçası və Təbiiqi Sənəti Dövlət Muzeyi açıldı. Həmin muzeydə qiymətli tarixi eksponatlar: tunc dövrünün arxeoloji abidələri, XII əsrə aid saxsı qab, XVII əsrə aid xalça və xalçaçılıq məlumatları, XIX əsrə aid bedii tikmə və milli geyimlər və bir çox başqa əşyalar saxlanılır. Muzeyin kolleksiyalarından ibarət sərgilər dünyanın 50-dən çox ölkəsində, o cümlədən İngiltərədə, Hollandiyada, İsraildə, Hindistanda, İranda, İspaniyada, İtaliyada, Kubada, Portuqaliyada, Rusiyada, Türkiyədə, Fransada və s. nümayiş etdirilib. Qeyd etmək lazımdır ki, muzey beynəlxalq simpoziumlar, konfranslar və s. keçirmək yolu ilə milli mədəni irsin təbliği sahəsində böyük iş görür.

İncəsənət Muzeyinin nəzdində 1957-ci ildən fəaliyyətə başlayan bərpa emalatxanası 1982-ci ildə qiymətli muzey əşyaları və qədim əşyaların elmi bərpa mərkəzi statusu almışdır; o, respublika muzeylərinə və əhaliyə bərpa və konservasiya işləri üzrə geniş spektrdə xidmət göstərir.

90-cı illərdə Azərbaycanda baş verən sosial-siyasi hadisələrin, ideoloji dəyişikliklərin nəticəsi olaraq muzeylərin sayı və tematikasında da müəyyən dəyişikliklər baş verdi. Belə ki, Ateizm Muzeyi Din Tarixi Muzeyi ilə əvəz olundu. Sovet dövrünün siyasi xadimlərinə həsr olunmuş muzeylər bağlandı. Məsələn, Lenin, Fioletov, Kirov adına muzeylər və s. əvəzinə Azərbaycanda demokratik hərəkat tarixinə, müstəqillik uğrunda mübarizəyə həsr edilən yeni muzeylər yarandı. Məsələn, „İstiqlal“ muzeyi (1991-ci ildə yaradılıb). Keçid dövrünün çətinliklərinə baxmayaraq, muzey şəbəkəsi genişlənməkdə davam edir. Son on il ərzində 21 yeni muzey açılmışdır.

1991-ci ildə Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində „Muzey və Mədəniyyət işi“ kafedrası yaradılmış və tələbələrə „Muzey işi və mədəniyyət abidələrinin qorunması“ ixtisası tədris edilməyə başlanmışdır.

1992-ci ildə İKOM-un Azərbaycan milli komitəsi yaradılmışdır və bu komitə həmin vaxtdan muzeylərin işində fəal iştirak edir. İKOM milli komitəsinin sədri və üzvləri İKOM-un İcraiyyə Komitəsinin iclaslarında iştirak edir, profil üzrə İKOM komitələrinin beynəlxalq konfranslarında məruzələr oxuyurlar; bunlarla yanaşı „İKOM-Azərbaycan“ bülleteninin bir neçə nömrəsi nəşr olunmuşdur, maliyyə çətinliyi ucbatından hazırda həmin bülletenin nəşri dayandırılmışdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında 146¹ muzey və 30 şəkil qalereyası vardır. 146 muzeydən 138-i (21 filial da daxil olmaqla) Mədəniyyət Nazirliyinin, 4 muzey Milli Emlər Akademiyasının, qalanları isə digər nazirlik və idarələrin tabeliyindədir.

¹ Buraya Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində olan 15 qoruq daxil deyildir; onlardan biri Qobustan Dövlət Tarixi-Bədii Muzeyi, faktiki olaraq, açığ sənə altında muzeydir.

Muzeylərin profil üzrə bölgüsü aşağıdakı kimidir:

tarixi və kompleks (diyarşünaslıq) muzeylər	- 82
ədəbiyyat muzeyləri	- 25
incəsənət muzeyləri	- 23
elm və texnologiya muzeyləri	- 6
memarlıq abidə-muzeyləri	- 4
təbiət tarixi muzeyi	- 1
Cəmi	146

Muzeylərin əsas fondu 1.150.936 eksponatdan ibarətdir.

Ən iri muzeylər aşağıdakılardır:

- R.Mustafayeva adına Azərbaycan Dövlət İncəsənət Muzeyi (əsas fondu – 14 525 eksponat);
- Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyi (əsas fondu – 9823 eksponat);
- Azərbaycan Dövlət Tarix Muzeyi (əsas fondu – 255 375 eksponat);
- „Şirvanşahlar Sarayı“ Dövlət Memarlıq Tarixi Xatirə Kompleksi (əsas fondu – 21 391 eksponat);
- C.Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyi (əsas fondu – 116 783 eksponat);
- Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyi (əsas fondu – 31 284 eksponat);
- Nizami adına Azərbaycan Ədəbiyyatı Dövlət Muzeyi (əsas fondu 59 275 eksponat).

Azərbaycanın bütün muzeylərində 2 228 nəfər çalışır. Onlardan 900 nəfəri mühafizəçi, elmi əməkdaş, ekskursiyaçısıdır.

Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi və İKOM-un milli komitəsi işğal olunmuş ərazilərdə qalan muzeylərin və onların eksponatlarının taleyi ilə bağlı YUNESKO qarşısında dəfələrlə məsələ qaldırmışdır. Bu məqsədlə problemin öyrənilməsi üçün YUNESKO-nun Azərbaycana iki missiyası göndərilmiş (1994, 1995-ci illərdə) və bunun da nəticəsi olaraq YUNESKO baş direktorunun müavini işğal olunmuş ərazilərdə mədəni dəyərlərin müdafiə edilməsinə çağıran müraciət imzalanmışdır. Həmçinin YUNESKO-nun yardımı və onun loqosu altında qəsb olunmuş qiymətli muzey əşyalarının bəzilərinin təsvirini və onlar haqda informasiyaları əks etdirən liflet nəşr olunmuşdur.

İşğal edilmiş ərazilərdəki muzeylərin öz binalarından, demək olar ki, bütün kolleksiyalarından, təsərrüfat inventarından və sərgi avadanlıqlarından məhrum olmalarına baxmayaraq, onlar hüquqi vahid kimi ləğv edilməmiş, ştatları isə olduğu kimi saxlanmışdır. „Qaçqın muzeylər“in öz toplayıcı və s. fəaliyyətlərini davam etdirə bilmələri üçün onların Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən maliyyələşdirilməsi davam etdirilir; bu muzeylərə müvəqqəti yer ayrılmış və onların işçilərinə əmək haqqı ödənilir (buna görə də həmin muzeylər Mərkəzi Statistika İdarəsi və Mədəniyyət Nazirliyi məlumatlarında yer alır).

Muzeylərin fəaliyyəti haqqında

Mədəniyyət Nazirliyi muzeylərlə bağlı işində „Muzeylər haqqında“ Qanunu və „Azərbaycan Respublikasının dövlət muzeylərində saxlanan muzey əşyalarının uçotu və saxlanması üzrə Təlimatlar“ı (Bakı, 1996-cı il) əldə rəhbər tutur, həmçinin muzey işi üzrə Elmi-Metodiki Kabinetin tövsiyələrinə və metodik vəsaitlərinə əsaslanır.

Muzeylərin əsas fondlarını təşkil edən bütün əşyalar bütün muzeylərdə mövcud olan eyni tipli daxil olma kitablarında (və yaxud Baş Inventar kitablarında) qeydə alınmışdır. Bu günə qeydə alınmış muzey vahidlərinin sayı 1 151 000-dir. Hələlik heç bir muzeydə kompüter məlumat bazası yoxdur. Ən iri, apancı paytaxt muzeyləri onun yaradılması işinə başlayırlar. Yaranmış iqtisadi vəziyyətin çətinliyi, xüsusilə də muzeylərə ayrılan maliyyə vəsaitinin ümumiyyətlə kifayət qədər olmaması səbəbindən yalnız paytaxt muzeyləri (heç də hamısı yox) kompüterlə (bir və ya iki ədəd) təchiz edilmişdir. Kompüter texnikasına malik muzeylərdə ondan, bir qayda olaraq, cari, inzibati və fond işləri üçün istifadə edilir. Ekspozisiyalarda isə hələlik kompüterdən istifadə olunmur. Üç apancı muzey İnternetə qoşulmuş və onların öz Web saytları vardır (Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyi, „Şirvanşahlar Sarayı Kompleksi“ Dövlət Tarixi-Memarlıq Muzeyi, Azərbaycan Xalçası və Xalq Tətbiqi Sənəti Dövlət Muzeyi).

Bütövlükdə, muzeylər texniki cəhətdən kifayət qədər təchiz edilməmişdir. Bu səbəbdən, temperatur – nəmlik rejiminə riayət edilməsi, serinləşdirici sistem yaradılması, xüsusi işıqlandırma imkanı, eləcə də onların bir çoxunun mühafizə və yanğın əleyhinə siqnalizasiyası yoxdur. Muzeylər nəqliyyat vasitələri, müasir qablaşdırma materialları və taradan məhrumdur, onların çoxunun fond anbarları ağzınadək doludur və avadanlıqları çatışmır.

Muzeylərin yalnız bir qisminin öz nəşrləri və reklam məhsulları vardır.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində muzeylər vəsait əldə etmənin (fandreyzing) üsullarını mənimsəyirlər. Muzeylərin göstərdikləri xidmətlərin spektri genişləndirilir (Mədəniyyət Nazirinin əmri ilə yaradılan xüsusi komissiya vasitəsilə incəsənət əşyalarının ekspertizasını həyata keçirmək, suvenir məhsullarının satışı ilə məşğul olmaq və s.)

Bəzi vacib problemləri muzeylər sponsor cəlb etmək, qrant almaq yolu ilə həll edə bilirlər. Sponsor rolunda əsasən xarici şirkətlər və səfirliklər, Soros Fondu – Açıq Cəmiyyət İnstitutu, YUNESKO, BMT, habelə yerli şirkətlər və sahibkarlar çıxış edirlər, hərçənd iqtisadi çətinlik və mədəniyyətə sponsorluqla bağlı vergi güzəştləri haqqında qanunun olmaması səbəbindən yerli sponsorlar xaricilərə nisbətən muzeylərə daha az və daha gec-gec kömək göstərirlər. Bütövlükdə, bu yardım o qədər də böyük deyil və muzey işinin ümumi inkişafına müsbət təsir göstərə bilməz.

Muzeylərin sərgi fəaliyyəti muzeyin öz kolleksiyalarından təşkil olunan və onun özündə nümayiş etdirilən, müxtəlif muzeylərin kolleksiyalarından toplanan, xaricdəki Azərbaycan muzeylərinin eksponatlarından təşkil olunan və Azərbaycanda nümayiş etdirilən xarici tematik sərgiləri əhatə edir. Son dövrdə Azərbaycandakı ən mühüm xarici sərgilərə „Tretyakov Qalereyasından seçmələr“ sərgisini (23 gün ərzində bu sərgiyə 20 min adam baxmışdır), rəssam Nikas Safronovun fərdi sərgisini (1997-ci il), üç İsraili qadın rəssamının işlərindən ibarət sərgini (1999-cu il), İran təbii sənəti sərgisini (2000-ci il) misal göstərmək olar. Milli sərgilərin də tematikası rəngarəng olmuşdur. Məsələn, İncəsənət Muzeyi son illərdə xeyli sərgi təşkil etmişdir. Onların arasında yubileylərlə əlaqədar ustad rəssamların fərdi sərgiləri, gənc rəssamların sərgisi, „Azərbaycan qaçqınları. Avtoportret“ foto sərgisi, „Yəhudilər Azərbaycanda“ sərgisi, „Kitabi-Dədə Qorqud“un 1300 illiyinə həsr olunmuş sərgi, muzeylərin kolleksiyaları əsasında təşkil olunan rus avanqard incəsənəti sərgisi və s. kimi sərgilər vardır.

Rayon (əyalət) muzeyləri də müəyyən sərgi və maarifləndirmə işi aparır. Onlar Azərbaycanın Milli Müstəqillik Gününə, 20 yanvar – Şahidlərin Xatirəsi Gününə, ədəbiyyat, elm və incəsənət korifeylərinin yubileylərinə, Milli Musiqi Gününə, 8 mart Beynəlxalq Qadınlar Gününə, Ana Dili Gününə və s. həsr olunmuş tədbirlər və sərgilər keçirirlər.

1996-cı ildə musiqi muzeyi (Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyi) nəzdində orta əsrlərə aid rekonstruksiya edilmiş musiqi alətlərində çalan 12 nəfərlik ansamblın yaradılması muzey işi praktikasında diqqətəlayiq yenilik kimi qiymətləndirilə bilər.

Perspektivlər

Muzeylərin gələcək fəaliyyət prioritetləri aşağıdakılardır:

- mərkəzləşdirilmiş kompüter məlumat bazasının yaradılması, İnternet vasitəsilə muzey əşyaları və muzeylərin fəaliyyəti haqqında maksimum informasiya əldə etmək imkanının təmin edilməsi;
- muzey kolleksiyalarının komplektləşdirilməsi işinin gücləndirilməsi;
- muzeylərin tərtibatının keyfiyyətinin müasir tələblərə uyğun olaraq yüksəldilməsi;
- muzey praktikasında yeni texniki vasitələrin tətbiqinin sürətləndirilməsi;
- muzey işçilərinin peşəkarlığının və muzeylərdə xidmət səviyyəsinin yüksəldilməsi;
- muzeylərdə marketinqin inkişaf etdirilməsi;
- əlillərlə işə böyük diqqət yetirilməsi;
- hər vaxtla diqqətin muzey işçilərinin əmək haqlarının artırılması, onların sosial müdafiəsi problemlərinə yönəldilməsi və muzey işçisi peşəsinin nüfuzunun qaldırılması;
- mədəni turizmde muzeylərin rolunun artırılması;
- yeni iş formaları axtarışı;
- muzeylərdə mühafizə və təhlükəsizlik sisteminin möhkəmləndirilməsi;
- Azərbaycan muzeyləri arasında əlaqələri möhkəmləndirmək məqsədilə İKOM-un milli komitəsi nəzdində muzeylərarası şuranın yaradılması (Azərbaycan Muzeyləri İttifaqı).

Muzeylərin ölkənin bütün mədəni irs spektrinə istiqamətlənməsi və kollektiv təcrübənin muzey ekspozisiyaları sistemi vasitəsilə yayılması əhalinin sosial fəallığını, onların sosial əhəmiyyətli problemlərin həllinə diqqətini artırır və Azərbaycanın adekvat imicinin yaranmasına kömək edir.

Fəsil 11. Kitabxanalar

Kitabxana işinin tarixi

Azərbaycan ərazisində ilk kitabxanalar ən erkən dövlət qurumlarının meydana gəldiyi dövrlərdə mövcud olmuş, V əsrdə isə Qafqaz Albaniyasında 52 hərfdən ibarət alban əlifbası yaradılmışdır. Bunun sayəsində bir çox kitablar alban dilinə tərcümə edilmiş, kilsə və məktəblərdə kiçik kitabxanalar təşkil olunmuşdur. VII əsrdə Azərbaycan ərəblər tərəfindən zəbt edildikdən sonra isə məscid və mədrəsələrdə kitabxanalar meydana gəldi. Orta əsrlərdə Azərbaycanda bir neçə növ – saray, dini, xüsusi elmi və şəxsi kitabxanalar mövcud idi. Saray kitabxanaları arasında Şirvanşahlar Sarayının kitabxanasını (XII əsr), Təbriz kitabxanalarını (XIII əsr), Ağqoyunlu, Qaraqoyunlu və Səfəvilər dövlətlərinin saray kitabxanalarını (XIV– XVI əsrlər) qeyd etmək lazımdır. Saray kitabxanaları arasında XIV əsrdə Azərbaycanın görkəmli dövlət xadimi böyük sərkərdə Şah İsmayıl Xətai tərəfindən yaradılan Təbriz saray kitabxanası çox mühüm yer tutur. 1522-ci ildə Şah İsmayıl Xətai kitabxana işi haqqında dövlət fərmanı imzalamışdır. Bu dövrün dini kitabxanaları arasında Ərdəbiləki Şeyx Səfi rəsədxanasının kitabxanası, elmi kitabxanalar arasında isə fondunda 400 000-dən çox kitab olan Marağa rəsədxanasının (XIII əsr) kitabxanası xüsusilə mühüm yer tutur. Nizami, Xətai, Bəhmenyar, Xətib Təbrizi, Əbu Vəfa, Qətran Təbrizi və s. kimi görkəmli şair və alimlərin şəxsi kitabxanalarının olması haqqında məlumatlar mövcuddur.

XIX əsrin 40-cı illərindən başlayaraq, Azərbaycanda yeni milli ictimai kitabxanalar, habelə bir çox görkəmli simaların şəxsi kitabxanaları meydana gəlməyə başladı. Bunlara misal olaraq, Abbasqulu Ağa Bakıxanovun, Mirzə Fətəli Axundovun kitabxanalarını göstərmək olar. XIX əsrin ikinci yarısında ictimai-kütləvi kitabxanalar və qiraətxanalar meydana gəldi. 1859-cu ildə Şuşada, 1868-ci ildə Gəncədə, 1887-ci ildə Bakıda ictimai kitabxanalar açıldı. 1887-ci ildə Bakıda üç kitabxana var idi. XIX əsrin sonlarında Bakıda neft sahəsi işçiləri üçün texniki ədəbiyyat kitabxanaları yaradılmağa başladı. 1905-1907-ci illərdə Azərbaycan milli mədəniyyətinin inkişafı üçün çalışan ziyalılar, inqilabın təsiri altında xeyriyyə cəmiyyətləri təşkil edir, kitab nəşrini yaymağa çalışır, kitabxana və qiraətxanalar açırdılar.

Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə (1918-1920-ci illər) M.Ə.Sabir adına Kitabxana və Bakı Dövlət Universitetinin kitabxanası

yaradılmışdır. 1920-ci ildə Azərbaycanda 965 məktəb kitabxanası vardı. Bakı və onun ətraf rayonlarında 50-yə yaxın, rayon və kəndlərdə isə 100-dən çox kitabxana fəaliyyət göstərirdi.

Sovet dövrü

Bütün çətinliklərə baxmayaraq, sovet hakimiyyətinin ilk illərində mədəniyyət, xüsusilə də kitabxana işi sahəsində ciddi tədbirlər həyata keçirilmişdir. 1920-1925-ci illərdə Kitabxana Kollektoru və Kitab Palatası yaradıldı, bu təşkilatlar kitabxana işinin inkişafında böyük rol oynadı. 1926-cı ildən kitabxanalar dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilməyə başladı. Respublikada ümumi kitab fondu 905 100 nüsxə kitabdan ibarət olan 108 ictimai kitabxana fəaliyyət göstərirdi. 1934-cü ildə kitabxanaların ümumittifaq siyahıya alınması keçirildi. Siyahıya almanın nəticələrinə görə Azərbaycanda 2037 kitabxana vardı. 1947-ci ildə filologiya fakültəsi nəzdində kitabxanaşünaslıq şöbəsinin açılması ali təhsilli kitabxanaçılar hazırlanması işinin təməlini qoydu. 1950-1955-ci illərdə kitabxana işinə ayrılan vəsaitlərin xeyli artırılması nəticəsində kitabxanaların maddi-texniki bazası möhkəmləndirildi, onların kitab fondları xeyli zənginləşdirildi. Faktlara müraciət edək: əgər 1950-ci ildə Azərbaycanda 2290 kitabxana var idisə (ümumi kitab fondu 4 230 100 nüsxə), 1955-ci ildə onların sayı 2394-ə çatdırılmışdı (ümumi kitab fondu 9 614 200 nüsxə). 1958-ci ildə Azərbaycanda 5776 kitabxana vardı və onların ümumi kitab fondu 20 mln. nüsxədən artıq idi. Onlardan 2583-ü ictimai kitabxanalar idi. 60-cı illərdə kitabxana şəbəkəsi inkişaf etməkdə davam edirdi. 1960-1965-ci illər ərzində respublikanın 45 rayonunda ictimai kitabxanalar üçün 78 bina tikilib istifadəyə verilmiş, şəhər kitabxanalarının sayı 70-ə çatmışdı. Bu dövrdə M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası öz fəaliyyətilə xüsusi olaraq seçilirdi. Bütün kitabxanaların metodik mərkəzi kimi o, kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya sahəsində böyük elmi-metodiki və elmi-tədqiqat işləri aparırdı.

1970-ci illərdə Mədəniyyət Nazirliyinin mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemi yaradıldı. Bu proses 80-ci illərdə təkmilləşdirildi və davam etdirildi. Həmçinin Respublika Elmlər Akademiyası kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi də böyük əhəmiyyət kəsb etdi. 1970-80-ci illərdə kitabxana işi sahəsində bir çox mürəkkəb problemlər öz həllini tapdı. Bu problemlər arasında aşağıdakıları ayrıca qeyd etmək lazımdır: ictimai kitabxanalar şəbəkəsinin mərkəzləşdirilməsi və onun vaxtaşırı təkmilləşdirilməsi, kitabxanaların informasiya-məlumatlandırma

fəaliyyətinin inkişafı ilə əlaqədar onların funksiyalarının xeyli genişləndirilməsi, kitabxana fondlarının formalaşdırılması prosesinin əsaslı şəkildə yaxşılaşdırılması, kitabxanaşünaslıq və biblioqrafiya sahəsində elmi-tədqiqat işlərinin gücləndirilməsi, müxtəlif kitabxana sistemlərinin fəaliyyətinin əlaqələndirilməsi və s. Beləliklə, 80-ci illərin sonlarında Azərbaycanda ümumi kitab fondu 114 milyon nüsxədən artıq olan 9548 kitabxana fəaliyyət göstərirdi. Bu dövrdə Azərbaycanda baş verən sosial-siyasi və iqtisadi dəyişikliklər mövcud kitabxanaları tamamilə yeni şərtlərə uyğun olaraq fəaliyyət göstərməyə məcbur etdi.

Keçid dövrü

1991-ci ildə Azərbaycan xalqı öz müstəqilliyini bərpa etdi. Təkcə siyasi, iqtisadi sahələrdə deyil, həmçinin mədəniyyət, təhsil, ideologiya sahələrində də ciddi islahatların həyata keçirilməsi üçün böyük imkanlar açıldı...

Yeni iqtisadi şəraitdə əhalinin informasiyaya marağının artması kitabxanalara müraciət edənlərin sayının çoxalmasına səbəb oldu. 1997-ci ilə müqayisədə 1999-cu ildə onların sayı 17% artdı. Tədricən yerlərdə kitabxanalar əhalinin informasiya ilə təmin edilməsində əhəmiyyətli rol oynayan mədəni mərkəzlərə çevrildilər. Ancaq kitabxanaların yeni nəşrlərlə təmin edilməsi başlıca problem olaraq qalırdı. Kitabxanaların komplektləşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlər xeyli az idi. Bütün bu sadalananlar kitabxana işi sahəsində dövlət səviyyəsində köklü dəyişikliklərin həyata keçirilməsi üçün lazımi tədbirlər görülməsini tələb edirdi. 1999-cu ildə Milli Məclis „Kitabxana işi haqqında“ qanun qəbul etdi. Ölkənin mədəni həyatında mühüm rol oynayan bu qanun kitabxana işi sahəsində dövlət siyasətinin əsaslarını müəyyənləşdirdi, dövlət fəaliyyətinin mühüm sahəsi kimi kitabxana işinin təşkili və idarə olunmasının əhəmiyyətini bir daha təsdiq etdi. Yeni iqtisadi və ictimai münasibətlər sistemində kitabxanaların inkişafı, onların maliyyələşdirilməsi və kitab fondlarının mühafizəsi işində həmin qanunun rolu çox yüksəkdir. Belə bir fakt xüsusi əhəmiyyət kəsb edir ki, qanunda kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlərin mütəmadi olaraq artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Bundan əlavə, hüquqi və fiziki şəxslərin respublika ərazisində müxtəlif dövlət və özəl mətbəələrdə çap etdirdikləri nəşrlərin nüsxələrini məcburi qaydada kitabxanalara təqdim etmələri sisteminin yaradılması da böyük

əhəmiyyətə malikdir. Bu addım nəşr məhsullarının arxiv fondunun yaradılması üçün xüsusilə vacibdir.

2001-ci il yanvarın 1-nə Azərbaycan ərazisində müxtəlif idarə və nazirliklərin tabeliyində təxminən 10 minə yaxın kitabxana fəaliyyət göstərir. Onlardan 4313-ü Mədəniyyət Nazirliyi sistemində daxildir. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanası, Milli Elmlər Akademiyası və Bakı Dövlət Universitetinin elmi kitabxanaları respublikada ən iri kitabxanalardır.

Mədəniyyət Nazirliyinin ictimai kitabxanalar şəbəkəsi isə ən geniş şəbəkədir. Bu gün Mədəniyyət Nazirliyi sistemində respublika əhəmiyyətli 4 kitabxana, 74 mərkəzi şəhər və rayon kitabxanası fəaliyyət göstərir. Hazırda hər 700 nəfərə bir stasionar kitabxana düşür. Mədəniyyət Nazirliyi sistemində daxil olan kitabxanaların fondlarında 35,9 milyon nüsxə kitab vardır.

Lakin bu günə qədər kitabxana işinə ayrılan büdcə vəsaitinin həcmi xeyli az olaraq qalır. Əgər 80-ci illərdə mədəniyyətə ayrılan büdcə vəsaitinin 30-40%-i kitabxana işinin inkişafına yönəldilirdisə, 1990-cı illərin ortalarında bu məbləğ 12-13%-ə bərabər olmuş, hazırda isə 15-18% təşkil edir. Kitabxana işçiləri çox az əmək haqqı alan işçilər kateqoriyasına daxildir. Yeni ədəbiyyatların alınmasına ayrılan məbləğlərin az, yeni kitabların qiymətlərinin isə yüksək olması ona gətirib çıxarmışdır ki, əksər kitabxana fondlarının yeniləşməsi kifayət dərəcədə olmur. Maddi-texniki bazanın zəifliyi və əmək haqqının az olması səbəbindən kadrların işdən getməsi kitabxana işinin təşkilində ciddi problemlər yaradır.

Bütün bu çətinliklərə baxmayaraq, respublikada kitabxana işi öz inkişafını davam etdirir. Oxuculara kitabxana işinin yeni forma və metodları təqdim edilir. M.F.Axundov adına Azərbaycan Dövlət Kitabxanasında internet zalı fəaliyyət göstərir. Oxucular onları maraqlandıran informasiyaları operativ əldə etmək imkanı qazanmışlar. Onlar müasir tipli kompüterlərin köməyi ilə dünyanın ən iri kitabxanalarının fond və kataloqlarında mövcud olan materiallardan yararlanırlar. Soros Fondu – Açıq Cəmiyyət İnstitutunun sponsorluğu sayəsində artıq 7 mərkəzi şəhər və rayon kitabxanasında regional informasiya mərkəzlərinin yaradılması sahəsində iş aparılır. Bakı, Əli Bayramlı və Gəncə şəhərlərinin, Lənkəran, Bərdə, Şamaxı və Quba rayonlarının mərkəzi kitabxanaları ümumdünya İnternet şəbəkəsinə qoşulacaqdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan Respublikası bütövlükdə çox geniş kitabxana şəbəkəsinə malikdir. Bu gün bu kitabxanalar ölkədə sosial-iqtisadi dəyişikliklərin həyata keçirilməsində, o cümlədən torpaq, təhsil və mülkiyyət sahələrində islahatlar keçirilməsində mühüm rol oynayır. Onlar ümumtəhsil səviyyəsinin yüksəlməsinə, peşəkar kadrların hazırlanmasına, demokratiyanın inkişafına və qanunun aliliyini təmin edən vətəndaş cəmiyyətinin formalaşmasına kömək edir. Bununla yanaşı, kitabxana sisteminin köklü surətdə təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Buna nail olmaq üçün aşağıdakı tədbirləri həyata keçirmək lazımdır:

- bütün kitabxanaların pasportlaşdırılması;
- kitabxana fondlarının latın qrafikalı Azərbaycan əlifbasında olan kitablarla komplektləşdirilməsi;
- kitabxanaların maddi-texniki bazasının inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi;
- kitabxanaların iş təcrübəsində müasir informasiya texnologiyalarından istifadə edilməsi;
- ölkə kitabxanaları arasında mərkəzləşdirilmiş kompüter sistemi əlaqəsinin yaradılması;
- milli integral kitabxana informasiya sisteminin və milli kataloqlaşdırma standartının yaradılması;
- ölkə kitab fondunun bərpa edilməsi və onun mühafizəsi üçün lazımı qədər vəsaitin ayrılması;
- yeni ədəbiyyatların alınması üçün lazımı vəsaitin ayrılması;
- kitabxanaların beynəlxalq, rayonlararası və idarələrarası əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- Dövlət Kitab Palatasının fəaliyyətinin bərpa edilməsi.

Fəsil 12. Ənənəvi incəsənət

Son on ildə ənənəvi mədəniyyətin inkişaf xüsusiyyətləri

Etnik mədəniyyətin tarixi inkişafı bir çox maddi və mənəvi amillərlə tənzimlənən mürəkkəb bir prosesdir. Son on ildə Azərbaycan ənənəvi mədəniyyətinin tarixi mənzərəsinə nəzər salaraq, onun əsas inkişaf vasitələrini üzə çıxarmağa çalışsaq, hər şeydən əvvəl, iki amilin müəyyənədiçi rol oynadığını təsdiq etməliyik. Birincisi, təhlil edilən dövrdə kütləvi informasiya vasitələrinin, audiovizual mədəniyyətin intensiv inkişafı ənənəvi mədəniyyətə böyük təsir göstərmişdir ki, bu da hökmən, yarandığı vaxtdan öz musiqi üslubu dialektləri ilə fərqlənən

Azərbaycan folklorunun unifikasiyaya meyllənməyə, „standartlaşdırılmasına“ gətirib çıxarmalıydı. Xalq yaradıcılığının inkişafına son dərəcə güclü təsir göstərən ikinci amil isə milli zəmində münaqişələr nəticəsində meydana çıxan miqrasiya prosesləri olmuşdur...

Ənənəvi musiqi mədəniyyəti

Azərbaycanın ənənəvi musiqi mədəniyyəti janr və forma rəngarəngliyini canına hopduran çoxplanlı bir hadisədir. Azərbaycan xalq incəsənəti ta qədimdən iki əsas xətt üzrə: əmək, mərasim, meişet nəğmələri, kollektiv və solo rəqlər və xalq teatr janrlarından ibarət olan folklor məcrası və muğamları, xalq mahnılarını ifa edən aşiq və xanəndələrin yaşatdığı şifahi ənənəli peşəkar musiqi sənəti məcrası ilə inkişaf etmişdir.

Xalq tətbiqi sənəti

Öz kökləri ilə tarixin ən dərin qatlarına gedib çıxan sənətkarlıq növlərinin xeyli hissəsi İndiyə kimi öz mövcudluğunu davam etdirir. Xalçaçılıq, daş oymaçılığı, ipəkçilik, misgərlik, zərgərlik, şəbəkəçilik kimi ənənəvi sahələr sənət peşələrinin əsasını təşkil edir.

Ölkədə sənayenin inkişafı ənənəvi peşə sənətlərinin ixtisar prosesinə təsir etmişdir. Ancaq, buna baxmayaraq qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra spesifik peşə sənəti məhsullarına daimi tələbatla bağlı olaraq, Şəkildə, Bakıda, Qazaxda və Azərbaycanın digər şəhərlərində qədim peşə ənənələrini qoruyub saxlayan hələ çox ustalar vardır.

Mədəni irsin toplanması və qorunub saxlanması problemləri

Mədəni irsin toplanması və qorunub saxlanması həmişə Azərbaycan mədəniyyət xadimlərinin diqqət mərkəzində olmuşdur. Xalq musiqi sənəti nümunələrinin nota alınması və elmi izahı işində Azərbaycan peşəkar musiqisinin banisi Üzeyir Hacıbəyovun rolu olduqca böyükdür. Qeyd etmək lazımdır ki, folklor nümunələrinin sistematik toplanması, elmi sənədləşdirilməsi və kataloqlaşdırılması işinin başlanğıcı Azərbaycan vokal məktəbinin yaradıcısı professor Bülbül tərəfindən 1932-ci ildə Elmi-Tədqiqat Musiqi Kabinetinin yaradılması ilə qoyulmuşdur. Musiqi Kabinetinin Azərbaycanın bütün rayonlarına təşkil etdiyi folklor ekspedisiyaları nəticəsində 15 mindən çox nümunəni əhatə edən unikal etnoqrafik material toplanmışdı. Bu, etnoqrafik

musiqi materiallarının toplanması və nota köçürülməsi işinə Asəf Zeynallı, Qara Qarayev, Fikrət Əmirov, Səid Rüstəmov, Tofiq Quliyev və b. kimi görkəmli bəstəkarlar cəlb olunmuşdu ki, bu da heç şübhəsiz, sonralar onların musiqi üslublarının formalaşmasına təsir göstərmişdir.

Son vaxtlar tədqiqat müşahidələri autentik folklorun urbanizə edilmiş, çox vaxt da saxta xalq mədəniyyəti tərəfindən sıxışdırılıb aradan çıxarılması kimi təhlükəli bir tendensiyanı qeydə almışdır. Buna görə də dövlətin xalq mədəniyyəti sahəsindəki siyasətinin prioritet istiqamətlərindən biri, hər şeydən əvvəl, mədəni irsin sisteməlik olaraq toplanması və qorunub saxlanması olmalıdır.

Hazırkı anda folklorun yazıya alınması işində real vəziyyət necədir? Ümumi şəkildə bunu demək olar ki, bu günə kimi toplanmış olan etnoqrafik material heç də az deyil. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdində yaradılan Dədə Qorqud adına Elmi-Mədəniyyət Mərkəzi bu istiqamətdə xüsusilə çox iş görmüşdür. Böyük tarixi və mədəni əhəmiyyətə malik etnoqrafik materialların böyük bir qismi Azərbaycan etnoqrafiyalarının şəxsi kolleksiyalarında saxlanılır. Görünür, müxtəlif təşkilatlarda və kolleksiyalarda toplanmış bütün bu qiymətli informasiyaları elektron daşıyıcılara köçürmək, vahid məlumat bankında toplamaq və artıq mövcud olan mədəniyyət təşkilatlarının birində cəmləşdirmək lazımdır. Belə bir işin əhəmiyyətini qiymətləndirməmək mümkün deyil; çünki müasir yalançı xalq qatları ilə təhrif edilməmiş autentik, həqiqi milli folklor haqqında hərtərəfli biliyə malik olmadan mədəni irsin qorunub saxlanması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində faydalı iş görmək mümkün deyildir.

Mədəniyyət üzrə Elmi-Metodik Mərkəz

Mədəniyyət üzrə Elmi-Metodik Mərkəz (əvvəlki adı Respublika Xalq Yaradıcılıq Evi olmuşdur) həmişə müxtəlif ənənəvi mədəniyyət sahələrinin hərtərəfli tənzimlənməsində əlaqələndirici rolunu oynamışdır. Məhz Xalq Yaradıcılıq Evi əməkdaşlarının ötən əsrin 30-40-cı illərində intensiv axtarışları sayəsində Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinin qiymətli folklor nümunələri toplanmış və nəşr edilmişdir. Sonrakı illərdə Xalq Yaradıcılıq Evi həm yerli, həm də beynəlxalq xarakterli çoxsaylı festivalları, baxışları, müsabiqələrin keçirilməsinin təşəbbüsçüsü kimi çıxış etmişdir. Bu tədbirlər, heç şübhəsiz, bəzən müəyyən siyasi xəttin təbliği və təşviqi aləti olsa da, bütövlükdə xalq yaradıcılığının müxtəlif janrlarının inkişafını stimullaşdırır, ənənəvi

incəsənətin mövcud vəziyyətinin bütöv mənzərəsini yaratmağa imkan verir, Azərbaycanın müxtəlif bölgələrinin xalq yaradıcılığı evləri, rayon mədəniyyət şöbələri ilə əlaqələri həyata keçirir, onların nəzdində fəaliyyət göstərən xalq musiqisi kollektivlərinin attestasiyasını keçirir, lazım gəldikdə isə onlara metodik yardım göstərir. Əldə edilən məlumatlara görə respublikanın rayonlarında yaranmış ağır iqtisadi vəziyyətlə əlaqədar bəzi kollektivlər öz fəaliyyətlərinə xitam versələr də onların çoxu (o cümlədən, Salyan rayonunun „Mahirər“ ansamblı, Astara rayonunun „Avasor“ talış folklor musiqisi ansamblı, Saatlı rayonunun „Adıgün“ folklor ansamblı, Qax rayonundakı Gürcü xoru, Qəbələ rayonundakı „Zopu-Zopu“ ansamblı və b.) həm respublikada, həm də onun hüdudlarından kənarında aktiv yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olur.

Bununla bərabər, son vaxtlar xalq sənətinin idarə olunmasında müəyyən desentralizasiya, xalq mədəniyyətinin mərkəzdən tənzimlənməsinin zəifləməsi tendensiyası müşahidə edilir. Son beş ildə yerli orqanların maliyyə dəstəyi ilə Astara rayonunda keçirilən folklor festivalları buna parlaq sübutdur.

Azərbaycan Aşıqlar Birliyi

Bizim təhlil obyektimiz olan ikinci təşkilat bir yaradıcılıq ittifaqı nümunəsi kimi özünüidarəetmə prinsipi ilə fəaliyyət göstərən Azərbaycan Aşıqlar Birliyidir. Qeyd etmək lazımdır ki, bu qeyri-dövlət təşkilatı 1984-cü ildən Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyinin nəzdində fəaliyyət göstərən Respublika Aşıqlar Birliyinin davamçısıdır. Aşıqlar Birliyinin fəaliyyətini ümumi şəkildə nəzərdən keçirərkən, hər şeydən əvvəl onu qeyd edək ki, həmin təşkilat bu, son dərəcə mürəkkəb dövrdə yeni şəraitə uyğunlaşmaqda kifayət qədər çeviklik göstərə bilir.

2000-ci ilin sentyabrında bu yaradıcılıq ittifaqını yenidən təşkil etmək məqsədilə aşıqların V qurultayı çağırıldı. Həmin qurultaydan sonra ötən müddət ərzində maliyyə ehtiyatlarının məhdudluğuna baxmayaraq, Birlik rəhbərliyi onlarla tədbir, o cümlədən müasir dövrün ən məşhur aşıqlarının yaradıcılıq, keçmişin görkəmli ustad aşıqlarının isə xatirə gecələrini keçirmişdir. Birliyin nəzdində iki aşıq ansamblı fəaliyyət göstərir, xalq yaradıcılığı problemini işıqlandıran „Ozan“ qəzeti nəşr edilir. Aşıqlar Birliyi həmçinin qonşu dövlətlərin (İran, Türkiyə) dastan ustaları ilə mədəni əməkdaşlığının yaradılması və inkişaf etdirilməsi istiqamətində də müəyyən iş aparır. İran aşıqları ilə xüsusilə sıx yaradıcılıq əlaqələri qurulmuşdur.

Festivallar və müsabiqələr

90-cı illərdən etibarən etnoqrafik festival və müsabiqələrin təşkili sahəsində keyfiyyətə yeni dövr başlamışdır. Belə ki, 1989-cu ildə Birinci, 1990-cı ildə İkinci, 1991-ci ildə isə Üçüncü „Xan bülbul“ beynəlxalq xalq musiqisi yaradıcılığı festivalı keçirilmişdir; həmin festivallarda ABŞ, Meksika, Yaponiya, İsrail, Avstriya, Almaniya, İtaliya, Hollandiya, Əfqanıstan, Türkiyə, Rusiya, Qazaxstan və s. kimi ölkələrin nümayəndələri iştirak etmişlər. Festival çərçivəsində dünya xalqlarının xalq musiqisi yaradıcılığının müxtəlif janrları, üslubları və istiqamətləri geniş təmsil olunmuşdur. Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin baş verməsi nəticəsində bu festivalın keçirilməsi dayandırılmışdır.

Son on ildə Mədəniyyət Nazirliyi xalq-tətbiqi sənətinin inkişafına xüsusi diqqət yetirir. Xalq sənəti nümunələri üzrə üç dəfə respublika sergi-müsabiqəsinin keçirilməsi (1998-2000-ci illər) buna parlaq sübutdur. Bu sergilərin keçirilməsində məqsəd bütün çoxcəhətliyyətlə birlikdə Azərbaycan xalq tətbiqi sənətinin daha tam mənzərəsini yaratmaq olmuşdur: burada Azərbaycanın hər yerindən xalçaçılıq, zərgərlik, ağac oymaçılığı, metalışləmə, bədii tikmə (təkəlduz) nümunələri, xalq musiqisi alətləri nümayiş etdirilmişdir. Həmin tədbirlərin keçirilməsi, bəzi növləri artıq itib-batmaq həddində olan xalq tətbiqi sənətinin inkişafı üçün, heç şübhəsiz, güclü stimol olmuşdur.

Azərbaycan, həmçinin son illərdə dünyanın bir sıra ölkələrində keçirilən beynəlxalq folklor festivallarında təmsil olunmuşdur. Belə ki, məsələn, Azərbaycan 1996-cı ildə Hollandiyada keçirilən Birinci Ümumdünya Folklor Festivalında və 2000-ci ildə isə Yaponiyada keçirilən İkinci Ümumdünya Folklor Festivalında iştirak etmişdir.

Üçüncü hissə: İfaçılıq sənəti – yaradıcılığın dəstəklənməsi

Fəsil 13. Musiqi

Müasir Azərbaycan ərazisində musiqi mədəniyyəti haqqında ilk məlumatlar b.e. əvvəl 10-8-ci minilliyə aiddir və Qobustan qayalarındakı mərasim rəqslərinin təsvirləri şəklində bizə gəlib çatmışdır. „Kitabi-Dədə Qorqud“ qəhrəmanlıq eposunda isə erkən orta əsrlər dövründə Azərbaycanda musiqi məişətinin bəzi cəhətləri, musiqi və poeziya yaradıcılığının xarakteri, xalqın həyatında musiqinin rolu haqqında qiymətli məlumatlar öz əksini tapmışdır. Azərbaycan musiqisinin nəzəri əsasları orta əsrlərin görkəmli alimləri Səfiəddin Urməvi və Əbdülqadir Maraği tərəfindən tədqiq edilmişdir.

Son dərəcə özünəməxsus keyfiyyətlərə malik Azərbaycan musiqisi XX əsrin əvvəllərinə qədər iki istiqamətdə – şifahi ənənəli peşəkar musiqi (muğam sənəti və aşiq yaradıcılığı) və janr rəngarəngliyinin genişliyi ilə təmsil edilən folklor musiqisi şəklində inkişaf etmişdir. Azərbaycanın musiqi həyatında yeni mərhələnin başlanması dahi bəstəkar və maarifçi Üzeyir Hacıbəyovun (1885-1948) adı ilə bağlıdır; o, bütün dünya musiqi sənətinin nailiyyətlərini milli ənənələrlə sintez halında birləşdirməklə Azərbaycanın müasir peşəkar musiqisinin əsasını qoymuşdur.

20-30-cu illər Azərbaycanın musiqi həyatında quruculuq dövrüdür. Respublikada bu dövrdə Konservatoriya (1921-ci il), musiqi texnikumları, musiqi məktəbləri (o cümlədən 1938-ci ildə Konservatoriyanın nəzdində onillik məktəb) açılmışdır. 1920-ci ildə, əvvəllərdən mövcud olan müxtəlif truppaları birləşdirməklə opera və

balet teatrı yaradılmışdır. Üzeyir Hacıbəyovun təşəbbüsü ilə bu kollektivlər təşkil edilmişdir: simfonik orkestr (1920-ci il), xalq çalğı alətləri orkestri (1931-ci il), Azərbaycan Dövlət Xoru (1936). 1934-cü ildə isə Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı yaradılmışdır.

Elə həmin dövrdə Azərbaycanda özünəməxsus vokal məktəbi formalaşır; bu məktəbin əsasını, öz yaradıcılığında milli üslubda son dərəcə gözəl ifaçılıq qabiliyyətini İtalyan „belkanto“su və Avropa peşəkarlığı ilə birləşdirən görkəmli müğənni Bülbül qoymuşdur.

Milli simfonik musiqi məktəbinin formalaşması 40-cı illərə təsadüf edir. Görkəmli Azərbaycan bəstəkari Qara Qarayevin yaradıcılığında dünyanın müxtəlif musiqi üslubları ilə rəngarəng milli ənənələrin bir-birinə qovuşması kimi universal prinsip təşəkkül tapır və bu prinsip onun bir çox şagirdi və ardıcıllarının əsərlərinə də sirayət edir. Azərbaycanın ən parlaq bəstəkarlarından biri Fikrət Əmirovun simfonik muğamları isə bütün dünyada geniş şöhrət qazanır.

Musiqi yaradıcılığında keyfiyyətə yeni mərhələ 60-cı illərdə, necə deyirlər „yumşalma“ dövründə, SSRİ ilə dünyanın qalan hissəsi arasındakı dəmir pərdənin ləğvindən sonra və görünməmiş informasiya partlayışı nəticəsində başlamışdır. Nisbi azadlıq şəraitində Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcı potensialı yenilikçi, novator əsərlərin yaranmasına sərf olunmuşdur; bu əsərlərdə yeni yazı texnikaları milli leksikanın özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə cəsarətlə sintez halında birləşdirilmişdir.

60-70-ci illərdə Azərbaycan ifaçılıq məktəbi, beynəlxalq müsabiqə laureatları pianoçular Fərhad Bədəlbəyli, Vaqif Həsənov, Elvina Zeynalova, Rauf Qasımov, opera müğənniləri Fidan Qasıмова, Xuraman Qasıмова və s. kimi ifaçıların təmsalında beynəlxalq şöhrət qazanır.

Azərbaycan mədəniyyəti həmişə özünün yüksək „valentlik“, cürbəcür əlaqələrə hazır olmaq xüsusiyyətilə fərqlənmişdir, buna isə müəyyən dərəcədə ölkənin coğrafi vəziyyəti, həmçinin Bakıda lap əzəldən beynəlmillət şəhər ənənələrinin formalaşması səbəb olmuşdur.

60-80-ci illərdə bu tendensiyalar öz təcəssümünü konsertlərin, festivalların, müsabiqələrin bolluğunda taparaq daha da güclənir. Musiqi mədəniyyəti istiqamət və üslubların çoxluğu ilə təmsil olunur, müxtəlif

ənənələr – akademik musiqi və caz, şifahi ənənəli peşəkar musiqi sənəti və avanqard bir-birilə gözəl uyuşur. Festival hərəkatının zirvəsi 80-ci illərin ikinci yarısına düşür, həmin dövrdə bu çeşidlilik iri miqyaslı tədbirlərin – Qara Qarayev adına üç „XX əsr musiqisi“ festivalının (1986, 1988, 1990), „Xan Bülbül“ beynəlxalq festivallarının, Vaqif Mustafazadənin xatirəsinə caz forumlarının təşkili ilə nəticələnir. 1987-ci ildə Bakıda vokalçuların Qlinka adına XII Ümumittifaq müsabiqəsi, 1989-cu ildə isə „Zenite doğru“ Yeni Musiqi Günleri keçirilir.

Müstəqilliyin və suverenliyin bərpasından (1991-ci il) sonra Azərbaycan musiqisinin dünya bədii prosesinə inteqrasiya olunması prosesi daha da güclənir. Azərbaycanın peşəkar musiqi mədəniyyəti öz mövcudluğunu Avropa və dünya kontekstində indi daha açıq şəkildə göstərir. Yenilənmiş sistemdə musiqi mədəniyyətinin inkişafına Azərbaycan bəstəkarlarının xarici ifaçılar və nəşriyyatlarla, əvvəlki vasitəçilər olmadan, birbaşa yaradıcı əlaqələri, gənclərin xaricdə təcrübə keçmələri və təkmilləşmələri, beynəlxalq festivallarda və müsabiqələrdə iştirakı rəvac verir.

Azərbaycan iki nüfuzlu beynəlxalq təşkilatda – ISCM (Beynəlxalq Müasir Musiqi Cəmiyyəti) və ACL – de (Asiya Bəstəkarlar Liqası) təmsil olunan ilk MDB ölkələrindən biridir. Bu təşkilatların müxtəlif illərdə keçirdiyi festivallarda Arif Məlikovun, Xəyyam Mirzəzadənin, Fərəngiz Əlizadənin, İsmayıl Hacıbəyovun, Cavanşir Quliyevin əsərləri səslənmişdir. Bəstəkar Fərəngiz Hüseynov Yaponiyada, ABŞ-da, Paraqvayda keçirilən beynəlxalq müsabiqələrin mükafatçısı olmuşdur. Azərbaycan bəstəkarları (Fərəngiz Əlizadə, Rəhilə Həsənova, Elnarə Dadaşova) „Qadınlar Musiqidə“ Beynəlxalq Cəmiyyətinin işində iştirak edirlər.

Azərbaycanlı müəlliflər „İpək Yolu“ (Cavanşir Quliyev, Fərəngiz Əlizadə), habelə amerikalı violonçelçi Yo Yo Ma və Hollandiyanın „Nieuw Ensemble“ kollektivinin təşəbbüsü ilə keçirilən, müvafiq olaraq „Yeni nəfəsli musiqi“ və „Tokkelfestival“ (Rəhilə Həsənova, Fərəngiz Qarayev, Fərəngiz Əlizadə) kimi irimiqyaslı layihələrdə iştirakə cəlb edilmişlər. Bəstəkar Fərəngiz Əlizadənin beynəlxalq reytingi son dərəcə yüksəkdir, belə ki, o, Lütsern şəhərində keçirilən festivalda composer-in-residence elan edilmiş və sonralar Berlin İncəsənət Akademiyasının nüfuzlu beynəlxalq təqaüdünə layiq görülmüşdür.

Azərbaycan bəstəkarları „Continuum“, „Cronos“, „The Hillard Ensemble“, „Ta G“ və s. kimi məşhur ifaçılıq kollektivləri ilə uğurlu

əməkdaşlıq edirlər. Həmçinin belə bir faktı da qeyd etməmək olmaz ki, son illərdə xeyli sayda Azərbaycan musiqiçisi aldiqları dövlət əsasında Türkiyənin bir çox musiqi kollektivləri və təhsil müəssisələrində çalışmışlar. Onların arasında Aqşin Əlizadə, Emin Sabitoğlu kimi tanınmış bəstəkarlar, Rauf Abdullayev, Ramiz Məlikaslanov, Elşad Bağirov, Nazim Rzayev, Elnarə Kərimova kimi dirijorlar, skripkaçı Sərvər Qəniyev, pianoçu Namiq Sultanov və b. olmuşdur.

Son illərdə konsert həyatının canlanmasına görkəmli həmvətənlərimizin – Mstislav Rastropoviçin, Bella Davidoviçin, Dmitri Sitkovetskinin Bakıda müntəzəm çıxışları da kömək edir. Bakı Musiqi Akademiyasında tez-tez xarici ölkələrdən gələn görkəmli musiqi pedaqoqların gənclərin yaradıcılığını stimullaşdıran ustad-sinifləri keçirilir. Ötən onilliyin ən əhəmiyyətli hadisələri sırasında vokalçıların Bülbül adına Beynəlxalq müsabiqələrini (1997-ci il, 2000-ci il), „İpək Yolu“ klassik musiqi festivalını (1999-cu il), Norveç, Almaniya, Danimarka və Böyük Britaniyadan olan musiqiçilərin iştirakı ilə keçirilən „Köhnə əsrdən yeni musiqi“ festivalı layihəsini ayrıca qeyd etmək lazımdır. Xarici dövlətlərin səfirlikləri və nümayəndəliklərinin təşəbbüsü ilə müxtəlif ölkələrin musiqiçiləri Bakıda konsertlər verirlər. Ölkənin konsert həyatının xeyli hissəsi paytaxtda cəmləşmişdir. Bakıda kifayət qədər konsert salonu fəaliyyət göstərir, onların arasında Respublika Sarayı, Kamera və Orqan Musiqisi Zalı, Bakı Musiqi Akademiyasının Zalı, Şəhriyar adına Saray, Rəşid Behbudov adına Mahnı Teatrı kimi konsert salonları vardır. Musiqili Komediya Teatrının binası yenidən tikilmişdir. Ölkənin əsas konsert salonu Filarmoniya əsaslı təmir olunur. Dövlət Simfonik Orkestrı, Qara Qarayev adına Dövlət Kamera Orkestrı, Dövlət Xor Kapellası müntəzəm olaraq maraqlı proqramlarla çıxış edir. Azərbaycanı beynəlxalq festivallarda, o cümlədən „Young. Euro. Classic“ (Berlin, 2001-ci il) kimi festivallarda ləyaqətlə təmsil edən müasir musiqi ansambli „SoNoR“ sürətlə öz tempini artırır.

Opera və Balet Teatrının son işləri, xüsusilə də Qara Qarayevin musiqisi əsasında „Don Kixot“ və „Leyli və Məcnun“, Xəyyam Mirzəzadənin musiqisi əsasında „Ağ və Qara“, Tofiq Bakıxanovun musiqisi əsasında „Xəzər balladası“ birpərdəli balet quruluşları böyük maraq doğurur. Teatrın rəhbərliyi Rusiyanın məşhur Böyük Teatrı və MDB ölkələrinin aparıcı teatrları ilə yaxşı yaradıcılıq əlaqələri qurmuşdur. Məşhur vokalçıların, balet ustalarının, görkəmli rejissorların Bakıya qastrola dəvət olunması sayəsində tamaşaların kifayət qədər yüksək səviyyəliliyinin təmin edilməsinə, tamaşaçı

marahının gücləndirməsinə nail olunur. Belə ki, son illərdə dünya miqyaslı ulduzlar – Yelena Obrazsova, İrina Arxipova, Maya Plisetskaya, Nadejda Pavlova, Vyeçeslav Qordecyev, Anastasiya Voloçkova və b. Bakıda qastrolda olmuşlar. İqor Moiseyevin başçılıq etdiyi məşhur Rusiya rəqs ansambli dəfələrlə Bakıya gəlmişdir.

Teatrın repertuarına Azərbaycan opera klassikaları – Üzeyir Hacıbəyovun „Leyli və Məcnun“, Fikrət Əmirovun „Sevil“ operaları ilə yanaşı orijinal dilində qoyulan yeni tamaşalar da daxildir: „Karmen“, „Traviata“, „Təlxəklər“, „Aida“ və s. Qara Qarayevin musiqisi əsasında hazırlanmış iki birpərdəli əsər 2001-ci ilin dekabrında Moskvada, Böyük Teatrın səhnəsində göstərilərkən, Azərbaycan baletinin qazandığı böyük uğur, mütəxəssislərin və tamaşaçıların onlara verdiyi yüksək qiymət teatrın yaradıcı işinin real məhsuldarlıq göstəricisidir.

Azərbaycan özünün gözəl caz ənənələri ilə məşhurdur. XX əsrin 30-cu illərindən başlayaraq, caz Azərbaycanın musiqi həyatına gəldikcə daha fəal nüfuz edərək, milli mədəniyyətin ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. Azərbaycan cazının şöhrəti muğamın intonasionallığını caz improvizasiyası prinsipləri ilə birləşdirməyi bacarmış Vaqif Mustafazadənin adı ilə bağlıdır. Bu gün onun qızı bütün dünyada məşhur olan caz pianoçusu, vokalçı Əzizə Mustafazadənin adı geniş yayılmışdır.

Azərbaycan cazının üslub spektri kifayət qədər rəngarəngdir (ənəvi caz, postpop, fyujn, friflekşn). Başlıca yaradıcı vəzifə sələflərin ənənələrini cazın müasir istiqamətləri ilə birləşdirməyin yollarını axtarıb tapmaqdan, Azərbaycan caz sənətinin özünəməxsusluğunu qoruyub saxlamaqdan ibarətdir.

Bazar iqtisadiyyatı öz qaydalarını diqtə edir: ötən onillikdə pop musiqisi liderliyi, həm də xeyli irəlidə olmaqla, öz əlinə almışdır, şou-biznes inkişaf etməyə başlamışdır. Hazırda müxtəlif istiqamətlərdə axtarılar aparılır: pop musiqisi ilə folk musiqisinin sintezi sahəsində cəhdlər davam etdirilir. Xalq mahnılarının çoxlu aranjmanları yaranır, rep texnikası və bu cərəyanın prinsipləri geniş tətbiq edilir. Rok musiqisi isə, bir neçə belə qrupun mövcud olmasına baxmayaraq, Azərbaycan musiqisinə heç cür axradək uyğunlaşa bilməmişdir.

Azərbaycan mahnısı açıq bədii məkan şəraitində heç də həmişə müsbət olmayan müxtəlif təsirlərə məruz qalır və Səid Rüstəmovun, Cahangir Cahangirovun, Tofiq Quliyevin, Rauf Hacıyevin, Emin

Sabitoğlunun, Polad Bülbüloğlunun yaradıcılığında təşəkkül tapan və yalnız özünə xas olan əzəli ənənələri itirmək təhlükəsini yaşayır. Buna görə də, Azərbaycan estradasının populyar qanadının genişlənməsinə və inkişaf etməsinə baxmayaraq, onun özünəməxsusluğunu təhdid edən həyəcanlı tendensiyalar da yox deyildir. Bunlara misal olaraq, şou-biznesin inkişafını çətinləşdirən səriştəli prodüser mərkəzlərinin yoxluğunu, diletantların, həvəskar mahnı bəstəkarlarının sayca gətdikcə çoxaldığını göstərmək olar.

Infrastruktur

90-cı illərdə Azərbaycanın musiqi mədəniyyətinin infrastrukturunda müəyyən dəyişikliklər baş vermişdir. Musiqiçiləri birləşdirən əsas təşkilatlar bunlardır:

Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi müxtəlif növ sənətlərin əlaqələndirilməsini həyata keçirir, respublika əhəmiyyətli teatr-tamaşa və konsert müəssisələrinə bilavasitə rəhbərlik edir, kitabxana fondlarını zənginləşdirmək üçün musiqili dram və bədii əsərləri, teatrların və yaradıcı kollektivlərin repertuarına salınmaq üçün musiqi əsərlərini satın alır. Mədəniyyət Nazirliyi beynəlxalq festivallar, müsabiqələr keçirir, yubiley gecələri və görkəmli hadisələrə həsr olunmuş konsertlər təşkil edir. Xarici ölkələrlə fəal əməkdaşlıq edir. Mədəniyyət Günləri keçirir, mədəni əməkdaşlıq çərçivəsində yaradıcı kollektivləri qastrollara göndərir və başqa ölkələrdən gəlmiş kollektivləri və solistləri qəbul edir. Mədəniyyət Nazirliyi musiqi məktəblərinə metodiki kömək göstərir, tədris proqramları və dərslərin yaradılmasında təşkilati işlərlə məşğul olur.

Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı. Üzvlərinin sayı 164 nəfərdir. İttifaqın nəzdində bu bölmələr fəaliyyət göstərir: musiqili səhnə əsərləri bölməsi, simfonik musiqi bölməsi, kamera musiqisi bölməsi, mahnılar bölməsi, musiqi tənqidi bölməsi və s.

Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqı öz üzvləri haqda informasiyalar toplayır, öz imkanları daxilində onların yaradıcılıq və şəxsi xarakterli müxtəlif problemlərinin həllinə kömək edir. Bu təşkilata üzvlük artıq peşə karyerasının zəruri elementi hesab olunur.

Azərbaycan Musiqi Xadimləri İttifaqı. Bu təşkilatın əsas

vəzifələrinə müxtəlif müsabiqələrə və festivallara (məsələn, bu İttifaqın xətti ilə Azərbaycanın musiqi ifaçıları Hollandiyada, Fransada, Almaniyada keçirilən festivallarda iştirak etmişlər) səfərlərin təşkilində musiqiçilərə və musiqi kollektivlərinə köməklik göstərmək, ölkədə müxtəlif müsabiqələr keçirmək (gənc pianoçuların müsabiqəsi, N.Əliverdiyev adına gənc ifaçıların müsabiqəsi), məişət problemlərinin həllində musiqiçilərə yardım göstərmək daxildir.

„Yeni Musiqi“ Cəmiyyəti. 1995-ci ildə təşkil edilən bu cəmiyyət yeni şəraitdə geniş beynəlxalq əlaqələr qurmağa, Azərbaycan musiqisini dünya arenasında təbliğ etməyə çalışır. „Yeni Musiqi“ Cəmiyyəti Azərbaycanı İSCL və ACL-də təmsil edir, ən yeni musiqi ilə bağlı müxtəlif festival layihələrini həyata keçirir, Azərbaycan musiqiçiləri ilə tanınmış xarici ifaçılar və nəşriyyatlar arasında vasitəçilik edir.

Fondlar və nəşrlər

Azərbaycan musiqi mədəniyyətini maliyyələşdirən xüsusi fondlar mövcud deyildir. Ayrı-ayrı fondlar bütövlükdə mədəniyyətlə, o cümlədən musiqi ilə bağlı olan bəzi layihələrin gerçəkləşməsinə yardım göstərirlər. Onların arasında „Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları“ Fondu xüsusilə seçilir, bu fondun köməyi ilə „İpek Yolu“ Bakı Beynəlxalq Klassik Musiqi Festivalı, rus baletinin ulduzları Vyacheslav Qordeyev və Nadejda Pavlovanın qastrolları, Rəşid Behbudov və Müslüm Maqomayevin yubiley gecələrinin, Azərbaycanda Yaponiya Mədəniyyəti Günlərinin keçirilməsi kimi mədəniyyət tədbirləri təşkil olunmuşdur. Bununla yanaşı Fond „Azərbaycan – İrs“ jurnalının nəşrini həyata keçirir və ayrı-ayrı nəşrləri maliyyələşdirir. Onun maliyyələşdirdiyi son nəşrlərdən biri S.Abdullayevanın „Azərbaycan xalq musiqi alətləri“ (Bakı, 2000-ci il) kitabı olmuşdur. Açıq Cəmiyyət İnstitutu (Soros Fondu) da vaxtaşırı bəzi musiqi tədbirlərini maliyyələşdirir və Mədəniyyət Nazirliyi ilə birlikdə müxtəlif layihələri həyata keçirir.

Not və musiqişünaslıq ədəbiyyatının nəşri işində mürəkkəb vəziyyət yaranmışdır. Musiqişünaslıq əsərlərinin böyük bir hissəsi müəlliflərin öz vəsaiti, çox nadir hallarda isə sponsorların qoyduqları vəsait hesabına nəşr olunur. Ötən on il ərzində bəzi müəlliflər Azərbaycan musiqisi problemlərinə həsr olunmuş tədqiqatlarını, kiçik tirajla da olsa,

nəşr edə biliblər ki, bu da mövcud musiqi ədəbiyyatının zənginləşməsinə qiymətli töhfə olmuşdur.

1999-cu ildə Azərbaycanda ilk dəfə olaraq, peşəkar musiqi jurnalının – Bəstəkarlar İttifaqının təsis etdiyi „Musiqi dünyası“ toplusunun işıq üzü görməsi diqqətəlayiq bir hadisə oldu. Bu, rüblük, elmi-pedoqoji, tenqidi-publisistik, mədəni-maarif jurnalı müasir Azərbaycan musiqisi problemlərinin müzakirəsinə geniş yer verir, oxucuları müxtəlif ölkələrdən olan alimlərin ən yeni axtarışları ilə tanış edir. İnternetdəki xüsusi saytı sayəsində jurnal ən geniş oxucu kütləsinin malik olmuşdur.

Digər bir dövrü nəşr Bakı Musiqi Akademiyasının „Şərqi“ jurnalıdır. İldə iki dəfə nəşr olunan bu jurnal ölkənin musiqi həyatında baş verən ən maraqlı hadisələri işıqlandırmaqla yanaşı, əsasən tələbəlik həyatına, musiqi pedaqogiyasının aktual problemlərinə diqqət yetirir.

Səsyazma studiyalarının sayı son illərdə xeyli artmışdır, ancaq onlar əsasən populyar musiqi nümunələrinin yazılması üzrə ixtisaslaşmışlar. Azərbaycanda yüksək peşəkarlıq səviyyəsinə malik mütəxəssislərin olmasına baxmayaraq, lazımi texniki avadanlığın yoxluğu klassik musiqi nümunələrinin keyfiyyətli şəkildə yazıya alınmasını çətinləşdirir. Bu səbəbdən CD-lərin çoxu xaricdə buraxılmışdır. Belə ki, altı diskdən ibarət „Klassik Azərbaycan musiqisi“ „AMOCO“ neft şirkətinin və „Azerbaijan International“ jurnalının iştirakı ilə ABŞ-da, Fərəc Qarayevin CD-si Belçikada, Firəngiz Əlizadənin isveçrədə buraxılmışdır.

Bu gün Azərbaycanın musiqi mədəniyyəti qarşısında ciddi problemlər durur və bu problemlərin həlli üçün musiqi sənətinin vəziyyətinə cavabdehlik daşıyan bütün institut və təşkilatların öz səylərini birləşdirməsi tələb olunur. Dövlətin musiqi sənəti sahəsində mədəniyyət siyasətinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar:

- yaradıcı potensialın qorunub saxlanması, musiqi kadrlarının başqa fəaliyyət sahələrinə, ölkənin hüdudlarından kənara axını prosesinin zəiflədilməsi, musiqiçilərin onlara layiq əmək haqqı ilə təmin edilməsi;
- bəstəkarların yaradıcılığının stimullaşdırılması, janrların bərabər həddə inkişafının təmin edilməsi, daha istedadlı müəlliflərin əsərlərinə sifariş sisteminin qaydaya salınması;
- orijinal kredit forması kimi peşəkar musiqi yaradıcılığına dövlət qrantlarının ayrılması sisteminin yaradılması (istedadlı uşaqlar üçün xüsusi təqaüdlər, yaradıcılıq mübadiləsinin genişləndirilməsi, müsabiqələr keçirilməsi və s.).

- müvafiq hüquqi mexanizmlər (vergi siyasəti, müəllif hüququna dəqiq riayət edilməsi) vasitəsilə musiqi bazarının dövlət tənzimlənməsinin təmin edilməsi;
- musiqi menecerləri dövlət institutunun formalaşdırılması;
- bütün dünya musiqi mədəniyyətinin yalnız ən yüksək bədii nümunələrini nümayiş etdirən xüsusi telekanalın („Mədəniyyət“ kanalı) yaradılması;
- musiqi mədəniyyətinin inkişafı üçün regional proqramların işlənilib hazırlanması;
- ən yeni poliqrafik bazaya malik xüsusi musiqi nəşriyyatının yaradılması;
- klassik Azərbaycan musiqisi nümunələrinin yazılması və bərpası üçün müasir texniki avadanlıqla təchiz olunmuş səsyazma studiyasının yaradılması;
- ölkənin mədəni həyatının sabitlik „qovşaqlarının“ yaradılması – müntəzəm olaraq beynəlxalq festivalları, o cümlədən müasir musiqi, caz və muğam musiqisi festivallarının, müsabiqələrin keçirilməsi;
- konsert fəaliyyətinin canlandırılması və xarici konsert firmaları ilə əlaqələrin sahmana salınması üçün festivallar, müsabiqələr və baxışlar haqqında açıq məlumat bankının formalaşdırılması;
- uşaqlara ünvanlanan yüksək bədii keyfiyyətə malik musiqi əsərlərinin yaradılması və yayımı üçün ən elverişli şəraitin formalaşdırılması.

Fəsil 14. Təsviri incəsənət

Öz kökləri ilə ta qədim dövrlərə gedib çıxan Azərbaycan təsviri sənət ənənələri özündə neçə-neçə nəsillərin bədii təcrübəsini yığmışdır. Buraya Qobustan və Abşeron mağaralarındakı mezolit və neolit dövrlərinə aid qayaüstü rəsmlər, zəngin bəzəyə malik əmək alətləri və məişət əşyaları, öz gözəlliyi və rəngarəngliyi ilə nadir olan xalçaçılıq sənəti, zərgərlik əşyaları və s. daxildir. Həmçinin öz nəfisliyi və zərifliyi ilə seçilən memarlıq abidələrini – məscidləri, məqbərələri, sarayları və kaşı naxışlarını da xatırlamamaq mümkün deyil. Bədii yaradıcılıq prosesi tarixində Azərbaycan miniatür rəsamlığı və onun görkəmli nümayəndələri Sultan Məhəmməd və Mirzə Əlinin yaradıcılıqları unikal bir tarixi hadisədir.

Bütün bunlar Azərbaycan xalqının bədii mədəniyyətinin özünəməxsus

„genofond“unu yaratmış, onun zəngin irsini təşkil etmişdir. Həmin irs XIX əsrin ortalarından yeni tendensiyalarla daha da dolğunlaşmışdır. Məhz bu dövrdə, güclənməkdə olan Rusiya -Azərbaycan bədii və mədəni əlaqələrinin güclənməsinin təsiri altında incəsənətdə təcridən keyfiyyət dəyişiklikləri baş verdi və bu da milli incəsənətdə yeni realist xüsusiyyətlərin meydana çıxması ilə nəticələndi. Bu dövrün əsas nümayəndələri kimi istedadlı fırça ustaları Mirzə Qədim İrəvani, Mir Mövsüm Nəvvab, şair və rəssam Natəvan və bir çox digərləri çıxış edirdi.

Azərbaycan təsviri sənətində növbəti keyfiyyət dəyişiklikləri XX əsrin əvvəllərində baş verdi: həmin dövrdə bu sənətin inkişafında yeni növ, janr və formaların, başlıcası isə demokratik satirik qrafika və dəzgah rəngkarlığının meydana gəlməsi prosesini müşahidə etmək olar.

Artıq 1910-cu ildə təsviri sənətin əhali arasında populyarlaşdırılması işi aparılırdı: rus rəssamlarının sərgiləri keçirilirdi. 1912-ci ildə isə „Bakı Rəssamları Cəmiyyəti“ təşkil olundu.

Azərbaycan rəssamlıq məktəbinin yaranmasında onun rus rəssamlıq ənənələri ilə əlaqələri mühüm rol oynadı. XIX əsrin sonlarında və XX əsrin əvvəllərində bir çox rus realist rəssamları Azərbaycanda oldular və yerli milli ənənələrə böyük maraq göstərərək, onlardan özlərinə məxsus tərzdə əsərlərində istifadə etdilər. Digər tərəfdən, bu əməkdaşlıq bir çox cəhətdən yerli rəssamlıq məktəbinin, əsasən də təsviri sənət sahəsində, yaradıcı şəkildə yeniləşməsinə səbəb oldu. 1920-ci illərin sonlarında Bakıda açılan rəssamlıq məktəbi peşəkarlığın inkişafında böyük rol oynadı və xeyli istedadlı rəssam yetişdirdi. Onların arasında Tağı Tağıyev, Mikayıl Abdullayev, Böyük Ağa Mirzəzadə, Səttar Behlulzadə və s. kimi bir çox böyük rəssamlar vardı. İndi rəssamların mənimsədikləri əsas üslub istiqaməti realizm, yeni həyat gerçəkliyinin həqiqi, real obrazlarda interpretasiyası idi. Məhz bu realist tendensiya Azərbaycan təsviri sənətində bir çox onilliklər ərzində aparıcı istiqamət olaraq qalmışdır.

1920-ci ildən, sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra respublikada incəsənət sahəsində təşkilati quruculuq işlərinə başlanıldı və bu iş 1932-ci ildə Azərbaycan Sovet Rəssamları İttifaqının yaradılması ilə başa çatdı.

Azərbaycan rəssamları (eləcə də bütün Rusiyada və digər milli məktəblərdə) öz əsas vəzifələrini zəhmətkeş xalqın həyatını doğruldugün təsvir etməkdə görürdülər. Lakin, milli rəssamlıq ənənələrinin

əsas cəbbəxanası dekorativ-tətbiqi sənətlə, yeni öz məğzi etibar ilə qeyri-realist ifadə vasitələri ilə bağlı olduğuna görə, həm rəngkarlıqda, həm də heykəltəraşlıqda dərhal ustalığ – həyat gerçəkliyini realist baxımdan gerçək formalarda əks etdirmək bacarığı məsələsi meydana çıxdı. Buna paralel olaraq, milli incəsənətin özünəməxsusluğu məsələsi, müzakirə edilməyə başladı ki, bu da faktiki olaraq, əsas problem kimi 1990-cı illərə qədər davam etdi.

1930-cu illərin ortalarında Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Məktəbində (ADRM) tədris-pedaqoji işin yenidən qurulması baş verdi, bunun da nəticəsində onun bir çox məzunu Moskva və Leningrad (indiki Sankt-Peterburq) şəhərlərinin ali məktəblərinə ezam edildi.

Başqa sözlə, sovet dövrünün Azərbaycan təsviri sənəti Sovet İttifaqında həyata keçirilən bədii siyasətə tamamilə cavab verirdi, yeni həmin illərdə icazə verilən yeganə bədii istiqamətdə – sosializm realizmi çərçivəsində inkişaf edirdi. Əslində, bu istiqamətin elə bir xüsusi, yalnız ona xas olan cəhətləri yox idi. Onun yeganə spesifik xüsusiyyəti ciddi ideoloji yönümlülüyə malik olması idi. „Sosialist həyat tərzi“nin üstünlüyünü nümayiş etdirməyən hər bir əsər düşmənçilik, dövlət quruluşu üçün təhlükə kimi qiymətləndirilirdi. Belə bir vəziyyət bütövlükdə bütün ölkədə və bütün milli respublikalarda hökm sürürdü.

Belə ideoloji təzyiqlin milli incəsənətin taleyinə yalnız mənfi təsir göstərdiyini də söyləmək olmaz. Azərbaycan mədəniyyətinin 70 illik sovet dövrü tarixində işıqlı səhifələr də az deyil. Bu, böyük sənət adamlarının – incəsənətdə realist istiqamətin həqiqi müdafiəçilərinin yaradıcılığı deməkdir. Onlar sosializm realizmi sahəsində əldə etdikləri nailiyyətlərlə səmimi qəlbən fəxr edirdilər və bu nailiyyətlər çox vaxt realist yaradıcılığın həqiqətən yüksək keyfiyyətli bədii nümunələri idi. Bu dövrün Azərbaycan incəsənətinin, xüsusilə də rəssamlığın fəxr edəsi çox şeylər vardır və bu gün Dövlət İncəsənət Muzeyinin divarlarını bezəyən o dövrə aid istedadlı əsərlərin sayı o qədər də az deyil. Artıq yuxarıda adlarını çəkdiyimiz sənətkarlarla yanaşı həmin dövrdə Salam Salamzadə, Mahmud Tağıyev, Xəlilə Səfərova, Əyyub Məmmədov, Toğrul Sadıqzadə, pariaq „60-cı illər“ nəslindən isə Tahir Salahov, Toğrul Nərimanbəyov, Rasim Babayev, Aşef Cəfərov, Nadir Əbdürrəhmanov kimi istedadlı fırça ustaları yetişmişdir.

Həç şübhəsiz ki, Azərbaycan rəngkarlığında o dövrdə hakim olan ideologiyaları prinsip etibarını ilə qəbul etməyən və bu səbəbdən

hakimiyyət orqanlarının rəğbətini qazanmayan rəssamlar da olmuşdur. Onların özlərini bilərəkdən „sosialist quruluşu“nun heç də az olmayan imtiyazlarından məhrum etdiklərindən danışmaq artıq olardı, amma məhz bu sənətkarların sənətdə „ideologiyadan uzaq“ mövqeləri 1980-ci illərin ortalarındakı məlum siyasi dəyişikliklərdən sonra aparıcı mövqeyə çevrildi. Belə rəssamlar arasında ilk növbədə Əşrəf Muradoğlunun, Cavad Mircavadovun, Kamal Əhmədovun adlarını çəkmək lazımdır.

Bu gün Azərbaycan təsviri sənəti dolğun, yetkin və çoxşaxəli bir fenomen kimi çıxış edir və onu parlaq orijinal bir hadisə kimi fərqləndirən xarakterik struktur xüsusiyyətlərinə malikdir. Bu sənətdə dünya praktikasında mövcud olan bütün əsas bədii istiqamətlər təmsil olunmuşdur. Rəngkarlıqda realist tendensiya öz „sağlam“, hər cür yalançı pafosdan uzaq məcrasına qovuşmuşdur. Primitivizm, ekspressionizm, abstraksionizm kimi bir çox digər istiqamətlər də onunla dinc „yanaşı yaşayır“. 1990-cı illərin sonlarında rəngkarlıq həyatına qədəm qoyan gənc rəssamlar konseptual incəsənətin müxtəlif növlərini mənimsəyirlər ki, bunlar da, heç şübhəsiz, ənənəvi texnikalardan fərqli olaraq daha ciddi maliyyə və mənəvi dəstək tələb edir. Həmin növlər müasir yaradıcılığın Lend-Art, installasiya, fotoqrafiya və Video-Art, aksiya, performans və s. kimi növlərini əhatə edir.

Heç şübhəsiz ki, bu gün rəssamlar öz düşüncə və bədii ideyalarını gerçəkləşdirməkdə sərbəstdirlər. Həmçinin, heç şübhəsiz ki, (bunu qeyd etmək çox vacibdir!) tarixilik baxımından bu, istənilən xalqın incəsənətinin inkişafı tələyində ən mühüm andır. Lakin bu qədər uzun illər boyu həsrətində qaldığımız və arzuladığımız demokratik azadlıqların təsdiqi, cəmiyyətin həyatına heç də təkə müsbət dəyişikliklər gətirməmişdir.

Sosializmin inkaredilməz üstünlüklərindən biri mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin maliyyə cəhətdən dövlət tərəfindən dəstəklənməsi idi. Rəssamlar üçün bu, onların Rəssamlar İttifaqının hesabına saxlanılan (və bu gün də saxlanılmaqda davam edir!) emalatxanaları pulsuz təmin edilməsi, sergilərin müntəzəm keçirilməsi, sisteməlik olaraq Mədəniyyət Nazirliyi, dövlət muzeyləri, Bədii Fond tərəfindən rəsm əsərlərinin satın alınması, nəhayət rəssamların planlı, müntəzəm surətdə təkə ölkənin daxilinə deyil, həm də xarici ölkələrə yaradıcılıq ezamiyyətinə göndərilməsi və „dövlət əhəmiyyətli“ mövzulara həsr olunmuş əsərlərin yaradılmasına dövlət sifarişləri sisteminin həyata keçirilməsi demək idi. Bütün bu

„nemətlərin“ əvəzi (əvvəldə də qeyd edildiyi kimi) ciddi senzura və əsərlərdə „ideoloji əhəmiyyətin“ vurğulanması kimi ağır tələbin yerinə yetirilməsilə ödənilirdi.

Artıq 10 ildir ki, rəssamların həyat fəaliyyətini təmin edən „qida sistemi“ çökmüşdür və indi onların uğurlarının yeganə təminatçısı istedad və „əlahəzrət təsadüf“ olmuşdur. Başqa sözlə, sənət dünyasında təbii seçim baş vermişdir: ortabablar, hər şəraitə uyğunlaşanlar haçansa çox nüfuzlu olan bu sahələri tədricən tərk edirlər və bu günkü Azərbaycan rəssamlıq məktəbinin simasını yalnız əsl ustalar, əsl istedadı olanlar, „öz ordenlərinin cəngavərləri“ müəyyən edirlər.

Hazırda Azərbaycan Rəssamlar İttifaqının 800-ə yaxın üzvü vardır. Əvvəllər olduğu kimi, burada rəngkarlıq, heykəltaraşlıq, dekorativ-tətbiqi sənət, monumental incəsənət, qrafika və tənqid bölmələri fəaliyyət göstərir. Əvvəlki kimi yenə də rəssamlara İttifaqın tabeliyində olan iki qalereyada öz sergilərini pulsuz təşkil imkanı verilir. Lakin, hər halda sergilərin tam şəkildə təşkili üçün, heç olmazsa afişaların, dövlətnamələrin və ən yaxşı halda, kataloqların çapı üçün əlavə vəsait lazımdır.

Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində olan sergi salonlarında, hər şeydən əvvəl, S.Bəhlulzadə adına Sergi Salonunda və R.Mustafayev adına Dövlət İncəsənət Muzeyinin zallarında yubileylərə həsr olunan və plan üzrə sergilər pulsuz təşkil edilir. Muzeyin fəal sergi fəaliyyətini xüsusilə qeyd etmək istədik: təkə ötən il ərzində burada 22 sergi keçirilmişdir. Mədəniyyət Nazirliyinin tabeliyində cəmi 26 şəkil qalereyası və iki sergi salonu vardır. Bunlara yuxarıda adı çəkilən S.Bəhlulzadə adına Sergi Salonu, „İçəri şəhər“ Bədii Sergi Salonu, Azərbaycan Respublikası Dövlət Şəkil Qalereyası, Gəncə, Şamaxı, Lənkəran və s. kimi rayon mərkəzlərində yerləşən 25 qalereya daxildir.

Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait hesabına Mədəniyyət Nazirliyi həm yaxın, həm də uzaq xaricdə xeyli sayda sergi təşkil etmişdir. Onlardan, hər şeydən əvvəl, Azərbaycan rəssamlarının Rusiya Federasiyasında (Moskva), Ukraynada (Kiyev), Amerika Birləşmiş Ştatlarında, Avstriyada (Vyana) Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət Günləri çərçivəsində keçirilən sergilərini qeyd etmək lazımdır. Bu növ tədbirlərin ən axırıncılarından biri Azərbaycan rəssamlarının Strasburqda keçirilən və Azərbaycanın Avropa Şurasına daxil olmasının bir illiyinə həsr edilən sergisidir.

Həmçinin bir sıra Azərbaycan rəssamlarının (Fərhad Xəlilovun, Vidadi Nərimanbəyovun, Teymur Məmmədovun, Ədalət Qaranın, Namiq Dadaşovun, Sakit Məmmədovun) Mədəniyyət Nazirliyinin bilavasitə dəstəyi ilə Fransada, İtaliyada, İsveçdə, Türkiyədə və Rusiyada keçirilən fərdi sərgilərini də qeyd etmək lazımdır.

Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən öz növbəsində evdə, Azərbaycanda Rusiya Federasiyasından (onlardan ən maraqlıların – Azərbaycanda Rusiya Federasiyası Mədəniyyəti Günləri çərçivəsində keçirilən „Dövlət Tretyakov Qalereyası Fondlarından“ adlı rus avanqard rəssamlığına həsr olunmuş sərgini, „Rus naxışları“ baş örtükləri və rus qobeleni sərgilərini, nəhayət rus rəssamı Nikas Safronovun fərdi sərgisinin adlarını burda ayrıca qeyd etmək istərdik), habelə digər MDB ölkələrindən (məsələn, gürcü rəssamı Tengiz Caparidzenin fərdi sərgisi) getirilən sərgilər himayə edilmiş və keçirilmişdir.

Hər bir ölkənin tarixi kimi bizim tariximiz də, həm faciəvi, həm də sevincli unudulmaz hadisələrlə doludur. Onları daim xatırlamaq, böyüməkdə olan gənc nəsle yaxşı tanımaq müqəddəs borcumuzdur. Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Rəssamlar İttifaqı ilə birlikdə hər il 20 yanvar, Xocalı faciəsi qurbanlarının xatirəsinə, həmçinin Novruz bayramına və Müstəqillik Gününa həsr olunmuş sərgilər keçirir.

Mədəniyyət Nazirliyi gənc rəssamları da unutmur, axı Azərbaycan incəsənətinin sabahını məhz onlar müəyyən edirlər. Gənc istedadların əsərlərindən ibarət sərgilər ABŞ-da, İsveçdə, Yaponiyada, İranda, Türkiyədə, Fransada nümayiş etdirilmişdir. Gənc rəssamların çoxu dəfələrlə beynəlxalq müsabiqələrdə iştirak etmiş, vətənə priz və mükafatlarla qayıtmışlar. Məsələn, 13 yaşlı Tamara Məmmədova ABŞ-da, İsveçdə və Yaponiyada keçirilən sərgilərdə qızıl medallar almışdır.

Mədəniyyət Nazirliyi özəl sektorla da əlaqə saxlayır. Bakıda bir sıra özəl şəkil qalereyaları fəaliyyət göstərir, onların arasında Bakı İncəsənət Mərkəzi, eləcə də „Abşeron“ və „Qız qalası“ qalereyaları öz fəallığı ilə xüsusilə seçilir. Belə ki, 1994-cü ildən başlayaraq, Bakı İncəsənət Mərkəzində hər il „Azərbaycan bu gün“ plakatu üzrə milli müsabiqə keçirilir. Bu müsabiqənin baş sponsoru „UNOKAL-Khazar“ neft şirkətidir. Mədəniyyət Nazirliyinin nümayəndəsi bu müsabiqənin münəfiq heyətinin daimi üzvüdür.

1998-ci ildə Bakıda Azərbaycan Fotoqraflar İttifaqı yaradıldı: o öz sıralarında həm peşəkarları, həm də həvəskarları birləşdirir. İttifaq hər ay sərgi-müsabiqələr keçirir, tanınmış xarici fotoqraflarla fəal əməkdaşlıq əlaqələri saxlayır, birgə layihələrdə iştirak edir. İttifaq yarandığı andan xeyli məhsuldar fəaliyyət göstərmişdir. Belə ki, 10 fərdi sərgi təşkil olunmuş, habelə məşhur fotoqraf Jozef Kudelkanın iştirakı ilə 2 beynəlxalq seminar keçirilmişdir. 2000-ci ildə 11 Azərbaycan fotoqrafı „World press foto“ kimi nüfuzlu beynəlxalq müsabiqənin mükafatlarına layiq görülmüşdür.

Tətbiqi sənət sahəsində bu və ya digər layihələr əsasən müxtəlif fond və firmaların dəstəyi ilə həyata keçirilir. Onlardan Azərbaycan Açıq Cəmiyyət İnstitutunun fəaliyyətini xüsusi qeyd etmək lazımdır.

Təsviri sənətin inkişafına dövlət dəstəyinə gəldikdə isə, bu dəstək sərgi fəaliyyəti ilə yanaşı rəssamlıq təhsili sahəsinə yönəldilmişdir. Uzun illərdir ki, Uşaq Şəkil Qalereyası fəaliyyət göstərir və o, uşaqların bədii tərbiyəsində əsas mərkəz hesab olunur. 2000-ci ildə Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetinin bədii fakültələri bazasında Rəssamlıq Akademiyası yaradılmışdır. İndi bu təhsil ocağının qarşısında bədii təhsil sisteminin yenidən təşkili və yeniləşdirilməsi sahəsində ciddi vəzifələr durur. Bunu təkcə ölkədə yaranmış vəziyyət deyil, həm də bədii yaradıcılığa gəldikdə daha çox qeyri-ənənəvi, bəzən hətta gözənilməz texnologiyaların fəal tətbiq edildiyi dünya praktikası tələb edir.

Rəssamlıq kadrlarının yetişdirilməsi ilə yanaşı Mədəniyyət Nazirliyi, iqtisadi vəziyyətin çətinliklərinə baxmayaraq, imkan daxilində rəssamların işlərini satın almağa davam edərək, onlara maddi yardım da göstərir. Belə ki, Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan rəssamlarının 2000-ci il ərzində 44, 2001-ci ildə 49 əsərini satın almışdır. Belə əsər müəllifləri arasında həm yaşlı, həm də cavan nəslin nümayəndələri vardır.

İnkişaf perspektivləri

- Azərbaycanda təsviri sənətin gələcək inkişafı və dəstəklənməsinin ən vacib problemlərindən biri Müasir İncəsənət Muzeyinin yaradılmasıdır. Dövlət İncəsənət Muzeyi XX əsr incəsənəti (rəngkarlıq, qrafika, heykəltəraşlıq) əsərlərinin kifayət qədər böyük kollegiyasına malikdir və onların bir qismi ekspozisiyalarda nümayiş etdirilir. Lakin akademik yönümlüyü səbəbindən bu

muzey müasir bədii praktikada yaranmış vəziyyəti olduğu kimi tam şəkildə əks etdirmir və etdirə bilməz də. Bununla bərabər həqiqətən parlaq və orijinal bir fenomen olan müasir Azərbaycan incəsənətinin nümunələri özəl kolleksiyalara (daha çox xarici ölkələrdəki), yaxud da rəssamların emalatxanalına səpələnmişdir. İşləməyən zavodlar, fabriklər və s. kimi qeyri-ənənəvi ekspozisiya yerlərinə diqqət yetirmək lazımdır.

- Müasir Azərbaycan İncəsənəti Albomunun nəşri də aktual problemlərdən biridir; belə bir albomun varlığı yuxarıda adı çəkilən muzeyin yoxluğunu qismən əvəz edə və müasir incəsənətin ən parlaq nümunələrinin populyarlaşmasına kömək edə bilər.
- Dövlət siyasətinin əsas vəzifələrindən biri ölkənin mədəni həyatında bölgələrin bərabər inkişafına və iştirakına yönəldilməlidir.
- Yüksək peşəkarlıq səviyyəsinin qorunub saxlanması və fikir mübadiləsi üçün Azərbaycan rəssamlarının yaxın və uzaq xarici ölkələrin ən yaxşı ali məktəblərində daimi təcrübə keçmələri və təhsil almaları sistemi yaradılmalıdır.
- Məaliyyə dəstəyinin təmin edilməsi, müxtəlif tətbiqi sənət formalarının gündəlik həyata tətbiqi məqsədilə yeni binaların bədii tərtibatı və dizaynı üçün məcburi ayrılmalar (1%-ə qədər) haqqında qanun işlənilməlidir.
- Estetik tərbiyə və bədii zövqün inkişaf etdirilməsi məqsədilə məktəb proqramlarına dünya mədəniyyətinin, dizaynının, xalq sənəti peşələrinin öyrənilməsi üzrə məcburi fənn daxil edilməlidir.

Fəsil 15. Teatr

Azərbaycanda peşəkar teatr yaranmamışdan əvvəl çoxəsrlik xalq teatrı ənənələri mövcud olmuşdur. Bütərəstlik, dini, folklor-musiqi və ədəbi rəqs motivlərini özündə əks etdirən meydan tamaşaları bu teatrın məğzini və başlıca dəyərini müəyyən edirdi. Məhz, mayası fəal improvizasiyaya əsaslanan, müəyyən hallarda isə dini-mərasim təsəvvürləri elementlərinə malik xalq teatrı XIX əsr maarifçilərinə yeni teatrın əsasını qoymaq imkanı verdi. Həmin dövrdə Azərbaycan cəmiyyətinin mədəni həyatında baş verən müterəqqi tendensiyalar özünü bir çox sahələrdə, o cümlədən teatr sənətində də büruzə verirdi. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan ziyalılarının o dövrdəki təşəbbüsləri səhnə sənətilə məşğul olmağa o qədər də maraq göstərməyən ənənəvi islam cəmiyyəti şəraitində meydana çıxmışdı.

Klassik milli dramaturgiyanın əsasını qoyan Mirzə Fətəli Axundovun pyesləri Azərbaycanda dünyəvi teatrın yaranmasında həlledici rol oynamışdır. Onun 1873-cü ildə Bakıda, məşhur maarifçilər Həsənbəy Zərdabi və Nəcəfbəy Vəzirovun təşəbbüsü ilə səhnəyə qoyulan „Lənkəran xanının vəzir“ və „Hacı Qara“ pyesləri təkcə Azərbaycanda deyil, bütün müsəlman Şərqiində ilk dramaturji tamaşalar olmuşdur.

Bütün Şərqiə Avropa üslublu musiqili teatr janrının əsasını görkəmli bəstəkar, publisist və ictimai xadim Üzeyir Hacıbəyovun „Leyli və Məcnun“ operası (1908-ci il) və „Arşın mal alan“ operettası (1913-cü il) qoymuşdur.

Teatr tamaşaları təkcə, o zaman quberniya mərkəzi olan Bakıda deyil, həmçinin Quba, Şəki, Şuşa, Naxçıvan kimi əyalət şəhərlərində, habelə qonşu quberniyalarda – xeyli azərbaycanlı əhalinin yaşadığı Tiflis (Tbilisi) və İrəvan (Yerevan) şəhərlərində oynanırdı. Teatr repertuarı yerli müəlliflərin, o dövrün ən vacib problemlərinə toxunan pyesləri ilə daim zənginləşdirilirdi. Rusiyada və Avropada təhsil almış gənclər xarici klassiklərin əsərlərini fəal surətdə tərcümə edir və dünya dramaturgiyası nümunələrini tamaşaya qoyurdular. O dövrün kanonlarına uyğun olaraq qadın rollarını kişi aktyorlar oynayırdılar, tamaşaların rejissurası və tərtibatı da cəlbədiçi deyildi. Bununla belə, Azərbaycanda yeni tipli, Avropa ənənələrini öz canına hopduran, amma öz milli xüsusiyyətlərindən də imtina etməyən teatrın yaranma prosesi durmadan davam edirdi.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının mövcud olduğu qısa dövrdə (1918-1920) milli özünüdərk dalgası xeyli gücləndi. Cəmiyyət həyatının bütün sahələrində, o cümlədən teatr sahəsində əhəmiyyətli hadisələr baş verdi. İlk demokratik respublika hökuməti parakəndə halda fəaliyyət göstərən teatr truppalarını birləşdirərək 1919-cu il oktyabrın 24-də dövlət teatrı yaratdı.

Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı kimi görkəmli dramaturqların yaradıcılığı peşəkar teatrın inkişafına yeni təkan verdi. Onların dramaturgiyası parlaq aktyorlar pleyadasının meydana çıxmasına səbəb oldu. Onların arasında Hüseyn Ərəblinski, Abbas Mirzə Şerifzadə, Sıdqi Rühulla və b. kimi görkəmli sənətkarlar var idi.

Sovet dövründə Azərbaycan teatrı öz peşəkarlıq səviyyəsini sürətlə artıraraq milli mədəniyyətin ayrılmaz hissəsinə çevrildi və geniş əhali

kütləsinin maariflənməsində, sonrakı mərhələlərdə isə estetik baxışların formalaşmasında, ümumbəşəri dəyərlərin təbliğində əhəmiyyətli rol oynadı.

İkinci Dünya Müharibəsi başa çatdıqdan sonra teatr partiyasının ideoloji təbliğat maşını üçün o qədər də maraqlı olmadı, əvvəlcə kino, sonra isə televiziya onu sıxışdırmağa başladı.

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyinin bərpa olunması milli teatrın inkişafı üçün geniş perspektivlər və yeni imkanlar açdı. Bununla yanaşı keçid dövrünə xas olan dağıdıcı proseslər, həm sosial-ictimai, həm də fərdi xarakterli köhnə təsəvvürlərin alt-üst olması mədəniyyətin bu sahəsinin inkişafına mənfi təsir göstərdi. 90-cı illərin əvvəllərində özünüidarəetmə prinsiplərinin mexaniki surətdə teatr fəaliyyəti sahəsinə tətbiq edilməsinə cəhd göstərilməsi yaranmış vəziyyəti tam sabitləşdirə bilmədi. Bu çətinlikləri dəf etmək üçün bütün sosial-mədəniyyət sahəsində köklü dəyişikliklər həyata keçirilməsi, menecmentin yeni bazar mexanizmlərinin işlənilib hazırlanması və tətbiq edilməsi tələb olunur.

Hazırda Mədəniyyət Nazirliyi sistemində 26 dövlət teatrı vardır: Dövlət Akademik Opera və Balet teatrı, 13 dram teatrı, Musiqili Komediya Teatrı, Musiqili Dram Teatrı, Gənc Tamaşaçılar Teatrı, 5 kukla teatrı, Poeziya Teatrı, Pantomima Teatrı, Dövlət Sirkı.

Milli teatrlarla yanaşı ölkədə mədəni dözümlülük siyasətinə uyğun olaraq Azərbaycanda yaşayan azsaylı xalqların dillərində tamaşalar hazırlayan teatrlar da fəaliyyət göstərir. Bunlara misal olaraq, ilk növbədə, əsasən hələ 1923-cü ildə qoyulmuş S.Vurğun adına Rus Dram Teatrının, Ləzgi Teatrının (1992), Qax rayonunun Əlibəyli kəndində fəaliyyət göstərən Gürcü xalq teatrının adlarını çəkmək lazımdır.

Son illərdə bələdiyyə teatrları və özəl teatrlar, studiyalar, özəl antreprizlər fəaliyyət göstərməyə başlamışdır.

Keçid dövründə teatr prosesini stabilləşdirmək, teatr şəbəkəsinin planauyğun və məhsuldar fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə Mədəniyyət Nazirliyi bütün mövcud maliyyə, təşkilati və yaradıcı imkanlarını səfərbərliyə almışdır. Son illərdə büdcə vəsaiti hesabına 120-dən çox yeni tamaşa hazırlanmışdır: bu tamaşalar arasında Şekspir, Şiller, Molyer, Hüqo, Bomaşşe, Eduard de Filippo, habele

Füzuli, Mirzə Fətəli Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı və başqalarının adları ilə təmsil olunan xarici və milli dramaturgiya nümunələri mövcuddur. Həmin müddət ərzində nazirlik 213 orjinal pyes, 92 tərcümə işi, 9 opera (onlardan 5-i uşaqlar üçündür), 12 musiqili komediya, 13 müzikli və 2 balet əsəri satın almışdır.

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi nəticəsində dörd dövlət teatrı öz fəaliyyətini məcburi köçkün şəraitində davam etdirməyə məcbur olmuşdur. İrəvan və Şuşa teatrları müvəqqəti olaraq Bakıda, Füzuli teatrı Sumqayıtda, Ağdam teatrı isə Bərdədə yerləşdirilmişdir. Ciddi maddi itkilərə məruz qalan bu teatrların iş rejimini bərpa etmək məqsədilə Mədəniyyət Nazirliyi dövlət sifarişləri verməklə onların tamaşalarını sisteməlik olaraq maliyyələşdirir.

Dövlət sifariş teatrlarına maliyyə yardımının əsas formasıdır. O, tamaşa layihələrinin seçilməsini nəzərdə tutur, bu seçim zamanı təklif olunan layihələrdən yaradıcı planda ən perspektivli işlərə üstünlük verilir. Dövlət sifarişlərlə təkcə paytaxt teatrları təmin edilmir. Praktiki olaraq, ölkədə fəaliyyət göstərən hər bir teatr müəssisəsi hər il dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən tamaşa hazırlamaq imkanına malikdir. Praktika göstərir ki, bu cür dəstək forması bu gün teatr ustalarının öz yaradıcı ideyalarını səhnədə genişləndirə bilmələri üçün ən əlverişli şərait yaratmağa imkan verir. Özəl sponsorların tamaşaları maliyyələşdirməyə cəlb edilmələri təşviq olunur.

Teatrların tövsiyələri və təklifləri əsasında hər il onlarla yerli müəllifin əsəri satın alınır, xarici dramaturqların pyesləri Azərbaycan dilinə tərcümə edilir və s. Qeyd etmək lazımdır ki, repertuar siyasəti teatr kollektivlərinin tamamilə öz ixtiyarındadır. Kontrakt əsasında çalışan teatr rəhbərləri də (direktor, bədii rəhbər), öz növbəsində, teatrlarının yaradıcı və bədii-texniki heyətilə müqavilə əsasında əməkdaşlıq edirlər.

Keçid dövründə dövlətin üzleşdiyi iqtisadi çətinliklər teatrların maddi-texnika bazasının tam təminatına imkan vermir. Bununla əlaqədar, bir sıra teatrlarda geniş miqyaslı təmir-bərpa işlərinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan "Azərbaycanda dünyəvi peşəkar teatrın yaradılmasının 125 illiyi haqqında" prezident fərmanı xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Ən qədim teatr müəssisələrindən biri olan Musiqili Komediya Teatrının yeni binası tikilmiş, Milli Dram və digər

teatrların binaları təmir edilmişdir, Dövlət Filarmoniyası binasının bərpası üzrə əsaslı işlər başa çatdırılıb.

Maliyyə çatışmazlığına baxmayaraq, festival-qastrol fəaliyyəti davam etdirilir. Qonşu Rusiya, Türkiyə və Gürcüstanla bağlanmış müqavilələrə əsasən teatr tədbirləri mübadilə edilir. Təkcə 2001-ci ildə Azərbaycanın teatr kollektivləri Ankarada, Sankt-Peterburqda və İzmirde keçirilən beynəlxalq teatr festivallarında iştirak etmişlər. Milli teatr festivalları, ölkə daxilində qastrol səfərləri təşkil olunur. Bizim rejissorların xarici teatrların fəaliyyətində iştirak etməsi beynəlxalq əməkdaşlığın yeni formasına çevrilmişdir.

Dördüncü hissə: Mədəniyyət industriyaları

Fəsil 16. Televiziya, radio, mətbuat

Televiziya

Azərbaycanda televiziya verilişlərinin tarixi 50-ci illərin ortalarından başlayır: həmin dövrdə bütün sovet ərazisində mərkəzi və respublika televiziya şirkətlərinin (studiyalarının, o vaxt onlar belə adlanırdı) yaradılmasına başlanmışdı. Teleqəbuledicilər son dərəcə az idi və onlara malik olanların menzilləri dərhal qonşular üçün kluba çevrilirdi; SSRİ vətəndaşlarına xas kollektivçilik ruhunda tərbiyə edilmiş bu adamlar hər gün oraya toplaşib texnikanın yeni möcüzəsi – televiziya verilişlərinə tamaşa edirdilər. Ölkənin partiya rəhbərləri əllərinə nə qədər güclü bir ideoloji silah düşdüyünü çox tezliklə başa düşdülər və sonrakı 30-35 il ərzində SSRİ-də televiziya kommunist əxlaqının başlıca təbliğatçısına və burjuva dəyərləri və kapitalist həyat tərzinin kəskin ifşəçisinə çevrilirdi.

1992-ci ildə Azərbaycanda televizorların sayı 1,5 mln-a çatmışdı, yeni hər bir ailənin evdə, əsasən sovet istehsalı olan televizoru vardı. Sonrakı dövrlər üzrə müvafiq statistik hesabatlar apanılmamışdır. Görünür, həmin dövrdən bazar iqtisadiyyatına keçilməsilə əlaqədar müxtəlif ölkələrdən cürbəcür markalı televizorların respublikaya axması, onların uçota alınmasını qeyri-mümkün etmişdir; amma hər halda onların sayı xeyli artmışdır və indi bir çox mənzillərdə iki, bəzən isə hətta üç televizor vardır.

Azərbaycanda televiziya bazarının təhlil edilməsi (mass-mediya mənasında) bu sahədə, eləcə də digər sahələrdə ciddi sosioloji tədqiqatların yoxluğu ucubətindən xeyli çətinlikdir. Azsaylı yerli reyting sorğularının nəticələri obyektiv mülahizələr irəli sürməyə imkan vermir. Televiziya kanallarının reklam və digər fəaliyyətlərlə bağlı maliyyə göstəricilərinin gizli saxlanması da hər hansı bir tendensiyanın və nəticənin üzə çıxarılmasına mane olur.

Azərbaycan televiziya bazarında yerli dövlət və özəl şirkətlərlə yanaşı dörd türk (TRT-1, „Kanal D“, TQRT, STV), iki rus (ORT, RTR) kanalı fəaliyyət göstərir. Özü də türk və rus kanalları bütöv televiziya günü rejimində translyasiya edilir. Bu vəziyyət ictimaiyyətin bir qisminə müəyyən narazılığa səbəb olur, onlar belə hesab edirlər ki, yaranmış praktika milli maraqlarla daban-dabana ziddiyyət təşkil edir. Hərçənd, reklam bazarının yenidən bölüşdürülməsi ilə bağlı versiya da mövcuddur, çünki əzəldən Azərbaycanda populyar olan Rusiya kanalları tamaşaçı auditoriyasının xeyli hissəsini özünə cəlb edir. Sərhəd rayonlarında İran, Gürcüstan və Ermenistan kanallarını sabit şəkildə tutmaq olur.

Son 5-6 il ərzində sputnik vasitəsilə ötürülən teleproqramları, xüsusilə də dil eyniliyi səbəbindən türk kanallarını qəbul edə bilmək üçün əhalinin fərdi qurğulardan istifadəsi geniş inkişaf etmişdir. Özü də „çanaq“ların sayı paytaxtda və digər şəhərlərdə paralel şəkildə artır. Bundan əlavə, onların sayı kənd yerlərində də kifayət qədər böyükdür. Onlar əsasən İranla sərhəd olan cənub regionlarında geniş yayılmışdır. 90-cı illərin ortalarında qonşu ölkədə sputnik televiziyasından istifadə olunması rəsmən qadağan ediləndə, bu qurğular sərhəddən bu tayına axdı və yerli əhali onları ucuz qiymətə əldə etdi. Əyalət yerlərində sputnik TV-lərdən istifadə edənlərin sayının artmasına, həmçinin Bakıdakı əsas ötürücü stansiyaların rəle rabitə xətləri ilə ölkənin dərinliklərinə ötürülən tele təsvirlərin mərkəzdən uzaqlaşdıqca keyfiyyətə pisləşməsi də təsir göstərir.

Kabel televiziya ölkədə geniş yayılmamışdır. 90-cı illərin əvvəllərində meydana çıxan və mikrorayonlarda ayrı-ayrı mənzillərin sakinlərinə xidmət edən yerli şəbəkələr tezliklə öz fəaliyyətini dayandırmalı oldu. Bunun da səbəbi çoxsaylı yerli və xarici telekanalların hamılıqla qəbul edilən efrədə veriliş verməyə başlamaları idi, çünki bu proqramlara baxmaq üçün əlavə haqq ödəmək lazım deyildi. Kabel televiziya kanalları az sayda da olsa, yalnız Bakı şəhərinin bəzi bahalı mehmanxanalarında öz fəaliyyətini davam etdirir.

Sputnik TV və fərdi deşifratorlar (dekoderlər) vasitəsilə xarici kanallara pullu baxış paytaxtda və ona yaxın bölgələrdə həyata keçirilir. Televiziya bazarının bu segmentində xaricilərin – kanadalıların, türklərin və rusların iştirakı ilə üç şirkət fəaliyyət göstərir.

Televiziya verilişləri fəaliyyəti 2000-ci ildə qəbul edilən „Kütləvi İnformasiya Vasitələri haqqında“ qanunla və Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2001-ci il tarixli „KİV-ə dövlət qayğısının gücləndirilməsi sahəsində əlavə tədbirlər haqqında“ fərmanı ilə tənzimlənir (ətraflı məlumat üçün 3-cü fəslə bax).

Azərbaycanda 2001-ci ilin ortalarında dövlət idarəetmə strukturunda baş verən böyük islahatlar çərçivəsində KİV-in, o cümlədən elektron vasitələrin fəaliyyətinin lisenziyalaşdırılması sistemində müəyyən dəyişikliklər edilir. Bu funksiyaları yerinə yetirməklə məşğul olmuş Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin yerinə ölkə prezidentinin administrasiyası nəzdində İctimai Şura yaradılır. Onun funksiyaları Avropa Şurasının tövsiyələrinə uyğun olaraq müəyyənləşdirilir, bu təşkilatın nümayəndələri ölkənin televiziya bazarında yaranmış vəziyyəti diqqətlə öyrənmişlər.

Bütün ölkə ərazisini əhatə edən əsas dövlət kanalı informativ və bir qədər ağır mədəni-bədii siyasət yürütməklə məşğul olan və bu sahədə çoxdan formalaşmış rəsmi orqandır. İnformasiya buraxılışlarının tematik strukturu uzun illərdə dəyişməz qalır, yalnız əmək qabaqcılları haqda süjetlərdən ibarət olan xəbər bloku indi bölgə müxbirlərinin, hökumət qərarlarının müzakirələrinə həsr olunan çansızıcı telehesabatlarından ibarət saysız-hesabsız seriallarla əvəz edilmişdir. Kanalın mədəniyyət-əyləncə və ictimai-siyasi simasını çoxlu növ və janrları əhatə edən öz proqramları müəyyənləşdirir.

Özəl telekanallardan fərqli olaraq, dövlət TV-nin proqramları qərb filmlərinin bolluğu ilə ağırlaşdırılmamışdır. Buna baxmayaraq, hər gün verilən Cənubi Amerika serialları onun da repertuarında özünə möhkəm yer tutmuşdur. Azərbaycan dünyəvi ölkədir və islam onun ictimai həyatında əhəmiyyətli rol oynamır. Televiziyada, o cümlədən özəl televiziya da islam dininin təbliği, tamaşaçıların böyük əksəriyyətinin kifayət qədər maraq göstərməməsi səbəbindən məhdud xarakter daşıyır. Dövlət televiziya şirkəti strukturunda az həcmdə sənədli videofilmlər və teletamaşalar istehsalı ilə məşğul olan birliklər

vardır. Dövlət televiziyaşının fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsi bütçə ayırmaları hesabına həyata keçirilir. Onun reklam fəaliyyətilə müqavilə əsasında kommersiya strukturu məşğul olur.

Həmçinin, Naxçıvan Muxtar Respublikasının tərkibinə daxil olan altı inzibati rayona kiçik həcmli verilişlər yayın (axşam vaxtları 1,5-2 saat) dövlət kanalı da mövcuddur.

1991-ci ildən etibarən Bakıda ilk özəl kanal meydana çıxandan sonra dövlət televiziyaşs öz inhisarçı mövqeyini itirməyə başladı və qətiyyətlə demək olar ki, öz auditoriyasının xeyli hissəsini qoruyub saxlaya bilmədi. Və buna, digər bazarlar kimi yeni iqtisadi münasibətlərə cəlb olunan televiziya bazarı bürüyən təbii proseslərin nəticəsi kimi baxmaq lazımdır.

Paytaxtda 4 özəl şirkət (ANS, SPACE, Lider, „Azad Azərbaycan“), iri şəhərlərdə (Gəncə, Sumqayıt, Lənkəran, Quba, Xaçmaz və b.) və bəzi digər şəhərlərdə də həmçinin yerli televiziya şirkətləri fəaliyyət göstərir. Onların bir çoxu efi tezliyi üçün hakimiyyət orqanlarından alınan rəsmi icazəyə malik deyillər, amma bu onların bəzilərinə tamamilə rahat şəkildə veriliş verməkdə heç bir maneəçilik törətmir.

Son beş ildə Azərbaycanda Amerikanın, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə özəl televiziyanın inkişafına yardım göstərən „Internyus“ teleşirkətinin nümayəndələri fəaliyyət göstərir. Onun təmənnəsiz yardımı ilə yerli teleşirkətlər öz texniki cəbbəxanalarını zənginləşdirirlər. Bundan əlavə, „Internyus“ onlara nümayiş etdirilmək üçün, pulsuz olaraq, əsasən humanitar xarakterli televiziya proqramları verir. „Internyus“ 1999-2000-ci illərdə həyata keçirilən birdəfəlik iri kampaniya çərçivəsində gənc Azərbaycan rejissorlarının böyük bir qrupuna öz sənərləri üzrə sənədli filmlər çəkmə bilmələri üçün şərait yaratmış və həmin filmlərin istehsal xərclərini tamamilə ödəmişdir.

„Internyus“un qonşu Cənubi Qafqaz ölkələrində də nümayəndəlikləri mövcuddur. Bundan istifadə edən şirkət birmə verilişlərin hazırlanması və Gürcüstan, Ermənistan və Azərbaycan efirinə buraxılması işini qaydaya salmışdır.

Pullu reklam, bəzi proqramlar üçün işə sponsor yardımı özəl kanalların əsas maliyyə mənbəyi olaraq qalır, hərçənd sponsor yardımı da

reklam xidmətlərinin ödənilməsinin bir qədər başqa, şəkli dəyişdirilmiş forması kimi çıxış edir.

Özəl telekanalların paytaxtda, sayca olmasa da, hər halda keyfiyyət cəhətdə inkişafı televiziya bazarında rəqabət mühitinin yaranması ilə bağlıdır. Bu proses hələlik periferiyaya yayılmamışdır. Tamaşaçı uğrunda mübarizə (bu işə reklam, daha dəqiq desək reklam verənlərin maliyyə vəsaiti və bundan irəli gələn üstünlüklər uğrunda mübarizə deməkdir) gənc teleşirkət sahibkarlarını daim yeni formalar axtarıb tapmağa, bütün profillər üzrə ən yaxşı mütəxəssisləri işə cəlb etməyə, texniki imkanlarını təkmilləşdirməyə məcbur edir. Bu da onların bəzilərinə bir sıra parametrlər, xüsusilə də hadisələrə operativ reaksiya vermək, proqram siyasətinin çevikliyi, dizayn sahəsində dövlət kanalını üstələməyə imkan verir. Özəllər həmçinin interaktiv televiziya metodlarını tətbiq edirlər.

Əyləncə proqramlarının bolluğu da diqqəti cəlb edir. Doğrudur, onlar heç də həmişə yüksək keyfiyyətli olmur və çox vaxt tamaşaçı auditoriyasının tələbkar olmayan hissəsinin zövqünü oxşayır, amma bu istiqamətdə də keyfiyyət artımı tendensiyasını müşahidə etmək olar. Özəl sahibkarlar nə qədər güclü, başqa zamanların tanımadığı bir təsir vasitəsinə malik olduqlarını yaxşı başa düşür və bu səbəbdən cəmiyyət qarşısında ciddi məsuliyyət daşdıqlarını unutmurlar, respublika qanunları da onlara bu işdə yardım göstərir. Ümidverici haldır ki, öz auditoriyalarını genişləndirməyə çalışarkən, televiziya kanalları söz azadlığı hüququndan necə gəldi istifadə etmirlər, onların bir çoxunun ictimai-siyasi yönümü işə xeyli dərəcədə plüralist xarakter daşıyır və bütövlükdə cəmiyyətdəki çeşidli əhval-ruhiyyələri əks etdirir.

Bəzi ölkələrdə milli kinematoqrafın himayə edilməsi siyasəti çərçivəsində televiziya xarici kino məhsullarının nümayişinə qoyulan kvota sistemi Azərbaycanda yoxdur. Bu səbəbdən özəl kanalların kino repertuarında başlıca yeri Amerika filmləri tutur. Özəl kanallar bədii filmlərin istehsalı ilə məşğul olurlar, bu da teatr və kino əsərlərinin yaradılmasına tələb olunan maliyyə vəsaiti həcmələrinin onlar üçün əlçatmaz olması ilə izah edilməlidir.

Bakıdakı özəl kanalların əksəriyyəti özündə habelə radiostansiyalar, qəzetlər və jurnalları birləşdirən mediya qruplarına daxildir. Bununla belə telekanallar bu holdinqlərin əsas tərkib hissəsi olaraq qalır.

Radio

Azərbaycanda həmçinin özəl FM radiostansiyaları da inkişaf etmişdir: bir qayda olaraq bu radioların veriliş diapozonları Bakı və ona yaxın regionların ərazisi ilə məhdudlaşır. Buna baxmayaraq, bu stansiyaların (onların sayı 10-dan çox deyil), əsasən musiqili-eyləncəli xarakter daşıyan proqramları gətdikcə daha çox auditoriyanı özünə cəlb edir, radiostansiyalara reklam xidməti göstərmək və bununla da öz fəaliyyətlərini davam etdirə bilmələri üçün vəsait qazanmaq imkanı yaradır.

Dövlət radiosu öz verilişlərini sutkada 17-18 saat ərzində iki ümummilli proqramda gerçəkləşdirir. Bundan əlavə, həmin proqramlar gün ərzində ərəb, fars, fransız, ingilis və b. dillər də daxil olmaqla bir neçə dildə xaricə kiçik həcmdə verilişlər translyasiya edir.

Sovet dövründən fərqli olaraq, xarici radiostansiyaların („Azadlıq“, „Amerikanın səsi“, „Bi-Bi-Si“ və b.) Azərbaycan və rus dillərində verilişləri respublika hüdudlarında qəbul edilən radio dalğalarında sərbəst translyasiya edilir.

Azərbaycanda mətbuatın inkişafı

Əsası XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində „Əkinçi“ qəzeti və „Molla Nəsrəddin“ jurnalı kimi nəşrlərlə qoyulan azad Azərbaycan mətbuatı ənənələri ölkə müstəqillik qazandıqdan sonra yenidən bərpə olundu. Azərbaycanda mətbuatın gür inkişafı məhz iyirminci yüzilliyin son iyirmi ilinə təsadüf edir; bu inkişaf həm KİV-in sayında, həm də onların keyfiyyət səviyyəsində özünü göstərmişdir. Azərbaycanda ilk müstəqil nəşrlər (post sovet səviyyəsində) 80-ci illərin sonlarında meydana çıxdı. Dövlət mətbuatının qarşısını ala bilmədiyi informasiya açığı özəl qəzetlərin işinə yaradı və onların bir çoxu tamamilə reklamsız çıxmalanna baxmayaraq, demək olar ki, elə ilk sayılardan gəlirli olmağa başladılar.

1994-95-ci illərdə qəzet kağızının qiyməti, demək olar ki, altı dəfə artandan, mətbəə xidmətləri bahalaşandan sonra və yeni yaranan siyasi şərait səbəbindən qəzetlərin çoxu biznes adamlarının dəstəyindən məhrum oldu, nəşrlərin bir qismi ciddi maliyyə böhranı keçirdi. Nəticədə qəzetlər tirajlarını ixtisar etməyə, dövriliklərini azaltmağa məcbur oldu, bəziləri isə sadəcə olaraq bağlandı.

Hadisələrin bu cür gedişi mətbu kütləvi informasiya vasitələri rəhbərlərini struktur dəyişiklikləri edilməsinin və maliyyə siyasətinin yenidən qurulmasının zəruriliyi haqqında düşünməyə məcbur etdi. 90-cı illərin ortalarından etibarən KİV oxucu auditoriyasının maraqlarını öyrənməyə, ölkənin informasiya bazarında öz yerlərini müəyyən etməyə başladı. Qəzetlər yeni layihələr həyata keçirmək – həcmi, tirajı və dövrilliyi artırmaq, yeni rubrikalar, əlavələr, nəşrlər açmaq istəyərkən ciddi marketing və sosioloji tədqiqatlar aparmağa başladılar.

Rəsmi məlumatlara görə 2001-ci il aprel ayının əvvəlinə Azərbaycanda 522 kütləvi informasiya vasitəsi qeydə alınmışdır. Onların 374-ü qəzet, 114-ü jurnal, 26-sı informasiya agentliyi, 9-u teleradio şirkətidir (üstəgəl, lisenziyası olmayanlar). Ölkədə həmçinin 49 nəşriyyat, 65 mətbəə fəaliyyət göstərir. Öz statusuna və istiqamətinə görə Azərbaycanın qəzet bazarını aşağıdakı kimi təsnif etmək olar:

- hökumət nəşrləri (idare; ümummilli-dövlət);
- partiya nəşrləri (müxalifət; hökumət tərəfdarı);
- müstəqil nəşrlər (informasiya-analitik; reklam; ixtisaslaşdırılmış; bulvar).

Hökumət qəzetləri həm məzmunu, həm də forması ilə seçilir. Hökumət qəzetlərinin ən bariz nümunələri „Azərbaycan“ (1918-ci ildə yaradılıb), „Xalq qəzeti“ (1919) və „Respublika“ (1996) qəzetləridir. Onlar öz xərclərinin müəyyən qismini reklam və abunə haqqı ilə özləri ödəsələr də, əsasən dotasiya hesabına fəaliyyət göstərirlər.

Partiya mətbuatının ən parlaq təmsilçiləri kimi bir-birinə zidd siyasi düşürgələrə mənsub olan iki qəzetin adını çəkmək olar: „Yeni Azərbaycan“ (1993-cü ildə yaradılıb, hakim partiyanın orqanı) və „Yeni Müsavat“ (1989-cu ildə yaradılıb) qəzetləri.

Azərbaycanın dünya cəmiyyətinə inteqrasiyasının güclənməsi, müasir Azərbaycan jurnalistikasında apancı mövqedə duran müstəqil kütləvi informasiya vasitələrinin rolunu artırır. Reklam bazarı və çap məhsullarının özəl yayım şəbəkəsi inkişaf etmişdir. Bu da bir çox nəşrlərə özünümaliyyətləşdirmə və hətta gəlir qazanmaq səviyyəsinə çatmaq imkanı vermişdir. Dərc edilən məlumatların seçilməsinə heç bir ideoloji məhdudiyyət qoyulmadığı üçün bu müstəqil nəşrlər, bir qayda olaraq, informasiya ilə zəngin olur. Müstəqil nəşrlər arasında ən populyar və oxunaqlı hesab olunanlar bunlardır: „Zerkalo“ (1990-cı ildə yaranıb), „Exo“ (2001), „525-ci qəzet“ (1992).

1990-cı ilədək Azərbaycanda yalnız dövlət informasiya agentliyi „Azərinform“ (sonralar adı „AzərTac“ olaraq dəyişdirilib) fəaliyyət göstərirdi. 1990-cı ilin oktyabrında ölkədə bir qrup jurnalist tərəfindən yaradılan ilk müstəqil informasiya agentliyi – „Turan“ fəaliyyət göstərməyə başladı. 1991-ci ilin əvvəlində daha bir müstəqil agentlik „ASSA-İradə“ yaradıldı, 1992-ci ildən etibarən isə informasiya bazarının bu sahəsi gur inkişaf dövrünə qədəm qoydu.

Agentliklər arasında dövlət agentliyi „AzərTac“ ən geniş təşkilati struktura və ən güclü texniki bazaya malikdir. Onun abunəçiləri hökumət KİV-i, xarici diplomatik nümayəndəliklərdir. „AzərTac“ın ABŞ-da, Almaniya, Türkiyədə, İranda, Rusiyada və bir sıra postsovet məkanı ölkələrində xüsusi müxbirləri vardır. Ötən il „AzərTac“ İnternetdə öz sahifəsini açmışdır.

Bu gün Azərbaycanda ən apancı informasiya agentliyi „Turan“ hesab olunur. 1996-cı ildən başlayaraq, müstəqil ekspertlərin rəyinə görə „Turan“ hər il ən yaxşı informasiya agentliyi adına layiq görülür. Agentlikdə siyasət, iqtisadi araşdırmalar, mədəniyyət şöbələri, analitik bölmə, habelə „Turan-Energy“ struktur bölməsi fəaliyyət göstərir. İnternetdə öz sahifəsi var, həmin sahifədəki kodlaşdırılmış informasiyalardan yalnız agentliyin abunəçiləri istifadə edə bilər. „Turan“ın informasiyalarından Röyter, Frans-Press, Assoşeyted Press, DPA, Bi-Bi-Si və b. yararlanır. KİV-lər, dövlət strukturları, diplomatik missiyalar, beynəlxalq təşkilatlar, yerli və xarici firma və şirkətlər „Turan“ın elektron nəşrləri və bülletenlərinin abunəçiləridir.

Azərbaycanın informasiya bazarında daha çox tanınmış digər agentliklər „Trend“, „Azərpress“, „Şərq“, „Em-Pi-Ay“ və „Azadinform“dur. Hələ kifayət qədər gənc olmalarına baxmayaraq, onların hamısı artıq təşəkkül tapmış struktura, peşəkar repartyor kollektivinə, heç də pis olmayan texniki bazaya malikdir. KİV-lər, ictimai və siyasi təşkilatlar, xarici diplomatik elçiliklər, müxtəlif şirkətlər və firmalar bu agentliklərin abunəçiləridir. Həmin agentliklər operativ xəbər məhsulları ilə yanaşı iqtisadi və sosial problemlərə dair tematik və analitik bülletenlər də buraxırlar.

Müstəqil informasiya agentliklərinin ən başlıca problemi maliyyə probleimidir. Onları daim öz abunəçilərini itirmək təhlükəsi gözləyir, çünki iqtisadi çətinliklər ucbatından həmin abunəçilər bəzən informasiya məhsulunun haqqını belə ödəmək iqtidarında olmurlar.

Məhz bu səbəbdən son illərdə yaranan onlarla informasiya agentliyindən yalnız bir neçəsi özünü təsdiq edə bilib.

Bu baxımdan Azərbaycan Respublikası Prezidentinin „KİV-in inkişafına dövlət qayğısının artırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında“ 5 sentyabr 2002-ci il tarixli fərmanı xüsusilə vaxtında verildi. Həmin fərmanda söz və informasiya azadlığını möhkəmləndirmək, kütləvi informasiya vasitələrinin maddi-texniki bazasını gücləndirmək və onların azad inkişafını təmin etmək məqsədilə KİV-in inkişafı layihələrinə 3 milyard manat kredit ayrılması nəzərdə tutulur.

Son illərdə Azərbaycanda söz azadlığının inkişafında və Cənubi Qafqazın KİV-ləri arasında regionlararası əlaqələrin qurulmasında Azərbaycan Jurnalistlər Birliyi, „Yeni Nəsil“ Jurnalistlər Birliyi, Jurnalistlərin Müstəqil Həmkarlar İttifaqı, Azərbaycan Mətbuat Fondu, „Ruh“ Jurnalistlərin Hüquqlarını Müdafiə Komitəsi, Azərbaycan Qadın Jurnalistləri Assosiasiyası və s. kimi peşəkar jurnalist birlikləri xüsusilə diqqətəlayiq rol oynamışlar və oynamaqda davam edirlər. Ölkə parlamentinin qəbul etdiyi „Kütləvi informasiya vasitələri haqqında“ qanunun əsasını təşkil edən layihənin işlənilib hazırlanmasında fəal iştirak etmiş olan „Yeni Nəsil“ Azərbaycan Jurnalistlər Birliyinin fəaliyyəti xüsusilə diqqətəlayiqdir. Bu təşkilat Bakı Mətbuat Klubunu yaratmış, bir çox beynəlxalq layihələrdə, o cümlədən Cənubi Qafqaz Müstəqil Jurnalistlər Assosiasiyasının formalaşdırılmasında iştirak etmiş, müxtəlif konfranslar, seminarlar, tok-şoular və s. keçirmişdir.

Kütləvi informasiya vasitələrinə daim qayğı göstərdiyinə və onları daim dəstəklədiyinə görə Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyev 2001-ci il üçün Jurnalist hüquqlarının Müdafiə Komitəsi tərəfindən təsis edilən „Mətbuatın dostu“ ictimai mükafatına layiq görülmüşdür.

Fəsil 17. Kino

Yaranması. İnkişaf mərhələləri

Azərbaycan, milli kinematografiyasının tarixi XIX əsrdə başlayan çox az ölkələrdən biridir. 1898-ci ildə bakılı fotoqraf A.Mişon yerli mövzuda bir neçə sənədli sühət və bir yumoristik oyun kinozarışokası çəkmiş və onları elə həmin il avqustun 2-də xüsusi təşkil edilmiş kinoseansda

tamaşaçılara nümayiş etdirmişdir. Həmin gün milli kinematografiyanın doğum günü sayılır və prezident fərmanına uyğun olaraq Azərbaycan kinosu bayramı kimi hər il qeyd edilir.

Ötən əsrin başlanğıcında, Bakı bölgəsini neft „çaxnaşması“ bürüdüyü dövrlərdə burada xarici kinofirmaların („Pate“, „Pirone“, „Firma“ və b.) filialları fəaliyyət göstərirdi, yüngül oyun süljetləri çəkilirdi. 1910-cu ildə Azərbaycanda 14 kino salonu fəaliyyət göstərirdi. Özünü də onların bir çoxu xüsusi olaraq bu məqsəd üçün tikilmiş binalarda yerləşirdi. Əyalətlərdə səyyar kinoqurğulardan istifadə olunurdu. Milli kino tarixində ən mühüm dönüş nöqtələrindən biri İ.Musabəyovun eyni adlı romanı əsasında çəkilən „Neft və milyonlar sültenətində“ bədii filmi olmuşdur. Bu filmdə baş rolunu görkəmli Azərbaycan aktyoru H.Ərəblinski ifa etmişdir.

Sovet dövründə hakim kommunist partiyası kinoya zəhmətkeşlərin tərbiyəsində ən vacib element kimi baxırdı və bütün kinematografiya sahələri dövlətin ixtiyarında idi. Bununla bərabər, çəkilən filmlərin tematikası və ideya istiqaməti də incəsənətin mahiyyətinin sosialistcəsinə dərkən kanonlarına cavab verməliydi. Müvafiq olaraq, kinematografiya idarələri həm SSRİ-də göstərilən üçün xarici filmlərin alınmasında, həm də kinoteatrların repertuarlarının formalaşdırılmasında da bu prinsipi riyət edirdilər. Çox nadir istisnalar isə yalnız mövcud qaydalara mövcudluğuna xidmət edirdi.

Azərbaycan kinematografçılarının, məlum mənada ümumən qəbul olunmuş partiya və dövlət tənzimlənməsilə məhdudlaşdırılan ideya-bədii axtarışları, bir qayda olaraq, ümumittifaq tendensiyaları məcrasından kənara çıxma bilmirdi. Bununla bərabər, milli kino müəyyən dərəcədə öz simasını formalaşdırma, öz yaradıcılıq dəst-xətlərinin orijinallığı, kino dilinin özünəməxsusluğu ilə seçilən bir sıra istedadlı kino ustaları yetişdirə bilmişdir. Bu dövrdə digər filmlərlə yanaşı xalqın „sitayış“ obyektinə çevrilən bir neçə unikal kino filmlər („Arşın mal alan“, „O olmasın, bu olsun“ və b.) yaradıldı. Bu filmlər azərbaycanlıların neçə-neçə nəsildə milli özünüdərkən möhkəmləndirilməsinə özünəməxsus tərzdə təsir göstərməkdə davam edir.

Azərbaycanda yeganə kinostudiya olan „Azərbaycanfilm“ sovet hakimiyyətinin son dövründə Dövlət Kino Komitəsinin və SSRİ Mərkəzi Televiziyasının sifarişilə ildə 7-8 bədii film çəkirdi. Bundan əlavə, sənədli (ildə 20-25) və animasiya (ildə 2-3) filmləri də çəkirdi.

Bütövlükdə, kino meydana gəldiyi andan bu günə kimi Azərbaycanda 240-a yaxın tammetrajlı və 50-dən çox qısametrajlı bədii film, 120-dən çox sənədli, yüze yaxın cizgi filmi və s. çəkilmişdir. 60 bədii filmin dublyajı üçün büdcə vəsaiti ayrılırdı. Kino kommersiya üsuluna keçəndən sonra məlum oldu ki, öz miqyası etibarlı ilə çox da böyük olmayan kino bazarı xarici filmlərin Azərbaycan dilinə tərcümə edilməsinə maddi şərait yaratmır. Dövlət dilinin inkişafı ilə bağlı geniş dövlət proqramı çərçivəsində onun tətbiq sahələrinin genişləndirilməsi məqsədilə hazırda xarici filmlərin dublyajının bərpası üçün ciddi səy göstərilir. Dövlət televiziyasında və özəl telekanallarda filmlərin Azərbaycan dilinə dublyaj praktikası həyata keçirilməyə başlamışdır.

Sovet dövründə SSRİ-nin, o cümlədən Azərbaycanın bütün kinoteatrlarında nümayiş etdirilmək məqsədilə xarici filmlərin satın alınması dövlət tərəfindən maliyyələşdirilirdi. Dövlət büdcəsi vəsaiti hesabına kinoteatrlar tikilir və təmir olunur, kinotexnologiyası avadanlıqları alınır, kənd yerlərində kinoteatr şəbəkələri saxlanılırdı.

Postsovet dövrü

1991-ci ildən dövlət kino təşkilatları özünü maliyyələşdirmə prinsipi ilə fəaliyyət göstərirdi.

Azərbaycanda kino sənayesinin indiki vəziyyətini ölkədə son on ildə yaranmış „keçid dövrü“ iqtisadiyyatı (inzibati-plan iqtisadiyyatından bazar iqtisadiyyatına) kontekstində nəzərdən keçirmək lazımdır. Bu, eyni dərəcədə həm film istehsalı, həm də onların yayımı sahələrinə aiddir.

Xeyli maliyyə qoyuluşu tələb edən kino istehsalı 1990-1993-cü illərdə dövlət maliyyəsindən, o vaxtlara qədər onun yeganə maddi dayağı olan bədii, sənədli, animasiya və s. filmlərin çəkilişi üçün dövlət sifarişindən məhrum edildi.

Elə həmin dövrdə film yaradılmasına vəsait qoya bilən özəl strukturların formalaşması prosesi başladı. 90-cı illərin əvvəlində şəxsi vəsait hesabına film çəkməyə cəhd göstərən kinematografçıların rəhbərlik etdikləri 20-yə yaxın özəl studiya yarandı. 90-cı illərin birinci yarısında, ölkənin maliyyə sahəsini bürüyən kəskin inflyasiya dövründə özəl bankların, kommersiya şirkətlərinin böyük bir qismi sürətlə varlandı və onların bəziləri öz gəlirlərinin müəyyən hissəsini

film istehsalına qoydular. Həmin dövrdə onların maliyyə vəsaitləri hesabına ildə orta hesabla 4-5 film çəkilirdi.

Lakin sonrakı illərdə özəl investorların bu sahədə fəallığı zəiflədi. Bu da filmlərin onlara çəkilən xərci çıxartmamaları ilə bağlı idi.

Əgər 1991-1993-cü illərdə özəl vəsaitlər hesabına 15 tammetrajlı bədii film çəkilmişdisə, 1994-1997-ci illərdə belə filmlərin sayı cəmi 8 olmuşdur. 1998-ci ildə isə belə film ümumiyyətlə çəkilməmişdir. Hazırda özəl strukturlar tərəfindən epizodik olaraq ildə 3-4 qısametrajlı sənədli filmin kinolentə və bir qədər artıq sayda isə videodaşıyıcılara çəkilişi maliyyələşdirilir.

İndi Azərbaycanda kino istehsalının yeganə maliyyə mənbəyi dövlətdir. O bunu dövlət studiyalarına – bədii filmlər üçün „Azərbaycanfilm“, sənədli filmlər üçün „Səhnə“ və „Yaddaş“, animasiya filmləri üçün isə „Azərbaycanfilm“, „Debüt“ və b. studiyalara dövlət sifariş verməklə həyata keçirir.

Bu məqsəd üçün ayrılan vəsaitin orta hesabla illik həcmi (1995-2001-ci illər üçün) 2,0-2,5 milyard manata (0,4-0,6 milyon ABŞ dollarına) bərabərdir. Bu məbləğ hesabına 1-2 tammetrajlı bədii, 4-5 sənədli, 1 animasiya filmi, 1 qısametrajlı film-debüt çəkilir, həmçinin ölkənin kinosənətinin çəkilişi həyata keçirilir.

Vəsait çatışmazlığı (bir bədii filmin orta hesabla smeta xərci 150-200 min ABŞ dollarına bərabərdir) ucbatından hər dəfə filmlərin, praktiki olaraq, müəllif qonaraqlarından və dekorasiyalar qurulmasından tutmuş qrim və kostyum tikilişinə qədər bütün smeta maddələri məcburi şəkildə azaldılır.

Son illərdə çəkilən filmlərin sayca az olmasına baxmayaraq, onlar fəal surətdə beynəlxalq festival fəaliyyətinə cəlb olunurlar. Son 5-6 il ərzində xeyli Azərbaycan filmi onlarla beynəlxalq kino festivalında iştirak etmiş, bir sıra mükafatlara, o cümlədən əsas prizlərə layiq görülmüşlər. Bu, film yaradıcılarının kifayət qədər yüksək peşə səviyyəsinə malik olduqlarını və bu filmlərdə milli təkrarsızlığın və orijinal üslubun qorunub saxlanılmasına nail olunduğunu sübut edir. Artıq ənənəyə çevrilmiş Bakı „Şərq-Qərb“ beynəlxalq kinofestivalı getdikcə öz nüfuzunu artır; ildə bir dəfə keçirilən bu festivalın təşkilatçısı təqribən əlli ildir öz sıralarında yaradıcı kino işçilərini birləşdirən Azərbaycan Kinematografçılar İttifaqıdır.

Azərbaycan kinosunun kadr potensialı kifayət qədər yüksəkdir və o, əsasən müxtəlif illərdə, dünyanın ən yaxşı kino məktəblərindən birində – ÜDKİ-də, habelə Moskvadakı Ali Kino Rejissorları və Sənaristləri Kurslarında ali kinematografiya təhsili almış mütəxəssislərdən ibarətdir. Bununla yanaşı, belə bir fakt ciddi narahatçılıq doğurur ki, son on il ərzində digər xarici kino məktəbləri bir yana, ÜDKİ-ni yalnız bir nəfər Azərbaycan nümayəndəsi bitirmişdir.

Ölkədə əsas kino ixtisasları üzrə təlim təşkil edilmişdir. Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universitetində gənclər rejissor, operator, sənarist, rəssam, aktyor diplomları alırlar. Lakin bu ali məktəbdə maddi bazanın olmaması – universitetdə montaj, aşkarlama texnikası və s. bir yana, çəkiliş avadanlığı belə yoxdur, – təlim zamanı mütəxəssislərin tam hazırlanmasına, onların praktik bilik və bacarıqlara yiyələnmələrinə imkan yaratmır. Belə bir şəraitdə bu peşələrin, heç olmasa, nəzəri əsaslarını mənimsəməyə və minimum praktik biliklərə yiyələnməyə çalışan tələbə və müəllimlərin şövq və həvəsi nə qədər təqdirləyiq olsa da, milli kinonun ixtisaslı yaradıcı kadrlarla zənginləşdirilməsi baxımından nikbinlik üçün heç bir əsas vermir.

Yuxarıda festival fəaliyyətindən danışılarsa da, filmlərin bazar taleyi o qədər də uğurlu deyildir. Xarici telekanallarda göstərilmək üçün onların epizodik hallarda hüquqlarının satılması, habelə xaricdə yaşayan həmvətənlərin bu filmlərin videokasetlərinə xeyli zəif marağı istisna olunmaqla Azərbaycan kinosunun bu potensialına tələbat yox dərəcəsidir.

Çəkilən filmlərin maliyyə imkanlarının məhdudluğu ilə yanaşı (bu isə onların vizual ifadəliliyinə təsir göstərməyə bilməz), Azərbaycan filmlərinin kifayət qədər rəqabətə dözümlü olmamasının başqa bir səbəbi istehsal bazasının texniki cəhətdən zəif təchiz edilməsi və bunun da nəticəsi olaraq müasir təsvir və səs keyfiyyəti standartlarından geri qalmasıdır.

Kinolentlərin işlənməsi üzrə istehsal gücü Rusiya və Ukrayna lentlərinə hesablanmışdır, həmin lentlər hazırda keyfiyyətləri aşağı olduğuna görə istehsaldan çıxarılır. Kinostudiyaların isə film çəkilişi üçün indi istifadə edilən „kodak“, „fyuci“ və s. tipli lentləri aşkarlamaq və nəşr etmək imkanı yoxdur. Nəticədə çəkilən filmlərin onsuz da məhdud olan büdcələrinin xeyli hissəsi (25%-ə qədər) lentlərin xaricdə (Belorus, Gürcüstan və Rusiyada) işlənməsinə sərf olunur.

Ses yazma aparatları 70-80-ci illərdə buraxılanlardır. Hələ 1976-cı ildə alınan „Arifleks“ tipli yüksək dərəcəli çəkiliş aparatları, habelə 70-80-ci illərin istehsalı olan sovet çəkiliş avadanlıqları mövcuddur. Atelye-pavilyon avadanlıqlarının və s. modernləşdirilməsinə ehtiyac vardır.

Hazırkı dövrdə Azərbaycanın film istehsalında yaranmış vəziyyətin təhlili göstərir ki, kinoda özəl sektorun inkişafına yeni təkan vermək lazımdır. Ölkə artıq bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmişdir və buna görə də dünya kinematografiya təcrübəsi tətbiq olunmalı və burada yaranmış praktikaya uyğunlaşdırılmalıdır.

Kinematografiyanın dövlət tərəfindən idarə olunması strukturunda baş verən dəyişikliklər nəticəsində birgə kino istehsalına böyük diqqət yetirilməyə başlanmışdır. Rusiya tərəfinin iştirakı ilə çəkilən bir neçə film müxtəlif istehsal mərhələsindədir. Bu sahədə Rusiya ilə hökumətlərarası saziş bağlanması ehtiyacı meydana çıxmışdır və həmin sənədin layihəsi artıq razılaşdırma mərhələsindədir.

Kino və tamaşaçı

Azərbaycanda kinoteatrlara gələnlərin sayı 1985-ci ildə özünün ən yüksək zirvəsinə çatmış (66,1 milyon nəfər) və sonrakı illərdə təcridən aşağı düşməyə başlamışdır (cədvələ bax). 1990-cı ildən etibarən isə bu mənfi tendensiya daha da kəskinləşmiş və nəticədə həmin sahə tamamilə çökmüşdür. Bu da mərkəzləşmiş qaydada (Moskvadan) filmlərin təmin edilməsinə və bu məqsədlər üçün dövlət büdcəsindən vəsait ayrılmasına son qoyulması ilə bağlı olmuşdur. Həmin dövrdən də kənd kino şəbəkələrinin, kinoproeksiya aparatlarının dəyişdirilməsi və kinoteatrların təmiri işlərinin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi dayandırıldı. Xüsusilə də kənd yerlərində stasionar və səyyar kino qurğularının fəaliyyəti pozuldu.

Cədvəl. Azərbaycanda kinoqurğularının və kino salonlarına gələnlərin sayı (Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatlarına əsasən):

Göstəricilər	1990	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Kino qurğularının sayı	2164	956	906	790	696	677	671	632
O cümlədən: şəhərlərdə	681	352	346	315	301	296	293	271
kənd yerlərində	1503	604	560	475	395	381	378	361
Kino salonlarına gələnlərin sayı (min nəfər)	30195	1607	583	293	221	193	122	140
O cümlədən: şəhərlərdə	13072	1296	383	167	123	125	102	91
kənd yerlərində	17123	311	200	126	98	68	20	49

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kino tamaşaçılarının sayı barədə statistik məlumatlarda sovet dövründə geniş, – özü də bir qayda olaraq bu sayın şişirdilməsi istiqamətində təhriflərə yol verilirdi: iki seriyalı filmin hər bir tamaşaçısı iki tamaşaçı kimi sayılırdı. Əgər 2-3 kinojurnaldan ibarət uzadılmış proqram da nümayiş etdirildisə, həmin göstərici bir vahid də artırılırdı. Kapitalist ölkələrinin filmlərinə baxan tamaşaçıların sovet filmləri üzrə hesabata salınması praktikası geniş yayılmışdı (bu ideoloji göstərici – yerli sovet filmlərinə baxan tamaşaçıların sayı ən mühüm göstərici hesab olunurdu və kənd kino mexanikindən tutmuş respublikanın mərkəzi kinematografiya idarələrinin rəhbərlərinə qədər bütün kino şəbəkəsi və kinoprokat işçilərinin mükafatlandırılması sistemi və onların mənəvi stimullaşdırılması bu göstəriciyə əsaslanırdı). Artıq heç nəyə yaramayan bu „fəndgir“ statistikanın təbii olaraq ləğv olunması da statistik „çöküşün“ səbəblərindən biridir.

90-cı illərin əvvəllərində prokat üçün alınan yeni filmlər, o cümlədən Azərbaycanda çəkilmiş yeni filmlər sayca çox az olduğundan ekranların ehtiyacını onlarla ödəmək mümkün deyildi. Dövlət kino prokatı fondundakı köhnə filmlər də məlum səbəblərə görə işə yaramırdı. Prokatda olan xarici filmlərin lisenziya müddəti başa çatmışdı. Belə bir şəraitdə bu biznes sahəsi ilə məşğul olmağa cəhd göstərən bir neçə özəl firma yarandı, amma onlar əhəmiyyətli filmlərin alınması, geniş reklam edilməsi və s. üçün kifayət qədər vəsaitə malik olmadıqlarından, həmçinin tamaşaçıların sayının durmadan azalması səbəbindən tezliklə öz fəaliyyətlərini dayandırdılar. 35 mm-lik lentlərdə yeni filmlərin daxil olmaması ucbatından kinoteatrların bir qismi indi də öz fəaliyyətini videoproektorlar vasitəsi ilə kinofilm nümayiş etdirməklə məhdudlaşdırmağa məcbur olmuşdur.

Əhalinin maddi imkanlarının kifayət qədər olmaması biletlərin orta hesabla 0,2-0,5 dollara bərabər olan qiymətini artırmağa imkan vermir. Yalnız Bakıdakı „Azərbaycan“ kinoteatrı istisna təşkil edir, burada biletlərin qiyməti 2,5-4,2 dollar həddindədir. Eyni zamanda bəzi kateqoriyadan olan tamaşaçılar (hərbçilər, qaçqınlar, əlillər və s.) kinoseanslara pulsuz baxmaq hüququndan istifadə edirlər. Bu gün fəaliyyətini davam etdirən kinoteatrlar öz istismar xərclərini yalnız film nümayişindən alınan gəlirlə ödəmək iqtidarında deyillər. Bu səbəbdən əlavə gəlir mənbəyi əldə etmək üçün öz otaqlarını icarəyə vermək praktikası hər yerdə geniş yayılmışdır.

Kinoteatrlar şəbəkəsinin dirçəlişi onların modernizasiyası və tamaşaçıların komfort, keyfiyyətli xidmət haqqında müasir təsəvvürlərinə cavab verən şəraitin yaradılması, habelə kinoteatrların müasir kinoproeksiya aparatları və səsləndirmə sistemləri ilə təchiz edilməsi üçün xeyli maliyyə vəsaiti tələb olunur. Bu gün dünya standartlarına cavab verən yeganə kinoteatr nümunəsi kimi özünə lazımi texniki, repertuar və digər şəraitlər yaratmış olan Bakıdakı „Azərbaycan“ kinoteatrının (Azərbaycan-Britaniya birgə müəssisəsi bu kinoteatrın modernizasiyasına xeyli vəsaiti qoymuşdur) fəaliyyəti sübut edir ki, kino biznesinə maliyyə vəsaiti qoyulması ölkədə gəlir gətirmək perspektivlərinə malikdir.

Kommersiya potensialından məhrum, lakin kinematografiya irsi baxımından müstəsna dərəcədə vacib olan kino sahələrinə milli filmlərin ilkin materiallarının qorunub saxlanması və dünya kinosu nümunələri kolleksiyasının komplektləşdirilməsi aiddir. Bu məqsədlə hökumət sərəncamına əsasən 1993-cü ildə Dövlət Film Fondu yaradılmış, onun yerləşdirilməsi və fəaliyyəti üçün bina və büdcə vəsaiti ayrılmışdır. 2000-ci ildə Azərbaycan DFF (keçmiş SSRİ respublikalarının iki arxivindən biri kimi) Beynəlxalq Kino Arxivləri Federasiyasına (FIAF) üzv qəbul olunmuşdur.

Bir neçə ildir ki, Azərbaycan kino ensiklopediyasının yaradılması üzərində iş aparılır; iri həcmli nəşr özündə milli kinoya dair məlumatlarla yanaşı, dünya kinematografiyasının tarixi və onun görkəmli şəxsiyyətləri haqqında ətraflı informasiyanı əks etdirəcəkdir.

Kino sahəsi ilə bağlı qanunvericilik

„Kinematografiya haqqında“ qanun ölkənin parlamenti – Milli Məclis tərəfindən 1998-ci ildə qəbul edilib. Qanunda milli kinematografin qorunub saxlanılmasına dair dövlət təminatı qaydaları təsbit olunub. Bu qanun həmçinin, kinematografçıların yaradıcılıq azadlıqları hüququnu, onların müxtəlif hüquqlarının qorunmasını bəyan edir və bir çox digər müddələrdən ibarətdir.

Ölkə parlamenti „Filmlərin birgə istehsalı haqqında“ Avropa Konvensiyasını, həmçinin MDB çərçivəsində kino sahəsində əməkdaşlıq haqqında sazişi təsdiq etmişdir.

Bundan əlavə, „Müəlliflik və əlaqəli hüquqlar haqqında“ qanun qəbul

edilmişdir (1997). Bu qanun müəllif hüquqlarının pozulması hallarına daha çox məruz qalan audiovizual sahədə də beynəlxalq hüquq normalarına uyğundur. Bütövlükdə, mövcud hüquqi baza Azərbaycana müvafiq dövlətlərarası konvensiyalara (xüsusilə də müəlliflik hüququ, filmlərin birgə istehsalı haqqında və s.) qoşulmaq imkanı, beynəlxalq təşkilatlara isə Azərbaycanı öz tərkiblərinə daxil etmək üçün əsas vermişdir.

Geniş əhatəli qanunvericilik normalarının yaradılmasına baxmayaraq, audiovizual sahədə müəlliflik hüququna kifayət dərəcədə riayət edilmir. Ekspert müşahidələri göstərir ki, Azərbaycan bazarında mövcud olan video məhsulların ən azı 95%-i qeyri-qanunidir. Musiqi əsərlərinin lentə yazılması bazarında da təxminən belə bir vəziyyət hökm sürür. Özü də bu işlə məşğul olan yerli istehsalçılar artıq video məhsullarını qəbul edilmiş zahiri parametrlərə bu və ya digər dərəcədə müvafiq şəkildə hazırlamağı, o cümlədən onların müdafiə elementlərini (qoloqramma və s.) imitasiya etməyi bacarırlar. Buna baxmayaraq, bu məhsulların təsvir və səs keyfiyyəti heç bir texniki tələblərə cavab vermir.

Heç də bütün sahələrdə stabilliyə və təsirliliyə nail olunmadığı „keçid iqtisadiyyatı“ dövründə intellektual mülkiyyət hüququnun qorunması bir çoxları üçün o qədər də ciddi iş hesab edilmir və onun həyata keçirilməsi üçün inzibati, hüquqi, maliyyə və s. xarakterli tədbirlər görülməsi lüzumsuz sayılır. Eyni zamanda heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən belə bir vəziyyəti də nəzərə almaq lazımdır ki, yeni dəyərlər şkalasına hələ tam şəkildə uyğunlaşa bilməyən ictimai şüurun özü də elə həmin „keçid“ vəziyyətindədir. Hüquq-mühafizə orqanları işçilərinin müəllif hüquqları və intellektual mülkiyyət haqqında hüquqi cəhətdən kifayət qədər məlumatlı olmamalarının, bundan əlavə audiovizual məhsulların adı istifadəçisi olan əhalinin bu məsələnin mahiyyəti barədə çox zəif biliyə malik olmasının bir səbəbi də elə bundadır. Əhalinin böyük bir qisminə belə bir qəti inam kök salıb ki, bu cür məsələlərin qayğısına bu yaxınlara qədər audiovizual məhsulların təkbaşına istehsalçısı və yayıcısı olan dövlət qalmalıdır.

Kinoteatrlara gələnlərin sayının azalmasının bir səbəbi də video bazarında hökm sürən „qaydasız oyun“lardır. Videokasset satışı ilə məşğul olan mağazaların əksəriyyəti ardı-arası kəsilmədən respublikaya gətirilən və burada çoxaldılan lisenziyasız, bu səbəbdən də qiyməti ucuz videokassetlərdən istifadə edir.

Digər tərəfdən, kinoprokatın dağılmasına, praktik olaraq, televiziyadakı „piratçılıq“ səbəb olmuşdur. Bir neçə il əvvəl bu piratçılıq mütləq xarakter daşıyırdı. Praktiki olaraq, əks-səda doğurmuş hər hansı bir qərb filminin prokatını həyata keçirmək cəhdi dərhal uğursuzluğa düçar olurdu, çünki telekanallar həmin filmi az qala dünya premyerası günündə nümayiş etdirirdilər. Hüquq mədəniyyəti səviyyəsinin artması ilə telekanallarda qeyri-qanuni nümayiş etdirilən filmlərin xüsusi çəkisi xeyli azaldı. Ancaq heç kim bu cür faktların tamamilə aradan qalxdığına təminat verə bilməz: yerli televiziya bazarında xarici film müəlliflərinin hüquqlarına riayət olunmaması hələ də davam edir.

Bütövlükdə, son 5-6 il ərzində kino salonlarındakı tamaşaçı azlığı televiziya vasitəsilə uğurlu şəkildə kompensasiya edilir. Metr və desimetr diapozonlarında fəaliyyət göstərən ən iri telekanalların hər biri gün ərzində 3-5 bədii film nümayiş etdirir. Əgər Azərbaycanda kino proqramları əsasən xarici filmlərdən tərtib edilən belə kanalların sayının 10-dan az olmadığını nəzərə alsaq və regional televiziya strukturlarını da onlara əlavə etsək, cəsarətlə belə bir qənaətə gəlmək olar ki, kino tamaşaçılarının sayı heç də azalmamış, hətta güclü surətdə artmışdır.

Bozi təkliflər:

- kino istehsalı üçün vəsait çatışmazlığını nəzərə alaraq xarici kapitalın birgə layihələrə cəlb edilməsi yolu ilə film yaradılması tendensiyasının genişləndirilməsi;
- kino sahəsinin bazar iqtisadiyyatı dəyişiklikləri məcrasına daha fəal cəlb olunması, kinematografiyanın bütün sahələrində özəl sektorun xüsusi çəkisinin artırılmasına şərait yaradılması; bu da öz növbəsində kinoya qoyulan vəsaitlərin özünü doğrultma səviyyəsinin artmasına səbəb olacaqdır;
- kinematografiyanın maddi-texniki bazasını möhkəmləndirmək və perspektivli layihələrin realizasiyası üçün dövlət ayırmalarının, bank kreditlərinin cəlb olunması;
- iflasa uğramış kino obyektlərinin uzunmüddətli icarəyə verilməsi və ya ayrı-ayrı müəssisələrin özəlləşdirilməsi formasında onların rekonstruksiyasına özəl investora, o cümlədən xaricilərin vəsait qoymalarına imkan verilməsi;
- milli kinematografda nəsillər arasında ardıcılığın qırılması təhlükəsini aradan qaldırmaq məqsədilə istedadlı gənclərin xaricdə əsas kino ixtisaslarına ziyəlonə bilmələri istiqamətində tədbirlər görülməsi;

- audiovizual məhsullardan istifadənin qaydaya salınmasına yönəldilən tədbirlərin işlənilib hazırlanması və praktikada tətbiq edilməsi.

Fəsil 18. Kitab nəşri

Tarixi rəkurs

Azərbaycanda kitab mədəniyyəti ta qədim dövrlərdən mövcud olmuşdur. Kitab nəşrinin ən vacib ünsürlərindən olan yazı və əlifba Azərbaycanda bir neçə tarixi inkişaf mərhələsi keçmişdir. Hələ eramızdan əvvəlki dövrlərdə respublikamızın ərazisində mixi yazılardan istifadə olunmuşdur. Əcdadlarımız olan qədim türklər isə eramızın ilk əsrlərində Orxon-Yenisey, qədim uyğur və s. əlifbalardan istifadə etmişlər. V əsrin birinci yarısında alban əlifbası meydana gəlmişdir.

Bitkin inkişaf yolu keçmiş hər bir xalqın tarixində olduğu kimi Azərbaycan xalqının da mənəvi sərvət xəzinəsində ən şərəfli yerlərdən birini əlyazma kitabları tutur. Azərbaycanda əlyazma kitablarının inkişafı kağız istehsalının geniş vüsət alması ilə bağlı olmuşdur. Azərbaycanın qədim elm və mədəniyyət mərkəzlərindən biri olan Təbriz şəhərində VIII-XIII əsrlərdə kağız istehsal edən karxananın meydana gəlməsi bir çox qədim abidələrin və dəyərli əsərlərin yazıya köçürülməsinə güclü təkan vermişdir.

Çox təəssüflər olsun ki, ərəb istilasına (VIII əsr) qədər və ərəb xilafəti dövründə yaradılan əlyazma kitabları müxtəlif səbəblər üzündən günümüze qədər gəlib çatmamışdır.

Günümüze qədər gəlib çatan ən qədim əlyazma kitabının, Təbrinin „Quranın şərh“ əsərinin üzü 1220-1225-ci illərdə köçürülmüşdür. Hazırda həmin əlyazma kitabı Paris Milli Kitabxanasında saxlanılır. XIII əsrdə üzü köçürülən əlyazma kitablarından Nizami Gəncəvinin „İsgəndərnamə“si (1233) Tehranda şəxsi kitabxanada, „Sirlər Xəzinəsi“ (1239) Londonun „İndiya Offis“ kitabxanasında, Xətib Təbrizinin „Şərhi-divani-həman“ (1256), Əlaəddin Cüveyninin „Monqol tarixi“ (1290) və İbn Behtuşinin „Mənəfil əl-heyvan“ (1297-1298) kitabları dünyanın digər kitab xəzinələrində saxlanılır.

Sonrakı dövrlərdə də Azərbaycan müəllifləri tərəfindən yaradılan elmi və bədii əsərlərin həm aftoqrafları, həm də müxtəlif xətt növlərində üzü köçürülmüş nüsxələri dünyanın bir çox kitab xəzinələrinin qiymətli sərvətinə çevrilmişdir. Təkcə onu qeyd etmək kifayətdir ki, hazırda dünya kitabxanaları və muzeylərində Nizami Gəncəvinin „Xəmsə“ əsərinin 792, Fizulinin əsərlərinin isə 800-ə qədər nüsxəsi hiş olunur. Azərbaycanın ən böyük mədəni sərvətlərindən biri olan və 1300 illiyini 2000-ci ildə qeyd etdiyimiz „Kitabi-Dədə-Qorqud“ dastanının XV-XVI əsrlərdə yazıya köçürülmüş ən nadir nüsxələri Drezden və Vatikan kitabxanalarının bəzəyidir.

Mətbəə üsulu ilə çap edilən ilk Azərbaycan kitabı isə görkəmli alim Nəsrəddin Tusinin 1594-cü ildə İtaliyanın Roma şəhərində, „Mediçi“ mətbəəsində ərəb dilində çap olunan „Təhriri Oqlidis“ əsəri olmuşdur. Həmin kitab 1657-ci ildə latın dilinə çevrilərək Londonda da nəşr edilmişdir.

Azərbaycan kitabının mətbəə üsulu ilə xarici ölkələrdə çapı sonrakı dövrlərdə də davam etdirilmişdir. XVII əsr tarixçisi milliyətçə azərbaycanlı olan Oruc Bəy Bayatın „İranlı Don Juanın kitabı“ İspaniyanın o vaxtkı paytaxtı Valyadoliddə (1604), İ.Qutqaşının „Rəşid bəy və Səadət xanım“ hekayəsi fransız dilində Varşavada (1835), A.Bakıxanovun „Qanuni-Qüdsi“ əsəri fars (1831) və rus (1844) dillərində Tiflisdə, M.Kazımbəyin „Türk-tatar dillərinin qrammatikası“ əsəri Kazan (1839) və Sankt-Peterburqda (1846), N.Tusinin „Əxlaqi-Nasiri“ əsəri Bombeydə (1851), M.Ş.Vazehin şerlər kitabı Berlində (1851) çap olunmuşdur.

Azərbaycanın özündə isə müasir çap üsulu ilə kitab nəşrinə XIX əsrin sonlarında təşəbbüs göstərilmişdir. XIX əsrin sonları – XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda ilk müasir mətbəələr meydana gəlmişdir. 1889-cu ildə Bakıda 5 mətbəə və 1 tipolitografiya var idisə, 1900-cü ildə burada artıq 16 mətbəə fəaliyyət göstərirdi.

Kitab nəşri işi Azərbaycanda sovet hakimiyyəti dövründə daha geniş vüsət tapdı. Kitab nəşri işinin ən güclü ideoloji silahlardan biri olduğunu yaxşı dərk edən kommunistlər respublikada nəşriyyat işi ilə bağlı sahələri dərhal milliləşdirdilər. Mətbuat və nəşriyyat işlərinə rəhbərlik etmək üçün 1920-ci ilin may ayında Xalq Maarif Komissarlığında Azərbaycan Mətbuat Mərkəzi təşkil edildi. 1923-ci ildə nəşriyyatların fəaliyyətinə nəzarəti gücləndirmək məqsədilə Ədəbiyyat və Nəşriyyat Komitəsi təsis olundu.

1924-cü ildə Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı – „Azərneşr“ yaradıldı və kitab nəşri işi ilə yanaşı kitab ticarəti də ona tapşırıldı. Bu nəşriyyat fəaliyyətinin ilk illərində bədii ədəbiyyat və uşaq kitabları nəşr edirdi.

Artıq Sovet hakimiyyətinin ilk illərində – 1920-1926-cı illərdə Azərbaycanda 779 adda 4 milyon nüsxədən çox kitab nəşr olunmuşdu.

Sovet dövrünün sonrakı illərində də respublikada kitab nəşri işinin dinamikaı yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir:

İllər	Ad sayı	Tiraj (min nüsxə)
1970	1075	9932,3
1975	1180	11290,1
1980	1226	11778,5
1985	1428	15518,9
1990	1450	14280,4

Müasir durum

1991-ci ildə Azərbaycan müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra özəl nəşriyyat və nəşriyyat-poliqrafiya müəssisələri əmələ gəlməyə başladı. Nəşriyyat-poliqrafiya fəaliyyətinə dövlət nəzarəti zəiflədi və 1998-ci ildə senzura tamamilə aradan qaldırıldı. Dövlət nəşriyyatlarına dövlət təminatı xeyli azaldıldı.

İlk dövrdə həm dövlət, həm də özəl nəşriyyatların fəaliyyətində müəyyən canlanma hiss olunurdu. Lakin bu canlanma çox da uzun sürmədi. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı üzə çıxan problemlər kitab nəşri işinə də öz mənfi təsirini göstərdi. Əhalinin alıcılıq qabiliyyətinin illən-illə aşağı düşməsi, kənardan gətirilən kağız və digər poliqrafiya materiallarının qıtlığı, eləcə də dövlət təminatından məhrum olan nəşriyyatların bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə çeviklik göstərə bilməməsi ölkədə kitab nəşri işinin xeyli zəifləməsinə səbəb oldu.

İllər	Ad sayı	Tiraj (min nüsxə)
1992	559	8 953,0
1993	585	9 443,1
1994	375	5 537,5
1995	498	3 592,2
1996	542	2 672,6
1997	500	2 669,4
1998	450	2 350,0

Hazırda Azərbaycanda kitab nəşrinin üç səciyyəvi xüsusiyyəti diqqəti cəlb edir.

1. Bəzi kitabların nəşri dövlət tərəfindən maliyyələşdirilir. Buraya ibtidai sinif dərslikləri, görkəmli şəxsiyyətlərin və tarixi hadisələrin yubileyləri ilə bağlı nəşrlər daxildir. Dərsliklər istisna edilməklə, belə nəşrlərin xüsusi çəkisi çox azdır.
2. Bir çox kitablar müəlliflərin öz vəsaitləri hesabına çap olunur. Bu cür kitablar əksəriyyət təşkil edir.
3. Bir qisim kitablar isə sponsorların, eləcə də xarici şirkət və səfirliklərin vəsaiti hesabına çap olunur.

Son dövrlərdə nəşr edilən kitabların tirajı hədsiz dərəcədə kiçikdir. 60-80-ci illərdə bədii əsərlər orta hesabla 20-30 min nüsxə, elmi kitablar isə 3-7 min nüsxə tirajla nəşr olunurdusa, indi bədii kitabların tirajı əksər hallarda 500-1000 nüsxə, elmi kitabların tirajı isə 300-500 nüsxə olur.

Azərbaycanda kitab nəşri işinin zəifləməsinə, tirajların xeyli aşağı düşməsinə başqa bir obyektiv amil də mənfi təsir göstərir. Bu amil əlifba dəyişikliyi ilə bağlıdır. Son əsrdə Azərbaycanda əlifba üç dəfə dəyişib. 1929-cu ildən ərəb əlifbasından latın qrafikasına, 1939-cu ildən kirill əlifbasına, 1992-ci ildən isə təkrar latına keçilməsi kitab nəşri işində də böyük çətinliklər törətmişdir.

Hazırda Azərbaycanda oxucu kütləsi üç qrupa bölünür:

1. Həm kirill, həm də latın qrafikasında sərbəst oxuya bilənlər. Bunların xüsusi çəkisi olduqca azdır və buraya hər cür yaş qrupundan oxucu daxildir;
2. Yalnız kirill əlifbasında sərbəst oxuyanlar. Oxucuların böyük bir hissəsini təşkil edən, bu qrupa demək olar ki, 30 yaşından yuxarı bütün oxucular daxildir.
3. Yalnız latın qrafikasında sərbəst oxuyanlar. Bu qrupa isə bu gün müxtəlif təhsil müəssisələrində təhsil alan bütün gənc oxucular daxildir.

Respublika Prezidentinin „Dövlət dilinin tətbiqinin təkmilləşdirilməsi haqqında“ fərmanına uyğun olaraq 2001-ci ilin avqustundan bütün nəşrlər, o cümlədən dövrü mətbuat latın qrafikasına keçmişdir.

Nəşr işinin hüquqi əsasları

Azərbaycanda kitab nəşri „Nəşriyyat işi haqqında“ qanunla və bir sıra digər qanunların müvafiq maddələri ilə tənzimlənir.

İstənilən şəxs „Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı haqqında“ Azərbaycan Respublikasının Qanununa uyğun olaraq nəşriyyat açmağa bəzi şərtlərlə bərabər, Nəşriyyat-poliqrafiya fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün lisenziya almaq lazımdır. Lisenziyanı müəyyən rüsum ödəməklə əvvəllər Mətbuat və İnformasiya Nazirliyindən almaq olardı. Hazırda çap məhsulu istehsalına lisenziya verilməsi tamamilə ləğv edilmişdir.

Hazırda Azərbaycanda 85 nəşriyyat və nəşriyyat-poliqrafiya müəssisəsi fəaliyyət göstərir. Onların əksəriyyəti ölkənin paytaxtı Bakıda yerləşir. Gəncə və Naxçıvanda 2, Sumqayıt və Qəbələdə 1 nəşriyyat mövcuddur.

Nəşr məhsullarının çeşidi

Sovet dövründə nəşr olunan kitabların xeyli hissəsini kütləvi-siyasi ədəbiyyat təşkil edirdi. Bununla yanaşı digər ədəbiyyatların – elmi, bədii, uşaq və s. kitabların da nəşrinə ciddi fikir verilirdi. 70-80-ci illərdə kitab sektorunun müxtəlif sahələrində ixtisaslaşan müəssisələr yaradılmışdı. Belə ki, dərsliklərin və digər tədris-pedaqoji ədəbiyyatların nəşri ilə əsasən „Maarif“ nəşriyyatı, bədii əsərlərin nəşri ilə „Azəneşr“ və „Yazıçı“ nəşriyyatları, uşaq və gənclər üçün ədəbiyyatın nəşri ilə „Gənclik“ nəşriyyatı, plakat, fotoalbom, incəsənətə dair əsərlərin nəşri ilə „İşiq“ nəşriyyatı, elmi əsərlərin nəşri ilə isə „Elm“ nəşriyyatı məşğul olurdu.

Həmin illərdə xarici ölkələrin ədəbiyyat nümunələrinin nəşrinə də xeyli diqqət yetirilirdi. 80-ci illərdə „Gənclik“ nəşriyyatı hər bir cildi 40 min nüsxə tirajla 53 cildlik „Dünya Uşaq Ədəbiyyatı Kitabxanası“ seriyasını nəşr edib başa çatdırmışdı. „Yazıçı“ nəşriyyatı isə 100 cildlik „Dünya Ədəbiyyatı Kitabxanası“ seriyasının nəşrinə başlamış və bu seriyadan 30-dan çox kitab nəşr etmişdi. İqtisadi tənəzzül ucbatından həmin seriyanın nəşri sonralar dayandırıldı.

Mədəniyyətə dair xüsusi dövrü nəşrlər

Sovet dövründə mədəniyyətin müxtəlif sahələrinə aid 4 adda jurnal, 1 adda qəzet nəşr olunurdu. „Azərbaycan“, „Ulduz“ jurnalları və „Ədəbiyyat və İncəsənət“ qəzeti Azərbaycan Yazıçılar İttifaqı, „Qobustan“ toplusu Teatr İşçiləri İttifaqı, „Mədəni-Maarif işi“ jurnalı isə Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən nəşr edilirdi.

Sovet dövrü

Nö	Nəşrin adı	tirajı	dövrüliyi	növü
1.	«Ədəbiyyat və İncəsənət»	50 000	həftəlik	qəzet
2.	«Azərbaycan»	70 000	aylıq	jurnal
3.	«Ulduz»	40 000	aylıq	jurnal
4.	«Qobustan»	5 000	rüblük	toplu
5.	«Mədəni-Maarif işi»	10 000	rüblük	jurnal

Hazırda mədəniyyətə dair xüsusi dövrü nəşrlərin sayı Sovet dövrünə nisbətən çoxalmışdır. Yuxarıda adı çəkilən nəşrlərə „Xəzər“ jurnalı, „Mədəniyyət“ qəzeti, „Musiqi dünyası“, „İncəsənət“ topluları kimi bir neçə nəşr əlavə olunmuşdur. Mədəniyyətə dair xüsusi nəşrlərin əksəriyyəti yaradıcılıq birliklərinin orqanı kimi fəaliyyət göstərir.

„Azərbaycan“, „Ulduz“, „Xəzər“, „Qobustan“ jurnalları və „Ədəbiyyat“ qəzetinə Yazıçılar Birliyi büdcə vəsaiti hesabına maliyyə yardımı göstərir. Bəstəkarlar İttifaqının „Musiqi dünyası“ və Rəssamlar İttifaqının „İncəsənət“ nəşrləri isə satışdan gələn vəsaitlər hesabına maliyyələşdirilir.

Mədəniyyətə dair xüsusi dövrü mətbuat orqanlarının sayca artmasına baxmayaraq, onların tirajı Sovet dövrü ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə azdır. Belə ki, Sovet dövründə spesifik nəşr sayılan aylıq „Mədəni-Maarif“ jurnalı, rüblük „Qobustan“ toplusu kimi nəşrlər 5-10 min nüsxə, populyar nəşrlər olan aylıq „Azərbaycan“ və „Ulduz“ jurnalları, həftəlik „Ədəbiyyat və İncəsənət“ qəzeti 40-50 min nüsxə tirajla çap olunurdusa, bugünkü nəşrlərin əksəriyyətinin tirajı 500 nüsxədir. Burada yalnız Mədəniyyət Nazirliyinin nəşrləri olan „Mədəni-Maarif“ və „Mədəniyyət“ qəzetləri istisna təşkil edir. Onların abunə yolu ilə toplanan tirajı 1500-2500 nüsxə arasında dəyişir.

İndiki dövr

Nö	Nəşrin adı	tirajı	Dövrüliyi	Növü
1.	«Ədəbiyyat»	2 000	Həftəlik	Qəzet
2.	«Mədəniyyət»	2 000	Həftəlik	Qəzet
3.	«Azərbaycan»	1 000	Aylıq	Jurnal
4.	«Ulduz»	500	Aylıq	Jurnal
5.	«Xəzər»	500	iki aydan bir	Jurnal
6.	«Mədəni-Maarif»	2 000	Aylıq	Jurnal
7.	«Musiqi dünyası»	500	Rüblük	Toplu
8.	«Qobustan»	500	Rüblük	Toplu
9.	«XXI əsr»	500	Rüblük	Jurnal

Kitab yayımı

Sovet dövründə kitab yayımı vahid sistemə malik idi. Keçmiş Mətbuat və İnformasiya Nazirliyinin „Azərkitab“ Kitab Ticarəti İdarəsi şəhər yerlərində, „Azərıtifaq“ın „Kəndkoopkitab“ Kitab Ticarəti İdarəsi kənd yerlərində kitab satışı ilə məşğul olurdu. Kitabxana Kollektoru respublikadakı kitabxanaları kitabla təmin edirdi. Bazar iqtisadiyyatına keçid dövründə bu sistem iflasa uğradı. „Azərkitab“ ın mağazalarının əksəriyyəti özəlləşdirildi və öz profilini dəyişdi.

Hazırda kitab yayımı ilə ya nəşriyyatların, ya da kitab müəlliflərinin özləri məşğul olurlar. Nəşriyyatların, demək olar ki, heç birinin („Azərıtifaq“ və „Gənclik“ istisna edilməklə) öz mağazası yoxdur. Marketing və reklam işi sıfır dərəcəsindədir. Özəl kitab satışı mərkəzləri olduqca azdır və onların nəşriyyatlarla əlaqələri son dərəcə zəifdir.

Nəticə

Bazar iqtisadiyyatına keçidlə bağlı yuxarıda sadalanan çətinliklərə və qüsurlara baxmayaraq, müstəqillik dövründə Azərbaycanda kitab nəşri sahəsində az da olsa müəyyən nailiyyətlər müşahidə edilir.

Her şeydən əvvəl, nəşriyyat-poliqrafiya fəaliyyəti sahəsində özəl sektor xeyli möhkəmlənib və onun işində hiss ediləcək canlanma yaranıb. 90-cı illərin əvvəllərində fəaliyyətə başlayan özəl mətbəələrin çoxu bu gün xeyli təkmilləşdirilmiş poliqrafiya bazasına malikdirlər. Belə ki, özəl mətbəələr, bəzi hallarda öz məhsuldarlığına, maddi-texniki və kadr bazasına görə dövlət nəşriyyatlarını üstələyirlər. Hazırda Azərbaycanda özünün kiçik poliqrafiya bazası olan yüzdən çox müəssisə vardır.

Poliqrafiya avadanlıqlarının keyfiyyəti nəşriyyatlar arasında rəqabətin mühüm amilinə çevrilir, bu səbəbdən yerli nəşriyyatlar tez-tez xarici mətbəələrə müraciət edirlər.

Digər tərəfdən yüksək keyfiyyətlə çap olunmuş kitabların meydana çıxması, yerli poliqrafçılardan günün bu vacib tələbləri ilə ayaqlaşmağa sövq edir. Yerli poliqrafiya müəssisələrinin „Kitabi-Dədə-Qorqud“un, Aşıq Ələsgərin yubileyilə bağlı çap etdiyi kitablar, irihəcmli „1500 ilin oğuz şəri“, ikicildlik „Min ilin yüz şairi“ adlı Azərbaycan şəri

antologiyaları, „Azərbaycanca-İngiliscə lüğət“ və s. poliqrafik icra keyfiyyəti baxımından xarici nəşrlərdən o qədər də geri qalmır.

Bu gün Azərbaycanda kitab nəşri işinin inkişafında ölkədə fəaliyyət göstərən xarici şirkətlər və beynəlxalq humanitar fondlar da müəyyən rol oynayırlar. Onlar xüsusilə uşaq ədəbiyyatının, ümumtəhsil məktəbləri üçün alternativ dərs vəsaitlərinin, hüquqi, siyasi və iqtisadi ədəbiyyatın, tərcümə ədəbiyyatının nəşrinə sponsorluq etməklə kitab nəşri işinə əhəmiyyətli dərəcədə yardım göstərmiş olurlar. „Ayna Mətbu Evi“nin „Ekson“ neft şirkətinin sponsorluğu ilə nəşr etdiyi beşcildlik „Uşaq Ensiklopediyası“, digər nəşriyyatların Soros Fondunun həyata keçirdiyi „Addım-addım“, „Təhsil“ və digər proqramlar üzrə nəşr etdiyi onlarla kitab buna misal ola bilər.

Müasir Azərbaycan müəlliflərinin – Anarın, Elçinin, Bəxtiyar Vahabzadənin, Maqşud İbrahimbəyovun, Rüstəm İbrahimbəyovun, Çingiz Abdullayevin və b. əsərləri dünyanın bir çox dillərinə tərcümə edilmiş və xaricdə nəşr olunur.

Fəsil 19. Multimediya və şəbəkə layihələri

90-cı illərin əvvəlindən etibarən Azərbaycanda bütün sahələrdə, o cümlədən mədəniyyət industriyaları sahəsində yeni texnologiyalar gür inkişaf etməyə başladı və onun ən yüksək səviyyəsi 1999-2000-ci illərin payına düşdü. Belə ki, həmin dövrdə fəal sürətdə global İnternet şəbəkəsində şəbəkə layihələrinin işlənilib hazırlanmasına başlandı. Həmin layihələr çərçivəsində Azərbaycan mədəniyyətinin yaranması və inkişafı tarixinə həsr olunmuş veb saytların da yaradılması nəzərdə tutulurdu. Mədəniyyət sahəsində ilk şəbəkə layihələrindən biri Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyi ilə İntrans şəbəkəsinin birgə yaratdığı <http://www.culture.az> veb saytı oldu. Həmin saytda nazirliyin özü və onun strukturuna daxil olan müəssisələr haqqında informasiyalar təqdim edilir.

Əlbəttə, ilk saytlar istifadəçilərin kütləvi tələbatına hesablandığından layihələrin əksəriyyəti Azərbaycan ifaçılarının musiqi arxivlərinin şəbəkədə yerləşdirilməsinə yönəldilmişdi. Fleksibl Solyuşnz kompaniyası <http://www.azerimp3.com> saytını yaratmışdı. 2001-ci ilin yayında xeyli yeniləndirilən və əlavələr edilən bu saytda həm estrada (pop, rep), həm də klassik xarakterli mahnılar və kompozisiyalar, habelə caz

kompozisiyaları və Azərbaycan klassik musiqi mədəniyyətinin muğam kimi çox vacib elementini tapmaq olar. Azərbaycan „İnternetində“ („Azernet“də) musiqi arxivlərinin toplandığı və sistemləşdirildiyi bir neçə şəbəkə layihəsi həyata keçirilmişdir. Onların arasında <http://www.bakilllar.az> və <http://www.azerimusic.com> kimi saytlar vardır.

Həç şübhəsiz ki, populyar informasiyaların toplandığı saytlar, MP3 və Real Media tipli musiqi faylları arxivləri, habelə necə deyirlər, „sarı mətbuat“ ən çox müraciət edilən saytlardır. Onların bir çoxu ünsiyyət (çat) və forum (qonaq səhifəsi) funksiyalarını dəstəkləyir; müsafirlər burada fikir mübadiləsi apara, saytın tərtibi və məzmunu ilə bağlı yeni ideyalar təklif edə, həmçinin çox da böyük olmayan maraq qrupları yarada bilərlər. Məsələn, əsasən gənclərin iştirak etdiyi Azernet Team, Bakilllar, 187 Family və s. saytlarda belə hallar tez-tez olur.

Lakin bu saytlarla yanaşı, son vaxtlarda, daha doğrusu 1998-ci ildən etibarən peşəkar səviyyədə tərtib edilən, müəyyən janr çərçivələrinə uyğun, tam şəkildə fəaliyyət göstərən, bədii dəyərlərə, estetik zövqə, məna dolğunluğuna malik olan və getdikcə daha geniş nüfuz qazanan, yalnız Azərbaycanda deyil, həmçinin bütün dünyada peşəkarların diqqətini cəlb edən saytların yaranması da fəal inkişaf etməyə başlamışdır. Bu kateqoriyada ən perspektivli və uğurlu saytlar, həç şübhəsiz, „Musiqi Dünyası“ jurnalı tərəfindən yaradılan layihələrdir. Diqqətəlayiq hadisədir ki, bu saytların yaradılması, ABŞ Beynəlxalq İnkişaf Agentliyinin (USAID) maliyyələşdirdiyi İATP (Internet Training and Access Program) proqramı tərəfindən dəstəklənmişdir. Adı çəkilən saytlar arasında: „Musiqi dünyası“ jurnalının <http://musiqi-dunya.az> saytı; <http://composers.musiqi-dunya.az>; <http://diskografiya.musiqi-dunya.az> on-layn kataloqları və xatirə saytları – görkəmli Azərbaycan bəstəkari Qara Qarayevə həsr olunmuş <http://qara-qarayev.musiqi-dunya.az> saytı və tanınmış caz bəstəkari və pianoçu V.Mustafazadəyə həsr olunmuş <http://vagif.musiqi-dunya.az> saytı vardır.

Azərbaycan incəsənətinə həsr olunmuş <http://azeripaint.aznet.org>; „Azərbaycan İnterneşni“ jurnalının <http://azer.com>; Azərbaycan rəssamlarının 1800-dən çox əsərinin toplandığı <http://azgallery.org>; Azərbaycan dili və ədəbiyyatına həsr olunan <http://azeri.org>; Musiqi Mədəniyyəti Muzeyinin <http://www.citisight.com/baku/musculture.html>; Azərbaycana dair turist sorğu kitabçası (Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyinin layihəsi) <http://5c.azeri.com/travel/culture.html> saytları

və həmçinin bəzi digər layihələri də öz mənə bitkinliyi və tertibat peşəkərlığı baxımından yuxarıda adı çəkilən saytlara aid etmək olar.

Azərbaycanın mədəniyyət və incəsənət xadimlərinin yaradıcılığına həsr olunmuş fərdi sahələrin yaradılması tendensiyasını da qeyd etmək lazımdır. Onların arasında <http://www.azerijazz.com>; <http://www.azeristars.com>; <http://www.composerejdarmansurov.8m.com>; <http://www.azerinet.com/rast>; <http://www.faiqagayev.az>; <http://www.dayirmen.com>; <http://www.hajibeyov.com> və b. saytlar vardır. Bu saytların əksəriyyəti informasiya təsvirinin yüksək səviyyəsi, musiqi, foto və video arxivlərin mövcudluğu, həmçinin onlara müraciət edənlərin sayca çoxluğu ilə seçilir.

Fərəhli haldır ki, Azərbaycanda 2000-ci ildən etibarən İnternetdə mədəniyyət və incəsənətin inkişafı məsələlərinə mühüm yer ayrılan birgə Azərbaycan Portal İnkişafı layihəsi həyata keçirilməyə başlanmışdır. Ümumdünya Bərpa və İnkişaf Bankı tərəfindən maliyyələşdirilən bu layihə Azərbaycan cəmiyyətinin üç sektorunun – dövlət, özəl və vətəndaş cəmiyyəti sektorlarının qarşılıqlı fəaliyyəti əsasında həyata keçirilir. Sayt <http://www.gateway.az> ünvanında yerləşir və bir çox mütəxəssislərin rəyinə görə müəyyən müddətdən sonra bir növü Azərbaycan internetinin „mərkəzi“ne çevriləcəkdir. Portalda müxtəlif ictimai həyat sahələrinə dair materiallar, xəbərlər, həmçinin „azerinet“in böyük baza resursları təmsil olunmuşdur.

Axtarış sistemlərinə gəldikdə isə, bu istiqamətdə də müəyyən işlər görülür, lakin hazırkı anda „azerinet“də bu sahədə hansısa uğurdan danışmaq olmaz. Eyni zamanda, bu istiqamətdə həyata keçirilən və tədricən beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılan layihələri də xatırlatmaq olmaz. Onların arasında <http://resources.net.az>; <http://www.saznet.org>; <http://www.search.az>; <http://www.azeriweb.com> və digər saytlar vardır.

Fərəhləndirici faktlardan biri də son iki ildə „azerinet“də müxtəlif qəzet və jurnalların çox sayda keyfiyyətli saytlarının meydana çıxmasıdır. „Zerkalo“ qəzetininin <http://www.zerkalo.az> və <http://www.ayna.az> (Azərbaycan dilindəki versiya), „Exo“ qəzetinin <http://www.echo-az.com>; „Sobitiya“ qəzetinin <http://www.sobitiya.az>; „525-ci qəzet“in <http://www.525ci.com>; „Yeni Musavat“ın <http://www.yenimusavat.com>; „ANS“ teleradio şirkətinin <http://www.ans-dx.com>; „Lider TV“-nin <http://www.lidertv.com>; AZTV-nin <http://www.aztv.az>; informasiya agentliklərinin <http://www.azertag.com>; <http://www.xeber.net>;

<http://www.top.az>; <http://www.news.azerinet.com> və s. saytlarını tam qətiyyətlə operativ və məzmunlu saytlar adlandırmaq olar.

Veb saytların yaradılması prosesinə dövlət strukturları da fəal qoşulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin <http://www.president.az>; demək olar ki, bütün nazirlik və dövlət komitələrinin, Azərbaycan Respublikası səfirliklərinin (bunların arasında Azərbaycanın ABŞ-dəki (<http://www.azembassy.com>) və Rusiya Federasiyasındakı (<http://www.azembassy.msk.ru>) səfirliklərinin saytlarını ayrıca qeyd etmək istərdik) saytları yaradılmışdır. Bütün bunlar bilavasitə demokratikləşmə, şəffaflıq və dövlət strukturları haqda informasiyalara yol tapılması meyillərini əks etdirir.

Problemin texniki tərəfinə gəldikdə isə sevindirici hal budur ki, „azerinet“in saytlarının keyfiyyəti və funksional məzmunu günü-gündən yaxşılaşır, yalnız populyar mövzulara və reklam fəaliyyətinə deyil, həmçinin konkret ictimai, iqtisadi və siyasi fəaliyyət sahələrini təmsil edən mütəxəssislərin dar çevrəsinin istifadəsini də nəzərdə tutur.

Veb-hostinq (saytlar üçün veb məkanı ayırma) və dizaynla məşğul olan yerli İnternet-provayderləri və şirkətlərinin imkanları genişlənir. Tələbatla təklif arasında qarşılıqlı əlaqə gündən-günə artır və bu da təqdim edilən xidmətlərin keyfiyyətinə və qiymətinə müsbət təsir göstərir. Adı çəkilən sahələrdə bezi firmaların öz şəbəkə layihələrini mədəniyyət müəssisələri ilə birgə həyata keçirmələri və bu zaman onlardan İnternete daxil olmaq və sayt yerləşdirmək üçün haqq tələb etməmələri (hostinq) müsbət hal sayıla bilər. Məsələn, „Azərbaycan-Açıq Cəmiyyət İnstitutu“ – Soros Yardım Fondu (domen www.aznet.org) belə layihələr həyata keçirir və həmin layihələrdə məzmunca zəngin və janrlar üzrə ayrılmış çox sayda sayt yerləşdirilmişdir.

Şəbəkə layihələri ilə yanaşı ölkədə mədəniyyət sahəsinə dair multimedya layihələri üzərində də iş aparılır. Bu yöndə ən diqqətəlayiq hadisə „Şirvanşahlar Sarayında virtual gəzinti“ adlı multimedya kompakt diskinin prezentasiyası ötən il keçirilib və cəmiyyətdə böyük rezonans doğurub. Diskdə ölkənin mədəni irsinin ən parlaq nümunələrindən biri olan tarixi „Şirvanşahlar Sarayı“ kompleksi haqda informasiyalar toplanmışdır. Kompleksin ayrı-ayrı hissələrində – divanxanada „gəzmək“ istəyən hər bir kəs diskdəki xüsusi bölməyə daxil olaraq, bu arzusunu gerçəkləşdirə bilər. Layihə, „R.I.S.K.

Company" elmi-istehsalat birliyi ilə birgə hazırlanmışdır. Bununla yanaşı, Gənclər, İdman və Turizm Nazirliyi „Welcome to Azerbaijan“ adlı multimediya diskini hazırlamış və buraxmışdır: əsasən Azərbaycanda turizmə həsr olunan bu diskdə Respublikanın mədəni və təbii irs nümunələrini, həmçinin Azərbaycanın müasir incəsənətini əks etdirən materiallar toplanmışdır.

Bu sahənin hazırkı vəziyyəti belədir. Onun inkişaf vəzifələri və perspektivlərinə gəldikdə isə qeyd etmək lazımdır ki, hazırda Mədəniyyət Nazirliyi və eləcə də mədəniyyət və yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi sahəsində fəaliyyət göstərən digər təşkilatlar həmin istiqaməti ən mühüm istiqamətlərdən biri hesab edir. Mədəni irsin qorunub saxlanması və çoxaldılması, Azərbaycan mədəniyyətinin irəliləyişi sahəsinə informasiya texnologiyalarının tətbiqi, internet və multimediya kompüterləri istifadəçilərinin onlara yol tapmalarının təmin edilməsi Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən mədəniyyət siyasətində mühüm yerlərdən birini tutur.

Bu mənada yuxarıda adı çəkilən <http://www.gateway.az> layihəsini, habelə YUNESKO və Yaponiya hökuməti tərəfindən işlənib hazırlanan və maliyyələşdirilən „İpək Yolu Rəqəmləri“ birgə layihəsini qeyd etmək olar. Sonuncu layihənin mahiyyəti təsviri incəsənət obyektlərini və qədim əlyazmalarını elektron daşıyıcılara köçürmək, sonradan isə kompakt multimediya disklərində nəşr etmək və İnternetdə yerləşdirmək vasitəsilə onların qorunub saxlanması və bərpa olunmasını təmin etməkdən ibarətdir. Azərbaycan Açıq Cəmiyyət İnstitutu artıq bu layihənin, kitabxana sahəsinə yeni informasiya texnologiyaları tətbiq etməklə Azərbaycanın kitabxana irsinin kataloqlaşdırılması və sistemləşdirilməsi ilə bağlı hissəsini həyata keçirməyə başlamışdır.

Azərbaycanın özündə yaradılan layihələrlə yanaşı mədəniyyət sahəsində bir neçə beynəlxalq şəbəkə layihəsi də mövcuddur. Onlardan ən mühümü Avropa Şurası və „ERIKarts“ Mədəniyyət Sahəsində Müqayisəli Tədqiqatlar İnstitutunun (Bonn, Almaniya) „Avropada Mədəniyyət siyasəti: əsas faktların və tendensiyaaların kompendiumu“ birgə layihəsidir. Azərbaycanın Mədəniyyət Nazirliyi 1999-cu ildən həmin layihədə iştirak edir. Mədəniyyət naziri Polad Bülbüloğlunun rəhbərliyi altında Azərbaycanın milli mədəniyyət siyasətinin icmalı hazırlanmışdır. Bu icmalın elektron versiyası, layihənin digər 29 iştirakçı ölkəsinin icmalları ilə birlikdə <http://www.culturalpolicies.net> saytında yerləşdirilmişdir. Hazırda layihənin veb

saytından geniş istifadə olunur. Belə ki, 2002-ci ilin birinci rübündə bu sayta müraciət edənlərin sayı gündə orta hesabla 2133 nəfər olmuşdur. Layihə Kaliforniya Universiteti tərəfindən „Sosial elmlər sahəsində ən yaxşı praktikaya görə“ mükafatına layiq görülmüşdür. Digər müsbət cəhət ondan ibarətdir ki, Avropa Mədəniyyət Fondu (ECF, Amsterdam, Hollandiya) kompendiumun sponsoru olmuşdur və 2002-ci ildə onun inkişafı üçün 30 min avro həcmində qrant ayıracaqdır. İştirakçı ölkələrin mədəniyyət nazirlikləri və yaxud müvafiq strukturları layihə çərçivəsində məlumatları müntəzəm olaraq yeniləşdirirlər. Bu layihə bütövlükdə Avropanın, habelə ayrı-ayrılıqda hər bir dövlətin mədəniyyət siyasətini ən müasir və ən əhatəli variantda təqdim etmək imkanı verir.

Lakin, avadanlıqların və xidmətlərin qiymətləri hələ də sahənin inkişafını müəyyən edən ən vacib amil olaraq qalmaqdadır. Bütövlükdə, bu faktı qeyd etmək olar ki, respublikada yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi işində yüksəliş ilk növbədə son illərdə qiymətlərin kəskin şəkildə aşağı düşməsilə bağlıdır. Bu da indi hətta fərdi istifadəçilərə saytlar yaratmaq, onları saxlamaq və müntəzəm olaraq yeniləşdirmək imkanı verir. Hüquqi şəxslər üçün isə artıq multimediya texnologiyalarının tətbiqi sahəsinə vəsait qoymaq səmərəsiz risk hesab olunmur.

Sonda qeyd etmək istərdik ki, Azərbaycanda həyata keçirilən mədəniyyət siyasəti ölkədə yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi və mədəniyyət industriyalarının inkişaf perspektivlərinin son dərəcə əlverişli olduğunu təsdiq etməyə əsas verir. Bu siyasət sayəsində, indi, kompüterdən və İnternetdən istifadə edən hər bir dünya vətəndaşı Azərbaycanın mədəni dəyərləri ilə tanış olmaq imkanına malikdir. Gələcəkdə isə, Azərbaycan mədəniyyətinin İnternet vasitəsilə „ixsal“ xalqımızın, onun ənənələrinin və mədəniyyətinin dərk edilməsində, dünya ictimaiyyətinin diqqətinə respublikaya cəlb olunmasında, habelə bütün dünya azərbaycanlılarının ortaq dəyərlər ətrafında sıx birləşməsi kimi heç də az əhəmiyyətli olmayan bir işdə öz müsbət nəticələrini verəcəkdir. Mədəniyyət Nazirliyi öz planına, həmçinin respublikanın mədəni irsini etraflı əks etdirəcək, habelə resurs bazası yaratmaq yolu ilə Azərbaycanın mədəni heyatına dair mütəşəkkil və sistemli informasiya axtarışına imkan verəcək „Azərbaycan Mədəniyyəti Portalı“nın yaradılmasını daxil etmişdir. Bununla bərabər, nazirlik müvafiq maddi vəsaitə malik olmayan mədəniyyət müəssisələrinə İnterneta qoşulmaq və global şəbəkədə öz saytlarını yerləşdirmək imkanı verən server mərkəzinin yaradılması imkanını da nəzərdən keçirir.

II Bölmə: Avropa ekspertlərindən ibarət müstəqil qrupun məruzəsi

Ekspert qrupunun üzvləri:

Terri Sandell (Birləşmiş Krallıq), prezident
Viziting Arts təşkilatının direktoru

Mariya Berza (Rumıniya), məruzəçi
Rumıniya Mədəniyyət Layihələri və Siyasəti Mərkəzinin prezidenti

Yaak Almik (Estoniya)
„Uqala“ teatrının direktoru

Hyübert Teler (İsveçrə)
Mədəniyyəti sahəsində Teler məsləhət xidməti

2001-ci ilin mayında Bakıya ilk səfər zamanı xanım **Ritva Mitçel** də (Finlandiya) bu komandanın üzvü olmuşdur.

Müstəqil ekspertlərin ölkəyə səfərlərindən əvvəl mədəniyyət siyasəti icmalının ilkin və ənənəvi informasiya mənbəyi, adətən artıq bu prosesdən keçmiş digər ölkələrdə olduğu kimi, milli komanda tərəfindən hazırlanan Milli Məruzə olur; bu komanda Mədəniyyət Nazirliyinin və yaxud müstəqil təsisatların nəzdində yaradılır və hökumətdən texniki, təşkilati, maliyyə yardımı alır.

Bu məruzələr, həmçinin mədəniyyət təşkilatları, mədəniyyət xadimləri, artistlər, qeyri-hökumət təşkilatları ilə geniş məsləhətləşmələrin, habelə sosioloji araşdırma və tədqiqatların nəticəsi kimi meydana çıxır. Ekspertlər qrupunun da yaxşı anladığı məlum səbəblərə görə (ölkənin Avropa Şurasına qəbul olunmasından və bunun ardınca dərhal mədəniyyət siyasətinin qiymətləndirilməsi barədə sorğu verilməsindən sonra xeyli az müddət keçməsi, habelə informasiyanın toplanması, onun etibarlı məlumat bazalarında saxlanması ilə bağlı çətinliklərin mövcudluğu), Azərbaycanda əvvəllər belə bir məruzə mövcud olmamışdır. Nazirliyin milli ekspert komandası tədricən Milli Məruzəni hazırlamağa başladı və buna paralel olaraq müstəqil ekspertlər də öz tədqiqatlarını apardılar. Ekspertlər qrupu yalnız bircə ilkin informasiyaya – „Avropada mədəniyyət siyasətləri: Əsas fakt və tendensiyaların kompendiumu“ndakı (Avropa Şurası/ERİKarts: Kompendium 2000) məlumatlara malik idi. Bu informasiya ölkəyə iki səfər zamanı və sonrakı aylarda Mədəniyyət Nazirliyi ilə danışıqlar əsasında yeniləşdirildi və ona yeni fəsillər əlavə edildi.

Etiraf edirik ki, Milli Məruzənin hazırlanması ölkədə mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsi strategiyasında ilk mühüm addımdır. Ekspertlərin icmalı ilə yanaşı o, ölkə gerçəkliyinin hərtərəfli mənzərəsini, habelə mədəniyyət siyasətinin gələcək tendensiyalarını özündə əks etdirir və gələcək milli müzakirələr, orta və uzunmüddətli strateji qərarların qəbul edilməsi üçün açıqdır.

Ekspertlər komandası bu qərar münasibətilə Azərbaycan Mədəniyyət Nazirliyini təbrik edir və Milli Məruzənin yazılması zamanı görülən böyük həcmli işə görə ona təşəkkür edir.

Biz Mədəniyyət Naziri cənab Polad Bülbüloğluna, onun islahatlara yönəlik dinamik rəhbərliyinin Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafı üçün son dərəcə vacib əhəmiyyət daşımasına və ekspertlərin ölkəyə səfərləri zamanı onlara hər cür tərifiyəliq diqqət və qayğı göstərdiyinə görə xüsusilə minnətdanq.

Mədəniyyət Nazirinin müavini Sevda xanım Məmmədaliyevaya, Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin rəhbəri Nigar xanım Axundovaya və məruzənin hazırlanmasında iştirak edən bütün milli komanda üzvlərinə də islahatların həyata keçirilməsində göstərdikləri iradəyə, onların ağır və qiymətli əməyinə, bizim daimi həmsöhbətlərimiz olduğlarına, həmçinin Azərbaycan mədəniyyəti və ölkənin üzleşdiyi çətinlikləri bütün cəhətlərlə və kompleks şəkildə anlamaq üçün, çox təəssüflər olsun ki, hədsiz dərəcədə qısa olan iki səfərin təşkilinə görə öz səmimi minnətdarlığımızı ifadə etmək istədik.

Biz, həmçinin bu ölkəyə hər iki səfərimiz zamanı görüşdüyümüz və müzakirələr apardığımız bütün həmsöhbətlərimizə, verdikləri informasiyalara və bizə göstərdikləri hüsn-rəğbətə görə təşəkkür edirik. Onların siyahısı əlavə 1-də təqdim olunur.

Avropa Şurasının Mədəniyyət Siyasəti və Fəaliyyəti Departamentinin başçısı xanım Vera Boltoya, problemin perspektivli və aydın təfsirinə görə, STEYC layihəsinin əlaqələndiricisi xanım Dorina Bodeaya əməyinə və proqramın tərifiyəliq təşkilinə görə təşəkkürümüzü bildirir, onları təbrik edirik.

Fəsil 1. Tarix və kontekst

1.1. Müasir Azərbaycan ərazisində meydana gələn ilk dövlət qurumlarının tarixi e.ə. I minilliyə gedib çıxır: Manna dövləti e.ə. VIII əsrdə Midiya tərəfindən işğal edilmişdir. Ölkənin rəsmi dini zərdüştlük olmuşdur ki, bunu da neft yataqlarının üst qatlarında təbii yanar alovlarla əlaqələndirmək mümkündür. E.ə. VI əsrdə Böyük Kirin başçılıq etdiyi Əhəmənilər İrəni müasir Azərbaycan ərazisinin bir hissəsini zəbt etmişdir.

İki əsr sonra, e.ə. 330-cu ildə makedoniyalı Böyük İskəndər Əhəmənilər İmperiyasını ələ keçirmiş və bu ərazini fars satraplarının idarəçiliyinə vermişdir. Hazırda belə hesab edilir ki, ərazinin qədim adı – Atropatena və yaxud Atropatana, Makedoniyalı İskəndərin fars sərkərdəsi Atropatın (odla qorunan) adı ilə bağlıdır. Atropatena və ona qonşu ərazidə – Qafqaz Albaniyasında milli şüurun formalaşması prosesi başlanmışdır.

Erkən dövrlərdə Qafqaz ölkələrində etiqad edilən xristian dini Azərbaycana da nüfuz etmişdir. Sonralar, V əsrdə Alban əlifbası

yaradılmış və bu əlifba ölkədə təhsil və mədəniyyətin inkişafında ilk əlamətdar rol oynamışdır.

VIII əsrdə ərəblər Azərbaycan ərazisini işğal etmiş və islamı da özləri ilə buraya gətirmişlər, ölkə bundan sonra ərəb xilafətinin bir hissəsinə çevrilmişdir. Bu, yerli mədəniyyətin bir neçə əsrlik yüksəlişi və müsəlman mədəniyyəti, elmi, poeziyası və memarlığına müəyyən töhfələr verməsilə nəticələnmişdir.

İran və Türkiyə Azərbaycan uğrunda əsrlər boyu mübarizə aparmışlar. Sonralar, XVIII əsrin əvvəlində Rusiya da cəmi bir neçə il bu yarıya qoşulmuş və 100 il sonra buraya qayıda bilməsi üçün zəmin hazırlamışdır. 1828-ci ildə Azərbaycanın şimal hissəsi Rusiya, cənubu isə İran tərəfindən işğal edilmişdir.

Azərbaycanlılar müasir Türkiyə türkçəsinə çox yaxın olan Azərbaycan dilində danışirlər; eyni zamanda onlar iranlıların əksəriyyəti kimi müsəlman şüərləridir.

Ölkə tarixində son əsr nəhəng siyasi, iqtisadi, sosial və mədəni dəyişikliklərlə əlamətdardır.

Hər şeydən əvvəl, ölkənin paytaxtı Bakı şəhəri və ona yaxın region iyirminci yüzillikdə dünyanın ən iri neft hasilatçısı və ixracatçısına çevrilmişdir. Bu da iqtisadi, siyasi və mədəni həyatın bütün sahələrində qəfil və demək olar ki, partlayışlı inkişafına səbəb olmuşdur. Sənayenin müxtəlif sahələri çiçəklənməyə başlamış, eklektik və heyretəməmiz memarlıq bu vaxta qədər tipik şərq, orta əsr şəhəri olan Bakının şimasını sürətlə dəyişdirmişdir; burada kommunikasiyalar, qəzetlər, müxtəlif mədəniyyət müəssisələri və Opera Teatrının binası kimi gözəl binalar, habelə mədəniyyət assosiasiyaları meydana gəlmişdir; siyasi həyat gur inkişaf etmiş, milli və mədəni özünəməxsusluq uğrunda mühüm hərəkət formalaşmış və onun ölkənin gələcəyi üçün böyük nəticələri və faydası olmuşdur.

1918-ci ildə Azərbaycan öz müstəqilliyini elan etmiş, amma cəmi iki ildən sonra ölkə sovetlərin hakimiyyəti altına düşmüş və 70 ildən çox SSRİ-nin tərkib hissəsi olaraq qalmışdır.

Iyirminci yüzilliyin birinci yarısında, digər sovet respublikalarında olduğu kimi burada da kütləvi sovetləşdirmə siyasəti aparılmışdır. Bu

proses həmçinin, əvvəlcədən də güman edildiyi kimi, ölkənin milli özünəməxsusluğuna, onun mədəni irsinə və savadlanmasına dramatik təsir göstərmişdir.

Məsələn, təkə əlifba iki dəfə, – əvvəlcə ərəb qrafikasından latına, sonra isə latından kirilə dəyişdirilmişdir.

1991-ci ildə Konstitusiya Aktı ilə Azərbaycanın müstəqilliyi elan edilmiş və eia həmin il latın əlifbası bərpə olunmuşdur.

Yeni Konstitusiya 1995-ci ildə təsdiq edilmişdir.

1.2. Azərbaycan prezident respublikasıdır. Dövlətin başçısı Heydər Əliyev bu vəzifəyə birinci dəfə 1993-cü ildə, ikinci dəfə isə 1998-ci ildə təkrar seçilmişdir.

Azərbaycan parlamenti (Milli Məclis), Prezident tərəfindən təyin edilən Baş Nazir də daxil olmaqla Nazirlər Kabinetini təsdiq edir.

1.3. Sovet İttifaqının və QİYŞ-nin süqutu yeni müstəqil respublikaların yol tapma bildiyi ənənəvi bazarların dağılması ilə müşayiət olunmuşdur. Bundan əlavə, hər bir keçmiş Sovet respublikası iqtisadiyyatın əvvəlcədən onun üçün nəzərdə tutulan müəyyən bir sahəsinə təmin etmək rolunu oynadığından həmin ölkələrdə qalan sahələr inkişaf etdirilməmişdir. Dağlıq Qarabağ uğrunda Ermənistanla müharibə 1994-cü il atəşkəs haqqında müqaviləyə əsasən dayandırılsa da və bu günə qədər sülh danışıqları davam etdirilsə də, Azərbaycanın öz ərazisinin beşdə birini itirməsi və sayı 700 mindən 1 mln. nəfərədək olan əhalisinin qaçqın vəziyyətinə düşməsilə nəticələnmişdir.

Ölkədə iqtisadi islahatlara və özəlləşdirməyə 1995-ci ildən sonra başlanılmışdır. Hazırkı anda iqtisadi inkişafın yeganə aydın görülən perspektivi neft sənayesində ikinci yüksəlişlə bağlıdır.

Fəsil 2. Mədəniyyət sahəsində qanunvericilik və mədəniyyət siyasətinin inkişafı

Tarixi və siyasi kontekstlə bağlı bundan əvvəlki fəsil mədəniyyət siyasətinin əhatə etməli olacağı dərin və çoxcəhətli dəyişikliklərin daha yaxşı anlaşılması məqsədilə verilmişdir.

Azərbaycanda mədəniyyət sektoru 90-cı illərin əvvəlində və ortalarında ölkəni təlatümə gətirən dərin iqtisadi və siyasi böhranın, habelə yüksək səviyyədə işsizliyin ciddi təsiri altında olmuşdur. Biz buna, həmçinin keçmiş sovet mədəniyyət orqanlarının həddən artıq mərkəzləşdirilmiş olmasını və onların avtoritarizmini, habelə keçmiş SSRİ respublikalarının özünəməxsusluğu və mədəni hüquqlarının müəyyən „bayram əhval-ruhiyyəsində“ təqdim edilməsinə baxmayaraq, həmşə ikinci planda durması faktını da əlavə etməliyək.

Ənənəvi QIYŞ bazasının dağılmasından sonra bütün sabiq sovet respublikalarını bürüyən böhran iqtisadiyyatı nə vəziyyətə saldısa, mədəniyyət də o vəziyyətə düşdü. Daha həssas sfera, ideoloji təzyiq predmeti və partiyanın bilavasitə diqqət mərkəzində olduğundan mədəniyyət Azərbaycanı və digər sovet respublikalarında partiya aparatının güclü təsirinə məruz qalırdı; bu aparat mədəniyyətin hər bir sahəsi üçün yaradılmış geniş təsisatlar şəbəkəsinə nəzarət edir, beləliklə, mədəniyyət müəssisələri arasında bircinsli məcburi əlaqə və o cür də ənənəvi mərkəzləşdirilmiş büdcə tipləri müəyyənləşdirirdi. Müstəqillik əldə edildikdən sonra, bu sistem də təbii olaraq dağıldı və hər bir respublika artıq indi tamamilə müxtəlif olan tələbatlara – demokratik təsisatların qurulması, qanunun aliliyi, insan hüquqlarına hörmət və mədəni rəngarəngliyə uyğun islahatçı mədəniyyət siyasəti yaratmaq məcburiyyətində qaldı. Bunun üçün isə heç bir milli qanunvericilik mövcud deyildi.

2.1. Mədəniyyət və islahatlar

Əsasən keçid dövrünün iqtisadi çətinlikləri və Dağlıq Qarabağ uğrunda Ermənistanla münaqişə ucbatından mədəniyyətə ayrılan büdcə xeyli az olsa da, əsas təsəvvür ondan ibarətdir ki, mədəniyyətin marginallaşma riski ilə üzleşdiyi digər ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycanda mədəniyyət cəmiyyətin, ölkənin özünəməxsusluğunun və onun gələcək inkişafının vacib hissəsi hesab edilir və burada ona əyləncə və bəzək vasitəsi (onun bu rolu gələcəkdə, hər şey yaxşı olanda inkişaf etdiriləcəkdir) və yaxud faydalı ritorika aləti kimi baxılır.

Əksər səviyyələrdə mədəniyyətə müsbət münasibət bəsləndiyini sübut edən faktlarla yanaşı, Milli Məruzədə bu da qeyd olunur ki, mədəniyyət rəsmi olaraq islahatlar siyahısına daxil edilməmişdir; bu da, yenə həmin məruzəyə əsasən o deməkdir ki, onun dövlət

səviyyəsində əlavə vəsaitlərə və beynəlxalq təşkilatların fondlarına yol tapmaq imkanı yoxdur.

Ölkənin mədəniyyət strategiyası müxtəlif səviyyələrdə işlənilib hazırlanır və həll edilir:

- Azərbaycan parlamentinin Mədəniyyət məsələləri üzrə daimi parlament komissiyası və Sosial qanunvericilik şöbəsi (qanunvericilik planında);
- Prezident Aparatının Humanitar siyasət şöbəsi;
- Nazirlər Kabinetinin Elm, mədəniyyət, milli təhsil və sosial məsələlər şöbəsi; burada büdcə planlaşdırılır və nəhayət,
- Mədəniyyət Nazirliyi; o, mədəni həyatın bütün sektorlarında islahatların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsinə görə məsuliyyət daşıyır.

Öz parlamenti, Nazirlər Kabineti və Mədəniyyət Nazirliyi olan Naxçıvan Muxtar Respublikası da əsas istiqamətlər müəyyən edildiyi andan bu cür mədəniyyət siyasəti həyata keçirir. Ekspertlər komandası, hər hansı bir siyasəti adaptə etmək məqsədilə bu Muxtar Respublikada cari xüsusi tələbatlar sahəsində hansısa bir boşluğun mövcud olub-olmadığını müəyyənləşdirmək üçün informasiya əldə etmək imkanına malik olmamışdır.

Mədəniyyət Nazirliyi səviyyəsində iki tərəfli proses gedir; bir tərəfdən bu, islahatların işlənilib hazırlanması, desentralizasiya və dekonstruksiya sahəsində müəyyən ilkin addımların atılması, digər tərəfdən isə əvvəllər müxtəlif idarələrin nəzdində müstəqil təşkilat kimi mövcud olan təsisatların bu yaxınlarda yenidən onun tabeçiliyinə verilməsilə bağlıdır. Tarixi abidələr, kinematografiya və nəşriyyat komitələrinin ləğvi zamanı bu cür olmuşdur.

Milli Məruzədə deyilir ki, bu cür qərarlar, həmin sahələrin hamısında islahatların, son dərəcə kiçik bir fərqlə, eyni zamanda həyata keçirilməsi zərurətindən doğmuşdur.

2.2. Mədəniyyət sahəsində qanunvericilik

Real mədəniyyət siyasətinin həyata keçirilməsi bu sahədə adekvat qanunvericiliyin yoxluğu halında nəzərdən keçirilə bilməz.

Azərbaycanda bu sahədə əlavə çətinliklər ondan ibarətdir ki, nazirliklərin, o cümlədən Mədəniyyət Nazirliyinin qanunvericilik

təşəbbüsü hüququ yoxdur, bu da yeni qanunvericiliklərin qəbulu və həyata keçirilməsi prosesini ləngidir. Hazırkı vəziyyətə uyğun olaraq, qanun layihəsi Prezident Aparatına göndərməli, sonra isə Parlamente təqdim olunmalıdır. Mədəniyyət Nazirliyinin ekspertləri Prezident Aparatının Humanitar siyasət şöbəsinə, eləcə də Parlamentin Mədəniyyət üzrə komissiyasına yol tapmaq imkanına malikdirlər. İcra hakimiyyəti orqanlarının hüquq bölgüsü hələ də problem olaraq qalır. Hazırkı anda qanunda, onun icrası üçün məsuliyyət daşıyan icra hakimiyyəti orqanını təyin edən maddə yoxdur. Yeganə mümkün üsul bundan ibarətdir ki, qanun elan edilmək üçün təkrar Prezident Aparatına qaytarılanda, Prezident onu həyata keçirən icra hakimiyyəti orqanını göstərir; bu isə proseslər zəncirini daha da mürəkkəbləşdirir və onu nəzərdə tutulmamış dəyişikliklər sferası sırasına daxil edir.

Buna baxmayaraq, 1995-2001-ci illər ərzində Parlament tərəfindən mədəniyyət sahəsilə bağlı 15 mühüm qanun qəbul edilmişdir: müəllif hüquqlarının qorunması haqqında, reklam fəaliyyəti haqqında, mədəniyyət haqqında, mədəni irsin qorunması haqqında, qrantlar haqqında, informasiya və informasiya yayımı azadlığı haqqında, memarlıq haqqında, kitabxanalar haqqında, muzeylər haqqında, arxivlər haqqında, kütləvi informasiya vasitələri haqqında, nəşriyyatlar haqqında, turizm haqqında, şəhərsalma haqqında. Azərbaycan dilinin mühafizəsi haqqında digər bir qanun, hələ də parlamentdədir və ola bilsin ki, artıq qəbul edilib. 2001-ci ilin sonunda kütləvi informasiya vasitələrilə bağlı qanuna yenidən baxılmışdır. „Kütləvi İnformasiya Vasitələrinə dövlət qayğısının artırılması sahəsində əlavə tədbirlər haqqında“ Prezident Fərmanı bu dəyişiklikləri nəzərdə tutur: KİV-in inkişafı üçün uzunmüddətli və güzəştli kreditlər; xaricdən gətirilən qəzet kağızlarının gömrük rüsumlarından azad edilməsi; özəl televiziya və radio şirkətlərinin translyasiya hədudlarının genişləndirilməsi, xarici teleşirkətlər üçün translyasiya normaları. Hazırda „Teatr və teatr fəaliyyəti haqqında“, „Yaradıcılıq ittifaqları və yaradıcı işçilər haqqında“, „Milli qoruqlar və milli parklar haqqında“ qanun layihələri də baxılmaq üçün Parlamentdədir. Ekspertlər qrupu bütün bu qanun layihələrinin mətnləri ilə tanışlıq imkanına malik olmamışdır.

Bu yaxınlarda qəbul edilmiş qanunlara, müstəqilliyin ilk ilində qəbul olunan 4 qanunu da əlavə etsək, onların ümumi sayı 19-ə çatır ki, bu da müasir qanunvericilik tələblərilə bir araya sığan mədəniyyət siyasətinin işlənilib hazırlanması üçün müsbət səy göstərdiyini aydın əks etdirir.

Təəssüflər olsun ki, bu qanunların mətnləri tərcümə edilməmişdir və bu səbəbdən müstəqil ekspertlər onları həmin sahələrdə mövcud beynəlxalq qanunlarla müqayisə etmək imkanına malik olmamışlar; nəticədə bu qanunlar, onların bəzilərinin bu yaxınlarda verdiyi real səmərə baxımından nəzərdən keçirilmişdir.

Həmçinin bizə elə gəlir ki, bu yaxınlarda qəbul edilən qanunların səmərəli işləməsinə təmin etməli olan bəzi normativ aktlar hələ də mövcud deyildir və bu fakt bu gün üçün həmin qanunların müvəqqəti olaraq qüvvədən məhrum qanunvericilik sənədləri kateqoriyasına aid edilməsinə səbəb olur.

Mədəniyyət sektoruna cəlb edilən adamların mədəniyyət sahəsində nisbətən yeni, əldə edilməsi mümkün olan qanunlar barədə məlumatlılıq dərəcəsini qiymətləndirmək çox çətindir. Bəzi hallarda hətta Bakının özündə, əksər hallarda isə ekspertlərin əyalətlərə səfərləri zamanı çox sayda belə faktlar aşkar edilmişdir ki, mədəniyyət sahəsilə bağlı qanunvericilikləri tətbiq etməli və ondan faydalanmalı olan adamlar bu barədə xeyli bəsit anlayışa və yaxud fraqmentar biliyə malikdirlər. Bizə elə gəlir ki, mədəni islahatların əsas özəlliklərinin peşə treninqləri vasitəsilə təliminin yaxşılaşdırılması və yaxud onların əldə edilmə imkanlarının artırılması çox arzuolunan bir cəhətdir.

2.3. Keçid dövründə mədəniyyət siyasəti

Mədəniyyət siyasəti, Avropa Şurasının „Çərçivədən kənar“ məruzəsinə uyğun olaraq, „mədəniyyət sahəsində dövlət tədbirləri üçün ümumi çərçivələr kimi müəyyən edilir. Bu tədbirlər milli hökumətlər və yerli hakimiyyət orqanları və yaxud onların agentlikləri tərəfindən qəbul edilə bilər. Mədəniyyət siyasəti dəqiq müəyyən olunmuş məqsədlər tələb edir. Bu məqsədlərin gerçəkləşməsi üçün planlaşdırmanı həyata keçirməni və dəyərləndirməni mümkün edən mexanizmlər mövcud olmalıdır“. Bu, həmçinin fəlsəfə, dünya görüşü və mədəniyyəti ümumi inkişafın bir göstəricisi kimi yenidən nəzərdən keçirməyə kömək edən bir sıra orta və uzunmüddətli vəzifələr deməkdir.

Milli Məruzədə mədəniyyət siyasətinin inkişafı haqqında ilk bəyanat bundan ibarətdir ki, Mədəniyyət Nazirliyi öz siyasətini, son on illiklərdə əksər Avropa ölkələrində rəhbər tutulan əsas prinsipləri nəzərə alaraq və onları ölkənin realıqları ilə müqayisə edərək müəyyənləşdirir. Üç əsas prioritet müəyyənləşdirilmişdir: mədəni və tarixi irsin qorunması

(bu, mədəniyyət təsisatlarının bütün infrastrukturunu özündə əks etdirir); yaradıcılığın himayə edilməsi, mədəniyyətin insan inkişafı amili kimi dərk edilməsi və qəbul olunmasının gücləndirilməsi. Buna əlavə olaraq, Məruzə hökumətin və Mədəniyyət Nazirliyinin bu prioritetlərə nail olunması və onların həyata keçirilməsi üçün yaradılan təsisatların bütöv məqsəd və fəaliyyət sahələrini sadalayır: alternativ maliyyə mənbələri axtarışı, mədəniyyət sahəsində inzibatchılığa dair treninqlər, mədəni inkişaf strategiyalarının işlənilib hazırlanması, xeyriyyəçi mədəniyyət fondunun təsis edilməsi. Məruzənin digər fəsillərində tez-tez mədəniyyətin idarə olunmasının desentralizasiyası və dekonsentrasiyası, qeyri-hökumət təşkilatları və digər vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə partnyorluq əlaqələrinin yaradılması, gənclərlə bağlı siyasət kimi digər prioritetlər də xatırladılır.

Qanunvericilik tədbirləri ilə yanaşı mədəni islahatların həyata keçirilməsində nəzərə çarpacaq nailiyyətlərin əldə edilməsinə və onların dəstəklənməsinə səbəb ola biləcək sahələrdən biri də maliyyələşmə məsələsidir. Müharibə və qaçqınlarla əlaqədar situasiyanın hələ də həll olunmaması səbəbindən ölkədə daha da dərinləşən iqtisadi çətinliklər nəticəsində mədəniyyətə ayrılan büdcə yeni şərtlərin gerçəkləşməsi üçün kifayət edəcək səviyyədən xeyli aşağıdır. Milli Məruzənin məlumatlarından aydın olur ki, ölkədə mədəniyyətin maliyyələşməsi 95% dövlət büdcəsi hesabına baş verir və mədəniyyət müəssisələri tərəfindən yaradıla və istifadə oluna bilən və heç zaman ümumi büdcənin 1%-dən artıq olmayan məhdud kateqoriyalı ekstra büdcə fondlarından başqa son dərəcə az sayda əlavə maliyyə ehtiyatları mövcuddur. Milli Məruzənin maliyyələşmə mənbələri haqda müvafiq fəslində yalnız 1997-ci ildən sonra əldə edilməsi mümkün olan statistik məlumatlardan istifadə edilmişdir. Mədəniyyət haqqında Qanuna uyğun olaraq illik büdcənin ilbəil artması göz qabağındadır, lakin buna baxmayaraq, büdcənin artması ilə inflyasiya səviyyəsi arasındakı fərqi müəyyənləşdirmək çox çətinidir. Bununla belə, məsələn, abidələrin bərpası ilə bağlı 2001-ci ildə büdcənin, demək olar ki, iki dəfə artması hadisəsində olduğu kimi, sektorlar üzrə nəzərə çarpacaq differensiya meydana çıxır ki, bu da mədəniyyət siyasətindəki dəyişiklikləri əyani nümayiş etdirir.

Maliyyə dəstəyinin modernləşdirilməsi yolunda ən böyük əngəl tarixən təşəkkül tapmış büdcə strukturudur və o, məruzədə təsvir edilən bütün illər ərzində dəyişməz olaraq qalmışdır. Ancaq, bununla bərabər, həmin vəziyyət büdcə dekonsentrasiyasının inkişafı baxımından yaxşı

əlamətdir, çünki bu halda büdcənin 75-80%-i yerli səviyyədə bölüşdürülür və bu bərdə qərar yerli hakimiyyət orqanları və rayon mədəniyyət şöbələri tərəfindən qəbul edilir.

Mədəniyyət müəssisələrinin (muzeylərin, kitabxanalarn, mədəniyyət evlərinin) büdcəsi hələ də üç kateqoriyaya bölünür: əmək haqları və sosial ödəmələr; binaların icarə, təmir və qulluq haqları; incəsənət əsərlərinin (bu siyahıda musiqi əsərləri yoxdur, amma güman edirik ki, onlar həmin siyahıya daxil ediləcəkdir), habelə kitabxana fondları üçün kitabların və dövrü mətbuatın satın alınması. Üçüncü kateqoriya ümumi büdcənin ən aşağı faizinə malikdir və 10%-dən yuxarı olmur. Bu, yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən idarə edilən müəssisələr üçün də xarakterikdir, bu səbəbdən yerli təşəbbüs və layihələr üçün çox az yer qalır.

Qayğı və diqqətə möhtac olan digər bir sahə vergi siyasətidir. Lap yaxınlarda, 2002-ci ilin yanvarında vergi məəcəlisində islahatların həyata keçirilməsinə əngəl törədən və hətta bəzi mədəniyyət müəssisələrinin mövcudluğunu təhlükə altında qoyan dəyişikliklər edilmişdir. Bu vaxta qədər mövcud olan vergi normaları, rüb ərzində maliyyə dövriyyəsi 21 000 ABŞ dollarını keçməyən nisbətən kiçik mədəniyyət müəssisələrini ƏDV və gəlir vergisi ödəməkdən azad edirdi və yalnız ən böyük və ən vacib mədəniyyət müəssisələri 18% ƏDV və 27% gəlir vergisi ödəməli idilər. Heç şübhəsiz ki, bu da onlar üçün çox ağır idi. Dövriyyə səviyyəsini 6300 ABŞ dollarına endirən yeni normaların qəbul edilməsindən sonra isə, hətta bu vaxta qədər özlərini güclə qoruyub saxlayan kiçik müəssisələr belə indi bağlanmaq təhlükəsi ilə üzleşiblər.

Belə bir şəraitdə və həm də bundan asılı olmayaraq Nazirlik mədəniyyət müəssisələrinin ƏDV ödəməkdən tamamilə azad olunmasını təmin edən yeni vergi normaları haqda sorğu vermişdir. Bu dəyişikliklərin qəbul edilməsi və dərc olunması halında, ƏDV-dən azad edilmə, bizim fikrimizcə, ən münasib hal kimi qiymətləndirilə bilər.

Nazirlikdəki həmsöhbətlərimizin, xüsusilə də Milli Məruzəni hazırlayan komandanın tez-tez qeyd etdikləri kimi bürokratik etatet və ixtisaslaşmış ştatla bağlı böhran nəticəsində daha da mürəkkəbləşən belə bir situasiyada hələ də Nazirliyin həm maliyyə məsələləri ilə bağlı „təminedicil“, həm də teatrların repertuarları kimi peşə məsələləri ilə bağlı mərkəzləşdirilmiş qaydada qərarlarından hədsiz asılılıq

mövcuddur. Biz sonuncu halda bağlı münasibətləri, yeni repertuarların bəyənilməsi ilə teatr tamaşalarına maliyyə vəsaiti ayrılması arasında birbaşa əlaqənin olub-olmadığını və yaxud bu halda yalnız həmin təsisatlar arasında mövcud olan münasibətlərdəki etəldən danışa biləcəyimizi dəqiq müəyyənləşdirə bilmədik.

Milli Mədəniyyət Fondu tərəfindən də, xüsusilə də bədii tədbirlər üçün, təsadüfi və qeyri-sistematik maliyyə yardımı göstərilir, ancaq ekspertlər qrupu onun fəaliyyət göstərə bilməsi üçün hansı mexanizmlərdən istifadə olunduğunu aydınlaşdırma bilmədi.

Mədəniyyət sektorunda çalışan adamların – artistlərin, yazıçıların və yaxud inzibatçıların əmək haqları, hətta ölkədə 10,5 və 21 ABŞ dolları arasında tərəddüd edən orta aylıq əmək haqqı səviyyəsi ilə müqayisədə xeyli azdır; bu da mütəxəssislərin həmin sahəni tərk etmələrinə və ixtisaslı işçi tapılmasında çətinliklər yaranmasına səbəb olur. Bəzi müəssisələr və kateqoriyalarla bağlı yaranmış vəziyyəti yaxşılaşdırmaq üçün ölkə Prezidentinin „Azərbaycan Simfonik Orkestrinin fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq haqqında“, „Yaradıcı xadimlərin fərdi pensiyalarla təmin edilməsi haqqında“, „Qırmızı Kitaba daxil edilən gənc istedadların fərdi təqaüdlərlə təmin edilməsi haqqında“, „Azərbaycan Dövlət Akademik Opera və Balet Teatrının balet truppasının sosial təminatı haqqında“, „Gənc yazıçıların fərdi təqaüdlərlə təmin edilməsi haqqında“ fərmanları dərc olunmuşdur. Habelə, Prezidentin „Dövlət mükafatları haqqında“ fərmanı mövcuddur. Biz bu mükafat və təqaüdlərin hansı meyarlar əsasında verildiyini bilmirik; eyni zamanda biz qrantların alınması və istifadə olunması ilə bağlı bu yaxınlarda qəbul edilən normativ aktlar barədə əsaslı informasiya əldə edə bilmədik.

Mədəniyyət sahəsində xarici investisiyalar, maliyyə dəstəyi və birgə müəssisələr təşviq olunur. Kinematoqraflar İttifaqı ilə Britaniyanın özəl İTIL şirkətinin birgə fəaliyyətinin nəticəsi olan Beynəlxalq Azərbaycan Kinoşirkəti buna yaxşı misal ola bilər. Azərbaycan Opera və Balet Teatrını dəstəkləmək üçün xarici neft şirkətlərinin, bankların və digər təşkilatların kapital qoyuluşu əsasında Operanı Himayə Fondu yaradılmışdır. Bu cür nümunələr geniş işıqlandırılmalı və sektorun digər müəssisələrinə də yayılmalıdır.

Ölkənin mədəniyyət siyasətinə daimi əsasda öz töhfəsini verən iki qeyri-hökumət təşkilatı mövcuddur: Soros Fondu və Avrasiya

Fondu. Mədəniyyət Nazirliyinin Bakıda sektoral strategiyasını dəstəkləməklə (məsələn, M.F.Axundov adına Dövlət Kitabxanasını kompüter şəbəkəsi ilə təmin etməklə) yanaşı, onlar, həmçinin mədəniyyət sahəsində qeyri-hökumət təşkilatlarını, ayrı-ayrı artistlərin və gənclərin layihə ərizələrini və s. maliyyələşdirən əsas təminatçı təşkilatlardır. Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən mədəniyyət sahəsində 80 QHT qeydə alınsa da, Mədəniyyət Nazirliyi onları maliyyə cəhətdən himayə etmir. Ancaq eyni zamanda, o bu vətəndaş cəmiyyəti təşkilatları ilə əlaqələri genişləndirmək və onları birgə layihələrə cəlb etmək niyyətində olduğunu bəyan etmişdir. Digər ölkələrdə olduğu kimi, qapalı cəmiyyətdən açıq cəmiyyətə keçid zamanı əhəmiyyətli rol oynayan belə təşkilatlar hökumət strukturları ilə ictimai institutlar, icmalarla individuallar arasında mühüm əlaqə mexanizmi vəzifəsini yerinə yetirirlər.

Soros Fondu bu yaxınlarda Mədəniyyət Nazirliyi üçün cəmiyyətin mədəni həyatda iştirakına dair sosioloji araşdırmaları maliyyələşdirmişdir; SIAR – Sosial və Marketing Tədqiqatları Mərkəzi tərəfindən aparılan həmin araşdırmaların nəticələri bu yaxınlarda Milli Məruzəyə daxil edilmişdir. Həmin tədqiqatlar, kompüter texnologiyası da daxil olmaqla yalnız mədəniyyət industriyalarını əhatə edir. Milli Məruzədə əhalinin ümumi təsviri haqqında informasiya verilmir. Araşdırmaların milli səviyyədə aparıldığını diqqətə alaraq, inanırıq ki, yaş, təhsil, şəhər/kənd ərazisi, cins kimi əsas kateqoriyalar nəzərə alınmışdır. Bakıya ikinci səfərimiz zamanı, araşdırmaları başa çatdırmaq üzrə olan SIAR komandası ilə görüşdük, onların səriştəliliyinə və öz işlərinə necə sədəqətlə yanaşdıqlarına heyran qaldıq. Nazirlik mədəniyyətin digər sektorları üçün Elmi-Metodik Mərkəz və Mərkəzi Statistika İdarəsi tərəfindən təqdim edilən məlumatlardan istifadə etmişdir. Əsas tendensiyalar və bunun ardınca əhalinin son illərdə mədəni iştirakı ilə bağlı məlumatların interpretasiyası çox maraqlı məsələləri üzə çıxarıır. Burada üç əsas kateqoriyanı seçmək olar:

1. Digər ölkələr üçün də ümumi olan tendensiyalar: televiziya və video filmləri tamaşaçıların sayca xeyli artması, musiqiyə (64%) və xəbərlərə (28%) üstünlük verilməklə radio dinləyənlərin (46%) və qəzet oxuyanların (52%) faizinin yüksək olması; elita üçün məhdud sferaya çevrilən klassik ədəbiyyata marağın azalaraq, hazırda bazan bürüyən trillerlərə və melodramlara yönəlməsi; oxucuların 68%-nin öz evində öz kitabxanasının və bu kitabxanalara hər birində orta hesabla 260 kitabın olması; kompüter istifadəçilərinin sayının xeyli çoxalması, hərçənd, iqtisadi

- səbəblər ucbatından Azərbaycan üzrə ümumi göstəricilər xeyli aşağıdır (hazırda əhalinin 13%-i, o cümlədən onların 11%-i evdə, 40%-i İnternet-kafedə, 28%-i işdə kompüterdən istifadə edir) və Bakı ilə əyalətlər arasında ciddi fərq mövcuddur (müvafiq olaraq 16% və 9%).
2. Ölkədə keçid dövrünün doğurduğu çətinliklərlə bağlı Azərbaycan üçün xarakterik olan tendensiyalar: teatr tamaşaçılarının (1990-cı ildə 1 376 000 nəfər – 1999-cu ildə 853 000 nəfər), kitabxana oxucularının (4 145 000 nəfərdən – 1999-cu ildə 2 899 000 nəfər) və kinoteatr tamaşaçılarının (1990-cı ildə 30 159 000 nəfər – 1999-cu ildə 40 000 nəfər) sayının dramatik şəkildə aşağı düşməsi.
 3. Sektoral siyasət üçün müsbət xüsusiyyətlər üzə çıxaran tendensiyalar; məsələn kino tamaşaçılarının 44%-i milli filmlərə üstünlük verir ki, bu da Azərbaycan filmlərinin istehsalını dəstəkləmək üçün işlənilən siyasətin tamamilə doğru olduğunu sübut edir.

Biz belə bir faktı əsas hesab edirik ki, Nazirliyin mədəniyyət siyasəti sahəsində başladığı islahatları davam etdirmək naminə düzgün informasiya əldə etmək üçün gələcəkdə də bu cür araşdırmalar aparılmalıdır. Bu çox mürəkkəb prosesdir və nəticələr yalnız məhdud və yaxud süni ola bilər. O biri ucda – müəssisələrdə, mədəniyyət xadimlərində, əhalinin müxtəlif təbəqələrində və sektorlarda, Bakıda və əyalətlərdə, şəhərlərdə və xırda icmalarda, azlıqlarda (milli azlıqlarla bərabər digərlərində), yaşlı və cavan adamlarda, müxtəlif təhsil səviyyəsinə malik adamlarda və s. və mövcud olan tələb və gözləmlər arasında heç bir əks təsirə malik olmayan siyasət işləyib hazırlamaq üçün mədəniyyət siyasəti də iqtisadi və siyasi dəyişiklərə cəld uyğunlaşa biləcək dərəcədə çevik və dinamik olmalıdır. Yalnız bütün sektorları və insanları əhatə edən peşəkar araşdırmalar və qiymətləndirmələr qanunvericiliyin, maliyyələşmənin yaxşılaşdırılmasından başlayaraq, müəssisələrin gücləndirilməsi və nəhayət, müvafiq anlaşma və iştirak iqliminin yaradılmasına qədər, islahatları davam etdirmək üçün gözəl bünövrə yarada bilər. İnanırıq ki, beynəlxalq agentliklər bu təşəbbüsün praktik nəticələrinin əhəmiyyətini dərk edərək, onu dəstəkləyəcəklər. İslahatların davam etdirilməsinin təbii nəticəsi olaraq, öz milli mədəniyyət siyasətlərinin qiymətləndirilməsi prosesindən keçən əksər ölkələrdə bu cür nümunələr mövcuddur.

Fəsil 3. Mədəniyyət və özünəməxsusluq: milli, regional və azlıqlar səviyyəsində perspektivlər və cari vəziyyət

Keçmiş SSRİ Respublikası olan Azərbaycan tamamilə haqlı olaraq öz milli özünəməxsusluğunun axtarışına başlamışdır, çünki ölkə uzun onilliklər boyu iki, – biri Azərbaycanın totalitar imperiyanın tərkib hissəsi olmasının doğurduğu, digəri isə milli, şüurla qarşı-qarşıya qalmışdır. Kommunizm yerli ənənə və dəyərləri yox etməyə, habelə, tarixi mövcud rejimin məqsədlərinə xidmətə zorlamaq üçün onunla manipulyasiya etməyə və onu saxtalaşdırmağa müvəffəq olduğundan, hər bir keçmiş sovet respublikası öz milli özünəməxsusluğunu yenidən kəşf etməliyi. Bu da doğrudur ki, sovet imperiyasının əyalət regionları kimi üç Cənubi Qafqaz Respublikası sovet hakimiyyətinin ilk onilliklərində Stalinin emri ilə törədilən kütləvi dağıntılardan sonra öz mədəni özünəməxsusluqlarını konservləşdirilmiş halda qoruyub saxlaya bilmək üçün başqalarından daha geniş imkanlara malik olmuşdur.

Mədəniyyətə istinad etməyən milli özünəməxsusluqdan danışmaq mümkün olan deyil. Dözümsüzlük və nifrətin Sovet imperiyasının son illərində, hətə Transqafqaz ölkələri müstəqillik qazanmamışdan əvvəl, demək olar ki, həmin duyğu ilə eyni zamanda regiona nüfuz etməsi faktı da mədəniyyətə, xüsusilə də irs və özünəməxsusluğa istinad əsasında baş vermişdir. Dağlıq Qarabağ uğrunda Ermənistanla Azərbaycan arasında müharibə də Stalin hakimiyyətinin ilk dövrlərində sovet respublikaları sərhədləri çərçivəsində muxtar ərazilər yaratmaq və bu situasiyanı gizli münaqişə və şantaj mənbəyi kimi saxlamaq siyasətinin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır.

Hərbi dağıntılar və artmaqda olan iqtisadi çətinliklərdən başqa Azərbaycan üçün bu müharibənin ən ağır nəticələrindən biri də Dağlıq Qarabağdan və işğal olunmuş digər rayonlardan böyük sayda – 800 mindən çox adamın köçkün vəziyyətə düşməsidir: onların əksəriyyəti həm də çox pis şəraitdə – tibbi və sosial təminat, təhsil baxımından tamamilə yarırsız çadır düşərgələrində, daxmalarda, dəmir yolu vaqonlarında yaşayırlar, bu adamlar, xüsusilə də qadınlar arasında işsizlik səviyyəsi olduqca yüksəkdir və onlar normal şəraitdə yaşaya bilmək üçün ən aşağı imkanlara malikdirlər. Ekspertlər qrupunun üzvləri, Azərbaycana ilk səfər zamanı Sabirabadda, Muğanda və Saatlıda olmuş və buradakı qaçqınların öz yerli özünəməxsusluqlarını və icma irslərini qoruyub saxlamaq və habelə onları öz övladlarına

ötürmək üçün necə ağır mübarizə apardıklarını öz gözənlə görmüş və bütün bunlar onlarda dərin iz buraxmışdır.

Bu yenə də mədəniyyətlə bağlı problemdir, çünki məhz mədəniyyət inkişaf və əməkdaşlığın hər iki daşıyıcısının çoxmədəniyyətçilik və mədəniyyətlərəarası dialoq çərçivəsində ümumi dəyərlər, milli özünəməxsusluqlar haqda bilgilənməsinin inkişafına kömək edə bilər. Bu siyasət Avropa Şurası tərəfindən STEYC layihəsi vasitəsilə işlənilib hazırlanmış və inkişaf etdirilmişdir. Bu yaxınlarda, STEYC layihəsi çərçivəsində Möntrədə təşkil edilən Nazirlər Kollokviumunda, İsveçrənin Mədəniyyət üzrə Federal Ofisinin dəvəti əsasında Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanın və müşahidəçi ölkələrin – Yunanıstan, Rusiya, İsveçrə, Türkiyə və Ukraynanın mədəniyyət nazirlərinin iştirakı ilə sabitlik və sülh üçün ümumi məkanın öyrənilməsində mədəniyyətin başlıca roluna dair yekun bəyan-naməsinin mətni yekdilliklə qəbul olunmuşdur. Regional əməkdaşlıq əldə edilməsi nəzərdə tutulan məqsəd kimi nəzərdən keçirilmiş və üç transqafqaz ölkəsinin nazirləri mədəni təşəbbüslər mübadiləsini gücləndirmək üzrə öhdəliklər qəbul etmişlər.

Hazırda Soros Fondunun himayəsi ilə sektoral layihələr üçün də belə təşəbbüslər həyata keçirilmək üzrədir. Buna əyani bir misal göstərək: Kitabxanaçılar və Kitabxanalarn Proqram Təminatı üzrə Mütəxəssislər üçün Regional Treninq Mərkəzində kompüterləşdirilmiş regional kitabxana şəbəkəsi qurulmuşdur və bu şəbəkə üç ölkə üçün informasiya mübadiləsinə imkan verir.

„Bütün vətəndaşlar bərabər hüquqlara malikdirlər, ancaq özünəməxsusluğun müxtəlifliyi başa düşülmür“. Azərbaycana birinci səfər zamanı bir azlıq təşkilatı üzvünün ekspertlərə verdiyi bəyanat belədir. Ölkədə çoxlu etnik azlıqlar və bu qədər də çox dil və dialektlər mövcuddur. Azlıqların problemlərinin həll edilməsinə münasibət son bir neçə il ərzində xeyli yaxşılaşmışdır, amma bəzən bu hələ də sovet dövründən qalma „nümayişkəranə“ bayram əhval-ruhiyyəsi hopdurulmuş münasibət təsiri bağışlayır. Doğrudur, bütün ölkə üzrə azlıqların (rusların, gürcülərin, ukraynalıların, kürdlərin, ləzgilərin, slavyanların, dağ, Avropa və gürcü yəhudilərinin, tatarların, avarların, türklərin, inqloyların, talışların və s.) 17 mədəniyyət mərkəzi, eləcə də tele və radio proqramları mövcuddur. Mühəribənin acı nəticəsi kimi Azərbaycanda erməni azlığı ciddi şəkildə azalmışdır: onların sayı 1979-cu ildə 457,519 (əhalinin 7,9%-i), 1989-cu ildə isə 390,500 nəfər

(5,6%) olmuş, 1999-cu ilin məlumatına görə hazırda 120 700 nəfərə (1,5%) düşmüşdür. Qeyd etmək lazımdır ki, ermənilər əvvəllər Azərbaycanda ruslarla birlikdə sayca ən iri azlıq təşkil edirdilər. Rusların da sayının 1979-cu ildə 7,9%-dən 1989-cu ildə 6,6%-ə qədər azaldığı qeyd alınmışdır. 1999-cu ilə gəldikdə isə, rus azlığının sayca azalma tempi xeyli aşağı düşmüş və 1,8%-də dayanmışdır. Bunu belə bir faktla izah etmək olar ki, SSRİ dağılıdıqdan sonra rusların çoxu öz vətənlərinə qayıtmağı üstün tutmuşlar. Belə bir dramatik azalma yəhudi azlığında da müşahidə olunur: bu azlığın da nümayəndələri həmin vaxt kəsiyi ərzində İsrailə mühacirət etmişlər. Həmin dövrdə sayı, demək olar ki, iki dəfə artan saxurlardan savayı, digər azlıqların əhalisilə bağlı rəqəmlər az və ya çox dərəcədə stabil olaraq qalır.

Hazırda azlıqların bir neçə mədəniyyət təşkilatının Əlaqələndirmə Şurası mövcuddur və bu Şura Mədəniyyət Nazirliyinin rəhbərliyi altında fəaliyyət göstərir. Nazirliyin islahatçılar komandası ATƏT ilə birgə „Azərbaycanda mədəni çoxçeşidlilik“ layihəsini həyata keçirməyə başlamışdır; bu layihənin əsas strateji istiqamətlərindən biri mədəniyyətlərəarası dialoqu dəstəkləməkdən ibarətdir.

Bizimlə görüşdə iştirak edən azlıq nümayəndələrindən onların icması üçün prioritetlərin nədən ibarət olduğunu soruşanda onların ümumi fikri belə oldu: onların dilində təhsil və nəşrlərin dəstəklənməsi; yox olmaq təhlükəsindən qurtulmaq üçün onların adət və ənənələrinin himayə edilməsi; azlıqların inkişafı üçün xüsusi fond yaradılması da daxil olmaqla onlara maliyyə yardımı göstərilməsi; onlar üçün şəbəkə layihələri və ən yaxşı əlaqə imkanlarının yaradılması. Həqiqətən də, bu əlaqə imkanları onlara, qarşılıqlı zənginləşmə prosesində özlərini başqalarına öz istədikləri kimi tanıtmalarına kömək üçün lazımdır.

Biz belə başa düşdük ki, Nazirlik azlıqlar üçün proqram üzərində işləyir. Ekspertlər komandası çox məmnundur ki, yuxarıda adı çəkilən açıq və səmimi görüşlər vasitəsilə azlıqların tələbatlarının daha yaxşı dərk olunmasına yardımçı olmuşdur və bu, həm milli, həm də regional səviyyələrdə gələcək siyasətin formalaşdırılmasında gərəklidir.

Fəsil 4. Mədəniyyət və sabit inkişaf

Azərbaycan cəmiyyəti iqtisadi dəyişikliklərin doğurduğu misli görünməmiş mutasiyalara sürətli keçidlə üzləşməli və ona

uyğunlaşmalıdır. Mübarizə meydanına siyasi, iqtisadi və sosial xarakterli intensiv çağırışlar mühitində, mədəniyyət, cəmiyyətin bu iri struktur dəyişikliklərinə daha yaxşı uyğunlaşa bilməsi üçün ona dəstək verən bəlkə də ən başlıca vasitə ola bilər. Mədəniyyət siyasəti çevik və istifadəçiyə yönəlik olduğu halda cəmiyyətdə sabit həmrəyliyin yaradılması və qorunub saxlanması üçün ciddi alət rolunu oynaya bilər. Mədəniyyət heyət keyfiyyətinə, icmalın təşəkkül tapmasına, vətəndaş cəmiyyətinin inkişafına xidmət etməklə yanaşı, tədricən bəşəriyyətin müsbət artım mənbəyinə çevrilir. Son onilliklərdə hökumətlər üçün, qanunvericilikləri mədəni mühitin və irsin qorunması reisinə çıxarmaq, maliyyə institutları və yaxud infrastrukturun təsis etmək tendensiyası xarakterik olmuşdur. İşgüzar adamlar tərəfindən mədəniyyətə iqtisadi təsir göstərilməsi və incəsənətə sponsorluq edilməsi dövlət maliyyələşdirilməsinin kifayət qədər olmamasına əsaslanan vacib bir aspektdə yekunlaşdırılmışdır.

Son bir neçə il ərzində bu mövzuya çox sayda tədqiqatlar həsr olunmuş və o, həmçinin siyasət formasının müəyyənləşdirilməsinə dair beynəlxalq konfransların mövzusunda çevrilmişdir. Nəticələrdən biri kimi, mədəniyyət və incəsənətin bu günkü biznesə aid olmasının səbəblərini təsvir edən bir „matrisa“ tipi işlənib hazırlanmışdır. Bu mənada aşağıdakı arqumentlərdən danışmaq olar: inkişaf arqumenti, möhkəm birliyə malik cəmiyyət arqumenti, marketinq arqumenti, iqtisadiyyatı bilmə arqumenti. Burada aparıcı rol həmişə irsin ixtiyarında qalır.

4.1. İrs və inkişaf

„Keçmiş bilmək gələcəyi dərk etməyin ən yaxşı yoludur“ və İrs, Ruskinin çox gözəl ifadə etdiyi kimi, „yaddaşın işığı“dır. Raskin habelə, „mövsümlərin və zamanların bir-birinin ardınca dəyişməsi, sülalələrin süqutu və doğuluşunun bir-birini əvəz etməsi ilqımı arasından unudulan və sonrakı dövrləri bir-birinə birləşdirən güc (keçmiş tikililərin)“ barədə yazıb, məhz bu gücün „yansı milli şüuru təşkil edir, çünki milletin simpatiyası məhz burada cəmləşmişdir“.

Azərbaycanlılar öz tarixi irslərlə çox fəxr edirlər və heç şübhəsiz, onların buna haqqı vardır. Bu irs bütün ölkə üzrə Qobustandakı mezolit dövrünün qayaüstü rəsmlərindən, atəşpərəstlərin Bakı yaxınlığındakı „Atəşgah“ məbədinə, Şirvanşahlar Sarayı və bütövlükdə İçərişəhərdən (orta əsrlər Bakısı), Kiş kəndindəki alban kilsəsindən, Şəki qalası və Xan

sarayından, birinci neft yüksəlişi zamanı Bakıda tikilən gözəl binalardan tutmuş tarixi irsin digər çoxsaylı gözəl və diqqətəlayiq şəhər nümunələrinə, qala və məscidlərə, kilsə, məbəd və milli tikililərə qədər polietnik və çox mədəniyyətli keçmişin bütün daşıyıcılarını əhatə edir.

İrs həmçinin muzey və kitabxanaların kolleksiyalarını, ənənəvi mədəniyyəti əhatə edir və Pyer Noranın qeyd etdiyi kimi, təkamül konsepsiyasını özündə əks etdirir və bu konsepsiya mədəniyyət, yaddaş, şüurla bağlı qeyri-maddi dəyərləri mümkün qədər daha çox özünə daxil etmək məqsədini güdür. Başqa sözlə, o elə zərif və kövrək bir fabrikdir ki, icmalın mayasını yoğurur və onları bir-birinə birləşdirir.

Ölkələrin keçmişində, keçid dövründə darmadağın edilən məhz bu kövrək fabrika gələcəyin sabit inkişafının açarı və mərkəzidir. Nə üçün? Ona görə ki, cəmiyyət yalnız sosial birlik, kollektiv iradə və könüllü iştirak yolu ilə irəliləyən gedə və öz gələcəyini qura bilər.

İtaliya hökumətilə əməkdaşlıq zəminində Dünya Bankı və YUNESKO tərəfindən nəşr olunan, mədəniyyət və maliyyə dünyaları arasında körpü yaratmaq məqsədilə 1998-ci ildə Florensiyada keçirilən beynəlxalq konfransın ideya və tövsiyələrini yekunlaşdıran „Mədəniyyət hesablayır. Sabit inkişaf üçün yeni mədəniyyət strategiyalarına doğru“ adlı broşürdə belə bir müraciət var: inkişaf yaradıcı iştirak prosesini əks etdirməlidir və bu mənada mədəniyyətin rolu bundan sonra danışa bilməz. YUNESKO tərəfindən həyata keçirilən bu yeni yanaşma üsulu, həmçinin Avropa Şurasının „Çərçivədən kənar“ tədqiqatlarının mərkəzi konsepsiyasını təşkil edir.

Bu mənada biz iki nümunə seçmişik və belə hesab edirik ki, onlar mədəni dəyərlərə əsaslanan inteqrasiya layihələrinin şəhərlərin inkişafı üçün nə demək olduğunu, habelə gələcəkdə bu məqsədlər üçün yeni görməli yerlərin seçilməsi halında onlara necə nail olmağı bariz nümayiş etdirir.

İki nümunə, – ölkə üçün ən gərəklisi model, – Dünya Bankının İrs və Sabit İnkişaf Proqramı çərçivəsində ayırdığı kreditlə bağlıdır; bu kredit Şirvanşahlar Sarayının və köhnə Bakının bərpası üçün ayrılmışdır. Azərbaycan hakimiyyət orqanlarının himayəsi ilə və YUNESKO standartlarına uyğun olaraq, bu abidə Ümumdünya İrsi Siyahısına daxil edilmişdir. Obyektin, ərazisində yerləşdiyi ölkə qarşısında qoyulan tələb və öhdəliklərdən biri onun bərpasının və qorunub

saxlanmasının təmin edilməsindən ibarətdir. Eyni zamanda, Dünya Bankının irs və sabit inkişaf üçün kredit ayırmaqda başlıca niyyəti infrastrukturun, servisin, turizmin, ənənəvi incəsənət və sənətkarlığın və nəhayət, amma sonuncu olaraq deyil, icmalın təşəkkülünə və iştirakına xidmət etməkdir. Doğrudur, Bakı uzun illər boyu kosmopolit və nəfis bir şəhər olmuşdur və XIX yüzilliyin sonlarında neft sənayesinin birdən-birə gur yüksəlişi bu şəhərə, o dövrün neft kralları və zəngin tacirlərinin evləri, habelə bir neçə dövlət və bələdiyyə tikililəri kimi eklektik memarlıq nümunələri ilə gözoxşayan əlavə yaraşlıq gətirmişdir. Petrolea villası, – Alfred Nobel tərəfindən neft mühendisləri üçün tikilən iqamətgah və yaxud Romanovun, Tağıyevin evləri kimi binalar bu cür görməli və qiymətləndirilməli yerlərdən yalnız ikisidir.

Şəhərin tarixi mərkəzi ətrafında sürətlə inkişaf etməkdə olan digər mədəni dəyərlər mövcuddur: ölkənin son dərəcə ənənəvi incəsənət və sənətkarlıq əsərləri – xalçalar, kilimlər, ağac və metal oyma təsvirləri, döymə, tikmə, keramika, zərgərlik məmulatları satılan gözəl yerlər; bərpa olunmuş köhnə binalarda açılan və son dərəcə nəfis milli mətbəxə malik karvansaralar və restoranlar; rəsm qalereyaları və kitab mağazaları. Bakı dolğun mədəni həyat yaşayır, iqtisadi çətinliklərə və kifayət qədər maliyyələşdirilmədiyinə baxmayaraq, şəhərdə gözəl Opera Evi, yaxşı teatrlar, modernizasiya ərəfəsində olan mərkəzi kitabxana, zəngin muzeylər vardır.

Ekspertlər qrupu Mədəniyyət Nazirliyinin xeyirxahlığı sayəsində, istənilən şəhərin fəxri ola biləcək və eyni zamanda cəmiyyətin fəal üzvü olmağın ən parlaq nümunəsi sayılacaq bir gəncə – Fuad Axundovla tanış olmaq şərəfinə nail oldu. Məhz onun, – şəhər tarixinin bu „yeriyən arxiv“ sayəsində (heç şübhəsiz ki, onun köhnə Bakı və görkəmli bakiyələrin sənəd və şəkillərindən ibarət şəxsi arxivə vardır) biz şəhərin simasını təşkil edən əhvalatlar, xüsusiyyətlər, özünəməxsus abidələr və ornamentlərlə tanış ola bildik. Belə adamlar bilik və səylərinin daha yaxşı qiymətləndirilməsi üçün himayə edilməlidirlər.

Azərbaycanlıların, şəxsi təşəbbüs müəssisələrində yalnız bir neçə dəfə yüngülcə mükafatlandırılmaqla bazar iqtisadiyyatı imkanlarına və çağırışlarına necə sürətlə reaksiya verdiklərini və necə tez uyğunlaşdıqlarını, təşəbbüskarlıq ruhunu necə rahat mənimsədiklərini anlamaq bizim üçün çox heyvətəmiz bir iş idi. Məşhur amerikalı jurnalist və səyyah Robert Kaplan ilk dəfə 1990-cı ildə, ikinci dəfə isə 1993-cü ildə Azərbaycana səfər etdikdən sonra bu iki səfər arasında Bakı

həyatında baş verən müsbət keyfiyyət dəyişikliklərinin çoxluğundan, XIX əsr binalarının bərpasından, istehlak mallarının bolluğundan və xidmət sahələrinin yaxşılaşmasından heyvətə gəldiyini yazmışdır.

İkinci əhəmiyyətli nümunə, yuxarıda deyilənlərdən son dərəcə fərqli bir şeydir. Bu nümunə ölkənin şimal hissəsində, Qafqaz dağlarının ətəyində yerləşən „qiymətli üzük qaşı“ – Şəki şəhərindən bəhs edir. Şəhərdə irs baxımından bir neçə, təbii ki, nisbətən kiçik miqyaslarda, dəyərlər mövcuddur: Şəki xanlarının parlaq rənglər, yaxşı saxlanılmış divar naxışları ilə zəngin, amma istilik, nəmlik və siqnalizasiya sistemlərindən məhrum, son dərəcə gözəl yay sarayı; bu abidə haqqında, praktik olaraq, heç bir informasiya mövcud deyil (70-ci illərin çox xırda, bozarmış broşüründən savayı); orta əsr qalası, şəhərin gözəl memarlıq xüsusiyyətləri, geniş və böyük karvansara (yerli elektrik enerjisi və istilik sistemi qıtlığına baxmayaraq); əla ənənəvi sənət ustaları da daxil olmaqla yerli istedadlı rəssamlar, teatr (əla aktyorları, amma az sayda tamaşaları olan), gözəl, amma cazibəsiz, – çünki ictimaiyyətin ona marağını yüksəltmək üçün çox az iş görülür, – muzey. O, hələlik yuxarıda olan bir şəhərdir, onun parlaq keçmişi və ümidverici gələcəyi vardır, baxılmaqda olan gələcək inkişaf tendensiyaları sayəsində canlanacağına həsrətindədir.

Ekspertlər qrupunun yerli məmurlarla, xüsusilə də yerli icra hakimiyyətinin başçısı Əşrəf Məmmədovla söhbətləri zamanı məlum oldu ki, qanunvericilik tələbləri, yerli resursların yoxluğu, tarixən yalnız əmək haqqı, binaların saxlanması və onların bərpası üzrə xırda işlər üçün ayrılan büdcənin kifayət qədər olmaması, habelə mədəni idarəetmə və marketinq sahəsində təlim görmüş ştatın yoxluğu səbəbindən yerli təşəbbüs və layihələr üçün imkanlar həddən artıq məhduddur. Keçmişdə Şəkiddən keçən köhnə İpək Yolunun yenidən bərpa edilməsi perspektivi maraqlı məsələlər doğurur. Neft və qaz kəmərləri üçün dəmir yolu və avtomobil yolları ilə müşayiət ediləcək yeni marşrutlar yaradılmasını nəzərdə tutan Böyük İpək Yolu ilə bağlı bu yaxında hazırlanan layihə fonunda bu, Şəki şəhəri üçün ciddi imkanlar yarada bilər; yalnız bu şərtlə ki, o layihə ətraf mühitə, landşafta və irsə ziyan vurulmadan həyata keçirilə bilsin.

Bu iki misalın müqayisəsi, belə vəzifələrin həllinin mürəkkəbliyi, habelə onların üstünlüyü barədə fikirlər yaradır. Bu misallar Bakı ilə Azərbaycanın digər şəhərləri arasında mövcud olan nəhəng uçurumu daha yaxşı əks etdirmək və yerli hakimiyyət orqanlarının həyata

keçirmək imkanına malik olduqları təqdirdə, bu yerləri də öz əhatə dairəsinə ala biləcək islahatların və yeni siyasətlərin gerçəkləşdirilməsi yollarının axtarılmasına diqqətli cəlb etmək üçün seçilmişdir.

Bu tip layihələr dövlət yardımı olmadan inkişaf etdirilə bilmədiyi üçün ekspertlər komandası təhsil, gənclərlə iş, iqtisadi inkişaf, ictimai işlər (yol infrastrukturunu), sənaye (elektrik), telekommunikasiya, turizm, ətraf mühit, səhiyyə və sosial təminat üçün məsul nazirliklərin, habelə yerli dövlət hakimiyyət orqanlarının iştirakı ilə ölkənin mədəniyyət və irs potensialını yenidən nəzərdən keçirilməsi planlarını tədqiq etmək və əlaqələndirmək üçün, bir inkişaf aləti kimi, nazirliklərarası əməkdaşlıq qrupu təsis olunmasını tövsiyə edir.

Hökumətin və yerli dövlət orqanlarının birgə tədqiqatları bu nəticələrə gətirib çıxara bilər: mədəniyyətin idarə edilməsinin və iş yerləri yaradılmasının təkmilləşdirilməsi; belə ki, həm iqtisadi tənəzzül, köhnə və çirkləndirici müəssisələrin bağlanması, həm də əhəlinin kənd yerlərindən böyük miqyaslı işsizlik səviyyəsinin xeyli yüksəlməsinə səbəb olmuşdur; incəsənət və səhiyyənin, şəhər siyasətinin, gənclərin iştirak səviyyəsinin inkişaf etdirilməsi.

4.2. Mədəni turizm

Mədəni turizm də Azərbaycanda inkişaf sektoru kimi nəzərdən keçirilir, çoxtərəfli və ikitərəfli himayə, habelə xarici investora layihə yardımları ilə dəstəklənir. Azərbaycanlılar turizmə məşğulluq yarada və gəlir gətirə biləcək inkişaf potensialı kimi baxırlar. Ölkədə zəngin muzey və rəsm qalereyaları, tarixi abidə və şəhərlər, məscidlər və kilsələr, məbədlər, irs parkları, karvansaralar, tarixin əbədiləşdiyi çoxlu yerlər vardır. Bu ölkə həmçinin güclü ənənəvi mədəniyyətə, adət və ənənələrə, hərərətlili qonaqpərvərlik ruhuna malik, habelə uzun əsrlər boyu qədim ticarət yollarının üzərində yerləşmiş bir ölkədir. Azərbaycanda mədəni turizmin inkişafı, onun həm milli, həm də beynəlxalq səviyyədə cazibədar olması üçün bir sıra şərtlərin hökmən yerinə yetirilməsini tələb edir: zəruri infrastrukturun yaxşılaşdırılmaqla yanaşı mədəni turizm yerlərinin (ətrafın, küçənin, reklamların) cazibədarlığı inkişaf etdirilməli; kifayət qədər təlim görmüş işçi heyətinə yiyələnməli; ziyarət ediləcək mənzərəli yerlər turist xidmətləri ilə əhatə olunmalı, turistlər üçün görüşlər və oriyentasiya sistemləri (informasiya, tərcümə, beledçilər, kataloqlar) inkişaf etdirilməli, turizm sahəsində kiçik və orta müəssisələrin sayca artması

təşviq olunmalı; sovet hakimiyyəti dövründən sonrakı yeni milli irs şüurunun yaygınlaşmasına çalışılmalıdır.

4.3. Mədəniyyət industriyaları

Kütləvi şəkildə özəlləşdirilmə ilə bərabər ciddi böhrana da məruz qalan mədəniyyət industriyaları – kinematografiya, nəşriyyat, mətbuat, audio-video və fonogram məhsulları öz nəheng potensialları və perspektivləri sayəsində özəl sektorla tərəfdaşlıq yaradılmasının ən cəlbədiçi nümunəsinə çevrilə bilər. Buraya bir neçə il bundan əvvəl xüsusi növ kimi mövcud olmayan yeni texnologiyaları da əlavə edə bilərik: gələcəyin industriyaları olan turizm, əyləncə, istirahət və maraqlı məzmun və yaradıcı ideyalar tələb edən digər yüksək texnologiyalar.

Inkişafı dövlət tərəfindən dəstəklənən və idarəçiliyi bu yaxınlarda Mədəniyyət Nazirliyinə verilən kinematografiya və nəşriyyat sahələri istisna edilməklə bütün digər sahələr müstəqildir və dövlət tərəfindən maliyyələşdirilmir.

Soros Fondunun maliyyə dəstəyi və onunla əməkdaşlıq şəraitində Mədəniyyət Nazirliyi mədəniyyət industriyaları bazarını, müəllif hüquqlarının qorunması problemlərini öyrənməyə təşəbbüs göstərərək və həmin sahələrdə sosioloji tədqiqatlar apararaq, „Azərbaycanda mədəniyyət industriyaları: bu günkü vəziyyət və inkişaf perspektivləri“ layihəsini həyata keçirməyə başlamışdır. Nəticələr hələlik dərc olunmamışdır, ancaq sürətli inkişaf faktı ilə birlikdə, əksər hissəsi müəllif hüquqlarının qorunması və vergi qanunvericiliyi ilə bağlı olan bir çox problemləri qeyd etmək mümkündür. Milli Məruzədə deyilir ki, bu „yaramaz uşağı“, – mətndə bu sektor belə adlanır, – qiymətləndirməkdə dövlət siyasəti baxımından yanlışlığa yol verilmişdir və leqal biznesin inkişafı, vergi qanunvericiliyinin, konsultativ və texniki yardımın yaxşılaşdırılması üçün lazımi şərait yaradılmalıdır. Yalnız bir misal diqqətinizə təqdim edək: video məhsulların 95%-i pircatlıq fəaliyyətinin nəticəsi kimi meydana çıxmışdır. Müəllif Hüquqlarının Qorunması üzrə Dövlət Agentliyi bu yaxınlarda təsis edilmişdir və o öz fəaliyyətinin polis və məhkəmə kimi digər orqanlarla əməkdaşlıq çərçivəsində həyata keçirir.

Azərbaycanda hazırkı anda 18 dövlət və özəl televiziya kanalı fəaliyyət göstərir: burada həmçinin sputnik və kabel televiziyası da mövcuddur. Azərbaycan dilindəki kanallardan başqa 4 türk və 3 rus kanalı vardır;

müvafiq sərhədlərə yaxın yerlərdə İran, erməni və gürcü kanallarını da seyr etmək mümkündür. Yaxın vaxtlarda mədəniyyət kanalı açılmalıdır. Dövlət senzurası bu yaxınlarda ləğv edilib, amma hələ də mürəkkəb lisenziyalaşdırma mexanizmi mövcuddur. Prezident Aparatı nəzdində İctimai Şura həm televiziya, həm də radio verilişlərinin translyasiyası üçün lisenziya verir.

Nəşriyyat açmaq üçün də lisenziya almaq tələb olunur. Azərbaycanda 49 nəşriyyat və 65 mətbəə vardır; bunların bir qismi dövlət, bir qismi isə özəl müəssisələrdir. Sovet dövründə kifayət qədər nəşr olunmayan Azərbaycan müəlliflərinin əsərlərinin, habelə uşaq kitablarının nəşri dövlət siyasətinin nəşriyyat sahəsində prioritetlərindən biridir. Rəsmi olaraq 1991-ci ildə təkrar qayıdılan latın əlifbası oxucuların bölünməsinə səbəb olmuşdur; məsələn, gənclər yalnız latın qrafikasında, 30 yaşına qədər olan oxucular həm latın, həm kirildə, 30 yaşından böyük olanlar isə yalnız kirildə çap olunmuş mətnləri oxuya bilərlər. Kitabxanalarda kitablarla adekvat təmin edilməsində bu faktor diqqətə alınmalıdır.

Kinoindustriya son 4 il ərzində maliyyə qıtlığı ucbatından ciddi zədə almışdır. 1991 və 1993-cü illər arasında ildə orta hesabla 15 film, 1994-1998-ci illərdə 8-ə qədər film çəkildiyi halda, kino istehsalı ələ acınacaqlı vəziyyətə düşmüşdür ki, 1998-ci ildən sonrakı dövrdə bir dəfə də olsun tammetrajlı film istehsal olunmamışdır; doğrudur, bu müddət ərzində, ölkədə mövcud olan 20 müstəqil studiya bir sıra qısametrajlı sənədli filmlər istehsal etmişdir. Bu vəziyyəti nəzərə alarkən, Mədəniyyət Nazirliyinin müstəqil kino şirkətlər, birgə müəssisələr və özəl investorlar sağlam inkişaf üçün şərait yaradana qədər bu sektora yeni təkan və impuls vermək məsuliyyətini nə üçün müvəqqəti olaraq öz üzərinə götürdüyü aydın olur. Hazırkı anda Kinematografçılar İttifaqı ilə Britaniya şirkəti İTİL-in birgə yaratdığı Azərbaycan Beynəlxalq Kino Şirkəti bu sahədə ən müsbət nümunədir. Dövlət Kino Fondu və Film Arxivinin yaradılması da gözəl təşəbbüsdür.

Ölkə üçün xeyli gənc sfera olmasına baxmayaraq, yeni texnologiyalar burada çox intensiv start götürmüşdür. 2000-ci ildə dövlət, özəl sektor və vətəndaş cəmiyyətlərinin vəsait qoyuluşu ilə yaradılan və Dünya Bankı tərəfindən maliyyələşdirilən Azərbaycan İnkişaf Portalı mədəniyyət və incəsənət sahəsi ilə bağlıdır. YUNESKO və Yaponiya hökuməti „İpək Yolu Rəqəmliləri“ adlı iri multimediyə layihəsini dəstəkləyir. Soros Fondu isə Şirvanşahlar Sarayına dair multimediyə kompakt diskin buraxılmasını maliyyələşdirməklə yanaşı, mədəniyyət

müəssisələrinə və nəşriyyatlara öz veb-saytlarını yaratmaqda kömək edir. Mədəniyyət Nazirliyi irs, mədəni və bədii tədbirlərə dair saytları olan mədəniyyət portalını yaratmağı planlaşdırır.

Mədəniyyət industriyaları gələcəkdə inkişaf üçün böyük potensiala malikdir. Rahat idarə edilə bilən bu sahə yaxşı təminat və mədəniyyət aləmi ilə tərəfdaşlığın müdafiə olunması şəraitində ən qısa zamanda qarşılıqlı faydalı münasibətlər üçün zəmin yarada bilər.

Fəsil 5. Azərbaycanda mədəniyyət strategiyalarının inkişafı

Milli Məruzədə Azərbaycanın mədəniyyət siyasətinin ümumi strateji məqsədləri çox yığcam şəkildə ifadə olunmuşdur: keçmişin mühafizə edilməsi, indinin dəstəklənməsi və inkişaf etdirilməsi; gələcəyin təmin edilməsi.

Bizə elə gəlir ki, bu, yuxarıda bəyan edilən ümumi məqsədlərin həyata keçirilməsinə xidmət edə biləcək strategiyaların təklif və müəyyən edilməsi üçün yaxşı əsasdır.

Ondan başlayaq ki, Mədəniyyət Nazirliyi çox vacib bir işə – ölkədə mədəniyyət siyasətinin ümumi mənzərəsini cızmağa cəhd göstərmişdir. Bu, mədəniyyət sahəsində islahatların dərk olunması və həyata keçirilməsi yolunda ilk mühüm addımdır və biz buna görə Mədəniyyət Nazirliyinin, Milli Məruzənin hazırlanması ilə məşğul olan komandanın qətiyyətini, onların, məruzənin öz strukturundan da görüldüyü kimi, ağır zəhmət və bir çox çətinliklər bahasına başa gələn müfəssəl və dəqiq dəyərləndirmələrini tərifləməyə və qeyd etməyə bilmərik.

Ekspertlər komandası və Mədəniyyət Nazirliyi tamamilə aydın dərk edirlər ki, Milli Məruzə müstəqil ekspertlərin məruzəsi ilə birlikdə, gələcək strategiyaların işlənilməsi üçün hazırlanması istiqamətində yalnız ilk addım deməkdir. Hər iki məruzənin təqdimatından sonra ölkə daxilində başlayacaq geniş müzakirələrdən, tədqiqatlardan, habelə üçüncü sektorla tərəfdaşlıq əlaqələri qurulduqdan və onunla məsləhətləşmələr aparıldıqdan sonra əsas, bağlayıcı, „gələcəyin təminatçısı“ roluna yarayacaq strategiya işlənilməsi üçün hazırlana bilər.

Bütövlükdə isə mədəniyyət sektoru ilə bağlı hökumətin üzərində düşünməli olduğu bir sıra məsələlər mövcuddur və Mədəniyyət Nazirliyi onların həllində strateji lider rolunu oynamaqdadır: islahatlar və mədəniyyət sahəsində qanunvericiliyin həyata keçirilməsi; informasiyalar, treninqlər və misallar (müsbət təcrübə və imkanları göstərən) vasitəsilə köhnə münasibətlərin dəyişdirilməsi; müxtəlif sektorların və xadimlərin niyyət və arzulanna diqqətlə yanaşılması; milli əhəmiyyətə malik layihə və müəssisələrin zəruri dərəcədə maliyyələşdirilməsi və dəstəklənməsi; yaradıcılığın və iştirakın təşkil edilməsi; gənclər üçün siyasətin təmin edilməsi; mədəni çoxçeşidliliyin təşviq olunması.

Bütün bu vəzifələr 2001-ci ilin sonlarında işlənilib hazırlanan 5 illik strateji planda, „Azərbaycan mədəniyyətinin inkişafına dair dövlət proqramında“ nəzərdə tutulmuşdur və bu proqram Mədəniyyət Nazirliyinin, əslində Milli Məruzəyə islahatlar prosesinin birinci mərhələsi kimi baxdığını bir daha nümayiş etdirir.

Digər Avropa ölkələrində uğurla sınaqdan çıxan və nisbətən yaxın dövrlərin məhsulu olan mədəniyyəti müdafiə təşəbbüsü inkişafın digər sahələri üçün mədəniyyət və incəsənətin ehtiyac və üstünlüklərinə diqqətin artırılmasını və mədəniyyətin inkişafı naminə, onun digər planlara daxil edilməsi yolu ilə müxtəlif hökumət orqanları arasında, habelə işgüzar dairələrlə sıx əməkdaşlıq yaradılmasını nəzərdə tutur. Bu, dövlət siyasətinin hər bir aspektini yaxşılaşdıran, eyni zamanda digər maraqlı amillərə dəstək gətirən ən yaxşı inteqrasiya fəaliyyəti strategiyalarına əsas çıxandır. Artıq Azərbaycanda inteqrasiya edilmiş layihələrə aid bir neçə bu cür uğurlu təcrübə nümunəsi vardır, lakin onlar hələ strategiya olmaqdan çox uzaqdırlar.

Mədəniyyət sahəsində treninq təlimçiləri üçün strategiya da qısa və orta müddətli inkişafın əsas məsələlərindən biridir. Nazirlikdə, yerli hakimiyyət orqanlarında və mədəniyyət müəssisələri səviyyəsində lazımi sayda mədəniyyət meneceri və inzibatçısı olmadan heç bir islahat həyata keçirilə bilməz. Bunun ardınca isə sektoral islahat proqramları, məsələn, muzeylər, kitabxanalar, teatrlar üçün proqramlar həyata keçirilməlidir.

Avropa Şurasının STEYC layihəsi üç Cənubi Qafqaz ölkəsində mədəniyyət sahəsində islahatlarla bağlı meydana çıxan ehtiyacları ləyaqətlə qarşılamaq və keçid dövrünün doğurduğu çətin şəraitdə

dəyişikliklərin həyata keçirilməsi zamanı onları dəstəkləmək üçün işlənilib hazırlanmışdır. Sektoral (məsələn, muzeylər, kitabxanalar, treninqlərə bağlı) islahatlar üzrə regional əməkdaşlıq və yardım layihələri işləyib hazırlamaq vasitəsilə regional əməkdaşlıq möhkəmləndirilir və regionda sabitliyin inkişafına köməklik göstərilir.

Fəsil 6. Nəticə və beynəlxalq əməkdaşlıq məsələləri

Artıq bizim qiymətləndirməmiz elə həddə çatıb ki, islahatlarla bağlı öz siyasətini daha yaxşı müəyyən etməkdə və onları daha inamla həyata keçirməkdə Mədəniyyət Nazirliyinə kömək məqsədi güdən bir sıra nəticə və tövsiyələr irəli sürməyə ehtiyac duyuruq. Praqmatik və tətbiqi məzmunu malik bu nəticə və tövsiyələrdə Azərbaycan realığı və onun potensialı nəzərə alınmış, onların, hər iki məruzənin təqdimatından sonra başlayacaq milli və sektoral müzakirələr üçün faydalı olacağı nəzərdə tutulmuşdur. Biz, həmçinin yerli hakimiyyət orqanları nümayəndələrinin, mədəniyyət xadimlərinin, artistlərin və qeyri-hökumət təşkilatlarının həmin müzakirələrdə və qərarlar qəbul olunması prosesində iştirak edəcəklərini güman edirik.

Milli Məruzədə deyilir ki, mədəniyyət sahəsində dəyişikliklər yuxarıların əmri ilə deyil, reflektiv prosesin bir hissəsi kimi baş verir. Milli Məruzə və ekspertlərin icmalı da bu prosesin bir hissəsidir və onun gücləndirilməsinə ehtiyac vardır. Həmçinin, inkişaf və islahatların təmin olunması, baş verən dəyişikliklərin dinamik təkamül kimi təqdim edilməsi və xüsusilə də dəyişikliklərin aşağıdan yuxarı təşviq edilməsi və sürətləndirilməsi naminə bu prosese daha çox iştirakçının cəlb edilməsi tələbatı mövcuddur.

1. Mədəniyyət Nazirliyi dəyişikliklərin və islahatların həyata keçirilməsində əsas agent kimi fəaliyyət göstərir və təqdim olunur. İslahatlar yolunda buna uyğun addımların həyata keçiriləcəyini bəyan etməklə yanaşı o, əvvəllər müxtəlif nazirliklərin tabeliyində olan tarixi abidələr, kino və nəşriyyat işləri idarəsi kimi departament və bölmələri öz tabeliyi altında mərkəzləşdirməyə təşəbbüs göstərir. Hazırda həm Nazir, həm də onun islahatlara yönəlik komandası həm hakimiyyət orqanları arasında, həm də mədəniyyət aləmində nüfuz və etibara malikdir. Bu son dərəcə stimullaşdırıcı etibar səviyyəsinin fərdi və ya qrup səviyyəsindən müəssisələr səviyyəsinə yüksəlməsini təşviq etmək üçün, biz,

nazirlikdəki başlıca mövqeləri tutan adamlara müxtəlif sektorlardakı zəruri dəyişikliklərlə bağlı situasiyaları daha yaxşı anlamaq və onlara daha yaxşı cavab hazırlaya bilmək imkanı verən art-menecer treninq proqramları təşkil etməyi çox məsləhət görmək istədik. Onlar bu işi mütəxəssislərdən, mədəniyyət xadimlərindən və ya qruplarından düzgün təlimat aldıqdan sonra görə bilərlər və beləliklə həmin şəxslərin müvafiq dəyişikliklərə xidmət göstərmələrinə də imkan yaradılmış olar.

2. Mədəniyyət müəssisələri və mədəniyyət aləmi ilə bağlı öz rol və məsuliyyətini gələcəkdə yenidən nəzərdən keçirmək üçün Mədəniyyət Nazirliyinin yaxşı imkanları mövcuddur. Mərkəzləşdirilmiş qaydada ümumi „təmin etmək/həyata keçirmək“, bilavasitə idarə etmək və pul ayırmaq funksiyasını yerinə yetirmək əvəzinə, tədricən həyata keçirilən desentralizasiya nəticəsində o, gələcəkdə öz rolunu dəyişdirməyə, islahatların, mədəniyyət siyasətinin və mədəniyyəti himayenin əlaqələndiricisinə çevrilməyə müvəffəq ola bilərdi.
3. Biz Nazirliyə məsuliyyətinin bilavasitə nə olması və onun harada qurtarması məsələlərini əks etdirən ümumi sənəd formasında təlimat kitabçası buraxmağı tövsiyə edirik. Bu təlimatlar, həmçinin QHT ilə əməkdaşlıq metodlarını və mədəniyyət sahəsində islahatların həyata keçirilməsində sonuncuların rolu ilə bağlı baxışları əhatə etməlidir.
4. Hökumət və Mədəniyyət Nazirliyi mədəniyyətin maliyyələşməsinə dair qayğıkeş qanunvericilik və dövlət strategiyası müəyyən etməlidir. Bu o deməkdir ki:
 - Birdəfəlik qərarlar çıxarmaq (məsələn, bəzi müəssisələr və yaxud kateqoriyalar üzrə maaşların artırılması) əvəzinə ölkə üzrə orta aylıq əmək haqqı həddinə nisbətən xeyli aşağı müvafiq sektorlarda əmək haqlarının sektoral qaydada artırılması barədə düşünüləməlidir;
 - Sərbəst və açıq müsabiqə yolu ilə, xüsusilə də kino, nəşriyyat, ifaçılıq sənəti sahəsində müəssisələrə deyil, layihələrə, eləcə də teatrlar, mədəniyyət mərkəzləri və QHT-ler (beynəlxalq maliyyələşdirilməsinin tətbiqi də daxil olmaqla müxtəlif tərəfdaşlıq layihələrində) kimi özəl

mədəniyyət müəssisələrinə maliyyə dəstəyi göstərilməsinə imkan verən daha sərbəst bütçə normaları müəyyən edilməlidir;

- Şəffaflığın ifadəsi kimi müstəqil mütəxəssis bürosunun qərarına əsasən də maliyyə yardımı göstərilməlidir;
- Biznes aləmi tərəfindən himayədarlığın təşviqi üçün sponsorluq haqda qanunvericilik qəbul edilməlidir;
- Vergi güzəştləri və yaxud ƏDV-dən azad olunma tətbiq edilməlidir;
- Mədəniyyət müəssisələrinə dəstək assosiasiyaları (məsələn, Muzey Dostları Assosiasiyası və s.) yaratmaq imkanı verən qanun dəyişiklikləri edilməlidir; belə assosiasiyalar digər vəzifələrlə yanaşı müxtəlif layihələr üçün əlavə maliyyə mənbəyi rolunu oynaya bilərlər.

Bu cür tədbirlər həm də mədəniyyət aləminin iştirakını və etibarını yaxşılaşdıracaqdır.

5. Müəssisələrdə və münasibətlərdəki dəyişikliklər həyata keçirilməmişdən əvvəl diqqətlə öyrənilmişdir; onlar yalnızca dəyişiklik xatirinə edilməməlidir. Bunun əvəzinə onlar verə biləcəkləri nəticələrə/praktik faydalara istiqamətlənməlidir.
6. Müəssisələrin saxlanması ilə bağlı təbii tələbat və arzular həmişə mövcuddur, lakin onlar özlərini və öz funksiyalarını yenidən tapmalı, öz auditoriyalarını müəyyənləşdirməli, bununla bərabər nə təklif etdikləri ilə nə tələb olunduğu arasında uyğunluğun mövcudluğuna əmin olmalıdırlar. İctimaiyyət üçün öz cazibədarlığını itirən muzeylərlə bağlı situasiya belədir və bunun nəticəsi olaraq onları ziyarət edənlərin sayı dramatik şəkildə azalır, çünki onlar müasir siyasət tələblərinə, məsələn, cəmiyyətin tələbatlarına cavab verən proqramlara leng uyğunlaşırlar. Bu hadisə, həm də son onilliklərdə çoxlu yeni muzeylərin açılması faktına baxmayaraq baş verir. Dövlət kitabxanalarının ən mühümlərində informasiyalara kompüter vasitəsilə yol tapmaq imkanı mövcud olmasına baxmayaraq, onların vəziyyətində də bu hal müşahidə olunur. Cəmiyyətlə daha yaxşı münasibətlərin

- qurulması, cəmiyyətin tələbatlarının müəyyən edilməsinə gətirib çıxaran tədqiqatlar aparılması, gənclər üçün təhsil proqramları, ictimai birliklərin resurs mərkəzləri kimi yeni fəaliyyət xüsusiyyətlərinə yiyələnmələri kitabxanalara rolunun yaxşılaşdırılmasına öz töhfəsini verəcəkdir.
7. Biz Mədəniyyət Nazirliyinə tədqiqatlar aparmaq, informasiyalar toplamaq və monitorinqlər keçirmək üçün, əsasən Milli Məruzə komandasının qazandığı təcrübə təməlinə Mədəniyyət Siyasəti Müşahidəçiləri və yaxud Şöbəsi təsis etmək vasitəsilə öz siyasətinin inkişaf prosesini davam etdirməyi tövsiyə edirik. Şöbə, ölkənin iqtisadi və siyasi inkişafına uyğun olaraq mədəniyyət sahəsinin sektoral siyasətlərinin işlənilib hazırlanmasında, mədəni tələbatların artırılması və onların çeşidliliyinin çoxaldılmasında Mədəniyyət Nazirliyinə kömək etməkdə davam edəcəkdir.
8. Bütövlükdə, problemlərin həlli, rəsmi müzakirə və məsləhətləşmələr üçün bazanın genişləndirilməsinə ehtiyac vardır. Biz konkret problemlərin həllinə əsaslanan „vəzifə qrupları“ təsis etməyi tövsiyə edirik; bu, mədəniyyət sahəsinə geniş insan və mütəxəssis kütləsini cəlb edəcək və müxtəlif görüşlü və müxtəlif maraqlara malik adamları əhatə edəcəkdir.
9. Mədəniyyət sahəsi ilə bağlı Ədliyyə Nazirliyi tərəfindən qeydə alınmış 80 QHT mövcud olmasına baxmayaraq, vətəndaş cəmiyyətlərlə əlaqələr hələ də çox zəifdir. Yerli hakimiyyət orqanları ilə münasibətdə də vəziyyət bu cürdür. Gələcəkdə vətəndaş cəmiyyətlərinin və yerli hakimiyyət orqanlarının mədəniyyət sektorunun inkişafında rolu çox vacib olacaqdır. Bu sahədə araşdırmalar və eksperimentlər aparmaq məqsədilə vətəndaş cəmiyyətləri və yerli hakimiyyət orqanları üçün mədəniyyətlə bağlı ələ pilot layihələri tövsiyə edirik ki, onlar regionların birində işlənilib hazırlansın və inkişaf etdirilsin, iştirak və qərarların qəbulu baxımından mədəniyyətin yenidən nəzərdən keçirilməsinə (nəzəri deyil, praktik və tətbiqi axarda) yönəldilsin. Biz Nazirliyin gələcəkdə QHT ilə əlaqələrini genişləndirmək və onları birgə layihələrə cəlb etmək niyyətini yüksək qiymətləndiririk. Yeni, məsələn, icma incəsənəti, incəsənət və inkişaf, incəsənət və şəhərlərin dirçəlişi, incəsənət və səhiyyə, incəsənət və gənclik kimi fəallıq sahələri tədqiq edilməlidir.
10. Məktəblərdəki rəsəməlik təhsili də daxil olmaqla, xeyli yaxşı inkişaf etmiş ənənəvi proqramların mövcud olmasına baxmayaraq, gənclərin mədəni tələbatları zəif tədqiq edilmişdir. Azərbaycanın demografik strukturunda gənclər çox böyük faiz nisbətində malikdirlər; mədəniyyət sektoru və onun müəssisələrinin bu yeni publikanın tələbatlarına uyğun olmaması təhlükəsi mövcuddur. İslahatlar prosesi bu amilə də nəzərə alınmalı olduğuna görə, nazirlik çərçivəsində „vəzifə qrupu“ yaradılmasını tövsiyə edirik; bu qrup gənclərin arzu və istəklərini ən dolğun şəkildə cavablandırmaq üçün onların mədəniyyətdə iştirak məsələlərini və tələbatlarını öyrənəcəkdir. Gənc istedadların müəyyən edilməsi və dəstəklənməsinə yönəldilən „Azərbaycan uşaqları“ dövlət proqramı bu mənada müsbət reaksiyanı əks etdirir.
11. Biz azıqlara dair milli proqramın həyata keçirilməsini davam etdirməyi və ölkənin mədəni çoxçeşidliliyinin inkişafına onların göstərdiyi xidmətlərin dəstəklənməsini tövsiyə edirik. Biz bunda, həmçinin ölkənin hüdudlarından kənarında mövcud olan mədəniyyətlərə açılmanın başlıca vasitəsini görürük.
12. Nazirlik, mədəniyyətə dair bugünkü yeni qanunvericiliklərin kifayət dərəcədə öyrənilməsi və sözün əsl mənasında işləməsi üçün onlara dair praktik informasiyaların təmin edilməsini özünün ən mühüm mərkəzi fəaliyyət və vəzifə növlərindən biri hesab etməlidir. O bu işi treninqlər, hüquq və vəzifələrə aid ictimai müzakirələr də daxil olmaqla, müxtəlif üsullar vasitəsilə görməlidir.
13. Art-menejment və mədəniyyətin idarə olunması üzrə treninqlərə böyük ehtiyac vardır. Biz, milli və yaxud yerlərdə yaradılan QHT-lər və Avropa təşkilatlarının dəstəyi ilə, bütün mədəniyyət sektorlarında islahatların həyata keçirilməsində başlıca vasitə olacaq insanlar da daxil edilməklə, həmin sahələrdə işçi ştatı üçün treninqlər təşkil olunmasını tövsiyə edirik.
14. Bütövlükdə, mədəniyyət konsepsiyası çarpaz sfera kimi, hələlik Azərbaycanda müvafiq əhəmiyyət qazanmamışdır və bu da mədəniyyət və incəsənətin cəmiyyətdə və iqtisadiyyatda daha tam rol oynamaq imkanlarını məhdudlaşır. Biz israrla bunu tövsiyə edirik ki, mədəniyyətin özünün və sabit inkişafda, müsbət humanitar artımda, habelə incəsənətlə biznes arasında

tərəfdaşlığın yaradılmasında onun rolunun ən yaxşı müdafiəsi Nazirlik tərəfindən digər hökumət strukturları ilə münasibətlərdə təməl strategiya kimi inkişaf etdirilməlidir. Bu, aşağıdakı nəticələrə gətirib çıxarmalıdır:

- Mədəniyyətin islahatlar sektoru kimi qəbul edilməsi;
- Mədəniyyətə əsaslanan sabit inkişaf layihələrinin qarşılıqlı faydalı situasiya kimi qəbul edilməsi;
- Mədəniyyətin alternativ maliyyə mənbələri üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- Mədəniyyətin dinamik obrazının yaradılması.

15. Mədəni turizm Azərbaycanın inkişafında ən mühüm dəyərlərdən və beynəlxalq səviyyədə ölkənin imicinin yayılması imkanlarından biridir. Ölkənin nəhəng turizm potensialının inkişafı baxımından biz aşağıdakıları nəzərdə tutmağı tövsiyə edirik:

- Milli mədəni turizm strategiyasını və onun meyarlarını inkişaf etdirmək;
- Turizmin inkişafı üçün zəruri olan infrastrukturlarla – yol, xidmət, elektrik şəbəkələrinin modernləşdirilməsi ilə bağlı nazirliklər arasında əməkdaşlıq yaratmaq;
- Mədəni məlumatlığın, qiymətləndirmə və monitorinqin, Azərbaycan mədəni marşrutlarının və s. genişlənməsini təşkil etmək;
- İnformasiyalar yaymaq; tərcümələr, sorğu kitabçaları, YUNESKO-nun Dünya İrsi haqqında məlumatlar, İnternetdə mədəni turizm və xəbərlər buraxılışı;
- Müəssisələr arasında əməkdaşlıq; özəl sektor tərəfindən dəstək və marketinq, layihələrin inkişafına dəstək, əməkdaşlıq və siyasət sferasında menecment;
- İctimai və özəl sponsorluğun dəstəklənməsi və genişləndirilməsi;

- Təşkilatçılığın inkişafı; məşğulluq üçün stimullar, əlaqələr, turizm məsələləri qrupu;
- Beynəlxalq marketinq; müxtəlif bazarların, mədəniyyət festivallarının və s. genişləndirilməsi və dəstəklənməsi;
- Zəngin Azərbaycan mədəniyyətinin spesifik xüsusiyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- Ölkədəki çoxmədəniyyətliyin və onun mədəni çoxçeşidliliyinin əhəmiyyətinin inkişaf etdirilməsi.

16. Biz, məsələn, Bakı Opera və Balet Teatrına dəstək layihəsi, Şirvanşahlar Sarayının bərpa layihəsi, Milli Kitabxanada informasiyalara girişin kompüterləşdirilməsi və s. kimi mədəni islahatlar prosesində baş verən „uğurlu hadisələri“ digər adamların və insanların onlardan nümunə götürə bilmələri üçün əla stimül kimi yayılmasını tövsiyə edirik.

17. Biz, dünyanın bəzi ölkələri ilə bağlanan ikitərəfli sazişlər və post sovet respublikaları ilə ənənəvi münasibətlərlə bərabər, ölkənin beynəlxalq proqramlarda və layihələrdə güclənməkdə olan iştirakını alqışlayırıq. Azərbaycanın TÜRKSOY-da, – Türkdilli Ölkələrin Əməkdaşlıq Təşkilatında fəal iştirakı regional əməkdaşlığın yaxşı bir nümunəsidir. Azərbaycanın təklif edəsi çox şeyi vardır və buna görə də onun dünya ölkələri ilə, xüsusilə də regiondakı qonşuları və digər Avropa dövlətləri ilə əlaqələrini çoxaltmağa ehtiyacı vardır. Ölkənin STEYC layihəsində iştirakı onun aydın görünən mədəni zənginliyini daha yaxşı qiymətləndirilməsinə kömək edəcəkdir.

Seçilmiş ədəbiyyat

„Azərbaycan“. Bakı, 1998, 416 str.

„Azərbaycan. Доклад о Гуманитарном Развитии за 2000-й год“. ПРООН, Баку – 2000, 83 стр.

Francoise Choay, *L'allegorie du Patrimoine*, Paris, Editions du Seuil, 1996, 287 p.

Culture Counts. Towards New Strategies for Culture in Sustainable Development. Conference paper. Florence, October 1999, The World Bank, UNESCO, The Government of Italy, 77 p.

„Декоративно-прикладное искусство Azerbaijan“. Баку, Государственный Музей Искусств Azerbaijan, 1998, 24 стр.

Anthony Everett, *The Governance of Culture*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, Cultural Policies Research and Development Unit, 1999, 55 p.

Anne Gruner Schlumberger. *La Boite Magique ou les Sources du Petrole*. Paris, Fayard, 1977, 225 p.

Francoise Matarasso and Charles Landry, *Balancing Act: Twenty-one Strategic Dilemmas in Cultural Policy*. Council of Europe Publishing, Cultural Policies Research and Development Unit, 1999, 62 p.

In from the Margins. Contribution to the Debate on Culture and Development in Europe. Council of Europe Publishing, 1998, 423 p.

Robert D. Kaplan, *Eastward to Tartary. Travels in the Balkans, the Middle East and the Caucasus*. New York, Random House, 2000, 364 p.

„Карабах“. Баку, „21-й Век“, 1999, 160 стр.

Simon Mundy, *Cultural policy. A short guide*, Council of Europe Publishing, 2000, 92 p.

Ken Robinson. *Culture, creativity and the young: developing public policy*. Cultural Policies Research and Development Unit, Council of Europe Publishing, 1999, 75 p.

Maryvonne de Saint Pulgent, *Le Gouvernement de la Culture*. Paris, Gallimard, Le Debat, 1999, 378 p.

„ПРООН в Azerbaijan. Доклад по Обзору Страны“. Баку, 1999, 42 стр.

**Əlavə 1: Azərbaycan Respublikasında
mədəniyyət siyasəti üzrə Milli Məruzənin
təqdimmə mərasimində Azərbaycan
Respublikasının Mədəniyyət Naziri
cənab Polad Bülbüloğlunun çıxışı**

(Strasburq, 10 oktyabr 2002-ci il)

Möhtərəm cənab sədr!
Hörmətli xanımlar və cənablar!

Bu gün „Azərbaycan Respublikasında mədəniyyət siyasəti“ Milli Məruzəsini sizin diqqətinizə təqdim etmək şərəfi mənə nəsib olmuşdur. Bildiyiniz kimi, 2001-ci ilin yanvar ayında Azərbaycan Avropa Şurasının tamhüquqlü üzvü oldu. Lakin respublikamızın Mədəniyyət Nazirliyinin Avropa Şurası ilə əməkdaşlığı bir qədər əvvəl, 1997-ci ildə respublikamızın Avropa Mədəniyyət Konvensiyasına qoşulduğu vaxtdan başlamışdır. 2000-ci ildə Azərbaycan Avropa Şurası və ERİKarts İnstitutunun birgə layihəsi olan „Avropanın mədəniyyət siyasəti – əsas meyillər və faktların kompendiumu“ layihəsinin iştirakçısı olmaqla geniş miqyaslı əməkdaşlığa hazır olduğumu bildirdi. Eyni zamanda mən bizim Avropa Şurasına daxil olduğumuz ilk günlərdən müştərək işə və Azərbaycan ilə bərabərhüquqlu tərəfdaşlıq münasibətləri yaratmağa səmimi maraq göstərən Mədəniyyət Siyasəti Departamentinə öz

minnətdarlığımı bildirmək istəyirəm. Biz Cənubi Qafqaz ölkələrində yeni mədəniyyət siyasətinin dəstəklənməsinə, regional və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsinə yönələn STEYC layihəsinin işlənməsində Avropa Şurasının təşəbbüsünü qiymətləndiririk.

Milli Məruzə bu layihənin ilk və ən mühüm mərhələsidir. Belə ki, məruzənin əsas qayəsi real müasir durumu əks etdirmək və dərk etməkdir. Məlum olduğu kimi, müasir vəziyyətin ekspert təhlili olmadan mədəniyyətin inkişaf strategiyasını planlaşdırmaq mümkün deyil. Tədqiqatların Avropa metodologiyasına əsaslanması, Avropa mədəniyyət siyasətində sınaqdan çıxmış anlayışlardan istifadə edilməsi də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bu digər ölkələrdəki durumla paralel müqayisəli təhlil aparmağa imkan yaradır. Və nəhayət, bu işdə eyni problemə iki nöqtəyi-nəzərdən baxılması, yəni yerli və Avropa ekspertlərinin cəlb edilməsi işin daha obyektiv və dəyərli olmasına şərait yaradır. Fərsetdən istifadə edib başda prezident cənab Səndel olmaqla yüksək professional Avropa ekspertləri komandasına, əsas rəportyor xanım Berzaya, xanım Mitçella, cənab Allika, cənab Telerə, həmçinin layihənin koordinasiya xanım Bodeaya öz minnətdarlığımı bildirirəm. Layihənin ideya rəhbəri olan xanım Boltonun da xüsusi rolunu qeyd etmək istəyirəm.

Məruzənin hazırlanmasında iştirak edən milli ekspertlər komandası kifayət qədər çoxsaylı idi. Bura Mədəniyyət Nazirliyinin müxtəlif səviyyəli əməkdaşları, müxtəlif dövlət qurumlarının nümayəndələri, ali təhsil müəssisələrinin müəllimləri, Milli Elmlər Akademiyasının əməkdaşları, qeyri-hökumət təşkilatlarının nümayəndələri, müstəqil ekspertlər daxil idi. Məsləhətçilərlə bəzən onların sayı 30 nəfərə yaxın idi. Biz bilərəkdən bu işə müxtəlif qurumların nümayəndələrini cəlb etmişdik. Bununla ölkəmizdə yeni istiqamətin institusional təşəkkülü və inkişafına şərait yaratmağa çalışırıq.

Məruzə 19 fəsildən ibarətdir ki, bu fəsillər də 4 hissədə birləşir. Həmin hissələr aşağıdakılardır: Mədəniyyət siyasətinin təminatı, İrs, İfaçılıq sənəti, Mədəni sənayələr. Məruzədə ölkənin müasir mədəniyyət siyasətinin demək olar ki, bütün tərəfləri, həmçinin mədəniyyət siyasətinin fəalliyəti və inkişafının bilavasitə əsli olduğu bir sıra amillər ardıcıl olaraq açıqlanmışdır. Toplantı iştirakçıları bu gün sizə çap olunmuş şəkildə təqdim etdiyimiz məruzə ilə bütün təfəssilatla tanış olmaq imkanına malik olduqlarına görə mən müasir dövrün ən mühüm meylləri üzərində dayanmaq, mədəniyyətin inkişafında dövlətin əsas vəzifələrini qeyd etmək istəyirəm.

Müasir Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti, ən yeni tarixinin cəmi 11 ilni müstəqillik bayrağı altında yaşayan ölkənin siyasətidir. Dövlət quruluşu sahəsində, iqtisadi və sosial sahələrdə köklü dəyişikliklərlə nəticələnən Sovet İttifaqının dağılması mədəni prosesin məzmununa və dinamikasına bilavasitə təsir göstərdi. Şərti olaraq bu prosesi mədəniyyətdə „məxmər inqilab“ adlandırmaq olar. Belə ki, hadisələrin sürəti, üsul və xasiyyəti „dəyişiklik xatirinə dəyişikliyə“ deyil, yeni reallığın təcridən mənimsənilməsinə yönəlmişdir.

Bu dəyişikliklərin mahiyyəti nədən ibarətdir? Onların gerçəkləşmə mexanizmləri hansılardır? Onların həyata keçirilmə dinamikası necədir? Cəmiyyətin hansı təbəqələri dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə cəlb olunmuşlar?

Şübhəsiz, mədəniyyət siyasətinin əsas müəyyənedici amili siyasi quruluşdur. Müstəqilliyin elan edilməsi çoxpartiyalılığın meydana gəlməsi, senzuranın və hər hansı bir ideoloji qadağaların ləğvi, müstəqil mətbuatın sürətlə artması, yeni Konstitusiyanın qəbul edilməsi, bu ilin avqust ayında Konstitusiyaya dəyişikliklər edilməsi barədə Referendumun keçirilməsi – cəmiyyətin demokratikləşməsi yolunda real addımlardır. Mən yalnız bir rəqəm göstərmək istərdim. 2001-ci ilin aprel ayında 522 kütləvi informasiya vasitəsi qeydiyyatdan keçmişdir. Onlardan cəmi bir neçəsi hökumət orqanlarıdır, qalanları isə müxalifət və müstəqil nəşriyyatlardır. Azərbaycan dövlətçiliyinin təşəkkül mərhələləri çoxsaylı mürəkkəb daxili və xarici problemlər əhatəsində keçirdi: Dağlıq Qarabağda hərbi münaqişə, zəbt olunmuş ərazilərdən bir milyona yaxın qaçqın və məcburi köçkün, iqtisadi böhran, vətəndaş müharibəsi təhlükəsi. 1993-cü ildə hörmətli Prezident cənab Heydər Əliyevin hakimiyyətə qayıdışından sonra vəziyyət köklü surətdə dəyişdi, daxili siyasi durumun sabitliyinə, xarici siyasi şəraitin nizama salınmasına, atəşkəsə nail olunmasına, dünyəvi, demokratik dövlət quruculuğuna istiqamət götürüldü.

Mədəniyyət siyasətinə təsir göstərən əsas amil iqtisadi sahədə dəyişikliklərdir. Bazar iqtisadiyyatı mədəniyyətə xeyir verir, yaxud ziyan? 15 illik iş təcrübəsinə və müxtəlif dövrlərdə maliyyələşdirməni müqayisə etmək imkanına malik Mədəniyyət Naziri kimi mən belə bir suala birmənalı cavab verməkdə çətinlik çəkirəm. Bir tərəfdən yeni iqtisadi şərait mədəniyyət sahəsində demonopolizasiya üçün imkan yaratdı: şəxsi sektor sürətlə artmağa başladı, şəxsi teatrlar, qalereyalar, muzeylər, memarlıq və dizayn emalatxanaları yarandı,

şou-biznes sahəsində şəxsi təşəbbüslər meydana çıxdı və s. Məhz bazar iqtisadiyyatı mədəni sənayelərin: audiovizual məhsulların, şəxsi kitab nəşriyyatının inkişafı və yayılmasında mühüm rol oynadı. Digər tərəfdən yeni iqtisadi şərait qısa müddətdə mənfəət gətirməyən, xalqın mədəni irsinin qorunması və nəsillərə ötürülməsində nəzərdə tutulan sosial əhəmiyyətli mədəniyyət müəssisələri qarşısında çox çətin problemlər yaratdı. İbtidai bədii təhsil sistemi də bu kateqoriyaya aiddir. Mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti mövcud olan infrastrukturun qorunub saxlanmasına, mədəni xidmət üçün qiymətlərin artırılmamasına, mədəniyyət müəssisələrinin kommersiyalaşmasının qarşısının alınmasına yönəlmişdir. Eyni zamanda dövlət bu müəssisələrin işini tam dotasiya etmək imkanına malik deyildir. Bu şəraitdə bazar və qeyri-bazar tənzimləmə üsulları arasında tarazlıq tapmaq, mənəcə, çox zəruridir.

Və nəhayət, son onilliyin başlıca nailiyyəti kimi cəmiyyətin şüurunda baş verən dəyişiklikləri göstərmək olar. Cəmiyyət əvvəlki illərin ətalətli, totalitar düşüncə tərzindən tədricən azad olur. Azərbaycanda yeni mədəniyyət siyasətinin təşəkkül tapması real həyatda baş verən proseslərin əks olunmasıdır. Çox sürətlə dəyişən sosial mədəni kontekst, qloballaşma proseslərinin gedişi, prioritetlərin yenidən bölünməsi, kütləvi mədəniyyətin və mədəni sənayelərin ümumi həyat mənzərəsinə fəal daxil olması, telekommunikasiya „partlayışı“ və mədəniyyətin mütləq inkişaf amili kimi dəqiq dərk edilməsi mədəniyyət siyasətinin prinsip etibarilə tam başqa şəkildə qavranılması üçün zəmin yaratdı.

Müasir mədəniyyət siyasətinin xüsusiyyətlərindən biri də idarə sistemində aparılan axtarışlardır. Bu gün mədəniyyətin idarə olunması inzibati üsuldan imtina etməklə, sahənin hüquqi və maliyyə təminatını həyata keçirir, bütün mədəniyyət sahəsinin strateji inkişaf xəttini işləyib hazırlayır. Mədəniyyətin idarə olunması və planlaşdırılması barədə ətraflı məlumat Məruzədə verilmişdir. Son illərin əlamətdar meyli kimi əvvəllər müstəqil təşkilatlar olan Abidələrin qorunması, bərpası və istifadəsi Dövlət Komitəsinin və „Azərkinovideo“ istehsalat Birliyinin Mədəniyyət Nazirliyi sistemində daxil edilməsini göstərmək olar. Həmçinin İnformasiya və Mətbuat Nazirliyinin ləğv edilməsi nəticəsində bu nazirliyin də bəzi vəzifələri Mədəniyyət Nazirliyinə verildi. Şübhəsiz ki, dövlətin vahid mədəniyyət siyasətinin planlaşdırılmasını və həyata keçirilməsini asanlaşdıran, onun fəaliyyət göstərməsi üçün ümumi sahə yaradan bu addımlar müsbət qiymətləndirilməlidir.

Beləliklə, bu gün iki əsas meyli seçilir. Bir tərəfdən ardıcılıq desentralizasiyaya uyğun olaraq, mədəniyyət müəssisələrinin idarəetmə funksiyaları şəhər və kənd səviyyəsində yerli icra hakimiyyəti orqanlarına verilir, digər tərəfdən isə abidələrin mühafizəsi, kitab nəşri, kinematografiya kimi mühüm istiqamətlər bir idarənin – Mədəniyyət Nazirliyinin himayəsinə verilməklə, onun rolu və məsuliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə artırılır.

Mədəniyyət siyasəti quruculuğunun mühüm tərkib hissəsi onun hüquqi təminatıdır. Müstəqillik elan olunduqdan sonra Azərbaycanda yeni hüquqi dövlət yaranmasının bünövrəsini təmin edəcək fəal hüquq yaradıcı işi başlanmışdır. Mədəniyyət, Müəlliflik hüququ və əlaqəli hüquqlar, Tarix və mədəniyyət abidələrinin qorunması, Kitabxana işi, Nəşriyyat işi, Kütləvi informasiya vasitələri, Muzeylər haqqında qanunlar qəbul edildi.

Hal – hazırda Mədəniyyət məsələləri üzrə daimi komissiya tərəfindən „Teatr və teatr fəaliyyəti“, „Yaradıcılıq ittifaqları və yaradıcı işçilər“, „Milli qoruqlar və milli parklar“ haqqında qanunlar hazırlanır. Həmçinin „Folklor haqqında qanun“ Milli Məclisə baxılmaq üçün təqdim edilmişdir. Təəssüf ki, qanunun olması heç də həmişə ona riayət olunması demək deyildir. Belə ki, „Muzeylər haqqında“ qanunda kifayət qədər geniş kommersiya fəaliyyəti – suvenirlərin istehsalı və satışı, bədii kafelərin fəaliyyəti nəzərdə tutulmuşdur, real həyatda isə bütün bunların həyata keçmə mexanizmi hələ çox ləng işləyir.

Mədəniyyətin maliyyələşdirilməsi kimi mühüm məsələ üzərində də qısaca olaraq dayanmaq istəyirəm. İqtisadi keçid dövrünü yaşayan bütün ölkələrdə olduğu kimi Azərbaycanda da mədəniyyətin əsas maliyyə mənbəyi dövlət büdcəsidir. Kiçik da olsa bu büdcə, respublikanın mədəni irsini qoruyub saxlamağa və bazar iqtisadiyyatına keçidin çətin dövründə mədəniyyət işçilərinin mümkün qədər sosial müdafiəsinə imkan verir. Büdcədən mədəniyyətə ayrılan vəsait ümumi rəqəmin 2,5 faizinə bərabərdir. Lakin eyni zamanda bu xərcləri fəaliyyət sahələrinə görə nəzərdən keçirsək, konkret olaraq mədəniyyətə, incəsənətə və abidələrin bərpasına orta hesabla 1,5 faiz ayrılır.

Son illər mədəniyyətə ayrılan büdcə xərclərinin desentralizasiyası nəticəsində göstərilən vəsaitin 75-80 faizi respublikanın regionlarına verilir. Yerli icra hakimiyyətləri, rayon mədəniyyət şöbələri ilə birgə mədəniyyətə ayrılan xərclərin istiqamətini müstəqil olaraq

müəyyənləşdirirlər. Burada qeyd etmək lazımdır ki, respublikanın bölgələrində subyektiv amil çox güclüdür, yerli icra hakimiyyəti başçısından çox şey asılıdır və monitoring göstərdiyi kimi, bu səbəbdən müxtəlif bölgələrdə mədəniyyətə münasibət bir-birindən fərqlənir.

Bütünlükdə demək lazımdır ki, keçid dövründə ölkədə mədəniyyətin maliyyələşdirilməsi bir çox problemlə qarşılaşır. Bunlardan biri əmək haqqının aşağı olması və bundan irəli gələrək mütəxəssislərin xaricə axını və bezi hallarda mədəniyyət sahəsini tərk etmələridir. Bu şəraitdə Respublika Prezidentinin hörmətli cənab Heydər Əliyevin Azərbaycan mədəniyyəti üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edən kollektivlərin maddi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına yönəldilmiş sərəncamları şübhəsiz ki, çox müsbət rol oynayır. „Simfonik orkestrinin“, „Dövlət Balet truppasının“, „Xor Kapellasının“, „Milli rəqs ansamblının işçilərinin əmək haqlarının 5 dəfə artırılması böyük əhəmiyyət kəsb edir. Mədəniyyət sahəsində əvəzsiz xidmətləri olmuş yüzlərlə qocaman sənətkara Prezident təqaüdü verilir. Ölkə başçısının bir sıra sərəncamları gənc istedadların, gənc yazıçıların dəstəklənməsinə yönəldilmişdir.

Mədəniyyət sahəsində vergi siyasətinin işlənilməsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Təəssüf ki, mövcud Vergi Məcəlləsi mədəniyyətin keçid dövründə üzlaşdığı çətinlikləri nəzərə almır, bu da orta və kiçik müəssisələrin işini mürəkkəbləşdirir. Lakin Prezidentin sahibkarlıq haqqında sərəncamında vergilərin sahələr və regionlar üzrə differensiallaşdırılması, həmçinin sadələşdirilmiş vergi sisteminin genişləndirilməsi nəzərdə tutulmuşdur ki, bu da nikbin proqnozlar üçün əsas verir. Bununla yanaşı, zənnimizcə, güzəştli tarif təyin edilməsi, sponsorların vergilərdən azad edilməsi yolu ilə mədəniyyətin inkişafını stimullaşdıran, həmçinin bu sektora kənarından əlavə gəlirlər cəlb edə bilən xüsusi qərarların qəbul edilməsi zəruridir.

Həyata keçirilən beynəlxalq əməkdaşlığın dinamik inkişafı, onun yeni forma və modellərinin axtarışları mühüm amildir. Bu baxımdan biz, ikitərəfli ənənə ilə yanaşı, YUNESKO və Avropa Şurası kimi beynəlxalq təşkilatlarla çoxtərəfli əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət veririk. Biz eləcə də MDB ölkələrinin mədəni əməkdaşlıq üzrə Şurası, türkdilli dövlətlərin mədəniyyəti üzrə TÜRKSÖY təşkilatı kimi beynəlxalq qurumların işində fəal iştirak edirik. Bu il respublikamız Gürcüstan, Ukrayna, Özbəkistan, Azərbaycan və Moldovanın daxil olduğu GUÖAM ölkələri ilə mədəniyyət sahəsində əməkdaşlıq haqqında Protokol imzalamışdır.

Son illər Azərbaycanın xarici mədəniyyət siyasətində özünü göstərən əsas meyil beynəlxalq əlaqələrdən beynəlxalq əməkdaşlığa, qısa əlaqələrdən uzunmüddətli kooperasiyaya doğru hərəkət kimi müəyyən edilə bilər. Cari ilin yalnız sentyabr ayında Bakı şəhərində Azərbaycanla Yaponiya, Azərbaycanla Skandinaviya ölkələrinin birgə layihəsi olaraq xalq sənəti festivalları keçirilmişdir.

Milli Məruzə üzərində iş, onun hazırlanması prosesində aparılan xüsusi tədqiqatlar, digər ölkələrin təcrübəsi ilə tanışlıq mədəniyyətin inkişafının əsas istiqamətlərini müəyyənləşdirən uzunmüddətli proqramın yaradılması zərurətini ortaya çıxartdı.

Keçən ilin sonunda Mədəniyyət Nazirliyində bu fikir həyata keçirildi və Azərbaycan mədəniyyətinin qarşıdan gələn beş il müddətinə dövlət strateji inkişaf proqramı hazırlandı. Proqram Azərbaycanın dövlət mədəniyyət siyasətinin strateji məqsədlərinə nail olunmasına yönəldilmişdir ki, burada əsasən aşağıdakı vəzifələr ön plana çəkilir:

- mədəni və tarixi irsin qorunması;
- yaradıcılığın dəstəklənməsi və ifaçılıq sənətinin inkişafı;
- sahənin hüquqi, elmi və informasiya inkişafı və yeni texnologiyaların tətbiqi;
- kadr hazırlığı və gənc istedadların dəstəklənməsi;
- milli kinematografin yenidən canlanması və inkişafı;
- mədəni turizm infrastrukturunun yaradılması və inkişafı;
- kitab nəşrinin inkişafı.

Bununla yanaşı, kitabxana və muzey sistemlərini modernləşdirmək, bu sahədə islahatlar keçirmək nəzərdə tutulur. Bildiyimiz kimi, kitabxana və muzeylər vətəndaşları məlumatlandırmaqla cəmiyyətin demokratikləşməsinə və dünya ictimaiyyətinə qoşulmasına şərait yaradırlar.

Azərbaycanın yeni mədəniyyət siyasəti bütün vətəndaşların mədəni quruculuq prosesində iştirakını həvəsləndirməklə vətəndaş cəmiyyətinin mütəşəkkil və həyatli olmasını təmin edir.

Müasir Azərbaycanın digər mühüm gerçəkliyi əhalinin çoxmilli və çoxdini olmasıdır. Milli siyasətin əsas müddəaları Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında öz əksini tapmışdır ki, burada vətəndaşların etnik və irqi mənsubiyyətlərindən asılı olmayaraq, bərabər hüquqlarına təminat verilir. Mədəniyyət Nazirliyi hərtərəfli mədəni özünüifadə üçün şərait yaratmaqla bu siyasəti məqsədyönlü

suretdə həyata keçirir. Azərbaycanda Rus dram teatrı, Ləzgi teatrı uğurla fəaliyyət göstərir. Azərbaycan radiosu rus, ləzgi, kürd, talış, gürcü və erməni dillərində verilişlər aparır. Bundan əlavə əsrlər boyu tarixi, iqtisadi və mədəni xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan əhalisinin psixoloji statusu tolerantlıq, digər xalqların və milli azlıqların mədəniyyətlərinə hörmət ruhunda formalaşmışdır. Azərbaycan xalqının qan yaddaşı üç din – zərdüş, xristianlıq və islam dinlərindən keçmə mərhələsini şüurunda saxlayıb, bu da həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq meydanda mədəniyyətlərarası kommunikasiyaların qurulması üçün mühüm amildir. Hazırda Mədəniyyət Nazirliyində ATƏT-in dəstəyi ilə „Azərbaycanda mədəni plüralizm“ layihəsi həyata keçirilir ki, burada ölkənin bütün etno-mədəni çeşidliliyini göstərmək nəzərdə tutulmuşdur. Bu layihənin həyata keçirilməsinə müxtəlif milli azlıqların mədəni cəmiyyətlərini cəlb etməklə Mədəniyyət Nazirliyi öz mühüm strateji vəzifələrindən birini – mədəniyyətlərarası dialoqun inkişafını və dəstəyini yerinə yetirir.

Qeyri-hökumət təşkilatları ilə, milli azlıqların mədəni cəmiyyətləri ilə, müstəqil ekspertlərlə əlaqələrin yaradılması və genişləndirilməsi həm dövlət qurumları, həm də ayrı-ayrı şəxslər üçün qarşılıqlı tələbatə çevrilir. Onlarla birgə Mədəniyyət Nazirliyi müxtəlif tədbirlər, sərgilər, konsertlər keçirir. Konkret bir misal gətirim. Paleolit dövrünün qayaüstü rəsmlər abidəsi olan Qobustana həsr olunmuş sərginin kataloqu qarşınızdadır. Həm sərgi, həm kataloq Mədəniyyət Nazirliyi ilə qeyri-hökumət təşkilatlarının birgə yaradıcılıq məhsuludur. Əgər bu layihənin Norveç Krallığının Azərbaycandakı Səfirliyinin maliyyə dəstəyi ilə həyata keçirildiyini əlavə etsək, qətiyyətlə deyə bilərik ki, bu, üçüncü sektor ilə kooperasiya və alternativ maliyyə mənbəyinin istifadəsini göstərən yeni mədəniyyət siyasətinin təzahürüdür. Mənim məruzəm mədəniyyət siyasətinin nəzəri tərəfinə həsr olunmuşdur. Və təəssüf ki, qədim muğamlarımızın ecəzkar səslərini, Orta əsr Azərbaycan miniatür rəngkarlığının nəfis cizgilərini, Qarabağ və Şirvan xalçalarının zərif naxışlarını məruzədə ifadə etmək mümkün deyildir. Lakin bütün bu sərvəti qoruyub saxlamaq və gələcək nəsillərə çatdırmaq üçün tək məhəbbət və heyranlıq kifayət etmir, mədəniyyət sahəsində dövlət siyasəti zəruridir. Və belə zənn edərim ki, mən bugünkü günü Azərbaycan mədəniyyət siyasəti tarixində əlamətdar, tarixi gün adlandırsam yanılmaram.

Diqqətinizə görə minnətdaram.

Əlavə 2: Avropa Şurasının Mədəniyyət üzrə Rəhbər Komitəsinin iclasında Azərbaycanın Mədəniyyət Siyasəti üzrə Milli Məruzənin müzakirəsi

Avropa Şurasının Mədəniyyət üzrə Rəhbər Komitəsinin 9-11 oktyabr 2002-ci ildə keçirilən 1-ci Geniş Sessiyası çərçivəsində Mədəniyyət Siyasəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Milli Məruzəsinin təqdimatı olmuşdur. Azərbaycan nümayəndə heyətinin tərkibinə Mədəniyyət Naziri cənab Polad Bülbüloğlu, Mədəniyyət Nazirinin müavini Sevda xanım Məmmədəliyeva, Mədəniyyət Nazirliyinin Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin rəhbəri Nigar xanım Axundova, Mədəniyyət Nazirliyinin Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin baş mütəxəssisləri cənab Zaur Müslümov və Səadət xanım Xələfova, həmçinin S.Bəhulzadə adına Sergi Salonunun direktoru cənab Elçin Orucov daxil idilər.

Giriş hissəsi

Mədəniyyət üzrə Rəhbər Komitənin sədri xanım Naima Baliç Azərbaycan Respublikasının nümayəndə heyətini salamlayıb və sözü nümayəndə heyətinin rəhbərinə verir (Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Naziri cənab Polad Bülbüloğlunun məruzəsi əlavə edilir).

Avropa ekspert qrupunun müşahidələri

Avropa ekspertlər qrupunun prezidenti, cənab Terri Sandell

Azərbaycanın Mədəniyyət Naziri və onun komandası ilə birlikdə çalışmaqdan çox məmnun qaldığını bildirdi və eyni zamanda qeyd etdi ki, nazir ən azı iki özünəməxsus keyfiyyətə malikdir. Onlardan biri bundan ibarətdir ki, o, təkcə Azərbaycanda deyil, həm də onun hüdudlarından çox-çox uzaqlarda populyar olan və tanınan görkəmli müğənni və bəstəkardır. Bu isə o deməkdir ki, o əsl sənətkardır. İkinci xüsusiyyət isə bundan ibarətdir ki, Mədəniyyət Naziri vəzifəsində çoxillik təcrübəsinə görə cənab Polad Bülbüloğlunun, deyərsən, təkcə Avropada deyil, həm də bütün dünyada bənzəri yoxdur. Cənab Sandellin fikrincə, bu məruzənin izahı üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən bezi məqamlar mövcuddur. Əvvəlcə, məruzənin hazırlanmasıyla bağlı görülən işlər Avropa ekspertlərində böyük təəssürat oyatmışdır. Məruzəyə nəzər salarkən, etiraf etməli olursan ki, buradakı bütün informasiyanı toplamaq və müqayisə etmək heç də asan olmamışdır və bunun üçün xeyli zəhmət çəkilmişdir. İkincisi, cənab Sandell qeyd etdi ki, məruzə müəllifləri onun hazırlanması prosesində xeyli çəviklik nümayiş etdirmişlər. Üçüncüsü, cənab Sandell bildirdi ki, Azərbaycanın rayonlarına, xüsusilə qış mövsümündə, səyahət etmək o qədər də asan iş deyildi. Doğrudur, qış mövsümünün ekspertlər öz xoşlarına görə seçməmişdilər, sadəcə olaraq 11 sentyabr hadisələri onların ilkin səfər planlarını məcburən dəyişdirmələrinə səbəb olmuşdu. Paytaxtla əyalətlər arasında fərq bir çox ölkədə mövcuddur, amma Bakı ilə Azərbaycanın digər regionları arasındakı kontrast kifayət qədər güclüdür. Bəzi cəhətlərdən regionlarda vəziyyət xeyli ağırdır və bu da burada mədəniyyətin inkişafı üçün açıq-aşkar çətinliklər törədir, buna baxmayaraq ekspertlər gördüklərinə heyran qalmaya bilmədilər. Çox vaxt kənar müşahidəçiyə elə gəlir ki, Azərbaycandakı proseslərin çoxu „yuxandan aşağıya“ prinsipi ilə baş verir. Çox güman ki, bu qismən iqtisadi vəziyyətlə bağlıdır, ölkə iqtisadiyyatı bu gün inkişaf etməkdə olsa da, hələ mədəniyyətin inkişafına kifayət qədər yardım edə biləcək dərəcədə güclü deyildir. Elə bilirik ki, növbəti bir neçə il ərzində resursların mədəniyyət sektoruna, necə deyirlər, „axmasını“, habelə „aşağıdan“ gələn təşəbbüslərin çoxluğunu müşahidə etmək mümkün olacaqdır. Qanunvericiliyə gəldikdə isə, cənab Sandell qeyd etdi ki, Nazir bu sahədəki vəziyyəti tam təsvir etmişdir və o yalnız bunu əlavə etmək istədi ki, Azərbaycanda mədəniyyətin qanunvericilik təminatı, həm qəbul edilən qanunların sayı, həm də onların müxtəlif mədəniyyət sahələrini əhatə etməsi baxımından çox yaxşı təsir bağışlayır. Əsas məsələ insanların bu qanunlardan və onların tətbiq dairəsindən nə dərəcədə xəbərdar olmaları ilə bağlıdır. Çünki, qanunların şamil olduğu, onlardan yararlanmalı olan şəxslər həmin qanunlar barədə kifayət qədər informasiyaya malik olmayanda bu əsl problemə

çevrilir. Cənab Sandell daha sonra qeyd etdi ki, Mədəniyyət Nazirliyi tərəfindən bu yaxınlarda apanılan mədəniyyət bazarı araşdırmaları və ictimai rəy sorğusu ekspertlərdə dərin iz buraxmışdır, çünki həmin araşdırmalar Avropa ekspertlər qrupuna çox faydalı və maraqlı baza informasiyası təqdim etmişdir. Cənab Sandell, həmçinin qeyd etdi ki, Azərbaycan Respublikası gənc dövlətdir və burada ölkənin mədəni rəngarəngliyinin yaranmasına rəvac verən çoxlu yeni ictimai qüvvələr mövcuddur. Bize elə gəlir ki, gələcək illərdə mədəniyyət siyasətinin bilavasitə təsiri axarında inkişafın necə gerçəkləşəcəyini müşahidə etmək çox maraqlı olacaqdır.

Avropa ekspertlər qrupunun məruzəçisi xanım Mariya Berza bildirdi ki, Mədəniyyət Nazirinin elə indicə təqdim etdiyi bu qədər zəngin və hərəfəfli Milli Məruzədən və onun ardınca ekspertlər qrupunun prezidenti cənab Terri Sandellin dərin məzmunlu çıxışından sonra öz qeydlərinə keçmək onun üçün xeyli çətindir. O qeyd etdi ki, Azərbaycan üçün, milli mədəniyyət siyasətinin bu gün səhər təqdimatı keçirilən Gürcüstan üçün ümumi bir modelin üzə çıxması ekspertlər üçün o qədər də təəccüblü deyil; burada çıxış edən Bolqarıstan nümayəndəsi də, elə əslən rumıniyalı olan xanım Berza da bu modelin son on ildə öz ölkələri üçün xarakterik olduğunu etiraf edirlər. Bu, mərkəzləşdirilmiş paternalist cəmiyyətdən demokratik sistmə keçid dövrünün, xüsusilə də mədəniyyət sektorunda, səciyyəvi özəllikləri ilə bağlıdır. İdeoloji təzyiqlərə məruz qalan ən həssas sahə kimi mədəniyyət tamamilə nəzarət altında saxlanırdı. Bu isə müxtəlif institutlar, müxtəlif cəmiyyət üzvləri arasında zorakı münasibətlərin, habelə mərkəzləşdirilmiş büdcə sistemlərinin yaranmasına səbəb olurdu. Məhz bu səbəbdən ekspertlər belə hesab edirdilər ki, mürəkkəb keçid dövrü şəraitində Azərbaycanda digər ölkələrə nisbətən xeyli çox həcmdə və fəal işlər görülmüşdür. Azərbaycan yalnız bu yaxınlarda Avropa Şurasına üzv olmuşdur. Buna görə də öz mədəniyyət siyasətini həyata keçirmək üçün Mədəniyyət Nazirliyindən indi böyük iradə və qətiyyət tələb olunur. Ekspertlər mədəniyyətə dair qanunvericiliklərin qəbul edilməsi, həmçinin mədəniyyət müəssisələrinin desentralizasiyası və dekonstrasiyası sahəsində Azərbaycanın qazandığı uğurlardan və bütün bunların yalnız bir məqsədlə – islahatları sürətləndirmək məqsədilə edildiyindən xəbərdar edilmişdilər. Daha sonra xanım Berza qeyd etdi ki, milli ekspertlər Məruzəni avropalı mütəxəssislərlə paralel hazırlamışlar və bu da onlara müəyyən üstünlük qazandırmışdır, çünki belə bir vəziyyət islahatlara doğru istiqamət götürmüş sıx bir komanda kimi əl-ələ verib, məhsuldar işləmək imkanı yaratmışdır. Ekspertlər əvvəllər əldə

edilməsi mümkün olmayan statistik məlumatların əldə edilməsi üçün necə şey göstəriləyinin də şahidi olmuş və onu layiqincə qiymətləndirmək imkanı qazanmışlar. Xanım Berza bu münasibətlə Mədəniyyət Nazirinə və onun islahatçı komandasına: nazir müavini Sevda xanım Məmmədəliyevaya, şöbə rəisi Nigar xanım Axundovaya və onun həmkarlarına öz təşəkkürünü bildirdi. Ölkəyə iki dəfə səfər edən ekspertlər buradakı insanlarla gözəl iş münasibətləri qura bilməyi və bu da onlar üçün həddən artıq faydalı olmuşdur. Bir çox ölkələrdən fərqli olaraq, Azərbaycan mədəniyyətinin təşəkkülü prosesində xeyli uğurlar qazanmışdır, çünki mədəniyyət bu ölkədə ümumi inkişafın mərkəzi amili kimi qiymətləndirilir. Terri Sandellin də artıq qeyd etdiyi kimi, ekspertlər Bakı və ölkənin digər regionları arasında böyük fərq olduğunu müşahidə etmişlər. Ancaq bununla yanaşı onlar, çox zəngin və kosmopolit çoxcəhətliyə malik Bakının, mədəni və tarixi irsini qorunması ilə bağlı layihələrin həyata keçirilməsində sabit inkişaf, cəmiyyətlərin yaradılması və mədəniyyət marketinqi sahəsində necə sürətlə uğurlar əldə etdiyinin də şahidi olublar.

Avropa ekspertlər qrupunun üzvü Hyubert Teller qeyd etdi ki, hər şeydən əvvəl, nəzərə almaq lazımdır ki, Azərbaycan, bundan əvvəl də deyildiyi kimi, keçid dövrünü yaşayan bir ölkədir. Bu baxımdan, ekspertlər burada demokratiyaya aparan mürəkkəb yolda çoxsaylı səhərlərin və çoxsaylı əngəllərin şahidi oldular. İkinci cəhət ondan ibarətdir ki, mədəniyyət Azərbaycanda inkişafın təkə vacib deyil, həm də ayrılmaz amildir. Üçüncü cəhət budur ki, Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti öz inkişafının ilkin mərhələsindədir və burada təqdim edilən Məruzə onun institusional təşəkkülü üçün sağlam özlü təşkil edir. Ən vacibi də, cənab Teller dedi, beynəlxalq mədəniyyət aləmi ilə yeni əlaqələr axtarışında olan azərbaycanlıların hamıya açıq olmalarıdır. Çıxışının sonunda Hyubert Teller, ona müxtəlif ölkələrdə həyata keçirilən mədəniyyət siyasətlərini öyrənmək, müzakirə və müqayisə etmək imkanı yaradan Avropa Şurasına öz minnətdarlığını bildirdi.

Ümumi diskussiyalar

Ümumi diskussiyalara Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Naziri cənab Polad Bülbüloğluna verilən suallarla başlandı. Yuqoslaviya nümayəndə heyəti mədəniyyət institutlarının çevikliyi, mübadiləsi və ixtisaslarının artırılmasının dəstəklənməsi və təqdimat mübadiləsinin həyata keçirilməsi üçün lazım olan əsas siyasət alətlərinin açıqlanmasını xahiş etdi; San-Marino nümayəndəsi də Azərbaycanın beynəlxalq

mədəni əməkdaşlıq sahəsində mobilliyə məsələsinə toxundu; Moldova nümayəndəsi isə mədəniyyətə ayrılan büdcənin həcmi və bölüşdürülməsi ilə bağlı sual verdi.

Azərbaycan və onun Mədəniyyət Nazirliyi haqqında müsbət rəy söylədiklərinə görə beynəlxalq ekspertlərə və digər çıxışçılara öz təşəkkürünü bildirdikdən sonra cənab Polad Bülbüloğlu bəzi problemlərlə bağlı izahatlar verdi. Məlum olduğu kimi, Azərbaycan 70 ildən artıq davam edən bir dövr ərzində mərkəzləşdirilmiş, totalitar rejim şəraitində yaşayıb, onun beynəlxalq əlaqələri, mədəniyyət siyasəti mərkəzdən, Moskvadan idarə olunub. Sovet İttifaqının dağılması ilə müstəqillik əldə edən postsovet dövlətləri yalnız son 10-11 ildir ki, öz müstəqil siyasətlərini həyata keçirirlər. Yuqoslaviya nümayəndəsinin təhsil sistemi ilə bağlı gətirdiyi misalə toxunaraq Nazir qeyd etdi ki, Azərbaycandakı musiqi və rəssamlıq məktəblərinin böyük əksəriyyəti dövlət müəssisələridir. 7 və 10 illik məktəblər Mədəniyyət Nazirliyi sistemində daxil olsa da, orta ixtisas və ali təhsil məktəbləri Təhsil Nazirliyi sistemi tərkibindədir; bu isə müəyyən problemlər törədir, vəziyyətdən çıxış yolu müstəqil təhsil ocaqlarının, yeni akademiya, məktəb və müvafiq mərkəzlərin yaradılması ola bilər. Bundan əlavə, görkəmli incəsənət xadimləri öz ətraflarına 3-5-10 şagird toplaya və onları müstəqil şəkildə Avropa və dünya səviyyəsində hazırlaya bilər. Bu sahədə Qazaxstanda yaxşı bir praktika mövcuddur; burada görkəmli incəsənət xadimləri öz şəxsi akademiya, təhsil mərkəzlərini təşkil edirlər. Azərbaycanda mövcud olan müsbət nümunə kimi, cənab Nazir, bütün dünyada tanınan məşhur musiqiçi, Mstislav Rostropoviçin anadan olduğu Bakı şəhərində iildə bir dəfə keçirdiyi 5 günlük ustad dərslərini misal gətirdi və bu dərslərin son dərəcə səmərəli, il ərzində alınan təhsilə bərabər olduğunu vurğuladı. Bəzi tədris mərkəzlərinin şəxsi əllərə verilməsi daha məqsəduyğundur. Artıq Azərbaycanda belə bir proses gedir və burada kifayət qədər özəl universitetlər var. Lakin, təəssüflər olsun ki, mədəniyyət sahəsində belə özəl tədris müəssisələri hələ ki, yoxdur. Azərbaycanda Avropa musiqi mədəniyyətinin öyrənilməsi Musiqi Akademiyası, habelə milli Azərbaycan musiqisinin tədris edildiyi, muğam və xalq musiqisi ifaçılarının təhsil aldığı Milli Konservatoriya fəaliyyət göstərir. Müxtəlif mədəniyyət sahələrinin tədrisi ilə həmçinin İncəsənət və Mədəniyyət Universiteti, Rəssamlıq Akademiyası məşğul olur. Beləliklə, 8 milyon əhali olan bir respublikada kifayət qədər təhsil müəssisəsi vardır. Lakin, bir çox cəhətdən onlar hələ də köhnə təhsil metodlarından istifadə edirlər. Kiçik yaş səviyyələrindən başlayaraq, özünəməxsus, qeyri-dövlət təlim

proqramlarına malik olan özəl məktəblərin yaradılması təşviq edilməlidir (yeri gəlmişkən, artıq Azərbaycanda musiqi və təsviri sənət sinifləri olan özəl uşaq bağçası fəaliyyət göstərir). Bizə elə gəlir ki, gələcəkdə dövlət və özəl təhsil sistemləri bir-birini tamamlamalıdır.

San-Marino nümayəndəsinin mədəniyyət sahəsində „mobillik“ və mümkün əməkdaşlıq haqqında çıxışına cavab olaraq, cənab Polad Bülbüloğlu qeyd etdi ki, nazirlik ölkənin ayrı-ayrı regionlarının və mədəniyyət müəssisələrinin (muzeylərin, kitabxanaların və s.) birbaşa beynəlxalq əlaqələrini təşviq edir. Bundan əlavə, Nazirlik, imkan daxilində, belə əlaqələrin yaradılmasına maliyyə yardımı göstərir. Məsələn, bu yaxınlarda skandinaviyalı həmkərlərimizlə birlikdə festival təşkil etdik. Bu festivalın əsas məqsədi oxşar kollektivlərin birgə – qoşa konsertlərini keçirmək idi. Norveçdən gələn xor qrupu ilə Azərbaycandan olan xor qrupu, opera ustaları ilə müvafiq Azərbaycan sənətkarları, xalq kollektivi ilə yerli xalq kollektivi və s. birlikdə çıxış etdilər. Bu kollektivlər gələcəkdə birbaşa əməkdaşlıq əlaqələri qura, birgə layihələrdə iştirak edə bilərlər. Ancaq bu sahədə, ekspertlərin də qeyd etdikləri kimi, heç də az əhəmiyyət daşımayan bir əngəl – ölkə paytaxtı ilə regionlar arasında kəskin fərq mövcuddur. Çox vaxt regionlar beynəlxalq əlaqələrə hazır olmur və bu cür təkliflərə zəif reaksiya verirlər. Görünür ki, regional strukturların beynəlxalq səviyyəyə yüksələ, daha mobil ola və ümumi prosesə qoşula bilməsi üçün müəyyən vaxt keçməlidir. Bundan əlavə, Azərbaycanın xaricdə güclü diasporası yoxdur, halbuki bəzi qonşu dövlətlər beynəlxalq əlaqələrin inkişafına yardım göstərən, ayrı-ayrı kollektivləri və ifaçıları sponsorlaşdıran zəngin və əhəmiyyətli diasporaya malikdirlər. Buna baxmayaraq, bu istiqamətdə də müəyyən iş aparılır, Azərbaycan mədəniyyətinin xaricdə təbliğ edilməsi üçün Avropa ölkələrindəki Azərbaycan mədəniyyət cəmiyyətləri ilə əlaqələr yaradılır.

Moldovalı həmkarının büdcə və onun bölüşdürülməsi ilə bağlı sualını cavablandırarkən, Nazir izah etdi ki, ölkə büdcəsi o qədər də böyük deyil və təxminən bir milyard ABŞ dollarına bərabərdir. Bu məbləğin təqribən 2,5%-i bütövlükdə mədəniyyətə, incəsənətə və KİV-ə ayrılır. Eyni zamanda bu xərclərin fəaliyyət sahələri üzrə bölgüsünə nəzər salarkən, mədəniyyət, incəsənət və abidələrin bərpasının payına büdcənin orta hesabla ildə 1,33%-nin düşdüyünü görürük. „Mədəniyyət haqqında“ Qanun hazırlanarkən bu barədə geniş debatlar getdi və bu səbəbdən həmin qanunun qəbul edilməsi 7-8 ay gecikdirildi. Nazirlik qanunda konkret rəqəmlərin qeyd olunmasını istəyirdi, qanunvericilik

strukturları isə bünün əleyhinə çıxırdılar. Nəticədə, kompromis variant kimi qanunda göstərildi ki, hər il mədəniyyətə ayrılan büdcə əvvəlki ilin müvafiq büdcəsindən az olmamalıdır. Bu, mədəniyyət üçün çox faydalı bir müddəadır və büdcə ayırmalarının hər il artırılacağına ümid etməyə əsas verir. Cənab Nazir sonra qeyd etdi ki, Fransada, Türkiyədə, Rumıniyada və Moldovada olduğu kimi, mədəniyyətə ayrılan vəsaitlərin heç də hamısı Mədəniyyət Nazirliyinə gəlib çatmır. Bu sferanın spesifik xüsusiyyəti belədir ki, o pulu yalnız xərcləyir, qazanmır. Buna baxmayaraq, gəlir qazanmağı da öyrənmək lazımdır və bu istiqamətdə ən vacib məsələ özəl sektorun işə cəlb edilməsidir. Cənab Nazir, həmçinin qeyd etdi ki, Azərbaycanda mədəniyyət layihələrinə maliyyə yardımı göstərən çoxlu neft şirkətləri çalışır.

Malta nümayəndəsi diskussiyayı davam etdirərək, böyük təəssürat doğuran təqdimat münasibətilə artıq öz təbriklərini bildirmiş olan nümayəndələrə qoşulmaq arzusunda olduğunu ifadə etdi. Bu təqdimat mədəniyyətin demokratikləşməsi istiqamətində Azərbaycanın həqiqətən də böyük səy göstərdiyinin gözəl sübutudur. Lakin, totalitar rejimdə yaşamış olan ölkələrdə özəlləşdirməni bir növü bütün dərdlərə dərman və ya möcüzə kimi qəbul etmək tendensiyası mövcuddur. Halbuki, məsələn, təhsilin özəlləşdirilməsi sahəsində Malta təcrübəsinin də göstərdiyi kimi, bu yol çox vaxt özünü doğrultmur.

Buna cavab olaraq, cənab Nazir, təhsil məsələsinə öz baxışını açıqladı və qeyd etdi ki, o, təhsilin tamamilə şəxsi əllərə verilməsinin tərəfdarı deyil. Buna baxmayaraq, dövlət təhsil sistemi ilə yanaşı özəl təhsil sisteminin də inkişafına şərait yaradılmalıdır və onlar bir-birini tamamlamalıdır.

Ermenistan nümayəndəsi Azərbaycanın mədəniyyət siyasətinin bu cür maraqlı təqdiminə görə nazirə təşəkkürünü bildirdi və Azərbaycan mədəniyyəti haqqında hesabatın hazırlanmasında göstərdikləri uğurlu fəaliyyətə görə müstəqil ekspertləri təbrik etdi. Bununla belə, o, müstəqil ekspertlərin hazırladığı hesabatın 1.3-cü bəndində, yanlış hesab etdiyi izaha diqqət çəkərək, Məruzəyə öz şərhini verdi; onun fikrincə, hesabatın həmin bəndində münaqişənin mahiyyətinə siyasi qiymət verilir ki, bu da beynəlxalq birliyin hadisəyə münasibətinə uyğun gəlmir. Bununla əlaqədar olaraq, o qeyd etdi ki, nə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının, nə də ATƏT-in, – münaqişəyə dair sülh danışıqları çərçivəsini formalaşdıran bu təşkilatların heç birinin – elə bir qətnamə və yaxud qərar yoxdur ki, orada Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişə kimi

nəzərdən keçirilsin; bu, hər şeydən əvvəl, Dağlıq Qarabağın erməni əhalisi ilə Azərbaycan arasında olan bir münaqişədir. Azərbaycanın daim erməniləri ölkə ərazisinin beşdə birini işğal etməkdə günahlandırması reallığa uyğun deyildir. Bundan əlavə, humanitar təşkilatlar, məhz qaçqınlar və məcburi köçkünlər məsələsilə məşğul olan Beynəlxalq Qırmızı Xaç Komitəsi tərəfindən təqdim edilən son informasiyaya, habelə Avropa Şurası Parlamentinin həmin məsələyə bağlı hesabatına görə azərbaycanlı qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayı 1 milyon yox, təqribən 600 min nəfərdir. Bu səbəbdən, Ermənistan nümayəndə heyəti, gerçəkliyin əks etdirilməsi naminə ekspertlərin bu qeydləri diqqətə almasını arzu edir. Azərbaycanın Milli Məruzəsinə gəldikdə isə, erməni nümayəndə heyəti diqqətli mətnin, Ermənistan üçün qəbul ediləməz olan ciddi ittihamların irəli sürüldüyü tarixi informasiya hissəsinə cavab vermək istədi. Tarixin bu cür təqdim edilməsi iki xalq arasında qarşılıqlı anlaşma və əməkdaşlıq əlaqələrinin qurulmasına xidmət etmir. Bununla bağlı, Ermənistan nümayəndəsi təəssüf hissələ bildirdi ki, məruzə müəllifləri Cənubi Qafqazın tarixinə dair ümumi derslik nəşr olunması təklifini irəli sürən „Tbilisi təşəbbüsləri“nin ruhunu əldə rəhbər tutmamışlar. Ermənistan nümayəndə heyəti Katiblikdən bu müşahidələrin nəzərə alınmasını və bu görüşün hesabat mətnində ifadə edilməsini xahiş etmək istədi. Bununla yanaşı, Azərbaycanın zəngin mədəni irsinə böyük hörmət bəslədiyini ifadə edən nümayəndə, xalqlar arasında qarşılıqlı mədəni fəaliyyət və əlaqələrin inkişaf etdirilməsi ideyasını dəstəkləmək istədiyini bildirdi və mədəniyyətin siyasətdən yüksəkdə dayandığını, mədəniyyətin başlıca siyasi rolunun xalqları birləşdirmək olduğunu qeyd etdi. Buna görə də o, mədəniyyətlərarası və dirlərəarası dialoqun müzakirəsi zamanı bir daha bu mövzuya qayıtmaq istədiyini bildirdi.

Ona cavabında cənab Polad Bülbüloğlu qeyd etdi ki, o, əlbəttə, erməni tərəfinin etirazını əvvəlcədən gözləyirdi, buna baxmayaraq müzakirəni münaqişəyə çevirməmək üçün bu etirazı çox nəzakətlə cavablandırmağa çalışacaqdır. Cənab Nazir Azərbaycan Respublikasının prezidenti cənab Heydər Əliyevlə Ermənistan Prezidenti cənab Robert Köçaryan arasında Kişinyovda, Sədərəkə, Parisdə, Ki-Uestdə və başqa yerlərdə keçirilən çox saylı görüşləri, habelə ATƏT-in Minsk qrupu ekspertlərinin, münaqişənin sülh yolu ilə həll edilməsi üçün məhz Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərlə görüşdüklerini xatırladı. Bütün bunlar dünya ictimaiyyətinə bu münaqişənin Azərbaycanla Dağlıq Qarabağ arasında deyil, məhz Ermənistanla Azərbaycan arasında olduğunu təsdiq və sübut edir. Cənab Nazir, həmçinin qaçqınların sayı barədə suala da açıqlıq gətirməyə hazır olduğunu

bildirdi. O qeyd etdi ki, həqiqətən də Qırmızı Xaç Komitəsi və digər müstəqil beynəlxalq təşkilatlar bu rəqəmin 670-680 min nəfər olduğunu göstərirlər. Lakin qaçqınların və məcburi köçkünlərin sayı, 1987-1991-ci illər ərzində Ermənistan ərazisindən qovulan 300 min azərbaycanlı da nəzərə alınmaqla təxminən bir milyon nəfərə çatır. Bunun ardınca, Polad Bülbüloğlu belə bir tezislə razılaşdı ki, mədəniyyət ölkələr arasında dialoqun başlanılmasına çağırır və Avropa Şurasının „STEYC“ Proqramı çərçivəsində Ermənistanın Mədəniyyət Naziri ilə görüşməsinə və söhbətlər aparmasına məhz bu səbəb olub. Cənab Polad Bülbüloğlu buna görə Avropa Şurasına öz təşəkkürünü bildirdi.

Mədəniyyət üzrə Komitənin sədri xanım Naima Balıç isə Avropa Şurasının Mədəniyyət Siyasəti və Fəaliyyəti Departamentinin başçısı Vera Boltodan bu təşkilatın həmin məsələyə mövqeyini açıqlamasını xahiş etdi. Cənab Bolto sədrə təşəkkür etdikdən sonra bildirdi ki, indiki halda o, Katibliyin məsul əməkdaşı kimi çıxış edəcəkdir. Xanım Bolto qeyd etdi ki, Katiblik yaxın keçmişdə baş verən xoşagəlməz hadisələrin nəticəsi kimi meydana çıxan mövcud çətinlikləri yaxşı dərk edir və Avropa Şurası həmin hadisələr haqqında tam məlumata malikdir. Hesabatda yer alan istinadlarda yarana biləcək mümkün problemlərə yol verməmək naminə Katiblik, adı çəkilən faciəvi hadisələrə dair bir sıra qeydlərin səhihliyinə əmin olmaq üçün Siyasi İdarə ilə məsləhətləşmələr aparmışdır. Daha sonra xanım Bolto əlavə etdi ki, bu həm onun tərəfindən, həm də Katiblik adından verilən tamamilə neytral bir beyanatdır. Katiblik Siyasi İdarə ilə həmin məsələ üzərində birgə çalışaraq, bu qənaətə gəlmişdir ki, məruzədəki məlumatlar həmin faciəvi hadisələrin rəsmi izahına və beynəlxalq aləmdə qəbul edilmiş faktlara uyğundur. O, yaralanan hələ tam sağalmadığı bir məqamda tərəflərin fərqli görüşlərə sahib olmalarını anlayış hissilə qarşıladığını bildirməklə yanaşı, Katibliyin bütün işləri lazımı qaydada yerinə yetirdiyini qeyd etdi. Sədr Naima Balıç xanım Boltaya təşəkkür edərək bildirdi ki, məruzənin məzmununu Siyasi İdarənin rəyi ilə dəstəklənmişdir.

Diskussiyanı davam etdirən xanım Bolto Milli Məruzədə xüsusi şəkildə vurğulanmayan, amma ekspertlərin məruzəsində nəzərdən keçirilən mədəni turizm məsələsinə toxundu. Bakını tanıyanların hamısının bundan əvvəl də qeyd etdikləri kimi o, çox cazibədar şəhərdir. Bakı, təkcə abidələrlə deyil, həm də sanki havasının özünə hopmuş mədəniyyət atmosferi ilə zəngin bir şəhərin böyük bir tarixi təcrübəsidir. Köhnə şəhər – abidələrlə və şəhər atmosferi ilə ifadə olunmuş bu xüsusi mühit məlum neft yüksəlişi dövrünə aiddir və bir çox cəhətdən digər Avropa şəhərlərinə

bənzəyir. Həqiqətən də bu şəhərdə adam həm özünü evdə hiss edir, həm də Şərqlə təmasda olur. Heç olmasa təkcə Bakıda böyük həcmdə investisiya siyasətini həyata keçirmək lazımdır, çünki burada həqiqətən də mədəni turizmin inkişafı üçün böyük potensial mövcuddur. Şəhərdə turizm infrastrukturunu, məsələn, beynəlxalq standartlara cavab verən müəyyən sayda mehmanxanalar vardır. Daha sonra, xanım Bolto ekspertləri və cənab Nazir başda olmaqla nazirliyin komandasını təbrik etmək istədiyini bildirdi və qeyd etdi ki, Avropa Şurası nümayəndə heyətinin səfərindən dərhal sonra nazirlikdə Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin yaradılması haqda çox mühüm qərar qəbul edildi. Həmin şöbənin rəhbəri Nigar xanım Axundovadır. Bu çox mühüm bir addım idi və Avropa Şurası həmin addımı dəstəkləyir. Nazir elmi məlumat bazasının yaradılması, tədqiqatlar apanılması zəruriyyətini vaxtında dərk etdi. Bununla əlaqədar olaraq, xanım Bolto Katibliyin Nigar xanım Axundovaya mədəniyyət siyasəti üzrə Avropanın bəzi ölkələrindəki oxşar departament və mərkəzlərlə tanış ola bilmək üçün səfər imkanları yaratdığını xatırlatdı. Buna görə də Katiblik bu trening çərçivəsində onu qəbul edənlərə, yəni Fransa, Xorvatiya və Finlandiyaya öz təşəkkürünü bildirmək istəyir. Bu müəyyən mənada Mədəniyyət Komitəsi çərçivəsində əməkdaşlığın bir simvolu idi və digər dövlətlərin də gələcəkdə bu təşəbbüsə qoşulacaqlarına ümid etmək olar.

Diskussiyanın sonunda Avropa ekspertlər qrupunun sədri cənab Terri Sandell əlaqələrin mobilliyi barədə bəzi fikirlərini açıqlamaq istədiyini bildirdi və qeyd etdi ki, Azərbaycan yeni mədəniyyət siyasəti şeraltində inkişaf edir və Avropa ölkələri ilə Azərbaycan arasında əlaqələr nə qədər geniş olsa, onun mədəniyyət siyasəti də bir o qədər yaxşı inkişaf edəcəkdir. Bu səbəbdən, indi Azərbaycanla qarşılıqlı münasibətlərə diqqət yetirmək çox-çox vacibdir. Sonra o, bəzən çətinliklərə səbəb olan qanunvericilik problemlərinə toxundu. Belə ki, məruzənin hazırlandığı dövrdə ekspertlər QHT-lərin qeydiyyatı məsələsində bəzi çətinliklər olduğunu müşahidə edəblər və onun fikrincə, bu, qanunların qeyri-mükəmməlliyi ilə bağlıdır. O, həmçinin özəlləşdirmə sahəsindəki problemlərin aradan qaldırılmasında faydalı ola biləcək məsələlərə dair bir sıra diskussiyalar keçirməyi təklif etdi. Bu, özəl maraqların və cəmiyyətin inkişafının vacib tərkib hissəsi olan QHT-lərin xeyrinə dövlət nəzarətinin zəiflədilməsi məsələsidir. Öz çıxışının sonunda cənab Sandell dedi ki, o, Azərbaycandan qayıdarkən özü ilə gözəl qızılqul qələmələri gətirmişdi və bu qələmələr indi İngiltərədə çiçək açıb. Ümid edirəm ki, Azərbaycanın mədəniyyət siyasəti də bax bu güllər kimi gözəl çiçəklər açacaqdır.

Əlavə 3: Rəsmi əlaqələr və müsahiblərin siyahısı

Birinci Səfər – May 2001

Mədəniyyət Nazirliyində görüşlər

Polad Bülbüloğlu
Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Naziri

Sevda Məmmədəliyeva
Mədəniyyət Nazirinin müavini

Nigar Axundova
Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin rəisi

Rizvan Bayramov
Mədəniyyət Nazirliyi Abidələrin mühafizəsi, bərpası və istifadəsi baş idarəsinin rəisi

Adilxan Bayramov
Mədəniyyət Nazirliyi Mədəni-maarif baş idarəsinin rəisi

Yaşar Hüseynov
Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin rəis müavini

Zaur Müslümov
Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin baş mütəxəssisi

Səadət Xələfova
Mədəniyyət Nazirliyi Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin baş mütəxəssisi

Prezident Aparatı, Nazirlər Kabineti, Milli Məclis, Nazirliklər və idarələrdə görüşlər

Fatma Abdullazadə
Prezident Aparatı Humanitar siyasət şöbəsinin reisi

Elçin Əfəndiyev
Baş Nazirin müavini

Anar Rzayev
Milli Məclisin Mədəniyyət məsələləri üzrə daimi komissiyasının sədri

Səfa Mirzəyev
Milli Məclis administrasiyasının rəhbəri

Mahmud Məmmədquliyev
Xarici İşlər Nazirinin müavini

Fikrət Babayev
Bakı şəhər Mədəniyyət idarəsinin reisi

Mədəniyyət müəssisələrinin rəhbərləri ilə görüşlər

Akif Məlikov
Dövlət Opera və Balet Teatrının direktoru

İbrahim Zeynalov
Dövlət İncəsənət Muzeyinin direktoru

Leyla Qafurova
Milli Kitabxananın direktoru

Sevda Dadaşova
„Şirvanşahlar sarayı“ muzeyinin direktoru

Alla Bayramova
Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinin direktoru

Nilufər Kərimova
Xoreoqrafiya məktəbinin direktoru

Məcnun Kərimov
Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyinin musiqi rəhbəri

QHT nümayəndələri ilə görüşlər:

Mərqət Skvayr
Avrasiya Fondunun prezidenti

Devid Stabbs
Soros Fondunun Azərbaycandakı icraçı direktoru

Cahangir Səlimxanov
Soros Fondunun Mədəniyyət və incəsənət proqramları üzrə direktoru

Nəzirova Sara
Yaradıcı Qadınlar Cəmiyyəti

Əmira Rəhimova
Bakı şəhər Mədəniyyət İşçiləri Həmkarlar İttifaqı

Anna Əhmədova
Bakı şəhər Mədəniyyət İşçiləri Həmkarlar İttifaqı

Fəridə Məmmədova
„Simurq“ Mədəniyyət Cəmiyyəti

Fuad Məmmədov
„Simurq“ Mədəniyyət Cəmiyyəti

Firudin Əhmədov
„Simurq“ Mədəniyyət Cəmiyyəti

Əmin Məmmədov
„Qız qalası“ şəxsi qalereyasının direktoru

Rafiq Kaşanlı,
Azərbaycan Mədəniyyət Fondu

Aybəniz Xasayeva
Azərbaycan Mədəniyyət Fondu

Rəhman Bədəlov
„Tutu“ Uşaq Mədəniyyət Mərkəzi

Teymur Daimi
„Arts. etc.“ Müasir Mədəniyyət Mərkəzi

Hicran Nüseynova
Beynəlxalq Araşdırmalar Assosiasiyası

Leyla Qarayeva
„Sovqat Nuru“ Cəmiyyəti

Zoya Əzizova
„Sovqat Nuru“ Cəmiyyəti

Afaq Hüseynova
Yaradıcı Qadınlar Cəmiyyəti

Milli azlıqların nümayəndələri ilə görüşlər

Samirə Samatolova
„Yaşlıq“ Cəmiyyəti

Ravil Aybuşev
„Tuqan Tel“ Cəmiyyəti

Bəkir Mamoyev
„Vətən“ Məhsəti Türkləri Cəmiyyəti

Lyubov Yakunina
Azərbaycan Rus İcması

Vahid Salahov
Azərbaycan Slavyan İcması

Mikael Bekker
Avropa Yəhudiləri İcması

Anna Parxomenko
Azərbaycan Ukraynalılar İcması

Tatyana Xarakis-Zabelina
„Ellinns“ Azərbaycan Yunan İcması

Valentina Sergeyevna
Slavyan Mədəniyyət Mərkəzi

Rauf Rəcəbov
Keyriyyə Cəmiyyəti

Şövkət Vəliəhmədov
Azərbaycan Tatar İcması

Eldar Qorin
„Sodrujestvo“ Cəmiyyəti

Marina Kolomazova
„Sodrujestvo“ Cəmiyyəti

TV şirkətlərinin nümayəndələri

Qulu Məhərrəmi
„Az TV“ Dövlət Şirkəti

Xəyal Tağıyev
„ANS“ (özal şirkət)

Rüstəm Əliyev
„SPACE“ (özal şirkət)

Hikmət Əlizadə
„ABA“ (özal şirkət)

Vüqar Qaradağlı
„LIDER TV“ (özal şirkət)

Kino xadimləri ilə görüşlər

Cəmil Fərəcov
Kinematografçılar İttifaqının katibi

Rafiq Hüseynov
Milli Kinematografiya Mərkəzinin İdarəetmə Şurasının sədri

Əli Humani
Azərbaycan Beynəlxalq Kinokompaniyasının Baş direktoru

Oqtay Mirqasımov,
„Azərkinovideo“ İstehsalat Birliyinin keçmiş direktoru, kinorejissor

İkinci səfər – 20-26 yanvar 2002-ci il

Mədəniyyət Nazirliyi, Bakı

Polad Bülbüloğlu
Mədəniyyət Naziri

Sevda Məmmədaliyeva
Mədəniyyət Nazirinin müavini

Nigar Axundova
Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin rəisi

Rizvan Bayramov
Abidələrin qorunması, bərpası və istifadəsi baş idarəsinin rəisi

Dilərə İbrahimova,
İqtisadiyyat baş idarəsinin rəisi

Çingiz Əlioğlu
Nəşriyyat şöbəsinin rəisi

Yusif Şeyxov
Kino işləri baş idarəsinin rəis müavini

Yaşar Hüseynov
Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin rəis müavini

Tehran Vəliyev
Nəşriyyat şöbəsinin rəis müavini

Zaur Müslümov
Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin baş mütəxəssisi

Səadət Xələfova
Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin baş mütəxəssisi

Ramin Məmmədov
Mədəniyyət siyasəti şöbəsinin aparıcı mütəxəssisi

Dövlət Müəllif Hüquqları Agentliyi

Kamran İmanov
Sədr

Bakı Dövlət Universiteti

Xəlil İsmayilov
Kitabxanaşünaslıq fakültəsinin dekani

Rayonlarda görüşlər

Saatlı

Gültəkin Hacıyeva
Laçın rayonu uşaq məktəbinin direktoru
(Laçınlıların Saatlıdakı qaçqın düşərgəsi)

Quba

Mehman İbrahimov
Quba rayon icra hakimiyyətinin başçısı

Fərman Seyidov
Quba rayon icra hakimiyyəti başçısının müavini

Etixan Məhərrəmov
Quba rayon mədəniyyət şöbəsinin müdiri

David Abramov
Quba rayon icra hakimiyyətinin Krasnaya Sloboda qəsəbəsi üzrə nümayəndəsi

Boris Simonduyev
Krasnaya Sloboda dini icmasının başçısı

Humay Həsənəliyeva
Quba xalçaçılıq fabrikinin nümayəndəsi

Məryəm Hacıyeva
Quba muzeyinin direktoru

Şəki

Əşraf Məmmədov
Şəki rayon icra hakimiyyətinin başçısı

İbrahim Rəsulov
Şəki rayon mədəniyyət şöbəsinin müdiri

Nemət Hacıyev
Şəki Xan Sarayı muzeyinin direktoru

Tofiq Rəsulov
„Şəbəkə“ ustası

Hikmət Nəbiyev
Şəki teatrının direktoru

Ağdaş

Tahir Əliyev
Ağdaş rayon Mədəniyyət şöbəsinin müdiri

Seyfəddin Feyzullayev
Ağdaş rayon mərkəzi kitabxana sisteminin direktoru

Nişanə Quliyeva
Tarix muzeyinin direktoru

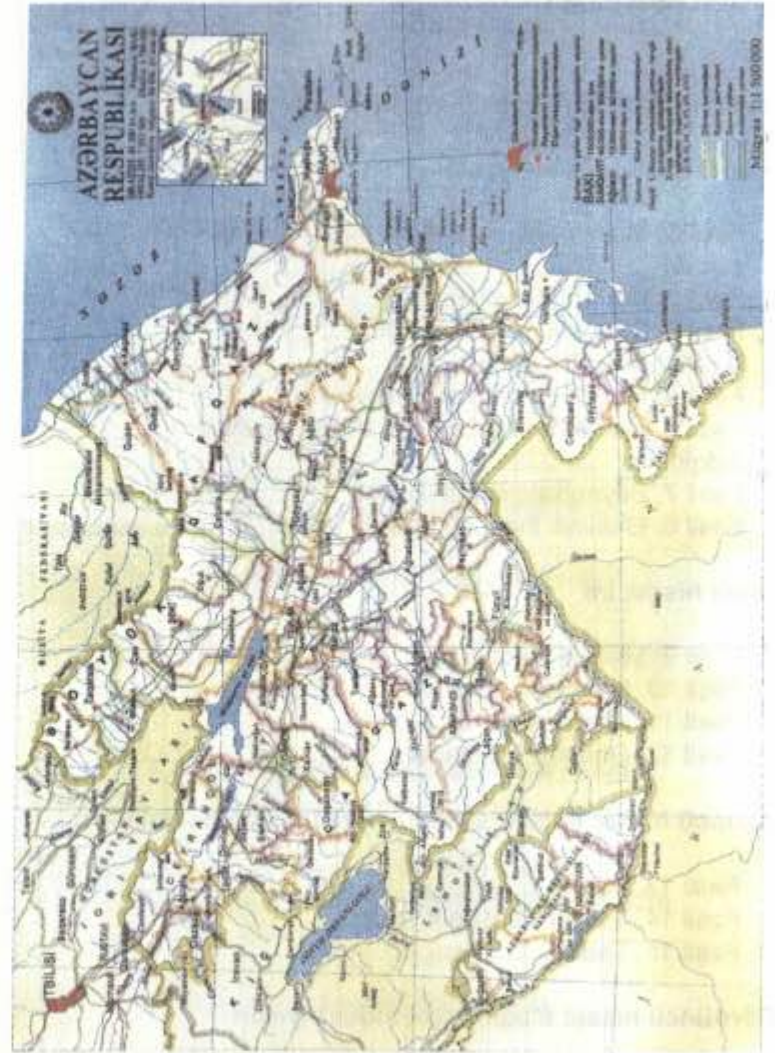
Aybeniz Hacıyeva
Tarix muzeyinin mühafizi

Roman Əhmədov
Mədəniyyət şöbəsinin müfəttişi

Əlavə 4: Əlavə məlumatlar

- 1 yanvar 2003-cü il – 1\$ = 4893 man.
- 1 yanvar 2002-ci il – 1\$ = 4775 man.
- 1 yanvar 2001-ci il – 1\$ = 4565 man.
- 1 yanvar 2000-ci il – 1\$ = 4373 man.
- 1 yanvar 1999-cu il – 1\$ = 3890 man.
- 1 yanvar 1998-ci il – 1\$ = 3888 man.
- 1 yanvar 1997-ci il – 1\$ = 4098 man.

Əlavə 5: Azərbaycanın xəritəsi

MÜNDƏRİCAT

I Bölmə: Azərbaycan ekspertlərinin məruzəsi..... 3

Birinci hissə: Mədəniyyət siyasətinin təminatı

Fəsil 1. Mədəniyyət siyasətinin formalaşmasının obyektiv şərtləri	9
Fəsil 2. Mədəniyyət siyasəti	23
Fəsil 3. Qanunvericilik təminatı	31
Fəsil 4. Müəlliflik hüququ	39
Fəsil 5. Mədəniyyətin maliyyələşməsi	58
Fəsil 6. Mədəniyyət sahəsində təhsil, treninqlər və tədqiqatlar	67
Fəsil 7. Beynəlxalq münasibətlər	75
Fəsil 8. Əhalinin mədəni həyatda iştirakı	81

İkinci hissə: İrs

Fəsil 9. Mədəni və təbii irs	89
Fəsil 10. Muzeylər	95
Fəsil 11. Kitabxanalar	102
Fəsil 12. Ənənəvi incəsənət	106

Üçüncü hissə: İfaçılıq sənəti – yaradıcılığın dəstəklənməsi

Fəsil 13. Musiqi	111
Fəsil 14. Təsviri incəsənət	119
Fəsil 15. Teatr	126

Dördüncü hissə: Mədəniyyət industriyaları

Fəsil 16. Televiziya, radio, mətbuat	131
Fəsil 17. Kino	139
Fəsil 18. Kitab nəşri	149
Fəsil 19. Multimediyaya və şəbəkə layihələri	156

II Bölmə: Avropa ekspertlərindən ibarət müstəqil qrupun məruzəsi 163

Giriş və qısa məlumat..... 165

Fəsil 1. Tarix və kontekst

Fəsil 2. Mədəniyyət sahəsində qanunvericilik və mədəniyyət siyasətinin inkişafı

2.1. Mədəniyyət və islahatlar

2.2. Mədəniyyət sahəsində qanunvericilik

2.3. Keçid dövründə mədəniyyət siyasəti

Fəsil 3. Mədəniyyət və özünəməxsusluq: milli, regional və azlıqlar səviyyəsində perspektivlər və cari vəziyyət

Fəsil 4. Mədəniyyət və sabit inkişaf

4.1. İrs və inkişaf

4.2. Mədəni turizm

4.3. Mədəniyyət industriyaları

Fəsil 5. Azərbaycanda mədəniyyət strategiyalarının inkişafı

Fəsil 6. Nəticə və beynəlxalq əməkdaşlıq məsələləri

Seçilmiş ədəbiyyat 198

Əlavələr

Əlavə 1. Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Naziri professor Polad Bülbüloğlunun çıxışı

Əlavə 2. Avropa Şurasının Mədəniyyət üzrə Rəhbər Komitəsinin iclasında Azərbaycanın Mədəniyyət Siyasəti üzrə Milli Məruzənin müzakirəsi

Əlavə 3. Rəsmi əlaqələr və müsahiblərin siyahısı

Əlavə 4. Əlavə məlumatlar

Əlavə 5. Azərbaycan Respublikasının xəritəsi

230

Çapa imzalanmışdır: 23.04.2004
Kağız formatı 60x84 1/16. Ofset çap üsulu.
Tirajı 500. Sifariş 18.

Kitab „Nağıl Evi“ şirkətinin mətbəəsində çap olunmuşdur.
Ünvan: Bakı şəhəri, 28 May 78/5
Tel: 98-56-38